PAULUS DIACONUS

A LANGOBARDOK TÖRTÉNETE

Gombos F. Albin fordítását felhasználva
közreadja
Galamb György

L'Harmattan

Budapest, 2012

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino–Italia
T. / F.: 011.817.13.88

ISBN 978-963-236-522-0
ISSN 2063-370X

A kiadásért felel Gyenes Ádám.
A Kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979

Párbeszéd Könyvesbolt
1085, Horánszky utca 20.
www.konyveslap.hu

A borítót Ujvári Jenő készítette.
A nyomdai előkészítés Kardos Gábor, a sokszorosítás a Robinco Kft. munkája.

Tartalom

Előszó

A langobardok története 1901-ben, több mint száz évvel ezelőtt jelent meg magyar nyelven. Paulus Diaconus műve a kora középkori történetírás egyik kiemelkedő alkotása, amelynek forrásértéke és irodalmi erényei, a későbbi történetírói hagyományra tett hatása messzemenően indokolja, hogy a magyar olvasó ismét a kezébe vehesse. Bármennyire is jelentősek az első kiadást közreadó Gombos F. Albin érdemei, több okból is az tűnt ésszerűnek, hogy az új kiadás ne változatlan formában jelenjen meg. Először is, a korábbi fordítás, bár színvonalas és gördülékeny, nyelvileg eléggé elavult, s – bármily kiváló latinista volt is Gombos – néhány helyen pontatlanságokat, félrefordításokat tartalmaz. E mellett kissé idealizálta, romantikus módon túlszínezte Paulus elbeszélésmódját, amely számos helyen érzékletes és megkapó, ám alapjában véve mindvégig fegyelmezett, szikár, s helyenként száraznak és töredezettnek is mondható. Gombos elhagyta továbbá az I. könyvben található, Szent Benedeket dicsőítő verseket, ezért kiadása nem tekinthető teljesnek. A művet bevezető tanulmány adatgazdag, de természetesen a XIX–XX. század fordulójának kutatási eredményeit és megközelítésmódját tükrözi, a szöveghez fűzött magyarázó jegyzetek eléggé szűkszavúak, és általában puszta átvételei azon jegyzeteknek, amelyeket Georg Waitz fűzött Paulus művének máig mérvadónak tekintett, a *Monumenta Germaniae Historicá*ban 1878-ban megjelent kiadásához.

Mindezt figyelembe véve, ha már az a megtiszteltetés ért, hogy a jelen kötetben közreadhatom Paulus művét, arra törekedtem, hogy a történelemmel hivatásszerűen foglalkozók, az egyetemi hallgatók és a szélesebb érdeklődő közönség kezébe korszerű, jól olvasható és használható, megfelelő magyarázatokkal és kiegészítésekkel ellátott kötet kerüljön. Ezt szolgálja az a tanulmány, amely megkísérli összefoglalni *A langobardok történeté*vel kapcsolatos régebbi és újabb kutatási eredményeket, e célból készültek a részletes tájékoztatásra törekvő jegyzetek. Reményeim szerint könnyebb és teljesebb tájékozódást tesznek lehetővé a korábbi kiadásban szereplőnél részletesebb uralkodólisták és genealógiai táblák, továbbá azok a térképek, amelyek – tudtommal eddig egyedülálló módon – valamennyi, a műben említett itáliai helynevet föltüntetnek, mintegy megmutatva Paulus térbeli világát.

Pár szót a fordítás szempontjairól. Mindvégig igyekeztem a Gombos-féle fordítást tiszteletben tartva modernizálni a szöveget, természetesen kijavítva a helyenként előforduló pontatlanságokat. Törekedtem arra is, hogy a bőbeszédű formák lenyesegetésével visszaadjam az eredeti műre jellemző szikár tömörséget. A versek esetében kritikára adhat okot, hogy – nem lévén tehetséges a verselésben – nem vállalkoztam arra, hogy a magyar változatot az eredetinek megfelelően disztichonokba szedjem. Ugyanakkor, ahol a szöveg mintegy maga adta, nem álltam ellent a verslábak csábításának.

Az idegen (elsősorban a görög) nevek esetében az akadémiai átíráshoz tartottam magam. A germán neveknél mellőztem az eredeti műben gyakran hozzájuk ragasztott latin -us végződést, egyébként azonban meghagytam a szövegben szereplő latinos alakokat. E téren kivételt tettem a szentek és pápák nevével, valamint pár olyan, gyakorinak mondható helynévvel (Róma, Egyiptom, Konstantinápoly), amelyek latinos formában modorosnak hatnának. Megtartottam ugyanakkor a tisztségek és a méltóságok elnevezését *(Augustus, magister militum, cacanus, vestiarius).*

A jegyzetekben törekedtem a mű forrásainak feltüntetésére (viszont a Paulus koránál későbbi, egy adott témával kapcsolatos utalásokba csak kivételesen bocsátkoztam). Igyekeztem megadni a különféle személy- és helynevek, népek, vallási irányzatok stb. rövid magyarázatát, lehetőleg utalva a mérvadó szakirodalomra. Eltérő fordításváltozatokat csak a lehetséges értelmi eltérés esetén adtam meg (pl. II, 28.). Mellőztem a nem latin nyelvű kiadás esetében funkciótlan filológiai megjegyzéseket és az Itálián belül a szűkebb regionális vagy helyi történelemmel kapcsolatos észrevételeket, amelyek a magyar közönséget bizonyára kevésbé érdekelték volna.

Hagyományok vonzásában
Paulus kora, művei, emlékezete

1. *A langobard királyság végnapjai*

A langobardnak nevezett germán népcsoport 568-ban nyomult Pannóniából az akkor a Keletrómai Birodalom által uralt Itáliába.[1] E „honfoglalás" nyomán, amely nagyjából csak a part menti területeket és Ravenna környékét hagyta Konstantinápoly ellenőrzése alatt, három államuk jött létre a félszigeten. Északon, a Pósíkság nagy részére és Toscanára terjedt ki az a királyság, amelynek a VII. század elején Pavia városa lett a központja. Középen Spoleto, délen pedig Benevento volt a székhelye azoknak a langobard hercegségeknek, amelyek a következő két évszázad során – rövidebb időszakokat leszámítva – külön életet éltek, s megőrizték függetlenségüket.

Az Itáliában letelepült langobardok nyelvükben a VII. század folyamán asszimilálódtak a romanizált őslakossághoz, és a pogány, illetve az ariánus keresztény vallásosságtól elfordulva katolikus hitre tértek. Ezzel egyidejűleg az észak-itáliai langobard állam katonai és politikai jelentősége is megnövekedett. Hathatós segítséget nyújtott a frankoknak az Ibériai-félszigetről előretörő arabok megállításában, Itáliában pedig – főként Liutprand király idején (712–744) – egyre nagyobb fenyegetést jelentett egyrészt a még megmaradt bizánci birtokokra, másrészt pedig a névleg ugyancsak a Bizánc fennhatósága alá tartozó Rómára s vele együtt a pápaságra. Bizáncot 726-tól kezdve a több császár támogatását is élvező képromboló irányzat megerősödése belsőleg tette megosztottá, Nyugaton pedig szembefordította a pápasággal, amely a langobardok terjeszkedésével szemben most már a frankokban látta azt a hatalmat, amelytől oltalmat várhat. A frankok kezdetben nem siettek a langobardok megfékezésével, ugyanis az arabokkal szemben nem mondhattak le a segítségükről. Ám amikor az arabok nyomása csökkent, s a Poitiers-nél 732-ben hadaikat megállító Martell Károly, a frank majordomus fia, Kis Pippin elérkezettnek látta az időt, hogy a királyságot már hosszú ideje csak névleg irányító Meroving családtól a hatalmat elragadja, a frankok és a pápaság viszonyában is új fejezet kezdődött, s ekkor az itáliai langobard királyság helyzete és kilátásai is drámai módon megváltoztak.

751-ben Pippin levelet küldött Zakariás pápához (741–752) aziránt érdeklődve, kit nevezhetünk királynak: azt-e, aki a hatalmat csak látszatra birtokolja, vagy pedig azt, aki a valóságban kézben tartja. A válasz homályosságában is elég egyértelmű volt: „királynak azt nevezzük, aki uralkodik", s jelezte, az egyházfőnek nincs kifogása Pippin hatalomátvételével szemben. Az utolsó Meroving király,

[1] Az itt vázolt történeti korszak ismeretére hasznosak az alábbi összefoglaló munkák: Bognetti, *S. Maria;* Christie, 102–108, 206. s köv.; Delogu, „Lombard...", Uő, „Il regno...", Jarnut, J., *Geschichte,* 106–124; Váczy P., *A középkor története,* Budapest, s. a. 259–272.

III. Childerich (743–751) hosszú haját, amelyben a frank felfogás szerint nemzetségének karizmatikus jellege mutatkozott meg, levágták, őt magát pedig kolostorba küldték. Az új uralkodót a pápa megbízásából a Rajna-vidéken térítő Winfrid-Bonifác még ugyanabban az évben királlyá kente fel, amit a 753–754 telén Frankhonba látogató pápa, II. István (752–757) megismételt. Jövetelének igazi célja azonban az volt, hogy rávegye a királyt az Itáliába, a langobardok ellen vezetendő hadjárat megindítására. Erre az is okot adott, hogy a pápával szemben engedékenyebb Ratchis langobard királyt (744–749, 756–757) testvére, a harciasabb Aistulf (749–756) váltotta a hatalomban, aki 751-ben bevette Ravennát, s Róma ellen készült vonulni. A frank források érzékletesen írják le, hogyan könyörgött II. István a frank király segítségéért, ám célját elérte: Pippin két hadjáratban is (754, 756) vereséget mért Aistulfra, és arra kényszerítette, hogy a bizánciaktól elhódított területeket, nevezetesen a ravennai exarchátust és a Pentapolist az egyházfőnek engedje át. Innen, 756-tól szokás számítani a pápa önálló világi uralmának a kezdetét, azaz a pápai állam létét.

Ezt követően a frank–langobard ellentét enyhült. Pippin elutasította a pápa további támogatását, akit ráadásul a római előkelők belső harcai is gyengítettek. Az új langobard uralkodó, Desiderius (756–774) újra megerősítette fennhatóságát a spoletói és a beneventói hercegségek fölött, s fontos erődítményekre tette rá kezét a régi bizánci területeken vagy azok szomszédságában, Emiliában és a Pentapolisban. Pippin halála után a frank királyságot két fia, Karloman és Károly (768–814) örökölte. Desiderius ekkor fontos tényezővé lett azáltal, hogy két lányát 768-ban a két frank uralkodóhoz adta feleségül.

Ezt követően azonban a frank–langobard viszony ismét megromlott. Karloman 771-ben meghalt, s Károly elfoglalta az ő részkirályságát is, kizárva gyermekeit az öröklésből. Az özvegy Gerberga gyermekeivel Paviába menekült, ahol Desiderius a gyermekek utódlását kezdte támogatni Károllyal szemben. Ám a pápa, III. István (768–772) visszautasította a langobard uralkodó azon kívánságát, hogy a kiskorú utódot megkoronázza, és sürgetésére Károly felmondta a Desiderius másik lányával kötött házasságát is. Ezt követően pedig az új pápa, I. Hadrián (772–795) sikerrel lett úrrá a langobard-párti római előkelőkön. Erre Desiderius megtámadta a pápai területeket, amire válaszként az egyházfő rávette a frank királyt a beavatkozásra.

Nagy Károly 773 tavaszán megindította hadait Itáliába, 774-ben elfoglalta Paviát, s Desideriust Frankföldre száműzte, ahol az Corbie kolostorában élte le hátralévő napjait. A langobard királyságot ugyanakkor nem olvasztotta be, hanem önálló egységként illesztette birodalmába, felvéve a „frankok és a langobardok királya" címet. A meghódoltaktól hűségesküt követelt, ám a királyság belső igazgatását csak fokozatosan formálta át a frank minta szerint. Spoleto élén a herceget csak 789-ben váltotta föl frank őrgróf. Károly csupán a 776-ban Friuliban kitört, egy bizonyos Hrodgaud által vezetett felkelés résztvevőivel szemben járt el szigorral: a legtöbbjükre vagyonelkobzás és száműzetés várt, amint az Paulus Diaconus testvérével is történt.

A paviai királyság bukása után a déli beneventói hercegség maradt az utolsó, langobardok által uralt politikai egység. Itt még a 774-es eseményeket megelőzően fontos változások zajlottak le. Desiderius király elnyomta az ellenállást Spoletóban és Beneventóban; bizánci segítséggel letette a frankok szövetségét kereső Liutprandot és a friuli származású Arichisnak adta a hercegséget. Az új herceg, II. Arichis (758–787) a paviai királyság bukását követően – jelezve, hogy immár Benevento maradt egyedül a langobard uralom folytonosságának letéteményese – fölvette a fejedelem *(princeps gentis langobardorum)* címet. Nagy Károly, mivel veszélyt látott abban, hogy a hercegség Bizánc oldalára áll a frankokkal szemben, 787-ben meghódolásra bírta, ám befolyása Dél-Itáliában nem érvényesült tartósan.

2. *A langobard és a frank udvari-szerzetesi kultúra*

Paulus *A langobardok történeté*ben felsorolja,[2] hogy kik számítottak szellemi tekintélynek a maga korában. Ezek a személyek szinte valamennyien a VI. században éltek, amiből arra következtethetünk, hogy ez a kor – amúgy a langobard „államalapítás" kora is – eszményi időszakként lebegett a szerző szeme előtt. Először a nagy törvényhozó, I. Justinianos keletrómai császár (527–565) érdemeit méltatja, majd megemlíti Cassiodorust, aki Ravennában az osztrogót udvar magas rangú tisztségviselője volt, ám később dél itáliai birtokaira visszavonulva létrehozta a Vivarium nevű kolostort, ahol könyvtárat is alapított; Priscianust, a neves nyelvtudóst; Dionysius Exiguust, akinek a Krisztus születésétől számított időszámítást köszönhetjük; és Aratort a híres poétát. Más helyen megemlékezik Venantius Fortunatusról, a költőről, aki nagy jártassággal rendelkezett a nyelvészetben, a retorikában és a verstanban is.[3] A VII. századra vonatkozóan Felix és Flavianus nyelvtudósokat (*grammaticus*okat) említi, akik közül az utóbbit a tanítómesterének vallotta. A nyelvi érdeklődés vezette Paulust akkor is, amikor kivonatolta a II. században élt Festus Pompeius *De verborum significatu* című munkáját. Tanítványa és monte cassinói szerzetestársa, Hildericus ugyancsak nyelvtani munka szerzőjeként vált ismertté.[4] Mindebben olyan kultúraeszmény mutatkozik meg, amelynek központjában a grammatika, a retorika és a törvényalkotás állott.

Ez a kultúra a késő ókori és az V–VI. századi itáliai osztrogót-kor udvari kultúrájával mutat folytonosságot.[5] Alapja a késő római latin irodalmi nyelv és stílus, illetve a ravennai keleti gót udvar római tisztségviselőinek a latinsága. Ezt a folytonosságot az egyházi intézményeken kívül a langobard királyság politikai és adminisztratív igényeiből táplálkozó írásbeliség is segített fenntartani. Ugyan-

[2] *HL*, I, 25.
[3] *HL*, II, 13.
[4] Vö. Lentini, *Ilderico e la sua „Ars grammatica"*.
[5] Az alábbi összefoglalás elsősorban Claudia Villa tanulmányán alapul: „Lay and ecclesiastical culture."

csak fontos tényezőnek vehetjük a langobard politikai struktúrák megszilárdulását, elsősorban az állandó uralkodói székhely (Verona, Milano, majd Pavia) létrejöttét a VII. század elején. Pavián kívül fontos szerepet játszottak még az egyházi, ezen belül a kolostori központok, elsősorban az ugyanebben az időszakban az Appenninekben, Genovától nem messze alapított bobbiói kolostor. Ennek korai kulturális jelentőségéről alig tudunk valamit, ám könyvtárát a X. században készült katalógusa alapján már a legnagyobbak között tarthatjuk számon.

Ami Itália déli részét illeti, itt két kolostor és Benevento, a hercegség központja bírt jelentőséggel. A Cassiodorus által alapított Vivariumból Beneventóba is kerülhettek kódexek, ahol a hercegek kancelláriát is létrehoztak, amely a pápákkal levelezett.[6] Cassiodorus *Institutiones*eit Beneventóban és Nonantolában is lemásolták. Délen ezenkívül Monte Cassino bencés kolostora számított jelentős kulturális központnak, de csak azt követően, hogy az 577 és 589 között bekövetkezett langobard pusztítás után egy bizonyos Petronax kezdeményezésére, mint arról Paulus is beszámol, 720 körül újjáépítették.[7]

A korszak itáliai kultúrája egyben jogászi jellegű is. Nem véletlen, hogy az említett felsorolást, melyben Paulus számba veszi a VI. századi szellemi élet jelentős személyiségeit, megelőzi a Justinianos keletrómai uralkodó által kiadott törvények méltatása, ami egyben a szerző jogtörténeti ismereteit is tanúsítja. A jogászi képzettségű csoportok jelenléte már Paulus korát megelőzően is összekapcsolódott a langobard hatalom adminisztratív igényeivel és a langobard szokásjog írásba foglalásával.[8] Ezt valósították meg Rothari király (636–65) edictumai és ennek a későbbi uralkodók (Grimoald, Liutprand, Ratchis, Aistulf) általi bővítései. A törvények megszövegezéséhez és alkalmazásához jogi jártassággal rendelkező személyekre volt szükség. Jelenlétükről tanúskodik Rothari törvénykönyvének előszava, amelynek kifejezései *(renovare, emendare)* Theodosius és Justinianos császárok törvényeit visszhangozzák. Ratchis és Aistulf törvényei is emlegetik azokat a jogászokat *(iudices)*, akik az ítélkezésben segítségükre vannak. A törvényhozó királyok sora arra vall, hogy a jogi hagyomány az udvarban, a városi központokban, illetve az egyes családokon belül tovább öröklődött. Az edictumok legrégebbi kéziratai, amelyek a VII. és a VIII. századból valók, egyöntetűen az úgynevezett unciális írást használták, ami szintén a folytonosságot jelzi. Lényeges körülmény, hogy a forrásokban előforduló személynevek alapján arra következtethetünk, hogy az idő múlásával az adminisztratív és jogi teendőket nem csupán római származású személyek látták el. Rothari törvényeinek végén említést találunk a király jegyzőjéről és a törvények megszövegezőjéről, Ansoaldról, akinek neve egyértelműen langobard eredetről tanúskodik.[9]

A jogászi és a történeti érdeklődés összekapcsolódott, amit jól mutat, hogy a langobard törvényeket tartalmazó kéziratokban, a törvények elé illesztve maradt

[6] Vö. *HL*, IV, 19.
[7] *HL*, VI, 40.; Villa, 194.
[8] Delogu, „Rothari király...", 32–34.
[9] Rothari, c. 388.

fenn az *Origo gentis langobardorum,* a langobardok történetét a kezdetektől a VII. század második feléig elmesélő, archaikus hagyományokat is magába sűrítő szöveg.[10] A korabeli írott kultúra jellegzetes műfajai között tarthatjuk számon az udvari reprezentációs igényeket kiszolgáló *laudatió*kat és a verses sírfeliratokat is.

Az itáliai szellemi élet jelentőségét mutatja, hogy amikor a VIII. század végén a Karoling-korban a frank hatalom a delelőjére ért, számos itáliai származású vagy ott megfordult személyt találunk a frank uralkodó környezetében, akiket az úgynevezett „karoling reneszánsz" fontos alakjaiként szokás számon tartani napjainkban is. Pauluson kívül érdemes megemlíteni Pisai Péter grammatikust, aki – mielőtt Nagy Károlyt tanította volna latinra – a paviai udvarban működött; Paulinus aquileiai pátriárkát; s nagy valószínűséggel Ferdulf, Desiderius langobard király udvaronca is közéjük sorolható, aki követte uralkodóját a frankföldi száműzetésbe, ahol a Saint-Denis-i kolostor apátja lett. Az angolszász származású Alkuin, aki a frank uralkodó aacheni udvarában létrehozott iskola első embere volt, Pármában találkozott először Nagy Károllyal, előtte pedig a langobard királyi udvarban vendégeskedett. Paulus barátja, Corbie-i Adalhard lett Pippin itáliai király nevelője, Angilbert pedig, aki Pisai Péter neveltje volt, a királyi udvar *primicerius palatiija,* magas rangú tisztségviselője volt.[11]

Ezek a kapcsolatok nem szűntek meg Nagy Károly halálával, hanem utódai alatt is élénken hatottak. Paulus Diaconus tájékozottsága, olvasottsága, a klasszikus és a késő ókori kultúrában való jártassága tehát egy olyan eleven hagyományban gyökerezett, amely nem hagyta érintetlenül az Itáliába betelepült langobardokat, hanem a VII. században lezajlott asszimilációs folyamat keretében az uralkodói hatalomgyakorlás és reprezentáció eszközévé kezdte tenni a római jogi-retorikai hagyományt, és hozzájárult a langobard származású egyháziak és jogtudó személyek feltűnéséhez.

3. *Paulus Diaconus élete és művei*

A langobardok története szerzőjének származásáról és életéről műveiből tudjuk a legtöbbet. Fő művében Paulus pár helyen utal a saját életére, ezenkívül gyakran említi Friulit, Paviát és Beneventót, de nem annyira az események logikája miatt, hanem azért, mert patrónusai itt éltek, és ő maga is személyesen ismerte ezeket a helyeket. Ugyanakkor a spoletói hercegségről, amelyhez nem fűzték személyes kapcsolatok, csak kevés szó esik. Életével kapcsolatos forrásnak tekinthetők még levelei és versei, amelyek azonban nagy ritkán és szűkszavúan beszélnek saját helyzetéről.

10 Azzara, XLIII, LVII, a törvények szöveghagyományozódására: Uő. LVIII–LIX.
11 Villa, 197–198.

Ősei, amint azt Paulus maga mondja el,[12] Alboin királlyal érkeztek Itáliába, s az északkeleti tartományban, Friuliban telepedtek le. Bizonyára nem véletlenül, az ő érdemeik kidomborítására meséli el más helyen,[13] hogy az uralkodó által e stratégiailag fontos terület élére állított herceg, I. Gisulf (569– kb. 581) azzal a feltétellel vállalta megbízatását, hogy a legkiválóbb harcosokat kapja maga mellé. Köztük lehetett az a Leupchis, akit Paulus ükapjaként említ. Az általa vázolt leszármazás szavahihetőségét azonban többen kétségbe vonták, többek között Gombos F. Albin *A langobardok története* első magyar kiadásához írt előszavában. Véleménye szerint az Itália meghódításától Paulus születéséig eltelt mintegy százötven év túl hosszú idő ahhoz, semhogy a tudós szerzetes által felsorolt ősök négy generációja azt kitölthette volna, ezért feltételezhető, hogy a felsorolásból valaki kimaradt. Ezzel szemben Lidia Capo úgy látja, hogy a leszármazás hitelesnek fogadható el, hiszen a langobardok jogképességének feltétele volt a saját ősök pontos ismerete, továbbá nem volt ritka náluk a késői gyermekszülés sem.[14]

Paulus születését 720 és 730 közé tehetjük. Valószínűleg Forum Iulii-ban, azaz a mai Cividale del Friuliban látta meg a napvilágot, legalábbis erre utal sírfelirata, amelyet egy Hildericus nevű Monte Cassinó-i szerzetes írt meg.[15] Szülei Warnefrid és Theodelinda langobard nemesek, s legalább egy fiútestvéréről, Arichisről, és egy leánytestvéréről van biztos tudomásunk. Fiatalon megismerhette a friuli hercegek udvarát, majd hamarosan a paviai királyi udvarba kerülhetett; vagy még Liutprand király idején, vagy annak utóda, a 744-ben uralkodóvá választott Ratchis friuli herceg kíséretében. Paviában, mint azt maga említi, egy bizonyos Flavianus tanította a latin nyelv alapjaira és ismertette meg vele a klasszikus és keresztény szerzők munkáit. Mesterétől görögül is tanulhatott, hiszen munkái a görögben való jártasságát is sejtetik, noha ő maga szabadkozik csekély tudása miatt. Jogi képzettségre is szert tehetett, hiszen *A langobardok történeté*ben idézi Rothari király törvényeit, és jól ismeri Justinianos törvényeinek felosztását. A későbbi források *notarius*nak nevezik,[16] azaz a királyi kancellárián dolgozhatott. Ekkor ismerhette meg Monzában Theoderich osztrogót király palotáját és a Theodelinda királyné idején készült festményeket, amelyek a langobardok életére vonatkozóan forrásként is szolgáltak számára,[17] s itt fűződött szoros kötelék közte és Ratchis király között.

Életének leghomályosabb korszaka Ratchis királyságának vége (749) és a *Historia Romana* megírása közé (kb. 770) tehető. Ezzel összefüggésben szerzetességének kezdete és időtartama a legvitatottabb kérdés életrajzában. A *Chronicon Salernitanum* szerint II. Arichis halála után, azaz 787-ben érkezett Monte Cassino

[12] *HL*, IV, 37.
[13] *HL* II, 9.
[14] Gombos, 22–24; Capo, 513.
[15] Magyarul közli Gombos, 60.; az eredetije: Bethmann–Waitz, 23–24.
[16] *Epitome Chronicorum Casinensium*, 368; *Chronica Montis Casinensis* I, c. 15, 591. o.
[17] *HL*, IV, 22.

kolostorába,[18] ami azonban erősen kétséges, hiszen tudjuk, hogy 786 előtt Frankföldön volt, ahová bizonyosan már Monte Cassinóból ment.

Valójában két dátum jöhet szóba, amikor Paulus Monte Cassinó-ban szerzetessé lett. Az egyik 749, amikor is uralkodóját Ratchist annak lemondásakor követte volna a kolostorba.[19] Némelyek feltételezik, hogy ezután egyszer még viszszatért Paviába, hogy Desiderius király szolgálatába álljon, s ekkor lett a király leányának, Adalpergának a nevelője, bár erre nézve semmilyen adat nem áll rendelkezésre. Paulus ezután a királylányt II. Arichis beneventói herceggel kötött házassága alkalmával (758 vagy 762) elkísérte volna Beneventóba, majd ismét a Monte Cassinó-i kolostorba vonult vissza. A másik felfogás szerint 774-ben vagy 776-ban, azaz a langobard királyság bukása vagy a frankok ellen Friuliban kitört felkelés leverése után lett volna kénytelen Észak-Itáliát elhagyni.[20] Ez esetben viszont nehéz megmagyarázni a beneventói udvarral fenntartott korábbi kapcsolatait és növekvő ismertségét Dél-Itáliában. Az előbbiekkel összefüggésben megoszlanak a vélemények arról is, hogy a beneventói udvarban szerzetesként fordult-e meg. Lidia Capo szerint Adelperga nevelése a beneventói udvarban és szerzetesi státusa nem zárják ki egymást,[21] ám ezzel szemben mások úgy vélik, hogy az *exiguus* és *supplex* szavak ellenére, amelyekkel önmagát egyik levelében jellemezte, ekkor még nem szerzetes.

Walter Goffart Amerikában élő német történész köztes álláspontot foglalt el a kérdésben. Szerinte túl romantikus az a felfogás, hogy Paulus Ratchis-szal együtt 749-ben adta volna magát a szerzetesi életre. Döntésében inkább Aistulf pápaellenes politikájával szemben táplált ellenérzései játszhattak szerepet, vagy pedig az, hogy annak utóda, Desiderius nem volt friuli származású, ezért nem pártfogolta őt. De még valószínűbb, hogy visszavonulásának nem politikai okai voltak, hanem az a döntés állt mögötte, hogy az egyházi karrier helyett inkább tanítással és a tudományokkal foglalkozna.[22]

Annyi bizonyos, hogy 763-ban már a beneventumi udvarban élt. Ekkor keletkezett ugyanis a világ korszakairól szóló költemény, amelyet Adalpergának ajánlott. Ezután, 770 körül kibővítette és folytatta a IV. században élt Eutropius *Breviarium historia Romaná*ját, amelyből azonban a fejedelemasszony hiányolta a keresztény szellemet és a germán népek említését. Paulus ebben I. Justinianos császár idejéig (552-ig) vitte tovább a történetet, de megígérte, hogy azt folytatni fogja a saját koráig, ami arra utal, hogy már ekkor szándékában állt *A langobardok története* megírása. Szerzőnk a fejedelemnek is írt verseket, például Salerno városának újraalapítása alkalmából az *Aemula Romuleis* című költeményt.

Úgy tűnik, hogy a beneventói udvarban játszott szerepe kezdte nevezetes személyiséggé tenni. I. Hadrianus pápa (772–795) *grammaticus*ként említi, Stepha-

18 Cronicon Salernitanum, c. 36, 37. o.
19 Bethmann–Waitz, 14.
20 Hodgkin V, 72; Dahn, 23–25; Zanella, 74–75.
21 Capo, XXII.
22 Goffart, 338.

nus nápolyi püspök is küldött hozzá papokat tanulni,[23] s tanítványa volt az a Hilderich szerzetes, aki sírfeliratát megalkotta *doctor praeclarus*nak nevezve őt, s maga is írt egy *Ars grammatica* című könyvet. Paulus tanítói működésének közvetlen emlékei a Donatus nyelvtanán *(Ars minor)* alapuló előadásai és a II. századi Festus Pompeius *De verborum significatu* című enciklopedikus művéből készített kivonatai (bár ennek attribúciója kétséges). Monte Cassinóban írta meg Szent Benedek versbe szedett életét és Nagy Szent Gergely pápa életrajzát *(Vita Sancti Gregorii Magni).*

Nagy Károly 781 húsvétját Rómában töltötte, ahol fiát, Pippint († 810) Itália királyává koronáztatta. Paulusnak ekkor nyílt alkalma arra, hogy személyesen megismerje a frank uralkodót. Bizonyára az ezt követő télen kezdődött frankföldi utazása, amelyre a 776-os felkelés leverése óta frank fogságban sínylődő testvére kiszabadítása érdekében szánta rá magát. Ennek érdekében 782-ben levelet is írt Károlyhoz (amelyben a *Verba tui famuli* című költeménye is megtalálható), aki szívesen fogadta, s így részévé vált a „karoling reneszánsz" lelkét adó szellemi körnek. A frank udvarban kifejtett tevékenysége eléggé szerteágazó volt. Sírfeliratokat költött Károly felesége, Hildegarda emlékére (783), valamint Károly más családtagjai tiszteletére.[24] Érdekes epizód, hogy a király, amikor Rotrude nevű lányát VI. Constantinos bizánci császárhoz akarta férjhez adni, azt szerette volna, hogy Paulus kísérje el a menyasszonyt Konstantinápolyba, útközben görögre tanítva őt, szerzőnk azonban szabadkozva elhárította a megbízatást. Károly egyik rendelkezéséből tudjuk,[25] hogy az uralkodó megbízásából az egyházatyáktól vett szövegekből olvasmányokat szerkesztett az egész liturgikus évre.[26] Ugyancsak az ő munkája a napjainkra sajnos elveszett *Expositio in Regulam Sancti Benedicti*, a Benedek-rend szabályzatának Nagy Károly számára szerkesztett és nyelvtani kommentárokkal ellátott változata. Paulus tehát aktívan bekapcsolódott a frank uralkodó által ösztönzött kulturális-egyházpolitikai programba.

Galliai tartózkodása során számos helyen megfordult. Thionville-ben megmérte az árnyékát, hogy igazolva lássa: északabbra a Nap sugarai kisebb szögben érik a Földet.[27] Tours-ról a trentinói származású Venantius Fortunatus műveiből tudhatott, aki hálából a szembetegségéből való kigyógyulásáért zarándokolt oda, és akit ott püspökké is választottak.[28] Aprus apát kérésére Paulus sírverset is írt Venantius emlékére. Corbie-ben újra találkozott a helyi bencés kolostor apátjával, Adalharddal, akit még Monte Cassinóban ismert meg, s aki később Nagy Károly fiának, az imént említett Pippin itáliai alkirálynak a nevelője lett. Adalhard kérésére állított össze egy válogatást Nagy Szent Gergely pápa leveleiből, amelyet azonban csak Monte Cassinóba visszatérve lehetett alkalma befejezni. Metzi

[23] Johannes diaconus, *Gesta episcoporum neapolitanorum*, 425.
[24] Neff, *Die Gedichte*, 109–120.
[25] *MGH, Leges*, II, t. I, 80.
[26] Paulus, *Homiliarius, PL*, vol. 95, coll. 1159–1566.
[27] *HL*, I, 5.
[28] *HL*, II, 13.

utazása adott alkalmat arra, hogy a város egyházi vezetőjének, Angilramnusnak kérésére megírja a város püspökeinek történetét (*Gesta episcoporum mettensium*), kiknek sorában megtaláljuk a Karoling-dinasztia egyik alapítóját, Arnulf metzi püspököt (582–604) is.

Frankföldről való visszatértére 787-ben, vagy 784/785-ben került sor. Goffart feltételezi, hogy 785-ben Rómában megszakította visszaútját.[29] II. Arichis langobard fejedelem, aki ellen Károly 786-ban hadjáratot indított, a következő évben meghalt. Sírversét Paulus írta meg – csakúgy, mint Adalperga édesanyjának, Ansának epitáfiumát. Szerzőnk ezután ismét személyesen találkozhatott a frank uralkodóval, aki akkor Monte Cassinóba is ellátogatott, és a *Regula* eredeti példányát kérte ajándékba Theodemar apáttól. A kézirattal együtt megkapta a szerzetesi étel- és italadagok hiteles mértékeit is, Paulus levelének kíséretében.[30]

Paulus csak Frankföldről való hazatérése után kezdett bele legismertebb művébe, *A langobardok történeté*be, amelyet azonban befejezni már nem tudott. A kolostor *necrologium*ának 799. április idusán kelt bejegyzése szerint meghalt Paulus diaconus és szerzetes.[31] A korai középkor egyik legnagyobb történetíróját a kolostorban, Szent Benedek temploma mellett temették el. Nem csupán a történetírót láthatjuk benne, hanem a grammatikust, a számos homília összegyűjtőjét, a bencés *Regula* kiadóját, Gergely pápa életrajzíróját és a költőt, a kora középkori kultúra egyik legsokoldalúbb és legeredetibb alakját.

4. *A mű szerkezete és keletkezése*

A langobardok története a mitikus kezdetektől tárgyalja az eleinte vinileknek nevezett nép történetét, hogy Liutprand király halálával (744) záruljon le. Hiányoznak tehát belőle az olyan, ezt követően zajló fontos események, mint az itáliai frank hódítás és a paviai langobard királyság bukása. Vitatott kérdés, hogy Paulus szándékosan fejezte-e be az említett ponton a művét, vagy pedig halála akadályozta meg abban, hogy a saját koráig vigye el a történetet. A IX. században élt krónikástól, Erchemperttől fogva többen gondolták, hogy Paulus azért zárta művét Liutprand halálával, mert nem akart a királyság utolsó harminc évéről beszélni, mivel a langobardok és a pápák ellentétének kiéleződése, továbbá a frank beavatkozás nem illettek bele koncepciójába. Walter Goffart ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy valószínűleg Paulus halála miatt maradt a mű befejezetlen. Érvelése szerint Paulus más munkái stilisztikailag előkészítve, előreutalá-

[29] Goffart, 342.
[30] *MGH, Epistolae*, IV, 510–514.
[31] A diaconus elnevezés életében alig fordul elő, ám hitelessége kétségtelen, hiszen az epitáfiumát megalkotó Hildericus személyesen ismerte őt, de a megnevezés szerepel Nagy Károly egyik levelében is. Bizonyos tehát, hogy Paulus fölszentelt világi pap is volt.

soktól fölvezetve végződnek. *A langobardok történeté*nek végéről ellenben hiányzik a konklúzió, s úgy ér véget, mintha elvágták volna a szöveget. Így például Pemmo friuli herceg a VI., utolsó könyvben kitüntetett figyelmet kap, ami azzal magyarázható, hogy a későbbi feltételezett könyvekben gyermekeié, Ratchisé és Aistulfé lett volna a főszerep. A befejezetlenségre vall az is, hogy Paulus az utolsó fejezetben (VI, 58.) megígéri, hogy a maga helyén el fogja beszélni Péter paviai püspök egyik csodáját, ám műve pár sorral később anélkül fejeződik be, hogy erre sort kerítene.[32] Igen valószínű tehát, hogy Paulust halála akadályozta meg abban, hogy A *langobardok történetét* befejezze.

Ami a mű felépítését illeti, a hagyományos forráskritika Paulust naiv kompilátorként állította be, kiemelve a hosszabb elbeszélések és a lakonikus megjegyzések következetlen váltakozását, és a szerző rovására írva a számos máshonnan átvett szövegrészt.[33] Ezzel szemben Goffart kiszámított párhuzamokat és ellentéteket, szigorú arányokat, szimmetrikus és hídszerű szerkesztést vél felfedezni a munkában. A széttöredezettnek látszó részleteket szerinte előreutalások és ismétlődések fűzik össze.[34] Feltételezi, hogy a szerző eredeti elképzelése szerint a munka nem hat, hanem nyolc könyvből állt volna, amelynek középpontjában a Paulus által eszményített uralkodó, a Friuliból gyermekként Beneventóba kerülő, ott fejedelemmé váló, majd az északi királyságot is megszerző I. Grimoald áll. Felhívja a figyelmet a hídszerű szerkesztésre, amelynek értelmében az egyes könyvek szimmetrikusan két részre oszlanak: az első részük az előző könyv végéhez, a második a következő könyv elejéhez kapcsolódik, s így maga a könyv a kettő között mintegy hídszerű átvezetést alkot. Így például Alboin királyról szól az I. könyv vége és a II. eleje; Alboin halála és a királyi hatalom meggyengülése a II. végének és a III. elejének a témája. A királyi hatalom megerősödése Authari és Agilulf idején a III. és a IV. fejezetet köti össze szorosan; Grimoald hatalomra kerülése és dicsőséges uralma a IV.-et és az V.-et, míg Cunincpert időszaka jelenti a fő csomópontot az V. és a VI. határán. A megtisztelő helyet a VIII. könyv zárásaként bizonyára II. Arichisnek tartotta volna fenn Paulus.[35]

Akadt azonban, aki kétségbe vonta ezt az elképzelést. Így például Donald Bullough szerint mindez olyan tudatosságra vallana, amely XX. századi irodalomtudósoknak is becsületére válna.[36] Hozzátehetjük még, hogy Goffart nézete azon a ponton nem logikus, hogy a VI. könyv a Paulus által nagyra becsült Liutprand halálával ér véget, ám az ő utódai, Ratchis és Aistulf közül, akikkel a VI. könyvnek végződnie, s a feltételezett VII. könyvnek kezdődnie kellett volna, az utóbbi – pápaellenes politikája miatt – feltehetően nem lehetett rokonszenves Paulus számára.

32 Goffart, 344.
33 Lásd Pohl, „Paulus Diaconus...", 381; Goffart, 332.
34 Goffart, 425, 427.
35 Goffart, 378–380.
36 Bullough, „Ethnic history", 91.

A langobardok történetének keletkezésével kapcsolatos másik izgalmas kérdés Paulus személyes mondanivalója, az, hogy művén hogyan szűrődnek át korának politikai viszonyai és perspektívái. Ezzel kapcsolatban több kutató arra helyezi a hangsúlyt, hogy szerzőnket érzelmei és lojalitása életének második felében, s fő művének megírásakor a beneventói udvarhoz kötötték. Karl-Heinrich Krüger úgy vélekedik, hogy *A langobardok története* annak a változásnak a kifejeződése, hogy a paviai királyság bukását követően a langobard tradíció folytatását a beneventumi hercegség jelentette, míg Walter Goffart azt feltételezi, hogy a mű III. Grimoald fejedelem okulására és használatára készült.[37]

Mindennek megértéséhez érdemes röviden áttekinteni a történeti körülményeket. II. Arichis Bizánc felé közeledő politikáját a pápa és a frankok gyanakodva nézték. Ezért 787-ben, mint említettük, Nagy Károly ellenőrzése alá akarta vonni Beneventót. A fejedelem a béke megőrzése érdekében túszként küldte hozzá nevelt fiát és társuralkodóját, Liutprandot. Nagy Károly ennek ellenére – a pápa ösztönzésére – benyomult a fejedelemségbe, ám végül megegyezett Arichisszel, és elengedte Liutprandot, cserébe a kisebbik fiúért, Grimoaldért. Amikor 787-ben Arichis és Liutprand is meghalt, a frank uralkodó a következő évben hazaküldte Grimoaldot, hogy vegye át a kormányzást. Az új fejedelem III. Grimoald néven uralkodva sikeresen állt ellen a frankok által megbuktatott északi langobard király, Desiderius Konstantinápolyba menekült fia, Adalchis támadásainak, aki a bizánciak támogatását élvezte. Ugyanakkor a '90-es években már arra törekedett, hogy lazítsa Benevento frankoktól való függését.[38]

Sajnos nem állapítható meg pontosan, hogy Paulus ekkoriban, amikor már visszatért Monte Cassinóba, s éppen *A langobardok történetén* dolgozott, milyen szerepet játszott a beneventói–frank kapcsolatok alakulásában. Még kevesebbet tudunk arról, hogy frankhoni útját követően milyen kapcsolatban állt a beneventói udvarral. Ebből az időszakból csupán egyetlen jól datálható munkája maradt fenn: az Arichis fejedelem halálára 787-ben írt epitáfium, amely életrajzában az utolsó biztos kronológiai pontnak tekinthető.[39] Ugyanakkor az is igaz, hogy nincs tudomásunk más olyan személyről, aki mindkét udvarban olyan elfogadott lett volna, mint ő. Igen valószínű, hogy Paulus figyelemmel kísérte a beneventói–frank viszonyt. Mindezek alapján Goffart úgy látja, hogy Paulus az udvarban a frankokkal való jó kapcsolatok fenntartására törekedett, s művei is arról tanúskodnak, hogy szerinte a frankoknak való alávetettséget nem bukásnak, hanem szükségszerű állapotnak kell tekinteni. *A langobardok történetében* is elismerően beszél a frankokról és a Karoling uralkodókról.[40] Ezzel állnak összhangban a *Gesta episcoporum mettensiumban* található súlyos megállapítások a langobard királyság

[37] Krüger, „Beneventanischen Konzeption", 34.; Goffart, 344–347.
[38] Goffart, 345–346.
[39] Kiadása: Neff, 145–149.
[40] A *HL*, VI, 58-ban Liutprand érdemének tartja, hogy megőrizte a frankokkal kötött békét. A *HL*, VI-ban a Karolingok őseiről is pozitívan nyilatkozik. Vö. Goffart, 417, 430.

bukásáról: a langobardok gyengék és megosztottak voltak, nem csoda hát, hogy elbuktak.[41]

Walter Pohl kétségeket támasztott a „beneventumi koncepcióval" szemben. Szerinte *A langobardok története* megszületése és mondanivalója aligha magyarázható csupán a déli hercegség helyzetével összefüggésben. Természetesen fontos benne a beneventumi „szál", s fontos Paulus és Grimoald életének közös íve, amely Friulitól Beneventóig ível. Ám, mint mondja, a szerzőt többféle hatás, érdeklődés és vonzalom irányította: a Karolingok, a bencés rend, a római egyház, a langobardok oldaláról Friuli és Benevento is, továbbá mindezek kölcsönhatása egyformán jelentős szerephez jutnak munkájában. Paulus művének alapvető súlypontjait az egyházhoz való hűség, a langobardok és a gondviselés kitüntetett viszonyának hangsúlyozása, valamint Itália történetének folyamatosságában és egységében történő szemlélete alkotják.[42]

Mondhatjuk, hogy a mű nem egyszerűen a langobardok, a germán *gens* története, hanem legalább annyira az önálló történeti és kulturális értelemben vett Itália története is. Figyelemre méltó, hogy Paulus az Itáliába befészkelődő külső hatalmakat teljesen eltérően értékeli. Míg a frankok iránt, mint láttuk, lojális, addig a bizánciakat rendszerint kedvezőtlen színben tünteti föl. Részletesen leírja például, hogy Gregorius exarcha hogyan csalta tőrbe Cacco és Taso langobard hercegeket, vagy azt, hogy II. Kónstans császár miként fosztotta ki Róma templomait.[43] Felfogása szerint a bizánciakkal szemben a langobardokat az isteni gondviselés támogatja: éppen Kónstansnak hangzik el a jóslat, hogy nem győzheti le a langobardokat, akik Theodelinde királyné Keresztelő Szent János tiszteletére tett alapítása óta a szent különleges oltalma alatt állnak.[44]

5. *Források, forrásérték, narráció és történelem*

A középkori elbeszélő források együttese egyetlen nagy szövegszőtteseként is fölfogható. E szövegek esetében egészen más a szerzőség fogalma, mint napjainkban. Az eredetiség egyáltalán nem számított erénynek, sokkal inkább a tekintélyek másolása és idézése. Különösen a korai középkorra érvényes, hogy a legtöbb szöveg számos másikra utal, számos másik részletét foglalja magában. Joggal mondja Walter Pohl, hogy ez az intertextualitás nem csupán a posztmodern szemiotika egyik alapvető szempontja, hanem a hagyományos forráskritikáé is. *A langobardok története* is olyan mű, amely explicit vagy implicit módon használ

[41] Gesta 265. Ezzel ellentétben Donald Bullough azt állítja, hogy Paulus a langobardok utolsó skaldja, a frankok számára ellenséget jelentettek („Ethnic History", 97.).
[42] Pohl, „Paulus Diaconus...", 380–381.
[43] *HL*, IV, 38; V, 11.
[44] *HL*, V, 6.

fel, olvaszt magába több korábbi szöveget, míg maga is építőköveket szolgáltat a későbbiek számára.[45]

A Paulus által fölhasznált írott forrásokat Georg Waitz, Ludwig Bethmann, Theodor Mommsen, illetve Reinhard Jacobi vette számba még a XIX. század közepén.[46] Az ókori latin szerzők munkái közül a legfontosabbak: Gaius Plinius Secundus: *Naturalis historia;* Vergilius: *Aeneis;* Ovidius: *Metamorphoses;* Marcus Iunianus Iustinus: *Epitoma Historiarum Philippicarum;* Sextus Aurelius Victor: *Liber de Caesaribus;* és a tévesen neki tulajdonított, de részben őt folytató *Epitoma Caesaribus.* Itália földrajzának leírásában Paulus mindenekelőtt a feltehetőleg a VII. században Bobbióban összeállított *Catalogus provinciarum Italiae*-ra támaszkodott.

A szerzőnk által használt források legfontosabb csoportját a kora középkori elbeszélő források alkotják. Ilyen mindenekelőtt az *Origo gentis langobardorum,* amely a VII. század második felében, Perctarit király idején (661–662, 672–688) keletkezett (Paulus több helyen *edictum*nak nevezi, mert a legrégebbi kéziratokban a Rothari langobard király által kiadott törvények előtt állt); Jordanes *De origine actibusque getaruma;* Sevillai Isidorus *Etymologiae libri XX* című munkája; Tours-i Gergely *Decem libri historiaruma*, ami később a *Historia Francorum* címmel vált ismertté (kéziratát szerzőnk Tours-ban is megismerhette, de később Monte Cassinóban is); továbbá Fredegar *(Chronicarum libri IV),* Avenches-i Marius († 594) és Beda Venerabilis *(Historia ecclesiastica gentis anglorum)* krónikái; végül pedig Autpert *Vita Paldonis et Tatonis* című műve. Ezeken kívül Paulus támaszkodhatott a beneventói és a spoletói hercegek korabeli listáira is. Mindez arra is fényt vet, hogy milyen gazdag könyvtárral rendelkezett a Monte Cassinó-i kolostor, ahol a mű keletkezett.

A források sorában külön is figyelmet érdemel a VII. sz. közepén szerkesztett *Origo gentis langobardorum* és az Agilulf király környezetébe tartozó Secundus trentói püspök elveszett munkája, amely 612-ig, a szerző haláláig tárgyalta az észak-itáliai eseményeket. Az utóbbi munka több részletét éppen Paulus őrizte meg számunkra. E művek és *A langobardok történeté*nek viszonyáról korábban több elképzelés született. Ludovico Antonio Muratori a XVIII. században úgy vélte, hogy az *Origo* nem más, mint Paulus művéből készített kivonat, amit a későbbiekben Bethmann cáfolt. Theodor Mommsen szerint Paulus lényegében az *Origót* használta, és Secundus munkájával csupán kiegészítette mondandóját, s arra következtetett, hogy az *Origo* nem tekinthető másnak, mint Secundus művéből készült, rövid folytatással ellátott kivonatnak. Georg Waitz ezzel szemben úgy látta, hogy Paulus aligha idézte volna az *Origót,* ha annak egy részletesebb változata Secundusnál rendelkezésére állt volna. Az újabb kutatások már meg-

[45] Pohl, „Paulus Diaconus...", 382.

[46] Waitz, G., „Über die handschriftliche überlieferung und die Sprache der Historia Langobardorum des Paulus", Neues Archiv 1 (1876), 533–566; Bethmann, L. C., „Die Geschichtsschreibung der Langobarden", Archiv 10 (1851), 335–414; Mommsen, Th, „Die Quellen der Langobardengeschichte des Paulus Diaconus", Neues Archiv 5 (1880), 51-103; Jacobi, K., Die Quellen der Langobardengeschichte des Paulus Diaconus, Halle 1877.

egyeznek abban, hogy Secundus munkája önálló, a VII. század elején keletkezett évkönyv jellegű mű, amelyből szerzőnk az itáliai honfoglalást követő időszakkal kapcsolatos információit merítette.[47]

Paulus számos alkalommal használta különféle egyházi szerzők műfaji szempontból változatos munkáit, mint kora középkori pápaéletrajzok sorozatát, a *Liber pontificalis*t, I. Gergely pápa Dialógusait, homíliáit és leveleit (mely utóbbiakat Nagy Károly megbízásából kezdte összegyűjteni). Merített szentek életrajzaiból, mint Eugippus *Vita Severini*je, Venantius Fortunatus *Vita Sancti Martini*ja, s fölbukkannak a szövegben az aquileiai pátriárkák és a nekik alárendelt püspökök névsorai is. Nemegyszer hivatkozik olyan sírfeliratokra, amelyekkel eredeti helyükön vagy másolatban ismerkedhetett meg: művében a hadvezér Droctulf és Ceadwalla angolszász király epitáfiumát idézi.[48]

Számos helyen a szerző személyes tapasztalatait, élményeit osztja meg az olvasóval. Átüt a szövegen, hogy jól ismerte a korabeli Rómát, Beneventót, vagy Friuli különféle településeit, ugyanakkor Spoletóról és Tusciáról nemigen látszik tudomást venni. Több helyen állítja, hogy bizonyos nevezetes tárgyakat vagy épületeket a saját szemével látott. Ilyen Alboin király ivóserlege vagy a monzai palota az azt díszítő falfestményekkel együtt, amelyek alapján Paulus a régi langobard viseletet írta le. A munka több ízben használ és megmagyaráz olyan langobard szavakat, mint *arga, fara, bandum, marpahis, fizzil, feld, scilpor* stb., ily módon vetve fényt – Rothari edictumai mellett – a langobard és más germán nyelvek VIII. századi állapotára, illetve a nyelvhez fűződő emlékezetre.

Paulus munkájának egyik legérdekesebb – és a legolvasmányosabb – rétegét azok a történetek alkotják, amelyeknek más, korábbi írott forrásokban nincs nyoma. A langobardok eredetmondája, amely elmeséli, hogyan kapták a nevüket Goden (Odin) istentől, Alboin és a gepida király, Turisind története, Authari regényes leánykérése, Romilda árulása és elveszejtése, Grimoald avar fogságból való kiszabadulása, Perctarit kalandos menekülése Grimoald elől, Alahis lázadása – hogy csak néhányat említsek – ugyanakkor mind olyan elbeszélések, amelyek forrásértéke nagy vitát váltott ki, amire még visszatérünk.

Érdemes röviden kitérni arra, hogy Paulus miként használta az imént említett forrásokat és azok miféle információkkal szolgáltak számára és szolgálnak a mai olvasónak. Bedától számos szó szerinti átvétel származik, ám nem közvetlenül, hanem a *Liber pontificalis* közvetítésével. Ugyancsak gyakran ismerhetünk a Tours-i Gergelytől átvett passzusokra, amelyek a VI. századi frank királyság viszonyaira vetnek fényt, s amelyekből azonban Paulus, érthető módon kigyomlálta a langobardokat rossz színben föltüntető részeket. Secundus munkájának átvétele nélkül számos, Agilulf uralmának idejével, az észak-itáliai egyházi élettel, az 590. évi frank hadjárattal kapcsolatos információ elveszett volna. Innen ismerhetjük például a védelemben fontos szerepet játszó langobard erődítmények neveit. Paulus

[47] Lásd Pohl, „Paulus Diaconus...", 378.
[48] *HL*, III, 19; VI, 15.

a friuli hagyományból is merítve a hercegekkel és az avarok elleni hadjáratokkal kapcsolatban szolgál értékes híradásokkal. Ez azért sem mellékes, mert a déli hercegségekkel, a spoletóiakkal és a beneventóiakkal kapcsolatos információk nagyobb számban maradtak fenn a *Liber pontificalis*ban és a bizánci forrásokban.

Ám Paulus munkája korántsem csak Itália történetéről szól. Jól tájékozottnak tűnik a VIII. század első felének frank történetét illetően is. Frankföldi utazása adott alkalmat arra, hogy a frank eseményekkel kapcsolatos értesüléseit gazdagítsa, s megismerje például Fredegárt és talán olyan kisebb frank krónikákat is, mint amilyen a *Chronicon Moissaciense*. Szerzőnk érdeklődésének másik, Itálián kívüli fontos tárgya Bizánc. Paradox módon azonban a bizánci történelemmel kapcsolatos, többnyire pontos értesüléseinek nyugati szerzők, Beda vagy Tours-i Gergely a forrásai.

Fel szokás róni Paulusnak, hogy munkája kronológiailag elnagyolt és következetlen. Ám e szigorú ítélet ellensúlyozásaként érdemes figyelembe venni, hogy a kora középkori szerzők információforrásai mai szemmel nézve akkor is esetlegeseknek tekinthetők, ha a saját korukban gazdagnak számító könyvtárak anyagát használhatták fel. Az is igaz, hogy Paulus korában már rég elterjedt a „keresztény éra" szerinti, az éveket Krisztus születésétől számoló időszámítás, továbbá szerzőnk ismerhette a Beda-féle időszámítást, és támpontot jelentettek számára az indikciók. Nem felejtkezhetünk meg azonban arról, hogy olyan forrásokat is használt, amelyek szerzői korábbiak vagy éppen maguk is pontatlanok. Ahol pedig több korábbi munkát is fölhasznált, nyilván nem lehetett könnyű azok időrendjének összehangolása sem. Éppen ezért nem szabad a kora középkori szerzőktől, így Paulustól sem a teljes kronológiai pontosságot elvárni.

Ami a fentebb említett eredetmonda és a vándorlást elbeszélő legendás történetek forrásértékét illeti, annyi bizonyos, hogy erős kritikával kezelendők azok az elbeszélések, amelyek Paulus korához képest nyolcszáz, de legalább kétszáz évvel korábban történt „eseményekről" szólnak, mint a Skandináviából történt kivándorlás vagy Authari és Theodelinda házassága. Az azonban már vitatott kérdés, hogy ha csupán mondáknak vesszük őket, archaikusnak tarthatók-e, vagy pedig olyan narratíváknak, amelyek Paulus korának ízlését tükrözik, és csak a szerző gondolkodásmódjáról és szűkebb közönségének elvárásairól árulkodnak. Az előbbi felfogás a romantika időszakára megy vissza. Paulus és más szerzők történeteit a XIX. század elején a Grimm testvérek hitelesnek fogták fel, és feldolgozták a régi germán mondai anyagot tartalmazó *Deutsche Sagen* című mesegyűjteményükben. Ezzel ellentétben az utóbbi álláspontra helyezkedett Walter Goffart, aki úgy vélekedik, hogy a kora középkori történetírók által leírtak a korabeli közvélekedésről és ízlésről tanúskodnak. Szerinte nem a történelem pontos, önmagáért való elbeszélése volt a célja e szövegeknek, hanem annak kimutatása, hogy ami megtörtént, az egy magasabb rendű terv közvetítő eszköze. A tényekhez való hűségük másodlagos jelentőségű, és azt kérdezni, hogy igazat mondanak-e vagy hazudnak, olyan igazságfogalmat kényszerítene rájuk, ami idegen tőlük. Paulus fő célja a történetmesélés. Ennek megfelelően, mint

Goffart véli, *A langobardok történeté*ben olvasható mondák már nem „germánok", hanem „itáliaiak", „frankok" vagy „bizánciak", amelyeknek hiányzik a történeti dimenziója.[49]

Goffartnak igazat adhatunk abban, hogy a korabeli szerzők a tények mögött magasabb rendű értelem megnyilvánulását látták, mégis úgy látjuk, hogy alulbecsüli a kora középkori szerzők korábbi időszakokra érvényes forrásértékét. Téziseinek sikere összefügg a szövegkritika új módszereinek: a dekonstrukció, a posztstrukturalizmus és a *„new philology"* térhódításával. Nézeteinek alapja a *linguistic turn,* az úgynevezett „nyelvi fordulat" a modern filozófia és irodalomtudomány területén, amely Wittgenstein nyelvfilozófiája és Richard Rorty művei által megalapozva ment végbe. Hatására a történettudomány területén is létrejött az az irányzat, amely a történetírók (és a történészek) szövegeit olyan, merőben irodalmi szövegekként kezeli, amelyek csupán szerzőjük világképéről és történeti tudatáról árulkodnak, de a történeti tényekről már kevesebbet árulnak el.

Ám ennek a szemléletnek a középkorra és a középkori forrásokra való alkalmazása a leegyszerűsítés veszélyét hordozza magában. Igaz ugyan, hogy az egyes munkák nagyrészt kompiláció révén álltak össze, s az is, hogy a régi szövegek állandó újraírása jellemzi a korabeli történetírást – és más műfajokat is. Ám a kompiláció és a tekintélyek tisztelete egyben értelmező tevékenységet jelent, mégpedig olyat, amely tudatosan a régi, tekintélyként felfogott szerzőkkel kapcsolatos, tehát önmagában is van történeti dimenziója, és történeti ismereteket tételez föl a kompilátor részéről. Azt is érdemes szem előtt tartani, hogy csak akkor érthetjük meg ezen elbeszéléseknek a maguk korában betöltött funkcióját, ha megpróbáljuk megvilágítani azt a múltat, amelyről szólnak – és hasonlóképp: a szerzők felfogásáról árulkodó szövegek viszonyát ehhez a múlthoz.

Goffarttal szemben mások nagyobb történeti forrásértéket tulajdonítanak a mondai elbeszélő részleteknek. Herwig Wolfram és Stefano Gasparri úgy gondolják, hogy a narratív elemek hiteles forrásként fogadhatók el a vallásos és kulturális hagyománnyal kapcsolatban, ezenkívül a névanyaggal kapcsolatban is. Wolfram például feltételezi, hogy a skandináviai eredetről szóló toposzoknak van reális alapja, és az ezzel kapcsolatos hagyomány a germán világ közös kincse volt.[50] Pohl azt húzza alá, hogy a korabeli történeti munkák meghatározott várakozásokkal rendelkező közönségnek szólnak. Tárgyuk bevallottan a történelem, amelynek megismerése alá van rendelve a magasabb rendű igazsággal kapcsolatos sajátos igénynek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy *A langobardok története* az igazsággal kapcsolatos tudományos szabályokat kikerülné, hiszen amit elmond, nem fikció, hanem egy olyan párbeszéd része, amelyet egy nyelvi közösség folytat.[51]

49 Goffart, 427–436.
50 Wolfram, Origo et religio, 15. s köv. Gasparri egész, a langobard kultúráról szóló monográfiája ezt a felfogást követi: *La cultura tradizionale dei longobardi,* 7–8. A vita összefoglalása: Pohl, „Tradition, Ethnogenese...".
51 Pohl, „Paulus Diaconus...", 382.

Mindehhez érdemes még egy-két rövid megjegyzést hozzáfűzni. Az eredetmondák – kellő kritikával megállapított, és az ismeretek bizonyos körére érvényes – történeti hitele mellett több érv szól. Így például a langobard és a gót eredetmondákban egyaránt megragadhatók a *gens* fejlődésének, a vándorlásnak egy bizonyos pontján bekövetkezett kultuszváltások pillanatai.[52] Ezenkívül, ha egy adott szöveg történeti hitele olykor kérdéses is, kronológiailag nem csupán egy rövid időszakra, a saját korára vet fényt, hiszen benne is a filológiai eszközökkel megragadható régebbi szövegek rétegződnek egymásra. Ezeket persze a szerző válogatta össze, mégpedig vélhetően a maga és a közönsége szája íze szerint, mégis sokat elmondhatnak (pl. a Paulus szövegébe illeszkedő Secundus-féle szövegek) a maguk keletkezésének koráról.

6. *A szöveg továbbélése*

A szöveg a későbbiekben maga is egy-egy réteg lesz az újabb és újabb szövegekben, akár célzások, akár idézetek, akár kompilált részek formájában. A rá való hivatkozások a szerző életével kapcsolatos értesüléseket vagy a hozzá fűződő mítoszokat is tovább éltetik. Részben a kéziratos hagyomány vizsgálata segít megérteni a szöveg utóéletét és tanúskodik hatásáról. *A langobardok történeté*nek százhét kézirata maradt fenn, melyeket Georg Waitz rendszerezett.[53] Eszerint a legrégibb főbb kéziratok, amelyek nyomán a későbbi századok során újabb másolatok keletkeztek, a következők:

– Assisi palimpszeszt: a VIII. sz.-ban kezdték írni, Bethmann benne találta meg *A langobardok történeté*nek II. és V. könyvét.

– A1: Civitatensis (cividalei), IX. sz. közepe; A2: Vaticanus, 4917, XI. sz. közepe; A*2: Vaticanus, 3852, IX. sz., töredékes.

– B1: Havniensis, 2158 (koppenhágai), IX–X. sz. itáliai eredet; Ambrosianus, C 72 (milánói), XI. sz.

– C*1: Cheltenhamensis, 1887, IX–X. sz.; C1: Lipsiensis (lipcsei), I, 60, IX–X. sz.

– D1: Vat. Reginae Christinae, 801. X. sz.

– E 1: Florentinus Laurentianus (firenzei, Biblioteca Laurenziana), LXV, 34., X–XI. sz.

– F1: Sangallensis (szent galleni), 635, VIII–IX. sz.

– G 1: Giessensis, 688, IX. sz.; G 2: Heidelbergensis, Univ. bibl. Pal. lat. 912., X. sz.

– G*2: Cassalensis (kasseli) IX. sz.

A langobardok történetének autográf változata nem maradt fenn. A legkorábbi teljes szöveg a szent galleni, ami azonban, akárcsak a szintén korai, de töredékes

[52] A langobardok esetében az, hogy a nép vezetője – a Gambara nevű asszony – Freához fordul népe érdekében, ám a nép új nevét már Godentől kapja, a Ván és az Ász istenek kultusza közötti váltásra utalhat. A gótokat illetően ld. Wolfram, „Origo et religio...", passim.

[53] Bethmann–Waitz, 28–45.

assisi palimpszeszt szövegrészletei, tele van latin nyelvi hibákkal, amelyek a pontatlan másolásból fakadnak. Ezért lett a nyelvileg megbízhatóbb, ám szintén nem tökéletes Cividale-i kézirat az 1878-ban napvilágot látott Bethmann–Waitz-féle kiadás alapja. A kiadók úgy vélték, hogy ezek a kéziratok nagyon közel állnak Paulus elveszett autográf változatához, s azok hibáit is neki tulajdonították. Mindezért Dante Bianchi és mások kritizálták Waitzot, mondván, hogy ezek a nyelvi hibák és stilisztikai esetlenségek nem származhatnak Paulustól, aki más műveiben kifinomultabb latinsággal ír, és egyébként is nyelvtani munkák szerzője.[54] A Bethmann–Waitz-féle, a *Monumenta Germaniae Historicá*ban közreadott kiadással szemben alternatívát jelentő, a Paulus eredeti szövegét más munkáinak szóhasználata alapján rekonstruáló teljes kiadás azonban várat magára. Amedeo Crivellucci a XX. század elején hozzálátott ugyan egy újabb, kritikainak szánt kiadás elkészítéséhez, ám halála miatt csak az első három könyvvel végzett.[55]

*A langobardok történeté*nek számos fennmaradt kézirata arra utal, hogy népszerű olvasmány lehetett a középkor során. Nem meglepő, hogy a legkorábbi kéziratok Észak-Itáliában, Veronában vagy onnan nem messze keletkeztek. Ilyen a már említett Assisi palimpszeszt és a Szent Galleni kézirat. Ugyancsak korai a Veronával jó kapcsolatokat ápoló reichenaui kolostor 842 körül keletkezett könyvjegyzékében szereplő (azóta elveszett) szöveg. 840 körül Ravennai Agnellus használta föl Paulus művét Alboinnal és Agilulf idejével kapcsolatban. Cividaléban két kéziratot is papírra vetettek, köztük azt, amely, mint említettük, a Bethmann és Waitz-féle kiadás alapjául szolgált, emellett innen és ebből az időből származik a langobard törvények két kézirata is. Észak Itáliában folytatóra is talált a munka Andrea da Bergamo személyében, aki 877-ig, Kopasz Károly nyugati frank uralkodó haláláig egészítette ki Paulus munkáját, s aki viszont az eseményeket 950-ig továbbíró Cremonai Liutprand személyében talált folytatóra.[56] A középkori Velencében Johannes Diaconus (XI. sz.) és Andrea Dandolo (XIV. sz.) is felhasználta Paulus művét. A XII. század végén, a magát a frank császárság örökösének hirdető Barbarossa Frigyes lombardiai hadjáratai idején keletkezett folytatásban, a *Continuatio lombardá*ban a frank–langobard konfliktus új aktualitást nyert. Paulus szövege Rómában is fennmaradt, ahol néhány korai kézirat rendelkezésre állhatott. Erre utal, hogy Benedek, a Rómához közeli Soratte kolostorának szerzetese a X. sz. végén közvetlenül vagy közvetve, de idézett a műből.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az Eberhard friuli őrgróf († 867) végrendeletében említett mintegy ötven kézirat között nem szerepel Paulus munkája, csak Orosius egyháztörténete és a *Gesta Francorum*, holott az őrgrófról tudjuk, hogy megbízást adott a langobard törvények és vele együtt az *Origo gentis langobardorum* lemásolására. Az észak-itáliai könyvtárakban sem említik Paulus mű-

[54] Bianchi, 133–135. Zanella, 103–104.
[55] Crivellucci, A., *Pauli Diaconi Historia Langobardorum, libri I–III.*, Roma 1918. Vö. Capo, XLIX–L. Capo a maga kiadását sem tartja lezárt, végleges szövegnek.
[56] Zanella, 108.

veit, sem Bobbióban, sem Cremonában; a pomposai kolostor bibliotékájában (1093) pedig csak a *Historia Romana* volt megtalálható.[57] Az Ottók korában, bizonyára a német császárok Itáliára formált igényének igazolásaként Monzában másolták le *A langobardok történetét*. Az 1050 körül keletkezett *Chronicon Novalicense* ismeretlen szerzője kalandos történetei közé illesztette nemcsak a *Waltharius* című X. századi hőskölteményt, hanem Paulus elbeszéléseit is.[58] Viterbói Gottfried, aki több német uralkodó káplánja és jegyzője is volt a XII. század folyamán, *Pantheon*jában versben és prózában is fölelevenítette Rosamunda Paulus-féle történetét.[59]

Ami Dél-Itáliát illeti, Monte Cassinóban, ahol *A langobardok története* keletkezett, nem maradt fenn kézirat, bizonyára azért, mert a kolostort 883-ban elpusztították az arabok. A dél-itáliai történetírók körében azonban a XII. századig él Paulus emlékezete. A 883. évi pusztítást túlélő szerzetes, Erchempertus, a *Historia langobardorum beneventanorum* című művében hivatkozik a történetírásban tudós *„ystoriographiae doctor"* Paulusra. Mi több, a *Chronicon Salernitanum* egy mitikus történettel is szolgál Nagy Károly és Paulus kapcsolatáról. A valószínűleg Radualdapát által a 970-es években írni kezdett munka szerint Paulus, aki hű maradt Desiderius királyhoz, háromszor is merényletet kísérelt meg Károly ellen. A frank előkelők követelték Paulus kezének levágását, amitől azonban az uralkodó nagylelkűen eltekintett, mondván, hogy sehol nem fog ily kiváló történetírót találni. Paulust egy szigetre száműzte, ahonnan Beneventumba sikerült szöknie, ahol nagy örömmel fogadták.[60] A merénylet és a száműzetés legendája tovább él a Montecassinói krónikában, amelyet a XII. század legelején Leo Marsicianus, Ostia kardinális püspöke írt, nem mentesen az éppen zajló invesztitúraharc keltette császárellenes felhangoktól. A krónika folytatói, Guido († 1130) és Petrus Diaconus (1159–/64) ugyancsak nagyrabecsüléssel emlékeztek meg Paulusról. A Volturno folyó melletti S. Vincenzo kolostor krónikája *(Chronicon Vulturnense)*, amelyet a XII. század elején Johannes szerzetes írt, továbbá Romualdo Granda salernói püspök (1154–1181) krónikája szintén hozzájárult a Paulus-legenda továbbéléséhez. Az emberiség történetét tárgyaló művében a szerző Paulustól is idéz. A langobard történetíró hatására vall a *Continuatio Casinensis*, és emlegeti őt a Johannes Diaconus által írt nápolyi püspökök története *(Gesta episcoporum neapolitanorum)*, amely átveszi Paulus elbeszélését II. Kónstans császár hadjáratáról. Petrus Diaconus, Monte Cassino apátja a XII. században ugyancsak megemlékezik Paulusról a *De viris illustribus Cassinensibus* című művében.[61]

Áttérve a frank területekre, bár Reichenauban ismertek voltak Paulus történeti munkái, a kései Karoling-kori uralkodók környezetében nem érdeklődtek iránta, inkább mint grammatikust, tanítót és költőt tartották számon. Pisai Péter,

[57] Pohl, 393–394.
[58] *MGH, Scriptores*, VII, 81–94.
[59] Zanella, 108.
[60] *Chronicon Salernitanum*, c. 9, 11–12.
[61] Pohl, 397–399.

akivel pedig ismeretségben állt a Karoling-udvarban, nem tett említést történetírói munkásságáról, bizonyára részben azért, mert *A langobardok története* Paulus Monte Cassinóba való visszatérése után keletkezett. Van ugyanakkor egy áttételes jele annak, hogy Paulus fő művéből átvehettek információkat, ugyanis a birodalmi évkönyvekbe a 796-os évnél bejegyezték, hogy az avarok földjét a langobardok 'campus'-nak nevezték. A bejegyzés nemigen származhat máshonnan, mint Paulus munkájából, aki azt írja az 500 körül, a mai Tulln körül élő langobardokról, hogy szállásterületüket „Feld"-nek nevezték (*„in campis patentibus, qui sermone barbarico feld appellantur")*.[62]

Arról viszont biztos tudomásunk van, hogy *A langobardok történetét* a IX. században Reimsben lemásolták, s arról is, hogy ugyanekkor Burgundiában egy világi előkelő (Heccardus comes), majd a XI. században egy Gibuin nevezetű úr a dijoni Saint-Bénigne apátjától kérte Paulus munkáját kölcsön. Az említett Heidelbergi kódex (G 2) esetében több hatás keveredik: az itáliai kéz munkáját egy corbie-i váltja, de láthatunk benne angolszász hatást is. A germán nevek szász módon való írása arra utal, hogy olyan kolostorban keletkezhetett, amely részese volt a szászok körében végzett missziónak. Ez az írásmód él tovább a XII. században Trierben vagy környékén keletkezett másolatban. Fontos változást jelentett Paulus műveinek továbbélése terén az, hogy műve Prümi Regino egyik fő forrása volt a VI–VIII. század történetével kapcsolatban. A lotharingiai szerzetes tőle tudott arról, hogy a langobardokkal együtt szászok is mentek Itáliába, s érdekes az is, hogy amit Paulus a langobardok északi származásáról elmond, azt Regino a magyarokra alkalmazta.[63]

Franciaországban is továbbélt a langobardok történetének a szöveghagyománya. Clunyben a XI. században készült egy másolat. Délen Ademarus Cabanensis ugyancsak ismeri, de hivatkozik rá Fleury Hugó is. Lotharingián belül Trier, Gorze és Toul könyvtárai őrizték *A langobardok történetének* példányait. Sigibert de Gembloux azt említi meg, hogy Paulus Nagy Károly környezetében időzött. Frutolf és aurai Ekkehard a világkrónikáikban Paulus nyomán foglalták össze részletesen a langobardok történetét. Freisingi Ottónál ritkábban bukkannak fel Paulustól vett részletek, s amit átvett, láthatóan Frutolftól származik. Ilyen részlet például a langobardok pannóniai tartózkodása Alboin idején, II. Kónstans itáliai hadjárata vagy Liutprand részvétele az arabok legyőzésében. Az északi szerzők közül Saxo Grammaticus, a dán történetíró a langobard eredetmondából a kivándorlók kisorsolását, a langobardok vándorlásának állomásait említi, és úgy véli, hogy a langobardok a dánoktól származnak.[64]

Walter Pohl – összefoglalva Paulus más középkori szerzőkre tett hatását – hangsúlyozza, hogy *A langobardok története* annak köszönhette középkori elterjedtségét és népszerűségét, hogy nem egyszerűen egy barbár nép története, hanem

62 Pohl, 400., *HL*, I, 20.
63 Regino, ed. G. H. Pertz, *MGH Scriptores*, I, 600; magyarul: *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. Kristó Gyula, Szeged 1995 (ford. Kordé Z.), 197.
64 Pohl, 402–403.

olyan mű, amelyben többrétegű történetírói hagyomány összegződik. Sikerét, a számos másolást és folytatást a szerteágazó értelmezési lehetőségeknek köszönhette. Alkalmasnak bizonyult a paviai királyság bukása után a langobard identitás őrzésére éppúgy, mint Itália történetének megértésére. Többek között azért, mert bár a mű csonkán maradt, az utalásokból látható, hogy tárgyilagosan értékelte az új frank hatalom emelkedését, és látta a langobardok gyengeségének okait is. Paulusból kiindulva egyaránt meg lehetett írni a beneventumi hercegek, a frank királyok, a dánok, a pápaság, Velence vagy éppen a lombard városok történetét. A klerikusok számára mintákat nyújtott a világi hatalom túlkapásaival szembeni bátor helytállásra, a keresztény fejedelmek elé pedig a nagylelkűség, a kegyesség és a bátorság példáit állította.[65] Kevés olyan középkori szerzőt ismerünk, aki a VI–VIII. századra vonatkozóan ennyire univerzális történelmet kínálna.

Paulus a népnyelvű irodalom kialakulása idején, a reneszánsz és a reformáció korában is elismerésre talált. Kitűnő stílusát dicsérve ajánlották őt Boccacciónak, aki föl is használta történeteit a *Decameron*ban és a *De casibus* című munkájában.[66] Sőt, a pestis *Decameron*ban található leírása teljesen Paulus mintájára és kifejezéseit átvéve készült. A történeti tanulmányok megélénkülése megértékelte Paulust. Flavio Biondo, mint azt *Decades*einek III könyve tanúsítja, felismerte a barbárok fontos szerepét az emberiség történetében. Paulust az első keresztény történetírónak tartotta, s tulajdonában volt egy Paulus-kézirat, amelybe széljegyzeteket is írt. Bizonytalan, hogy Machiavelli rajta keresztül vagy közvetlenül az eredeti szöveg olvasása révén szerezte-e ismereteit a langobard történelemről, amelyre *Firenze története* című művében tér ki.[67] A Flacius Illyricus vezetésével működő magdeburgi centuriátorok tollából megszületett protestáns egyháztörténet (*Ecclesiastica historia...*, 1559–1574) a langobardoknak pozitív szerepet tulajdonított, mondván, hogy a pápák ellen irányuló támadásaikkal akadályozták az Antikrisztus királyságának létrejöttét. A centuriátorok munkájára adott válaszként kezdett Cesare Baronio bíboros, a vatikáni könyvtár igazgatója a XVII. század elején az *Annales Ecclesiastici* című nagyszabású összefoglalás megírásába, amelyben *A langobardok történeté*nek egyik fejezetét (III . 8.) kommentálva megállapítja, hogy Paulus túlságosan elnéző volt a saját népével szemben, amelyet pedig III. Gergely pápa a legalávalóbb nemzetnek *(nefandissima natio)* nevezett.[68] Antonio Bonfini *A magyar történelem tizedei* című nagyszabású munkája (I. tized, 7–8. könyv) hosszan foglalkozik a langobardokkal, történetükre Pannóniába költözésük kapcsán térve ki. A kitérő elég terjedelmesre sikeredett: a humanista szerző Paulus históriájára támaszkodva hidalja át a VI. század közepétől a Karolingok hatalomra kerüléséig terjedő időszakot, hogy azután művét a Pannóniában élő hunokkal

[65] Pohl, 404–405.

[66] Zanella, 109. Agilulf és Theodelinda története: *Decameron,* 3. nap 2. novella, a konstantinápolyi császárokról szóló részek és Romilda története: *De Casibus,* IX, 3–4. Az utóbbi történetet Bandello is feldolgozta: *Novelle,* IV, 8.

[67] Machiavelli, *Firenze története,* I, 9; I, 10.

[68] Zanella, 113.

folytassa, akiket az avarokkal azonosított és a magyarokkal hozott rokonságba. Így kap helyet a *Tizedek*ben szinte a teljes – igaz tömörített – langobard történet, kezdve az eredetmondától egészen Liutprand uralmáig, de annak olyan részei is, amelyek a pápákkal vagy Bizánccal foglalkoznak.

A korai újkorban Paulus műve Itáliában és azon kívül is egyre ismertebbé vált. Olasz és francia fordításai jelentek meg Velencében (1548) és Párizsban (1603), míg Hamburgban, Hannoverben, Amsterdamban és Lyonban újabb latin kiadásai kerültek ki a nyomdából. A legismertebb XVII. századi kiadás azonban Hugo Grotiusé, aki a halála után, 1655-ben megjelent *Historia gothorum, vandalorum et langobardorum* című művébe egyéb szerzők (Jordanes, Prokopios) mellett Paulus munkáját is beillesztette. Mindez már a modern kiadások kezdeteit jelenti, amelyek sorában fontos szerep jutott Ludovico Antonio Muratorinak, aki Paulust az ókori szerzőkkel egyenrangúnak tartotta. Az *Annali d'Italia* című nagyszabású történeti összefoglalójában (1744) megállapítja, hogy a langobardok számos nagy uralkodót adtak Itáliának. Hangsúlyozza, hogy ebben a korban nem a langobardok tekinthetők barbároknak, hanem – amint megint csak Paulusra alapozva mondja – épp a bizánciak, akik II. Kónstans hadjárata alkalmával kifosztották Rómát és Szicíliát. Muratori az igazmondás, a finom érzelmek hű visszaadása miatt is nagyra értékelte Paulus munkáját.[69]

A romantika szellemi programja nyilvánult meg a Grimm testvérek régi germán mondák és mesék összegyűjtésére irányuló tevékenységének. Az általuk összeállított *Deutsche Sagen* című gyűjtemény bőségesen merít Paulus történeteiből.[70]

A későbbi, XIX–XX. századi értékelések többnyire a körül forognak, hogy Paulus műveiben, de különösen *A langobardok történetében* milyen viszonyban áll egymással egyrészt a germán etnikai tudat, a szerzőnek a langobard történelemhez fűződő érzelmei, másrészt a klasszikus történetírói minták és retorikai eszmények követése, harmadrészt pedig a keresztény egyházhoz fűződő lojalitás és a langobard történelemnek a keresztény üdvtörténetben való elhelyezése. Theodor Mommsen és Pier Silverio Leicht egyaránt Paulus langobard „nemzeti" érzéseit emelik ki, ezzel szemben mások az egyház iránti lojalitást, a langobardok keresztény tudatát hangsúlyozzák.[71] Felix Dahn azt húzta alá, hogy szerzőnknél a császárpárti, szigorúan egyházi felfogás jut érvényre, amely a barbár hagyományoktól és értékrendtől távol áll.[72] Az újabb vélekedések leginkább azt hangsúlyozzák, hogy Paulus a langobardok történetét a kereszténység saját népe körében való térhódítása szempontjából mutatja be, kidomborítva benne az isteni gondviselés szerepét. Így Walter Pohl *A langobardok történeté*ben nem a történeti rész-

[69] Zanella, 115–116.

[70] J. Grimm – W. Grimm, *Deutsche Sagen*, vol. II., no. 388–391, 394–404, 406–408, 410.

[71] Mommsen, „Die Quellen...", 55; Leicht, 74. Paulus keresztény értékrendjét és az egyház iránti lojalitását hangsúlyozták: Wattenbach, W. – Lewison, W. – Löwe, H., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, 2, Weimar, 1953, 215; J. M. Wallace-Hadrill, 43–44, Goffart, 429–430.

[72] Dahn, 16.

letek és barbár legendák véletlenszerű egyvelegét, hanem a langobard múlt oktató célzatú és keresztény interpretációját látja.[73]

Paulus valóban számos, vagy a hagyományban élő, vagy maga által kiötlött keresztény elemet illesztett népe történetébe, mintegy megalkotva annak keresztény szempontú mitológiáját. Elbeszélésében a langobardok húsvétkor indulnak új hazájuk felé, honfoglaló királyuk, Alboin előtt a Királyhegyről úgy tárulkozik fel Itália, mint Mózes előtt az ígéret földje, Hospitius remete története megmutatja, hogy a pogány langobardok számára lehetséges a megtérés, a kegyes királyné, Theodelinda egyházalapításai természetfölötti védelmet nyújtanak a langobard népnek. Ugyanakkor az V, 6. fejezetben leírt nevezetes jóslat előrevetíti a bukást, amelyet az okoz majd, hogy a nép elfordul a vallástól és elhanyagolja védőszentje tiszteletét.

Figyelemre méltó ugyanakkor Paulus pápasághoz fűződő ambivalens viszonya. Lidia Capo szerint esetében a keresztény értékrend pápaellenességel párosul, s *A langobardok története* a langobardok ellen folytatott pápai propagandára adott válaszként is fölfogható.[74] A mű olvasásakor szembetűnő, hogy a szerző elhallgatja vagy tompítja a pápaság és a langobardok közötti, Liutprand idején kiéleződő ellentéteket, amelyek a királyság bukásának előjátékát jelentették. Paulus, aki már csak egyházi státusa miatt is hű volt a pápasághoz, nyilván tragikusan és meghasonlottan élte át, hogy a pápák nagymértékben előmozdították ezt az összeomlást. Mindezzel együtt a keresztény szemlélet kétségtelenül a mű egyik legfontosabb kötőeleme.

A másik összetartó elem munkájának kulturális szempontból vett szintetikus jellege. Már Mommsen is hangsúlyozta, hogy a római és a germán hagyomány a mű egyenjogú alkotórészei.[75] Mások azt emelik ki, hogy Paulus kísérletet tett a germán individualizmus és az ókori kultúraeszmény egyesítésére.[76] Valóban, művében végigkíséri a germán *gens* történetét, a pogány ősökben a bátorság, a lelkierő, az önfeláldozás, a ravaszság példáit mutatva fel. Emellett a régebbi hagyományból származó elbeszélésekkel sem fukarkodik, és bár a langobardok és Goden isten bensőséges kapcsolatának létrejöttét leíró történetet „nevetséges mesének" nevezi, azért kitűnik belőle az a meggyőződés, hogy népe már a pogány korban is isteni oltalom alatt állt. A régi hagyományok szívós továbbélésére utal, hogy nemzetsége generációit úgy sorolja fel, mint a jogi eljárások alkalmával bármelyik langobard, vagy ahogyan Rothari tette azt törvényeinek bevezetésében, előadva a saját őseinek sorát.

Mindezek az archaikus, többé-kevésbé töredékesen megmutatkozó hagyományok a klasszikus historiográfia keretei közé illeszkednek. A tagolás, a forráskezelés, a mintaadó szerzők és a konkrét források révén Paulus a késő ókori – kora

[73] Goffart, 428–430; Pohl, 379.
[74] Capo, XVII–XVIII.
[75] Mommsen, „Die Quellen...", 53.
[76] Lásd: Goffart, 331.

középkori történetírói hagyomány folytatójának bizonyul. Saját életművén belül ennek a folytonosságát jelképezi, hogy fő műve egyenes folytatásként kapcsolódik, amint azt említettük, a *Historia Romaná*hoz.

Ez az utóbbi folytonosság arra is rámutat, hogy Paulus munkájának nem csupán szűk etnikai kapcsolódása van, és nem csupán vallásos szemmel közelít tárgyához. *A langobardok történeté*nek harmadik összetartó eleme ugyanis Itália a maga kulturális és földrajzi egységében. Így van ez annak ellenére, hogy a vándorlás korát bemutató I. könyv, bár számos előreutalás található benne, logikusan, Itálián kívül játszódik, s annak ellenére is, hogy – mint az már szóba került – a félsziget bizonyos helyszíneinek, mint Friuli, Pavia és Benevento, a szerző kitüntetett figyelmet szentel, míg mások háttérben maradnak. Goffart talán túloz kissé, amikor úgy véli, hogy *A langobardok története* inkább Itália, mint a langobardok szemszögéből lett megírva, de feltétlenül megfontolásra érdemesek Michel Banniard szavai, amelyek szerint abból, ahogyan Paulus történeti anyagát egybegyúrta, Itália jövőbeli identitása született meg.[77] Annyi bizonyos, hogy műve a későbbi századokban nagymértékben hozzájárult ennek az azonosságtudatnak a kialakulásához, ám egyben hű tanúja a langobard hatalom itáliai felemelkedésének és bukásának.

Galamb György

[77] Goffart, 429; Banniard, 171.

Bibliográfia

Források

AA SS
Acta Sanctorum, Februarii II. Antverpiae, 1658.
Acta Sanctorum, Iulii III. Antverpiae, 1723.

Adam Bremensis: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum.* Ed. B. Schmeidler, *MGH, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum,* Hannoverae et Lipsiae, 1917.

Adrevaldus Floracensis
Historia translationis s. Benedicti. J-P. Migne, *PL,* vol. 124, coll. 901–910.

Agathias
Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque. Ed. P. Keydell (Corpus fontium historiae byzantinae 2., Series Berolinensis), Berolini, 1967.

Agnellus
Agnelli qui et Andreas Liber pontificalis ecclesiae ravennatis. Ed. O. Holder-Egger, *MGH, Scriptores rerum langobardicarum et italicarum,* Hannoverae, 1878, 265–391.

Annales Alamannici. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 19–30, 40–44, 47–60.

Annales Laureshamenses. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 19–39.

Annales Laurissenses minores. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 112–123.

Annales Mettenses priores. Ed. B. De Simson, *MGH, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum,* Hannoverae et Lipsiae, 1905.

Annales Nazariani. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 19–31, 40–44.

Annales Petaviani. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 7–18.

Anonymus Ravennatis
Ravennatis Anonymi Cosmographia. Ed. J. Schnetz, in *Itineraria Romana,* vol. II, Lipsiae, 1940, 1–152.

Arbeo
Arbeonis episcopi Frisingensis Vita Corbiniani episcopi Baiuvariorum. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum,* XIII, Hannoverae, 1920, 100–234.

Aulus Gellius, Noctes Atticae,
Auli Gellii Noctium Atticarum libri XX. Post M. Hertz ed. C. Hosius, Lipsiae, 1903.

Aurelius Victor
Liber de caesaribus. Ed. F. Pichlmayr, Lipsiae, 1966[2].

Autpertus
Vita Paldonis, Tatonis et Tasonis. In *Ambrosii Autperti Opera,* vol. III. (Corpus christianorum, Continuatio medievalis 27B.), Turnhout, 1979, 895–905.

Avenches-i Marius
lásd: Marius Aventicensis

Beda, Chronica
Bedae Chronica maiora. Ed Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XIII, 2, (*Chronica minora* III, 2), Berolini, 1895, 225–333.

Beda, Historia
Bede's ecclesiastical history of the English people (Historia ecclesiastica gentis anglorum). Ed. by B. Colgrave – R. A. B. Mynors, Oxford, 1992[2].

Benedicti Regula (Benedek *Regulá*ja)
Benedicti Regula. Ed. R. Hanslik (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 75.), Vindobonae, 1960. Magyarul: Szennay A.: *Népek nagy nevelője. Európa védőszentjének emlékezete,* Budapest, 1981; *Szent Benedek Regulája.* Ford. Söveges D., Pannonhalma, 1995.

Beowulf
Beowulf with the Finnesburg Fragment. Ed by C. L. Wrenn, London – Toronto – Wellington – Sidney, 1958.

Bethmann – Waitz
Pauli Historia Langobardorum. Ed. L. Bethmann – G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 12–187.

Bobbiói Jónás
lásd: Jonas

Brémai Ádám
lásd: Adam Bremensis

Caesar
C. Iulius Caesar: *Bellum gallicum.* Ed. O. Seel, Leipzig 1968. Magyarul: Julius Caesar: *A gall háború.* Ford., jav. Szepessy T., Szeged, 1994.

Carmen de synodo ticinensi. Ed. K. Strecker, *MGH, Antiquitates, Poetae latini aevi Carolini,* IV, II, Berolini, 1923, *Rhytmi Langobardici,* CXLV, 728–731.

Cassiodorus, Chronica
Cassiodori senatoris Chronica ad a. DXIX. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XI, 2, (Chronica minora II), Berolini, 1894, 109–160.

Cassiodorus, Variae
Cassiodori senatoris Variae. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XII, Berolini, 1894.

Cassius Dio, Hist. Rom.
Dio Cassius: *Roman History.* Transl. by E. Cary – H. B. Foster, vol. IX, books 71–80, London, 1927.

Catalogus regum Langobardorum et ducum Beneventanorum. Ed. G.. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 490–501.

CDL
Codice Diplomatico Longobardo. Vol. III, parte I – vol. IV, parte I, a c. di C. Brühl (Fonti per la storia d' Italia pubblicate dall' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 64–65.), Roma, 1973–1981.
Codice Diplomatico Longobardo. Vol. V, a c. di. H. Zielinski (Fonti per la storia d' Italia pubblicate dall' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 66.), Roma, 1986.

Chronicon ducum Beneventi
Chronicon ducum Beneventi, Salerni, Capuae et Neapolis. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* III, Hannoverae, 1839, 211–213.

Chronicon Moissiacense. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, Hannoverae, 1826, 280–313.

Chronicon Novalicense. Ed. L. Bethmann, *MGH, Scriptores,* VII, Hannoverae, 1846, 73–133.

Chronica Montis Casinensis
Leonis Marsicani et Petri diaconi Chronica Montis Casinensis. Ed. W. Wattenbach, *MGH, Scriptores,* VII, Hannoverae, 1846, 551–844.

Chronicon Salernitanum. Ed. U. Westerbergh (Acta Universitatis Stockholmiensis 3.), Lund, 1956.

Chronicon Vulturnense
Chronicon Vulturnense del monaco Giovanni. A c. di V. Federici, voll. 3, (Fonti per la storia d'Italia, 58–60.), Roma, 1925–1938.

Codex Carolinus. Ed. W. Gundlach, *MGH, Epistolae,* III, *(Epistolae Merowingici et Karolini aevi* I), Berolini, 1892, 469–657.

Columbanus
Columbani epistolae. Ed. W. Gundlach, *MGH, Epistolae,* III, Berolini, 1892, 154–190.

Councils
Councils and Ecclesiastical Documents Relating to Great Britain and Ireland. Ed. A. W. Haddan – W. Stubbs — D. Wilkins, Oxford, 1964, vol. III.

Dares Frigius
Historia Daretis Frigii de origine francorum. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum merovingicarum,* II, Hannoverae, 1888, 194–200.

Ep. Austrasicae
Epistolae Austrasicae. Ed. W. Gundlach, *MGH, Epistolae,* III, (*Epistolae Merowingici et Karolini aevi* I), Berolini, 1892, 110–153.

Ep. Langobardicae
Epistolae Langobardicae collectae. Ed. W. Gundlach, *MGH, Epistulae,* III, (*Epistolae Merowingici et Karolini aevi,* I), Berolini, 1892, 691–715.

Ephesosi János,
lásd: Johannes Ephesinus

Epitome Chronicorum Casinensium. Ed. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores,* Mediolani, 1723, tom. II, 345–370.

Eugippius
Eugippii Vita Sancti Severini. Ed. H. Sauppe, *MGH, Auctores antiquissimi,* I, 2, Berolini, 1877. Magyarul: in *Antik Tanulmányok,* 16 (1969), 265–320.

Eutropius Breviarium
Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus graecis et Pauli Landolfique additamentis. Ed. H. Droysen, *MGH, Auctores antiquissimi,* II, Berolini, 1879.

Excerpta Sangallensia. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* IX, Berolini, 1892, 335–336.

Festus
S. Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt, cum Pauli epitome. Ed. W. M. Lindsay, Lipsiae, 1913.

Flodoardus
Flodoardi Historia Remensis ecclesiae. Ed. I. Heller – G. Waitz, *MGH, Scriptores,* XIII, Hannoverae, 1881, 405–599.

Fredegar
Chronicarum qui dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum merovingicarum,* II, Hannoverae, 1888, 1–193.

I. Gergely pápa
lásd: Gregorius

Gregorius, Registrum (I. Gergely *Registrum*a)
Gregorii I papae Registrum epistolarum, I–VII. Ed. P. Ewald – L. M. Hartmann, *MGH, Epistolae,* I, Berolini, 1891.
Gregorii I papae Registrum epistolarum, VIII–XIV. Ed. P. Ewald – L. M. Hartmann, MGH, Epistolae II, Berolini, 1899.

Gregorius, Dialogi (I. Gergely *Dialógusai*)
Grégoire le Grand: Dialogues I–III. Ed. A. de Vogüé (Sources chrétiennes, 251, 260, 265.), Paris, 1978–1980.

Gregorius, Homiliae (I. Gergely *Homíliái*)
Grégoire le Grand: *Homélies sur Ézéchiel.* Texte latin, intr., trad., notes par Ch. Morel, vol. II. (Sources chrétiennes, 360.), Paris, 1990.

Gregorius, Moralium liber (I. Gergely: *Moráliák könyve*)
Grégoire le Grand: *Morales sur Job. Livres XI–XIV,* Texte original: M. Adriaen, intr., trad.: A. Bocognano, (Sources chrétiennes, 212.), Paris, 1974.

Gregorius Turonensis HF (Historia francorum)
Gregorii episcopi Turonensis Libri historiarum X. Ed B. Krusch – W. Levison, *MGH, Scriptores rerum merovingicarum,* I, 1, Hannoverae, 1951[2]. Magyarul: Tours-i

Gergely: *Korunk története. A frankok története.* Ford., bev. jegyz.: Mezei M. – Adamik T., Pozsony, 2010.

Gregorius Turonensis
Liber in gloria martyrum. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum,* I, 2, Hannoverae, 1885, 484–561.

Gregorius Turonensis
Passio sanctorum martyrum septem dormientium apud Ephesum. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum,* I, 2, Hannoverae, 1885, 847–853.

Grimoald
Leges Grimowaldi regis. Ed. F. Bluhme – A. Boretius, *MGH, Leges,* IV *(Leges langobardorum),* Hannoverae, 1868, 91–95.

Helmoldus, Chronica Slavorum
Helmolds Slavenchronik. Ed. B. Schmeidler, *MGH in usum scholarum separatim editi,* XXXII, Hannover, 1937.

HF
lásd: Gregorius Turunensis HF

HL
Pauli Historia Langobardorum. Ed. L. Bethmann – G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 12–187.

HLG
Historia langobardorum codicis Gothani. Ed. G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae 1878, 7–11.

Herodotos
Herodoti historiarum libri IX. Vol. I–II. ed. R. Dietsch, Lipsiae, 1874–1875. Magyarul: A görög–perzsa háború. ford.: Muraközy Gy., Budapest, 2004.

Isidorus, Chronica
Isidori iunioris episcopi hispalensis Chronica maiora ed. primum a. DCXV. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XI, 2 (*Chronica minora* II), Berolini, 1894. 391–481.

Isidorus, Hist. goth.
Isidori iunioris episcopi hispalensis Historia Gothorum Wandalorum Sveborum ad a. DCXXIV. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XI, 2 (*Chronica minora* II), Berolini 1894, 241–390. Magyarul: Sevillai Izidor: A gótok, vandálok és szévek története. Ford.: Székely Melinda, Szeged, 2008.

Isidorus, Etym.
Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive originum libri XX. Vol. I–II, ed. W. M. Lindsay, Oxford, 1911. (Repr. 1985)

Johannes Biclarensis
Iohannis abbatis Biclarensis Chronica. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi*, XI, 1 (*Chronica minora* II), Berolini, 1893, 207–220. Magyarul: *Iohannes Biclarensis krónikája*. Ford., előszó: Horváth E., *Aetas* 23 (2008/1), 117–128.

Johannes Diaconus
Gesta episcoporum neapolitanorum. Ed. G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Italicarum et Langobardicarum*, Hannoverae, 1878, 398–439.

Johannes Ephesinus
Iohannis Ephesini Historiae ecclesiasticae pars tertia. Ed. E. W. Brooks, voll. 2. (Corpus scriptorum christianorum orientalium, 105–106.), Parisiis – Lovanii, 1935–1936.

Jonas, Vita Bertulfi
Jonas Elnonensis abbas: *Vita Sancti Bertulfi*. In J-P. Migne, *PL*, vol. 87, coll. 1061–1070a.

Jonas, Vita Columbani
Ionae Vitae Columbani abbatis discipulorumque eius libri II. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum Merowingicarum*, IV (*Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici* II), Hannoverae et Lipsiae, 1902, 1–152.

Jordanes, Getica
Iordanis de origine actibusque Getarum. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi*, V 1, Berolini, 1882, 53–138. Magyarul: *Getica. A gótok eredete és tettei*. Közread.: Kiss M., Budapest, 2004.

Jordanes, Romana
Jordanis de summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi*, V, 1, Berolini, 1882, 1–52.

Justinus, Epitoma
Iustini Epitoma historiarum Philippicarum Pompei Trogi. Ed. O. Seel, Stutgardiae, 1972.

Karoli III Diplomata
Karoli III Diplomata. Ed. P. Kehr, *MGH, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum*, II, Berolini, 1937.

Kolumbán
lásd: Columbanus

LP
Le Liber pontificalis. Ed. L. Duchesne, tom. I, Paris, 1886.

Le leggi dei longobardi. Storia, memoria e diritto di un popolo germanico. A c. di C. Azzara–S. Gasparri, Roma, 2005.

Liber historiae francorum. Ed. B. Krusch, MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum,* II, Hannoverae, 1888, 215–328.

Livius
Livy, *History of Rome.* Vol. III, Books 5–7, transl. by: B. O. Foster (Loeb Classical Library, 172.), London – Cambridge (Massachusetts), 1967. Magyarul: Titus Livius: *A római nép története a város alapításától V–X,* II. köt, ford.: Muraközy Gy., Budapest, 1969.

Mansi
Mansi, G. D.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio.* Vol. XI, Florentiae, 1765.

Malalas
Chronographia. Ed. L. Dindorf (Corpus scriptorum historiae Byzantinae, 18.), Bonnae, 1832.

Marcus poeta
Versus in Benedicti laudem. Ed.: S. Rocca, *Romanobarbarica* 3 (1978), 335–363.

Marius Aventicensis
Marii episcopi Aventicensis Chronica, CCCCLV–DLXXXI. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* XI, 1, (*Chronica minora,* II), Berolini, 1894, 225–239.

Mela, Pomponius
Chorographie. (De chorographia). Texte établi, trad. par A. Silberman (Les Belles Lettres, 73.), Paris, 1988.

Menander Protektor
History of Menander the Guardsman. Tr. R. C. Blockley, Liverpool, 1985. Magyarul: *Menander protector történeti művének fennmaradt töredékei.* Ford., Lukinich I., (Középkori krónikások, 5.), Brassó, 1905.

MGH
Monumenta Germaniae Historica

Nikephoros, Breviarium
Sancti Nicephori patriarchae Constantinopolitani Breviarium rerum post Mauricium gestarum. Ed. I. Bekker (Corpus scriptorum historiae Byzantinae), Bonnae, 1837.

Origo
Origo gentis langobardorum. Ed. G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 1–6.

Orosius
Paulus Orosius: *Historiarum adversum paganos libri VII.* Hrsg v. C. Zangmeister (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, 5.), Vindobonae, 1882.

Petrus Diaconus
Petri Diaconi Chronica monasterii Casinensis. Ed. H. Hoffmann, *MGH, Scriptores,* XXXIV, Hannoverae, 1980.

PL
Patrologiae cursus completus, series latina. Accurante J.-P. Migne, voll. 1–217, Parisiis, 1844–1855.

Plinius, Nat. hist.
C. Plini Secundi Naturalis historiae. Libri XXXVII. Ed. C. Mayhoff, Voll. 6, Lipsiae, 1892–1909.

Prokopios BG
Procopius: *History of the Wars. Books V–VIII.: The Gothic Wars.* Vols. 3-5. Ed. G. P. Gold, transl. by H. P. Dewing, Cambridge (Massachusetts) – London, 1919–1928.

Prokopios BV
Procopius: *History of the Wars. Books III–IV.: The Vandalic Wars.* Vol. 2. Ed. H. P. Dewing, Cambridge (Massachusetts) – London, 1916.

Prosper, Continuatio (Prosper folytatója)
Prosperi Havniensis Continuatio. Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* IX, 1, Berolini, 1892, 266–271, 298–339.

Prosper, Epitoma
Prosper Tiro: *Epitoma Chronicon.* Ed. Th. Mommsen, *MGH, Auctores antiquissimi,* IX, Berolini, 1905, 341–449.

Ptolemaios: *Handbuch der Geographie.* Ed. A. Stückelberger–G. Grasshoff, 2 Bde., Basel, 2006.

Ravennai Geográfus
lásd: Anonymus Ravennatis

Regino
Reginonis Chronicon. Ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* I, 537–612.

Rhythmi
Rhytmi aevi merovingici et Carolini. Ed. K. Strecker, *MGH, Antiquitates, Poetae latini aevi Carolini,* IV, II, Berolini, 1923. (Benne: *Rhythmi langobardici,* 718–731.)

Rothari
Edictus Rothari. Ed. F. Bluhme, *MGH, Leges,* IV.: *Leges langobardorum,* Hannoverae, 1868, 1–90.

Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum.* Ed. J. Olrik – H. Raeder, vol. I., Hauniae, 1931.

Servius
Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. Ed. G. Thilo – H. Hagen, Lipsiae, 1881–1887.

Solinus
C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium. Recognovit Th. Mommsen, Berolini, 1895. (Repr. 1999.)

Stephanus Eddius
Vita Wilfridi I. episcopi Eboracensis auctore Stephano. Ed. W. Levison, *MGH, Scriptores rerum merovingicarum,* VI, Hannoverae et Lipsiae, 1913, 163–263.

Strabón
Strabo: *Geography.* Transl.: H. L. Jones, vol. III, Books 6–7. (Loeb Classical Library, 182.), London, 1924. Magyarul: Strabón: *Geóraphika.* Ford. Földy J., Budapest, 1977.

Tacitus, Annales
Cornelii Taciti libri qui supersunt. Tom. I, pars I.: *Ab excessu divi Augusti libri I–VI.* Ed. Stephanus Borzsák, Stutgardiae – Lipsiae, 1992. Magyarul: *Évkönyvek.* Ford. Borzsák Isván, in *Tacitus összes művei.* II. Budapest, 1980.

Tacitus, Germania
P. Cornelius Tacitus: *Germania.* Hrsg. von W. Reeb, Leipzig, 1933. Magyarul: G*ermania.* Ford. Borzsák István, in *Tacitus összes művei.* I. Budapest, 1980, 43–72.

Theophanés
Theophanis Chronographia. Ed. I. Classen (Corpus scriptorum historiae Byzantinae), Bonnae, 1839.

Theophylaktos Simokatta
Theophylacti Simocattae Historiae. Ed. C. de Boor, ed., corr. curavit P. Wirth, Stutgardiae, 1972.

Tituli saeculi VIII. Ed. E. Dümmler, *MGH, Poetae latini aevi carolini,* I, Berolini, 1881, 99–115.

Tours-i Gergely
lásd: Gregorius Turonensis

Velleius Paterculus
Vellei Paterculi historiarum... libri duo. Ed. W. S. Watt, Leipzig, 1988. Magyarul: Velleius Paterculus: *Róma története.* Jegyz., utószó: Hoffmann Zsuzsanna, Szeged, 2007.

Venantius Fortunatus, Carmina
Venanti Honori Clementiani presbyteri italici opera poetica. Ed. F. Leo, *MGH, Auctores antiquissimi,* IV, 1, Berolini, 1881.

Venantius Fortunatus: *Vita Radegundis.* Ed. B. Krusch, *MGH, Auctores antiquissimi,* IV, 2, Berolini, 1885, 38–49; *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum.* II, Hannoverae, 1888, 358–377.

Venantius Fortunatus, Vita Sancti Martini
Venanti Honori Clementiani Fortunati presbyteri italici Opera poetica. Ed. F. Leo, *MGH, Auctores antiquissimi,* IV, 1, Berolini, 1881, 293–372.

Versum de Mediolano civitate
Versus de Verona, Versum de Mediolano civitate. Ed. G. B. Pighi, Bologna, 1960.

Vita Barbati episcopi beneventani. Ed. G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 555–563.

Vita Boniti episcopi. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum,* VI, Hannoverae, 1913, 110–139.

Vita Sancti Arnulphi. Ed. B. Krusch, *MGH, Scriptores rerum merovingicarum,* II, 426–446.

Vita Willibaldi episcopi Eichstetensis. Ed. O. Holder-Egger, MGH, *Scriptores,* XV, 1 Hannoverae, 1887, 86–106.

Widsith. in *Anglo-Saxon poetry.* Transl., ed. By S. A. J. Bradley, London – Melbourne–Toronto, 1982, 336–340.

Paulus művei

Carmina, ed. E. Dümmler, *MGH, Poetae latini medii aevi,* I, 1881, 35–86.
Neff, K.: *Die Gedichte des Paulus Diaconus,* München, 1908.

Epistolae, ed E. Dümmler, *MGH, Epistolae,* IV, Berolini, 1895, 505–516.

Excerpta ex libris Pompei Festi de verborum significatione, ed. Lindsay, *Sexti Pompei Festi de verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome,* Lipsiae, 1913.

Expositio Artis Donati seu incipit Ars Donati quam Paulus Diaconus exposuit, ed. M. F. Buffa Giolito, Genova, 1990, 53–96.

Gesta
Gesta episcoporum Mettensium, ed. G. H. Pertz, *MGH, Scriptores,* II, Hannoverae, 1829, 260–268.

Pauli Historia Langobardorum, ed. L. Bethmann – G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum,* Hannoverae, 1878, 12–187.; Crivellucci, A.: *Pauli Diaconi Historia Langobardorum, libri I–III.,* Roma, 1918.
Magyarul: *A longobardok története,* ford., életrajz: Gombos F. Albin („Középkori krónikások", 1.) Brassó, 1901.

Paulus, Historia Romana
Pauli Diaconi Historia Romana, ed. A Crivellucci („Fonti per la storia d' Italia pubblicate dall' Istituto Storico Italiano per il Medio Evo", 51.), Roma, 1914.

Paulus Homiliarius
Paulus Winfridus Diaconus, *Homiliarius, PL,* vol. 95, coll. 1159–1566.

Paulus, Vita Gregorii
Pauli Diaconi Vita beatissimi Gregorii papae urbis Romae, ed. H. Grisar, *Zeitschrift für Katholische Theologie* 11 (1887), 162–173.

A *Langobardok történeté*nek felhasznált kiadásai

Bartolini
Paolo Diocano, *Storia dei longobardi,* a c. di E. Bartolini, Milano, 1997.

Bethmann–Waitz
Pauli Historia Langobardorum, ed. L. Bethmann – G. Waitz, *MGH, Scriptores rerum Italicarum et Langobardicarum,* Hannoverae, 1878, 12–187.

Capo
Paolo Diacono, *Storia dei longobardi,* a c. di L. Capo, Milano, 1992.

Gombos
Paulus Diaconus, *A longobardok története (Historia langobardorum),* kiad: Gombos F. Albin („Középkori krónikások", 1.), Brassó, 1901.

Roncoroni
Paolo Diacono, *Storia dei longobardi,* ed. F. Roncoroni, Milano, 1970,

Zanella
Paolo Diacono, *Storia dei longobardi,* trad. e note di A. Zanella, Milano, 1991.

Irodalom

Azzara, C., „Introduzione al testo" in *Le leggi dei longobardi,* Roma, 2005, XLI–LXV.

Banniard, M., *Genèse culturelle d' Europe, Ve – VIIIe siècle,* Paris, 1989.

Barnwell, P. S., *Kings, Courtiers and Imperium. The Barbarian West, 565–725,* London, 1997.

Benati, A., „La provincia delle Alpi Appennine (Hist. Langob. II, 18) Un faticoso problema storiografico", in *Atti e memorie Deputazione storia patria per le province di Romagna, n.s.* 29–30 (1978–1979), 113–151.

Bethmann, L. C., „Die Geschichtsschreibung der Langobarden", *Archiv* 10 (1851), 335–414.

Bianchi
Bianchi, D., „Per il testo della Historia Langobardorum di Paolo Diacono" in *Atti del II Congresso Internazionale di Studio sull'Alto Medioevo,* Spoleto, 1953, 121–137.

Bognetti, S. Maria
Bognetti, G. P., *L' età longobarda, vol. II.: Santa Maria foris portas di Castelseprio e la storia religiosa dei Longobardi,* Milano, 1966.

Bognetti, G. P., „Tradizione longobarda e politica bizantina nelle origini del ducato di Spoleto", in uő: *L' età longobarda,* vol. III, Milano, 1968, 439–475.

Bóna
Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á., *Hunok – gepidák – langobardok,* Szeged, 1993.

Bréhier, L., *A bizánci birodalom intézményei,* Budapest, 2003.

Bullough, D., „Ethnic History and the Carolingians. An Alternative Reading of the Paul the Deacon's Historia Langobardorum" in *The Inheritance of Historiography, 350–900,* ed. C. J. Holdsworth – T. P. Wiseman, Exeter, 1986, 85–105.

Christie, N., *The Lombards. The Ancient Langobards,* Oxford – Malden, 1998².

Corsi, P., *La spedizione italiana di Costante II,* Bologna, 1983.

Courtois, Ch., *Les Vandales et l'Afrique,* Paris, 1955.

Dahn, F., *Langobardische Studien I. Des Paulus Diaconus Leben und Schriften,* Leipzig, 1876.

Delogu, P., „Il regno longobardo" in *Storia d' Italia,* dir. da P. Galaso, vol. I. Torino, 1980, 3–216.

Delogu, P., „Lombard and Carolingian Italy", in *New Cambridge Medieval History,* vol. II, c. 700– c. 900, ed. by R. McKitterick, Cambridge, 1995, 290–319.

Delogu, P., „Longobardi e romani: altre congetture", in *Langobardia,* a c. di S. Gasparri – P. Cammarosano, Udine, 1990, 115–120.

Delogu, P., „Rothari király törvényei és a 7. századi langobard társadalom", *Aetas* 19 (2004/2), 22–40.

Fröhlich, H., *Studien zur langobardischen Tronfolge von den Anfängen bis zur Eroberung des Italienischen Reiches durch Karl den Grossen,* Teil I., Tübingen, 1980.

Gasparri, S., *I duchi longobardi,* („Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Sudi Storici", 109.) Roma, 1978.

Gasparri, S., *La cultura tradizionale dei longobardi. Struttura tribale e resistenze pagane,* Spoleto, 1983.

Gasparri, S., „Kingship Rituals and Ideology in Lombard Italy", in *Rituals of Power from Late Antiquity to the Early Middle Ages,* ed. by F. Theuws – Janet L. Nelson, Leiden – Boston – Köln, 2000, 95–114.

Goffart, W., *The Narrators of Barbarian History, Jordanes, Gregory of Tours, Bede and Paul the Deacon,* Princeton, 1988.

Graus, F., *Volk, Herrscher, Heiliger im Reich der Merowinger,* Praha, 1965.

Grimm, J., *Deutsche Mythologie,* Frankfurt, 1981.

Grimm, J. – Grimm, W., *Deutsche Sagen,* vol. II., Berlin, 1818.

Hartmann, L. M., *Geschichte Italiens im Mittelalter,* Bd. II, 1–2. Gotha, 1900–1903.

Hauck, K., „Lebensnormen und Kultmythen in germanischen Stammes- und Herrschergenealogien", *Saeculum* 6/2 (1955), 186–223.

Hodgkin V
Hodgkin, Th., *Italy and her Invaders,* vol. V., Book. 6.: *The Lombard Invasion, 553–600,* Oxford, 1916.

Hodgkin VI,
Hodgkin, Th: *Italy and her invaders,* vol. VI., Book 7.: *The Lombard Kingdom, 600–744,* Oxford, 1916.

Jacobi, R., *Die Quellen der Langobardengeschichte des Paulus Diaconus,* Halle, 1877.

Jarnut, J., *Geschichte der Langobarden,* Suttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1982.

Jarnut, J., *Prosopographische und sozialgeschichtliche Studien zum Langobardenreich in Italien,* Bonn, 1972.

Jarnut, J., „Zur frühgeschichte der Langobarden", *Studi medievali, ser. III,* 24 (1983), I, 1–16.

Kehr
Kehr, P. F., *Italia Pontificia* vol. VIII: *Regnum Normannorum – Campania,* Berolini, 1935.

Krüger, K. H., „Zur «beneventanischen» Konzeption" der Langobardengeschichte des Paulus Diaconus", *Frühmittelalterliche Studien* 15 (1981), 18–35.

Lamma, P., „Il mondo bizantino in Paolo Diacono", in *Atti del II Congresso Internazionale di Studio sull' Alto Medioevo,* Spoleto, 1953, 199–215.

Leicht, P. S., Paolo Diacono e gli altri scrittori delle vicende d'Italia nell'età carolingia, in *Atti del II Congresso Internazionale di Studio sull' Alto Medioevo,* Spoleto, 1953, 51–74.

Lentini, A., *Ilderico e la sua „Ars grammatica"*, („Miscellanea Cassinese", 39.), Montecassino, 1975.

Mommsen
Mommsen, Th., „Die Quellen der Langobardengeschichte des Paulus Diaconus, *Neues Archiv* 5 (1880), 51–103.

Mor, C. G., „Simbologia e simboli nella vita giuridica" in *Simboli e simbologia nell' alto medioevo*, („Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo", 23.), Spoleto, 1976, 17–32.

Ortalli, G., „Venezia dalle origini a Pietro II Orseolo" , in *Storia d' Italia*, dir. da P. Galasso, vol. I. Torino, 1980, 339–438.

Ostrogorsky, G., *A bizánci állam története*, Budapest, 2001.

Pohl, W., „Paulus Diaconus und die «Historia Langobardorum»: Text und Tradition", in *Historiographie im frühen Mittelalter*, hrsg. v. A. Scharer – G. Scheibelreiter, Wien – München, 1994, 375–405.

Pohl, W., „Tradition, Ethnogenese und literarische Gestaltung" in *Ethnogenese und Überlieferung. Angewandte Methoden der Frühmittelalterforschung* („Veröffentlichungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung" 31.) hrsg. v. K. Brunner – B. Merta, Wien, 1994, 9–29.

Ravegnani, G., *I Bizantini in Italia*, Bologna, 2004.

Schmidt, L., *Die Ostgermanen*, München, 1969.

Schreiner, P., *Bizánc. Bevezetés a bizantinológiába*, Budapest, 2002.

Szádeczky–Kardoss S., *Az avar történelem forrásai*, Szeged, 1992.

Van der Rhee, F., „Die germanischen Wörter in der Historia Langobardorum des Paulus Diaconus", *Romanobarbarica* 5 (1980), 271–296.

Villa, C., „Lay and ecclesiastical culture" in *Italy in the Early Middle Ages*, 476–1000, Ed. by C. La Rocca, Oxford – New York, 2002, 189–204.

Waitz, G., „Über die handschriftliche überlieferung und die Sprache der Historia Langobardorum des Paulus", Neues Archiv 1 (1876), 533–566.

Wallace-Hadrill, J. M., *The Barbarian West, 400–1000*, Oxford, 1985.

Ward, D., *The Divine Twins. An Indo-European Myth in Germanic Tradition,* („Folklore Studies, 19."), Berkeley – Los Angeles, 1968.

Wattenbach, W. – Lewison, W. – Löwe, H., *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* I, 2 Weimar, 1953.

Wenskus, R., *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden des frühmittelalterlichen gentes,* Köln – Graz, 1961.

Werner, J., *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardische bodenfunde vor 568,* („Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Abhandlungen, neue Folge", 55.), München, 1962.

Wolfram, H., „Origo et religio. Etnikai hagyományok és irodalom a kora középkori szövegekben", *Aetas* 19 (2004/2), 5–21.

Wood, J., *The Merovingian Kingdoms.* London. New York, 1994.

Lexikonok

DBI
Dizionario biografico degli italiani, Roma, 1960–1981.

KMTL
Korai magyar történeti lexikon, 9–14. század, főszerk. Kristó Gy., Budapest, 1994.

LexMA
Lexikon des Mittelalters, Bde 1–9., München – Zürich, 1980–1998.

Paulys
Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung, Hrsg v. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Witte, K. Mittelhaus, K. Ziegler, H. Gärtner, Stuttgart, 1894–1978. 66 Halbband, 15 Supplementband.

Paulus Diaconus

A LANGOBARDOK TÖRTÉNETE

I. könyv

Kezdődnek az első könyv fejezetei[1]

1. Germániáról, amely sok népet táplál, s hogy ezért onnan sok nép vándorol ki.
2. Scadinavia szigetéről, s arról, hogy miként jött el onnan a winilek, azaz a langobardok népe.
3. Hogy Ibor és Aio, akik anyjukkal, Gambarával együtt a langobardok első vezérei voltak.
4. A hét férfiről, akik Germániában alszanak.
5. A scritobinok népéről.
6. Az óceán két köldökéről, amelyek Britannia két oldalánál találhatók.
7. Arról, hogy a winilek Scoringába érkeztek, s hogy Ambri és Assi, a vandálok vezérei váltságdíj fizetését parancsolta nekik.
8. Godan és Frea nevetséges meséje.
9. Hogy miért hívják a winileket langobardoknak, s hogy Godan ugyanaz, akit a rómaiak Mercuriusnak mondanak.
10. Miként győzték le a langobardok a vandálokat, és az éhségről, amely őket sújtotta.
11. Hogyan akadályozták az assipitek a langobardokat, akik Mauringába tartottak.
12. Két erős harcos párbajáról, akik közül az egyik a langobardok, a másik pedig az assipitek közül származott.
13. A langobardok átkeltek Mauringán, majd más területek felé haladtak tovább.
14. Ibor és Aio vezérek halála után a langobardok első királya Agelmund volt.
15. A szajháról, aki hét gyermeket hozott világra, köztük Lamissiót, s ennek az amazonnal vívott párharcáról.
16. Hogyan rohanták meg éjjel a bolgárok a langobardok táborát, ölték meg Agelmundot, és vitték fogságba lányát.
17. Hogyan lett király Lamissio, és miként győzte le a bolgárokat.
18. Lamissio halála után Lethu jutott királyságra, majd fia, Hildehoc, azután pedig Godehoc uralkodott.
19. A turcilingek királya, Odoaker és a rugiak királya, Feletheus közötti háború. Miként szerezték meg a langobardok a rugiak tartományát, miután azokat Odoaker legyőzte.
20. Godehoc halálát követően Claffo uralkodott, utána pedig Tato, aki leverte a herulok királyságát.

[1] Az egyes könyvek előtt álló fejezetcímek latinsága eltér Paulusétól, bennük a nevek írásmódja is gyakran eltérő, s számos kéziratból hiányoznak, ezért valószínűleg későbbi betoldásnak tekinthetők.

A fejezetek vége

Kezdődik az első könyv

1. Az északi vidék, minél távolabb fekszik a nap hevétől és minél zordabb a fagyos hótól, annál egészségesebb az emberi testre és kedvezőbb a népek sokasodására; míg a déli tájak, amelyek közelebb esnek a nap égető hevéhez, a betegségeknek állandóan bővében vannak s kevésbé alkalmasak a halandók fenntartására. Éppen ezért, mivel a Medve csillagzata alól a népeknek oly sokasága származik, az egész, Tanaistól nyugatra eső területet – bár az egyes részeknek külön nevük is van – méltán nevezik összefoglaló néven Germániának, noha a rómaiak két Rhenuson túli tartományt is Alsó- és Felső-Germániának hívtak,[2] amikor azt a vidéket meghódították. Ebből a népes Germániából gyakran a foglyok megszámlálhatatlan csoportjait hurcolták ki, hogy a déli népeknek pénzért eladják őket. Sokan ki is vándoroltak onnan, mivel annyi halandót szült, amenynyit csak alig volt képes táplálni. Kevesen Ázsia vidékeit, leginkább azonban a szomszédos Európát gyötörték. Bizonyítják ezt az egész Illyricumban és Galliában feldúlt városok, de főként a szerencsétlen Itália, mely ama népek szinte mindegyikének kegyetlenségét elszenvedte. Germániából vándoroltak ki a gótok,

[2] Paulusnál tehát Germánia a római világon kívüli területeket jelenti, keletre egészen a Donig. Megkülönbözteti ettől Alsó-, illetve Felső-Germánia római kori igazgatási egységeket, melyek határa a Rajna és a Mosel összefolyásának magasságában húzódott. Abban azonban téved, hogy a két, Domitianus császár által létrehozott provincia a „Rajnán túl" helyezkedett volna el. Alsó-Germánia (székhelye Moguntiacum, azaz Mainz) a Rajna völgyében, mindkét parton feküdt, míg Felső-Germánia (székhelye Colonia, azaz Köln) a folyó bal partján terült el. A „méltán nevezik" kitétel arra utal, hogy Paulus a Germania elnevezés etimológiáját Sevillai Isidorus alapján adta meg (*Etym*, XX, XIV, 4, 4.), aki szerint ez az ország a nevét a termékenységéből adódóan nemzett számos nép miatt kapta (*propter fecunditatem gignendorum populorum)*. Jordanes hasonlóan vélekedik Skandináviáról. (*Getica*, IV.)

úgyszintén a vandálok, a rugiak, a herulok, a turcilingek és még más vad s műveletlen népek. Hasonlóképp a később dicsőségesen Itália felett uralkodó winil[3] vagy más néven a langobard nép, bár kivándorlására más okokat is szokás felhozni, a germán népektől veszi eredetét, és mint mondják, a Scadinaviának nevezett szigetről származik.[4]

2. A dolgok természetéről írt könyvében Plinius Secundus is megemlékezik erről a szigetről.[5] E sziget különben, amint nekünk olyanok mondották el, akik azt felkeresték, nem is annyira a tengerben fekszik, mint inkább csak a tenger körülözönlő dagálya lepi el a lankás partokat. Amikor pedig az ott honos népek annyira megsokasodtak, hogy együtt már el nem férhettek, amint beszélik, három csoportra oszlottak, s azután sorshúzással döntötték el, hogy melyik résznek kell hazáját elhagynia és új otthont keresnie.

3. Az a rész, melyet a végzet szülőföldjének elhagyására és ismeretlen tájak keresésére kijelölt, két vezért választott magának, úgymint Ibort és Aiót, a virágzó ifjúkorukban járó ikertestvéreket,[6] akik mindannyiuknál kiválóbbak voltak, majd övéiknek és hazájuknak búcsút intve útnak indult, hogy új földet keressen, amelyet művelés alá vehet, s ahol letelepedhet. E vezérek anyját Gambarának

3 A winil elnevezést többféleképpen magyarázták. Brémai Ádám (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, II, 21. 75–76. o.) úgy vélte, hogy Germánia egyik tartományának, Sclavaniának a lakói, akiket korábban vandáloknak neveztek. Ward szerint (53.) a Snorri által a hajós királyok sorában említett Vinill és Vandill nevű testvérpár nevéből származik a vinilek és a vandálok neve. A winil névalakkal kapcsolatba hozták még a gót vinja (legelő) szót, a germán istenek Ván nevű csoportját vagy az ófelnémet 'winnan' (harcol, dühöng) kifejezést is. A Jordanesnél (*Getica*, III, 23.) Skandza, azaz Skandinávia lakóiként említett vinovilothok elnevezése is talán a winilekre utal.

4 A langobardok skandináviai eredetével kapcsolatos elképzelést Paulus az egyik fő forrásából, az *Origo gentis langobardorum*ból vehette, amely valószínűleg Grimoald langobard király idején (662–671) keletkezett, és Rothari törvényeinek három kéziratában maradt fönn. Ennek első fejezete a Scadananként említett őshazába helyezi a langobard őshazát. A IX. század elején keletkezett, ám az *Origó*nál archaikusabb jegyeket is mutató *Historia langobardorum codicis Gothani*ban (*HLG*) szereplő Scatenauge vidékét (2.), amely a langobardok korai vándorlásának egyik állomásaként kerül szóba, nemigen lehet Skandináviának megfeleltetni, mert a szöveg azt egyértelműen az Elba vidékére teszi. Ugyanakkor egy, a langobardoktól független forrás, a Fredegar krónikájának nevezett mű (III, 65, 110. o.) ugyancsak Scathanaviába helyezi a langobardok eredetét. Jordanes ugyanezt mondja a gótokról (*Getica*, IV.), de Paulus nem feltétlenül tőle vette át ezt az értesülést, mivel ismerte a két *Origó*t. A langobardok skandináviai eredete inkább toposznak tekinthető, amely mellett nem szólnak szilárd régészeti és történeti bizonyítékok (Bóna, 103–104.), ám amely széles elterjedtségnek örvendett a germán népek körében. Mint Wolfram megjegyzi, Skandinávia, ha egész népeket nem is, de kicsiny harci csoportokat és velük együtt szakrális tradíciókat „exportált" („*Origo et religio*", 17.).

5 Paulus pontatlanul adta meg C. Plinius Secundus Maior művének címét mint „De natura rerum". A helyes forma: *Naturalis historia*, ahol (IV. 13.) „Scatinavia" ugyancsak szigetként szerepel, mégpedig a Sinus Codanus (Lundi-öböl) területén. Ugyanígy említi Pomponius Mela (*Chorographia*, III, 6, 54.), Ptolemaios (*Geographia*, II, 11, 16.) és Jordanes (*Getica*, III.) is.

6 Ibor és Aio egymást kiegészítő nevek, jelentésük: „a vaddisznó hegyes agyarai". (Ward, 51.) Lásd Prosper: *Epitoma*, a. 379., 498. o., ahol az áll, hogy „Iborea és Aio" legyőzték a vadállatokat. Saxo Grammaticusnál, aki a winileket dánoknak tartotta, a nevük Ebbo és Aggo alakban szerepel. (*Gesta danorum*, VIII, 13, 1.)

hívták;[7] olyan asszony volt ő, aki övéi közül kitűnt mind éles értelme, mind pedig előrelátó tanácsai által, és akinek okosságában válságos időkben nem csekély mértékben bíztak.

4. Úgy vélem, célszerű kissé eltérni elbeszélésem menetétől, és mivel tollam ezidáig Germániával foglalkozott, más egyebek mellett röviden megemlékezni arról a csodáról, amelyet ott gyakran emlegetnek. Germánia északnyugat felé legtávolabbi szélén, éppen az Óceán partján, magas szikla tövében egy barlang látható, amelyben hét férfi – nem tudni, mióta – mély álomba merülve pihen; nemcsak a testük sértetlen, hanem a ruhájuk is, s így, épp emiatt, hogy annyi éven át az enyészet legkisebb jele nélkül változatlanul fennmaradtak, ezen tanulatlan és barbár népeknél tiszteletben részesülnek. Ezek, amennyire ruházatuk után meg lehet ítélni, rómaiaknak látszanak. Történt, hogy valaki az egyiket kíváncsiságból le akarta vetkőztetni, s amint mondják, karjai azonnal elszáradtak, mire oly rettegés fogott el mindenkit bűnhődése láttára, hogy senki sem merte többé érinteni őket.[8] Te még megláthatod, hogy az isteni gondviselés mi célból őrzi meg őket oly hosszú időn keresztül. Talán egyszer, mivel csakis keresztényeknek tartják őket, az ő prédikációjuk hozza majd el azoknak a népeknek az üdvösséget.

5. Ezen hellyel szomszédosak a scritobinok, ahogy azt a népet nevezik.[9] Ezek még nyáron sem maradnak hó nélkül, s mivel a vadállatoktól alig különböznek, nem táplálkoznak mással, mint a mezei állatok nyers húsával, és azok bozontos bőrével ruházkodnak. Nevüket a barbár nyelv szószármaztatása szerint az „ugrani" szótól nyerték. Ugyanis mesterségesen íj alakúra hajlított fán ugrál-

[7] Gambara a forrásokban egybehangzóan mint a langobardok ősanyja szerepel (Origo 1), ezenkívül a *HLG* 1 prófétáló, jósnői vonásait emeli ki. Nevének eredete: ófelnémet gambar 'hősies' vagy gamban 'mágikus erő', 'a kormánypálca tartója'. (Grimm, *Deutsche Mythologie*, I, 336; Gasparri, *La cultura*, 26. o., 32. jegyz.) A *Gesta danorum*ban (VIII, 13, 1.): Gambaruc.

[8] A Decius-féle keresztényüldözések során (249–251) hét idős ember Ephesos mellett egy barlangba menekült, és csak II. Theodosius uralma alatt (408–450) fedezték fel őket, amikor is csodás módon újra felébredtek. Nyugaton ezt a legendát Tours-i Gergely tette ismertté a *Liber in gloria martyrum* 94 (550–552. o.) és a *Passio sanctorum martyrum septem dormientium apud Ephesum* című műveiben. Nem eldöntött, hogy e művek alapján dolgozott-e Paulus, mindenesetre ezek történeti részleteit elhagyta, ellenben az elbeszélés nála új elemekkel bővült (a leszáradt kar), és a germán népek remélt megtérésével nyer értelmet.

[9] A különféle kéziratokban több más alak is található: scriptobini, scritouini, scritouinni. Caesareai Prokopios a gót háborúban scrithiphinoinak hívja őket (*BG*, VI, 15, 22, Dewing, vol. III, 418–421. o.). Vö. Jordanes: *Getica*, III, 21. (screrefennae), Ravennai Geográfus: I, 11; IV, 12–13 és 46; V, 28 (scerdifenni, rerefenni). Nehezen azonosíthatók a finnekkel, akiket Tacitus (*Germ.* 46.) és Ptolemaios is említ (*Geographia*, II, 11, 16.), annál is inkább, mert Jordanes külön említi őket és a finneket. Valószínűbb, hogy a lappoknak felelnek meg.

va űzik a vadakat.[10] Előfordul náluk a szarvashoz igen hasonló állat,[11] magam is láttam a bőréből a szőr meghagyásával készült, tunika formájú térdig érő ruhát, ahogyan azt az említett scritobinok, mint mondják, viselik. Ezeken a helyeken a nyári napforduló idején néhány napig éjjel is igen élénk világosság van, és a napok sokkal hosszabbak mint bárhol másutt; ellenben a téli napfordulókor, bár nappal világos van, maga a nap mégsem látható, és a nappalok igen rövidek, az éjjelek pedig hosszabbak mint bárhol. Ugyanis minél inkább távolodunk a Naptól, annál közelebb látjuk a látóhatárhoz a Napot, az árnyékok pedig annál hosszabbra nyúlnak. Így Itáliában – amint azt a régiek is feljegyezték – az Úr születésnapja körül a hatodik órában[12] kilenc láb hosszúnak mérték az emberi test árnyékát. Magam pedig, amidőn Gallia Belgicában a Totonis villának nevezett helységben tartózkodtam, a saját árnyékomat megmérve úgy találtam, hogy az tizenkilenc és fél láb hosszú.[13] S ellenkezőleg, minél inkább közeledünk déli irányban a Naphoz, az árnyékok egyre rövidebbnek látszanak, olyannyira, hogy a nyári napfordulókor – amikor a nap az égbolt közepéről tekint ránk – Egyiptomban, Jeruzsálemben és a környező vidékeken semmilyen árnyék nem látható. Arábiában pedig ugyanezen időszakban a Nap az ég középpontjától északra található, míg az árnyék megfordítva, dél felé vetődik.[14]

6. Nem nagyon messze Nyugat felé attól a tengerparttól, amelyről beszéltünk, ahol az Óceán vize a végtelenbe vész, mérhetetlenül mély örvénylő mélység van, amelyet a közkeletű kifejezéssel élve a tenger köldökének nevezünk. Úgy mondják, hogy ez napjában kétszer nyeli magába a tenger hullámait, s azután ismét kihányja, amint azt bizonyítja az a roppant gyorsaság, ahogy a hullámok elárasztják azokat a partokat, majd visszahúzódnak.[15] Vergilius, a költő, egy ilyenféle

10 A Schritto Finnen germán alak nagyjából a 'síelő finn' kifejezéssel adható vissza, amelyben az óészaki skrīđa ige: 'ugrik', 'fut', 'siklik' jelenik meg (vö. a mai német schreiten: 'lépked', 'halad' igével). Vö. Schönfeld: „Scridifinni", in *Paulys*, II. Reihe, 3. Halbband, Stuttgart 1921, col. 893. A síelés leírására Paulus azért nem a labi, hanem a salio igét használja, a klasszikusokkal egybehangzóan („Hi a saliendo iuxta barbaram ethimologiam ducunt"), mert az előbbinek a lecsúszás, leesés a tartalma, míg az utóbbi szándékos mozgást, ugrást fejez ki. Az ív alakúra hajlított fa következő mondatbeli említése kétségtelenné teszi, hogy síelésről van szó. (Capo, 374.) Kétértelmű ugyanakkor e mondat eredeti latin fogalmazása: „saltibus enim utentes", ami nem csupán az „ugrálva" szóval, hanem a saltus szót figyelembe véve „az erdőt használva", „az erdőből kitermelt" kifejezéssel is visszaadható. Vö. Zanella, 153.

11 Bizonyára a rénszarvas.

12 Azaz délben, ugyanis a görög-római felfogás a napkelte és a napnyugta közötti időszakot tizenkét órára osztotta. Ezt vette át a középkori egyház gyakorlata a kánoni órák formájában.

13 Waitz itt Giuseppe de Rinaldis *Raccolta d'opuscoli scientifici e filosofici* című munkájára hivatkozva (Venezia, 1751) úgy becsüli, hogy Paulus 5' 11" 111"', azaz mintegy 180 cm magas volt. (Vö. Bethmann–Waitz, 50. o., 3. jegyz., Zanella, 153. o., 14. jegyz.)

14 Az Arab-félsziget déli része ugyanis a Ráktérítőtől délre található.

15 Talán a Norvégiához tartozó Lofoten szigetcsoport tagjai között lévő Malström-szorosban létrejövő erős áramlatról van szó, amely a különféle, ellenirányú áramlatok következtében jön létre. Vö: Capo, 376–377.

örvényt vagy forgatagot nevez Charybdisnek, amely – miként költeményében elbeszéli – a Siciliai-szorosban van, mondván:

„Jobbra a Scylla fülel, míg balra a szörnyű Charybdis, / Ez háromszor szürcsöli fel napjában a tengert / S forgatag örvénnyel háromszor okádja ki ismét, / Hogy mély gyomrából a habok felszöknek az égig"[16]

Úgy mondják, hogy ez az imént említett örvény a hajókat gyakran oly hirtelen és gyorsan, annyira sebesen ragadja magához, hogy azok a levegőn átsurranó nyílhoz hasonlítanak, és nemritkán menthetetlenül vesznek el az irtózatos mélységben. Gyakran, amikor már-már elmerülnek, a hirtelen előtörő hullámtömegektől visszadobva éppen olyan feltartóztathatatlan gyorsasággal távolodnak el onnan, mint amilyennel azelőtt közeledtek. Állítják, hogy hasonló örvény van Gallicia tartomány[17] és Britannia szigete között; aminek tanúságát Sequania[18] és Aquitania partjai jelentik, amelyeket naponta kétszer oly hirtelen borít el az áradat, hogy alig menekülhet meg az is, akit a parttól kissé beljebb lep meg. Ezeken a vidékeken azt is láthatod, mint fordulnak vissza a folyók igen sebes rohanással forrásaik felé, és hogy több mérföldnyi távolságra miként változnak a folyóvíz édes forrásvizei keserynyéssé. Evodia szigete[19] Sequania partjaitól mintegy harminc mérföldnyire van. Itt – amint lakói állítják – hallható a Charybdisbe ömlő vizek morajlása. Egy igen előkelő galltól hallottam elbeszélni, hogy néhány hajót előbb a szélvész forgatott meg, azután pedig ez a Charybdis nyelt el. Míg a többiek odavesztek, csupán egyvalaki lebegett lihegve a hullámok hátán azok közül, akik a hajón voltak, s amint a visszaözönlő víz ereje magával ragadta, az iszonyú örvény szélére került. Amikor már látta a feneketlen és a végtelenbe táruló űrt, s a félelemtől halálra válva pusztulására várt, hirtelen kivettetvén, amit még csak nem is remélhetett, egy sziklára került. Mivel az egész víztömeg, amelyet az örvénynek el kellett nyelnie, már éppen lezúdult, a torok szélei csupaszon maradtak. S amint ő ott annyi szorongás és rettegés közepette a rémülettől remegő szívvel üldögélt és várta az alig késlekedő halálát, hát egyszer csak azt látja, hogy a mélyből hegymagasságú víztömegek emelkednek föl, maguk előtt tolva a hajókat, amelyeket az imént elnyeltek. Amint pedig ezek közül az egyik az ő közelébe jutott, teljes erejét megfeszítve belekapaszkodott, s egy szempillantás alatt gyors repülés vitte a part közelébe. Így menekült meg a rettenetes haláltól és beszélhette el később az átélt veszedelmet. A mi tengerünk is, tudniillik az Adria, bár kisebb mértékben, de mégis hasonlóan lepi el Venetia és Histria partjait.[20] Valószínű, hogy ennek is vannak ilyen kisebbféle rejtett torkai, amelyek

[16] *Aeneis*, III. 420–423. (Lakatos István fordítása)

[17] Gallicia jelentheti a mai Spanyolország északnyugati sarkát, ám nem kizárt, hogy Paulus Galliára gondolt. A két terület összekeverhetőségét tanúsítják azok a kéziratok, amelyekben ugyancsak Gallia szerepel. (Vö. Bethmann–Waitz, 51. o.)

[18] A Szajna torkolatvidéke; Sequana a Szajna ókori latin neve. Nem tévesztendő össze a hasonló nevű római provinciával Gallia délkeleti részén.

[19] Valószínűleg Alderney szigete a La Manche csatornán.

[20] Vö. Prokopios *BG*, V, 1, 19. (Dewing, vol. III, 8–9. o.), aki hasonló jelenségről beszél Ravenna partjait illetően.

a visszahúzódó vizeket elnyelik és újra kihányják, elborítva a partokat. S most, ezek előrebocsátása után térjünk vissza a megkezdett elbeszéléshez.

7. A Scadináviából kivándorolt winilek Ibor és Aio vezetése alatt a Scoringa nevű vidékre érkezvén néhány éven át ott tartózkodtak.[21] Ebben az időben pedig a velük szomszédos tartományokat Ambri és Assi vandál vezérek szorongatták.[22] Ezek sok győzelmüktől elbizakodottan hírnököket küldenek a winilekhez, hogy vagy fizessenek adót a vandáloknak, vagy pedig készüljenek a háborúskodásra. Ekkor Ibor és Aio, miután anyjukkal, Gambarával megtanácskozzák a dolgot, úgy döntenek, hogy jobb a szabadságot fegyverrel megoltalmazni, mint adófizetéssel bemocskolni. Megüzenik hát a követekkel a vandáloknak, hogy inkább készek harcolni, mintsem szolgálni. Akkoriban ugyanis a winilek mindnyájan virágzó ifjúkorban voltak, de számra fölöttébb kevesen, hiszen a nem különösen nagy sziget lakosságának csak egyharmadát alkották.[23]

8. A régiek ezzel kapcsolatban egy nevetséges meséről tudósítanak. A vandálok Godan elé járulva a winilek feletti győzelemért esedeztek, s ő azt felelte, hogy a győzelmet azoknak fogja adni, akiket napkeltekor először megpillant. Erre Gambara felkereste Freát, Godan feleségét, és a winilek számára tőle kérte a győzelmet; Frea pedig azt a tanácsot adta neki, hogy a winilek asszonyai kibontott hajfürtjeiket szakáll módjára igazítsák arcuk köré, és kora reggel tartsanak férjeikkel, és mint azok, sorakozzanak fel azon a helyen, ahová Godan ablakából keletre szokott tekinteni, hogy meglássa őket. Így is történt. Amikor Godan pirkadatkor megpillantotta őket, azt kérdezte: „Kik azok a hosszú szakállúak?" Ekkor Frea közbeszólt, hogy ajándékozza azoknak a győzelmet, akiknek éppen

21 A Scoringa elnevezés eredete a score 'part' kifejezéshez kapcsolódik (vö. az angol 'shore ') vagy az ófelnémet scorro: 'szikla', 'szirt' szavakkal áll kapcsolatban, így tehát partvidéket vagy sziklás vidéket jelent. Vö. Capo, 378. Általában a Balti-tenger partvidékére szokás helyezni, mégpedig Dánia és a Visztula torkolata közé, vagy pontosabban Rügen szigetére. (Jarnut, *Zur frühgeschichte*, 5–6, 9–10.)

22 A vandálok keleti germánok, skandináviai eredettel. Feltehetően a Kr. e. III. században vándoroltak Jütlandba, majd a Kr. e. I. században a mai keleti német, illetve lengyel területekre. A Kr. u. I. században Plinius (*Nat. hist.* IV, 14.) és Tacitus (*Germ.* 2.) említi őket, majd két csoportra bomlottak. A Visztula és a Dnyeszter között éltek a hasdingi vandálok, míg Szilézia területén a silingiek. A III. században a hasdingiakat Pannóniában győzte le Aurelianus császár, a silingieket pedig a Majna felső folyásánál láthatjuk. A hunok nyomására a két csoport 406-ban a Rajnán átkelve tört be a Római Birodalom területére, majd Hispánián keresztül vándorolva Karthágó környékén alapítottak államot (429), amelyet I. Justinianos keletrómai császár vert le 533–534-ben.

A langobard-vandál ellentétnek bizonyára van történeti alapja, hiszen az óészaki irodalmi hagyományban a két nép története összekapcsolódik. Az *Origo gentis langobardorum*, amely a langobard kollektív emlékezet archaikus rétegét tükrözi – Scadanan szigetére helyezve –, ugyancsak szót ejt a konfliktusról. (Reinhard Wenskus Kr. e. 100 körülre datálja az ütközetet: *Stammesbildung*, 487.) Jordanes a gótok ellenfeleiként említi őket. (*Getica*, IV, 26.)

23 Vö. Tacitus, *Germ*, 40.: *„Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis et periclitando tuti sunt."*

most adott nevet. Így aztán Godan a winileknek engedte át a győzelmet.[24] Mindez azonban nevetséges, és nem is méltó figyelemre, mert a győzelem osztogatása nem az emberek hatalmában van, hanem inkább az ég adománya.

9. Annyi azonban bizonyos, hogy a langobardokat, akiket korábban winileknek mondtak, e csata óta hívják így hosszú, soha meg nem nyírt szakálluk miatt. Az ő nyelvükön ugyanis a „lang" hosszút, a „bart" pedig szakállt jelent.[25] Wotan pedig valójában, akit egy betű megváltoztatásával Godannak mondottak, ugyanaz, akit a rómaiaknál Mercurius néven neveznek, s őt Germánia minden népe istenként tiszteli, s azt is beszélik róla, hogy nem is ezekben az időkben, hanem sokkal korábban létezett, és nem is Germániában, hanem Görögországban.[26]

10. Amikor tehát a vandálokkal összetűzésre került sor, a winilek, azaz a langobardok – elkeseredett küzdelemben, hiszen ettől függött a dicső szabadság – kivívták a győzelmet. Később ugyanott, a Scoringa nevű tartományban iszonyú éhínséget kellett elszenvedniük, ami nagyon elcsüggesztette lelküket.

[24] A monda leírása megtalálható az *Origo gentis langobardorum*ban és Fredegarnál (III, 65, 110. o.). Paulus az *Origó*ra támaszkodik, de több részletben el is tér tőle. Az egyik ilyen, hogy ő nem említi, hogy Frea kelet felől nyugati irányba fordította Godan ágyát, ami azt jelentette, hogy az istenség eleve a vandálokat kívánta előnyben részesíteni. Nála Ibor és Aio nem kísérik el Gambarát. Frea, Gambara és a nők kitüntetett szerepe arra utal, hogy a langobardok körében az istennő kultusza fontos szerepet játszhatott. Frea kilétével kapcsolatban eltérnek az álláspontok: bár Gasparri (La cultura, 14–15.) Freyjának, a termékenység és a szerelem vánikus istennőjének tartja, helyén valóbb Friggel, másként Frījával, Godan feleségével azonosítani. Az utóbbiról kapta a pénteki nap a germán nyelvekben az elnevezését: lásd Friday, ill. Freitag.

Fontos körülmény, hogy a nép elnevezése Godantól származik, azaz az isten adta a nevet és ezzel az önazonosságot a népnek. Ami Paulusnál kérdő formában hangzik el: „Kik azok a hosszú szakállúak?", az Fredegarnál határozott kijelentés formáját ölti. Elbeszélése szerint ugyanis, amikor a langobardok asszonyaikkal, akik hajukat szakáll módjára igazították, összegyűltek, egy hang föntről, amit ők Godannak tulajdonítottak, kijelentette: *„Haec sunt longobardi"*. A név ráadásul isteni, hiszen magának Godannak is ez volt az egyik elnevezése. (Gasparri, *La cultura*, 12–13.) A monda életmódváltást is tükröz, a kollektív emlékezet szerint ekkor váltak a langobardok harcos néppé. Míg Paulusnál az epizód ugyanis konkrétan a vandálok fölött aratott győzelmet eredményezi, addig az *Origó*ban a győzelem a jövőre szóló elrendelés is egyben.

[25] Paulus felfogása egybevág Sevillai Isidoruséval, aki szerint: *„Langobardos vulgo ferunt nominatos prolixa barba et nunquam tonsa"* (*Etym.* IX, 2, 95). A germán „langbart", ill. „langbard" elnevezés latin formája a „langobardus", ami azután, az V. századtól fogva a népetimológiában „longobard"-dá is módosult. Ma általában a „hosszú szakállú" jelentést fogadják el (Nedoma, R.: „Langobarden", *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, 18 (2001), 50–52. ám régebben néhány kutató úgy vélekedett, hogy a népnév mögött a 'hosszú bárddal felfegyverzett' jelentés áll (az ófelnémet „barta" annyi mint 'bárd'). Lásd Hodgkin, V, 84.

[26] A langobardok tehát nem az óészaki alakot (Óðinn) használták, hanem a név kontinentális változatát (ófelnémet: Uotan, szász: Wodan, angolszász: Woden), ugyanakkor a két alak megegyező jelentéssel bírt: ôdhr = wut, azaz a „harag ura" vagy „költői, prófétikus megszállottság". A germán istent először Tacitus azonosította Mercuriusszal – *„Deorum maxime Mercurium colunt cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent"* (*Germ.* 9.) –, hiszen a germán isten egyebek mellett a kereskedés meg a mesterségek védelmezője volt. Az azonosítás következménye, hogy a latin dies Mercurii, azaz a szerda elnevezésében Godan neve jelenik meg az angol Wednesday alakban. Paulus állítása, amely szerint „Görögországban létezett", bizonyára arról tanúskodik, hogy jól ismerte Mercurius azonosítását a görög Hermésszel.

11. Miután kiköltöztek onnan, és Mauringán készültek átvonulni,[27] az assipitek útjukat állják,[28] megtagadva, hogy bármi módon határaikon áthaladjanak. A langobardok már messziről észreveszik az ellenség hatalmas csapatait, de seregük kicsinysége következtében nem mernek velük harcba szállni, s amíg azon tanakodnak, hogy mitévők legyenek, a szükség jó tanáccsal szolgált. Úgy tesznek, mintha a táborukban cynocephalok, azaz kutyafejű emberek volnának.[29] Elterjesztik az ellenség körében, hogy azok makacsul küzdenek, embervért isznak, s ha nem tudnak ellenséget foglyul ejteni, tulajdon vérüket isszák. Hogy pedig ezen állításnak hitelt is szerezzenek, sátraikat megnagyobbítják, és a táborban számtalan tüzet gyújtanak. Ezeket hallván és látván az ellenség hiszékenynek bizonyul, és már nem meri megkísérelni a csatát, amivel fenyegetőzött.

12. Volt azonban közöttük egy rendkívül erős férfiú, akiről azt hitték, hogy ereje által biztosan végrehajt mindent, amit csak óhajtanak. Ezt állítják ki, hogy mindnyájuk helyett harcoljon. A langobardoknak megüzenik, hogy az övéik közül egyvalakit, akit csak akarnak, állítsanak ki, hogy vele párviadalra kiálljon, mégpedig azzal a feltétellel, hogy ha az ő harcosuk szerzi meg a győzelmet, akkor a langobardok menjenek vissza azon az úton, amelyen jöttek; ha pedig legyőzetik a másik által, akkor nem akadályozzák meg, hogy a langobardok országukon átvonuljanak. Midőn a langobardok azon tanakodnak, hogy a szerfölött harcias emberrel szemben soraikból kit állítsanak ki, íme önként ajánlkozik egy szolgarendű ember és ígéri, hogy ő megküzd a kihívó ellenféllel; de csak úgy, ha győzelme esetén mind róla, mind utódairól a szolgaság foltját letörlik. Mit is mondhatnék még? Örömest megígérték, hogy kérését teljesíteni fogják. Szembeszállt tehát ellenfelével, megküzdött vele és legyőzte; megszerezte a langobardoknak az átvonulás lehetőségét, magának s övéinek pedig, amint kívánta, a szabadsággal járó jogokat.

13. Amikor végül a langobardok Mauringába megérkeztek, sokakat a szolgaság jármából felmentve szabad állapotba emeltek, hogy a harcosok számát

[27] Az elnevezés fölbukkan Ptolemaiosnál (*Geographia*, II, 11, 11.), a Ravennai Geográfusnál (I, 11; IV, 18.), valamint a *Widsith*-ben, amely több ízben is említi e terület lakóit, a myrgingast. Jarnut (*Zur Frühgeschichte*, 8.) szerint az elnevezés mocsaras területre utal (a német Moor = mocsár), s nagyjából Mecklenburgnak felel meg.

[28] Földtehetően azonosak az usipetekkel avagy usipusokkal, akiket Caesar (*De bello gallico* (IV, 1, 4.), ill. Tacitus (*Annales* I, 51.) említ a Rajnánál. Donald Ward nevükből Assi vezérre, azaz a vandálokra következtet. (*The divine Twins*, 54.) A langobardokkal való találkozásukra bizonyára azelőtt került sor, hogy Caesar szétverte volna őket, mégpedig Hessen, Nassau vagy Mecklenburg területén.

[29] Herodotosra hivatkozva Pomponius Mela (*Chorographia*, II, I, 12–14.) azt mondja, hogy az egyik szkíta nép farkassá tud átváltozni. Plinius ugyancsak említ (*Nat. hist.* VI, 30.) kutyafejű embereket. Paulus azonban támaszkodhatott a germán szájhagyományra is. Tudunk ugyanis Godannak hódoló harcosokról, akik farkas-, illetve medvebőrbe öltözve indultak csatába, vagy a Freyjakultusz szolgálatában alkalmazott totemisztikus öltözetről. (Gasparri, *La cultura*, 17–22; Hauck, *„Lebensnormen"*, 208.)

megnöveljék. Hogy pedig szabad származásuk elismertessék, szokásuk szerint nyílvesszővel erősítették meg, miközben, hogy a dolognak érvényt szerezzenek, apáik nyelvén bizonyos szavakat mormoltak.[30] Ezután a langobardok, odahagyva Mauringát, Golanda felé indultak, ahol hosszabb ideig tartózkodtak.[31] Majd – mint mondják – néhány éven át Anthabot és Banthaibot, nemkülönben Vurgundaibot birtokolták; amelyek – mint gondoljuk – falvak, vagy azok vidékének elnevezései.[32]

14. Mivel időközben meghaltak Ibor és Aio vezérek, akik a langobardokat Scandináviából kivezették és idáig uralkodtak felettük, s a langobardok nem akartak már vezérek alatt élni, ezért más népek mintájára királyt emeltek maguk

[30] Rothari király törvényei (643) a nyílhegy átadásával történő felszabadításról beszélnek (c. 224.), ami emlékeztet erre a szertartásra.

[31] Az *Origo* 2 Golaidaként említi, mely elnevezés valószínűleg a gót gôljan – 'örömmel üdvözöl' – szóból ered, s ebben az összefüggésben a 'boldog föld', 'haza' jelentéssel bír. Jarnut szerint az Elba folyó alsó folyásának, Lüneburg környékének felel meg (Jarnut, *Zur Frühgeschichte,* 6.), amelyet a Karoling-kori források Bardungawinak, a későbbiek, egészen a XIII. századig Bardengaunak neveznek, s ahol ma is megtalálható a Bardowick nevű település. A langobardok itt élhettek a Kr. e. I. és a Kr. u. IV. század között. Bóna István (104. o.) ezzel szemben Golandát az Elba középső szakaszára, Magdeburg és Drezda közé helyezte. Christie a Fekete-tenger vidékére távozott gótok által elhagyott területnek tekinti. (*The Lombards,* 14.) Az Elba-menti szálláshely mellett tanúskodik Velleius Paterculus (II, 106.), Tacitus (*Germ.* 40.), Ptolemaios (*Geographica,* II, 11, 6 és 8–9.), valamint Strabón is (*Geographia,* VII, 1,3.). E szerzők langobardokat ekkor svéb, illetve markomann befolyás alatt állónak mutatják. Az utóbbiak szövetségében támadták Marcus Aurelius idején Pannoniát: Cassius Dio (*Hist. Rom.* LXXII, 3.) arról tudósít, hogy hatezer langobard és obius kelt át a Dunán. Ebből a leírásból Hodgkin arra következtetett, hogy a langobardok már a II. század végétől a Kárpátok térségében éltek, s Golandát a „gótok földjével" hozta kapcsolatba. (Hodgkin, V, 101–102.)

[32] Nem minden langobard vándorolt el innen, hiszen az ezt követő időszakban is említik őket heathobearden néven északi források ezen a vidéken: – *Widsith* (48. sor), *Beowulf* (2024–2040, 2063–2068. sorok) –, ezenkívül a XII. századi krónikás, Helmoldus is beszél bardokról. (*Cron. Slavorum,* I, 25; I, 34. fej.; 47, 49, 67–68. o.) Az Elba-menti terület Karoling-kori Bardengau elnevezése ugyanerről tanúskodik. Az egyes területek elnevezésének -aib végződésében az ófelnémet eiba (= 'körzet', 'vidék') szó jelenik meg. Az egyes elnevezések közül az Anthab a legnehezebben lokalizálható. Vannak, akik az ófelnémet „Ende" ('határ') szóból kiindulva a Lüneburgtól keletre eső, a mai Altmark és Hannover területére eső határvidékeket látják benne. Mások az antoknak nevezett szlávok után szlávok lakta vidéknek tartják, feltételezve, hogy a Visztula és a Dnyeper között élő antok az osztrogótoktól elszenvedett vereségüket követően (Jordanes, *Getica,* XLVIII, 247.) a Duna–Tisza vidékére húzódtak (Jarnut, *Zur Frühgeschichte,* 23–25.), ám ez nehezen illeszthető bele a langobard vándorlás fő irányába. Az antok azonban a Visztula forrásvidékén is megtelepedhettek, hiszen Plinius (*Nat. hist.* IV, 13.), Tacitus (*Germ.* 46.) és Ptolemaios (*Geographia,* III, 5, 7–8.) e vidékre helyezi a venéteket, akikhez Jordanes szerint (V, 35.) az antok tartoztak. (Igaz, Jordanes az antokat itt a Dnyeper és a Dnyeszter közé helyezi.) A Visztula forrásvidékénél mindenesetre a langobardok jelenléte könnyebben elképzelhető. Schmidt (*Die Ostgermanen,* 575.) ide, az északi Kárpátok vidékére helyezi a langobardok és az alább (I. 16.) említett bulgárok találkozását, ugyanakkor elveti az antok szlávokkal történő azonosítását, Anthabot egyszerűen határvidékként („End-" azaz „Grenzgau") fogadva el. A Banthaib elnevezés a baningas néphez köthető, akiket a *Widsith* (19. sor) a burgendasok (burgundok) mellett említ, s akik valószínűleg ugyanazok, mint a Ptolemaios által említett baionogainai (*Geographia,* II, 11, 10.), amelyek germán népek a mai Csehország területén. Banthaib összességében az Elba középső folyásának, illetve Észak-Csehországnak feleltethető meg. A Vurgundaib név a burgundok által lakott Elba és Odera közötti területeket jelenti.

fölé. Először Agelmund, Aio fia uralkodott felettük, aki családfáját a körükben igen nemesnek tartott Gungingek nemzetségéből vezette le.[33] Ő, amint azt eleink ránkhagyományozták, harminchárom éven át volt a langobardok királya.

15. Ebben az időben egy feslett nőszemély egyszerre hét gyermeket szült, s a minden vadállatnál kegyetlenebb anya, hogy elpusztítsa, egy tóba dobta őket. Ha valakinek ez lehetetlennek tűnik, az olvassa át a régiek történetét, s azt fogja találni, hogy időnként egy- egy asszony nem hét, hanem kilenc gyermeket is szült egyszerre.[34] Az bizonyos, hogy ez leginkább az egyiptomiaknál fordul elő. Történt azonban, hogy útját járva Agelmund király a nevezett tóhoz ért, ahol lovát megállítva csodálkozva szemlélte a szerencsétlen gyermekeket, és amint őket kezében tartott lándzsájával ide-oda forgatta, egyikük kinyújtott kézzel erősen megragadta a királyi lándzsát.[35] A király szánalomtól megindultan és az eseményen igen elcsodálkozva nagy jövőt jósol a gyermeknek. Nyomban kivétette a tóból, és egy dajkának átadatva szigorúan megparancsolta, hogy a legnagyobb gonddal ápolják. Mivel pedig tóból szabadította ki, amit nyelvükön „lamá"-nak hívnak, a Lamissio nevet adta neki.[36]

Amikor pedig ez felserdült, olyan derék ifjú vált belőle, hogy harciasság tekintetében mindenkit felülmúlt, és Agelmund halála után ő vette át a királyság kormányát is. Azt mondják, hogy amidőn a langobardok ezen királyukkal továbbvonultak, egy folyóhoz értek, amelyen az átkelést az amazonok akadályozták meg, akkor ő a legerősebbikkel a vízben úszva kelt harcra és azt levágta, ami által magának a hírnevet szerezte meg, a langobardok számára pedig az átkelés lehetőségét. A két tábor ugyanis előzőleg abban állapodott meg, hogy ha az amazon legyőzi Lamissiót, akkor a langobardok vonuljanak vissza a folyótól, ha pedig Lamissio győzi le – amint az meg is történt – akkor a langobardok szabad átkelést nyerjenek a bővizű folyón. Bizonyos azonban, hogy az egész elbeszélés nagyon kevés igazságra támaszkodik. Hiszen mindenkinek, aki a régi történe-

33 Ugyanez áll az *Origo* 2-ben is. Agelmund nyilvánvalóan nem lehetett Aio fia. Paulus célja itt szemmel láthatóan a királyi nemzetség mitikus eredetének a megkonstruálása volt. Az eredet szakralizálásának a szándékéra mutat a Gunging (Az *Origó*ban és a Rothari-féle ediktumok Prológusában Guging) nemzetségnév, ami Godan lándzsája nevének (Gungnir) egy változata. (Gasparri, *La cultura*, 24.)

34 Plinius, *Nat. hist.* VII. 3. Solinus (I, 51.) azonban csak hét, Aulus Gellius (*Noctes Atticae*, X, 2.) pedig öt megszült ikerről beszél, és nem kilencről.

35 A lándzsa megragadásának szimbolikus jelentése nyilvánvaló: a királyi felségjelvényjelvényként is fontos fegyver megragadása az uralkodásra való alkalmasságot fejezte ki. Az aktus valószínűleg a királyavató rítus része, s egyben a Wotan-kultusz megnyilvánulása is lehetett. (Vö. Gasparri, *La cultura*, 23–27.) Sokáig élő hagyományról van szó, ugyanis a IX. század elején Ravennai Agnellus hasonló történetet mesél el Aistulf langobard királyról. (*Liber pontificalis ecclesiae Ravennatis*, c. 156. 378. o.)

36 Az *Origo gentis langobardorum* szerint Lamissio (Laiamicho) a Gunging nemzetségből származott. A „lama" szó eredete és germán mivolta – ellentétben Paulus állításával – bizonytalan. Waitz Jakob Grimmet idézi, aki a német „Lehm" – 'agyag' – szóval rokonítja. (Bethmann–Waitz, 55. o., 1. jegyz.) Pompeius Festus egyszerűen a latin „lacuna", „lacus" szavak szinonimájának tartotta. (Festus, 104.)

tekben járatos, világos, hogy az amazonok népe sokkal előbb elpusztult, mint ahogy ezek megtörténhettek; hacsak véletlenül nem az történt, hogy mivel azokról a helyekről, ahol e dolgok megestek, a történetírók nem jegyeztek föl eleget, és alig akadt bárki, aki hírt adott volna róluk, ama nőszemélyek fajtája egészen addig az ideig fennmaradt. Magam is hallottam ugyanis egyesek elbeszélését, hogy Germánia legtávolabbi részein ezeknek az asszonyoknak a törzse mind a mai napig létezik.[37]

16. A langobardok tehát átkelve a folyón, amelyről beszéltünk, a túloldali földre jutottak, ahol azután hosszabb ideig tartózkodtak. Közben, mivel semmiféle szerencsétlenségre nem gyanakodtak, és a hosszú nyugalom elővigyázatlanná tette őket, a gondtalanság, ami mindig a bajok szülőanyja, nem csekély veszedelmet hozott rájuk. Végül egy éjjelen, midőn valamennyien a nemtörődömségtől ellankadva pihentek, a bolgárok hirtelen rajtuk ütve közülük többeket megsebesítettek, sokakat leterítettek, és a táborban oly féktelenül dühöngtek, hogy magát Agelmund királyt is megölték, s egyetlen leányát fogságba hurcolták.[38]

17. Ezen viszontagságok után azonban a langobardok, újra erőre kapva a fentebb már említett Lamissiót tették királyukká. Ez, aki ifjú koránál fogva heves vérű és a hadakozásra is eléggé elszánt volt, s égett a vágytól, hogy megbosszulja nevelőjének, Agelmundnak a halálát, fegyvereit a bolgárok ellen fordította. Ám a langobardok mindjárt az első összecsapás alkalmával hátat fordítottak az ellenségnek, s visszafutottak a saját táborukba. Amint látta ezt Lamissio király, hatalmas hangját kieresztve kezdett bömbölni az egész seregre, hogy emlékezzenek a gyalázatra, amelyet elszenvedtek, és idézzék szemeik elé azt a szégyent, mi módon gyilkolta le királyukat az ellenség, s lányát, jövendő királynőjüket milyen nyomorúságosan hurcolta fogságba. Végül arra buzdítja őket, hogy magukat és hozzátartozóikat fegyverrel védjék meg, mondván, sokkal jobb háborúban meghalni, mint hitvány rabszolga módjára magukat az ellenség gúnyolódásának kitenni. Ezeket és ezekhez hasonlókat kiabálva, hol fenyegetve, hol ígérve, lelküket megerősítette, hogy a csata küzdelmeit jobban viseljék. S ha szolgarendűt látott harcolni, azonnal szabaddá tette, s meg is jutalmazta. Majd a biztatástól és a fejedelem példáján nekitüzesedve – aki elsőként vetette magát a

[37] Vö. Herodotos, IV, 110–117; Prokopios (*BG*, VIII, 3, 5–11, Dewing, vol. V, 75–79. o.); Justinus, *Epitoma* II, 1, 3–4 és II, 4, 4–33; Orosius, *Historiarum* I, 15; Jordanes, *Getica* V, 44 és VIII, 57; Isidorus, *Etym*, IX, 2, 64. Paulus elbeszélésének hátterében a Tacitusnál szereplő sitones állhatnak, akiknél nőuralom volt (*Germ.* 45.), vagy a fennusok, akiknél a nők a férfiakkal együtt vadásznak (*Germ.* 46.). Még Brémai Ádám is († 1081 és 1085 között) beszél arról, hogy a Balti-tenger partvidékén amazonok élnek, akiknek gyönyörű lányai és kutyafejű fiúgyermekei születnek. (*Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, IV, 19, 246–247. o.)

[38] Ez valószínűleg anakronizmus, a bolgárok helyett a hunokról lehet szó, akik a langobardokat nem csupán egyetlen csatában győzhették le, hanem fennhatóságuk alá is vonhatták az V. század első felében. Erről beszélhet Jordanes, amikor a bardoresnek nevezett nélpet Attila fia, Dengizik (Dintzic) uralma alá tartozónak mondja. (LIII, 272.) Schmidt (*Die Ostgermanen*, 75.) szerint az esemény történeti alapja a catalaunumi ütközet.

viaskodásba – az ellenségre rontanak, elkeseredetten harcolnak, és az ellenséget, nagy veszteséget okozva neki, szétverik. Végül tehát a győztesek kezéből kiragadva a győzelmet bosszút álltak mind királyuk haláláért, mind az őket ért sérelmekért. Ugyanekkor az ellenség holmijából gazdag zsákmányt megszerezve ettől fogva a hadakozásban is merészebbé váltak.

18. Ezekután meghalt Lamissio, aki másodikként uralkodott, s mint harmadik, Lethu emelkedett a királyság kormányzására. Miután mintegy negyven évig uralkodott, a királyságban utódjául fiát, Hildehocot hagyta, aki a sorrendben a negyedik volt. Amikor ez is meghalt, ötödikként Godehoc vette kezébe a királyságot.[39]

19. Ebben az időben Odoacar,[40] aki már néhány éve uralkodott Itáliában, és a Febának is nevezett Feletheus, a rugiak királya között nagy ellenségeskedés lobbant lángra. Feletheus akkoriban a Danubius túlsó partján telepedett meg, amelyet Noricum határvidékétől épp a Danubius választ el. Noricum e vidékén volt akkor Szent Severinus kolostora, aki a teljes önmegtartóztatás szentségében részesült, és már híres volt számos erénye miatt. Bár élete végéig ezen a tájon lakott, maradványait most mégis Neapolis őrzi.[41] Égi szavaival Feletheust, akiről az imént beszéltem, és Gisának nevezett nejét gyakran intette, hogy tartózkodjanak a jogtalanságtól. S amidőn ezek nem hallgattak a jámbor szavakra, jóval korábban megjósolta nekik azt, ami később utol is érte őket. Odoacar ugyanis a parancsának engedelmeskedő népeket, mégpedig a turcilingeket, a herulokat és a rugiak azon részét egyesítve, akiket már régtől fogva uralma alatt tartott, nemkülönben Itália népeit is, Rugilandba ment,[42] megütközött a rugiakkal végső vereséget mérve rájuk, ezenkívül királyukat, Feletheust is kivégeztette. Miután végigpusztította az egész tartományt, Itáliába visszatérve tömérdek hadifoglyot vitt magával.[43] Ekkor a langobardok, elhagyva addigi lakóhelyüket, Rugilandba

[39] Az *Origo* 2 szerint: Lethuc, Aldihoc, Godehoc, Rothari törvényeinek előszavában (2. o.): Leth, Geldeoch. A *HLG* nem tud az első kettőről, és a harmadikat Godoinnak hívja.

[40] Odoaker a rugiak, herulok, szkirek és turcilingek élén 472-ben a birodalom szolgálatába állt, majd 476-ban letette az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust. Itáliai uralmának Nagy Theoderich keleti gót király vetett véget 493-ban, és megölte őt.

[41] Severinus (kb. 410–482) több kolostort alapított Noricum területén. A kolostor a Bécs közelében lévő Kahlenberg tövében is lehetett (Bethmann–Waitz, 57. o. 1. jegyz.), de valószínűbb, hogy Favianis (a mai Mautern an den Donau, Krems közelében) kolostoráról van szó, ahol Severinus a haláláig élt. Lásd Capo, 390., aki ugyanakkor – kissé elnagyoltan – Passau környékére teszi a települést.

[42] A mai Alsó-Ausztria Dunától északra eső része.

[43] Odoaker hadjáratára 487-ben került sor. Paulus, ellentétben *Historia Romana* c. művével (XV, 8–10. és 14–18.), itt alig érinti Odoaker itáliai szerepét. Elbeszélése eltér az *Origo* 3. fejezetétől is, amely Theuvane királyról beszél és arról, hogy Odoaker Ravennából indult az alánok élén a rugiak ellen. Vele szemben mások – Eugippius (*Vita Severini*, 44, 29. o.), Prosper folytatója (*Prosperi continuatio Havniensis* a. 487, 1–2, 313. o.) és Cassiodorus (*Chronica*, 1316, a. 487, 159. o.) – úgy tudják, hogy Odoaker Fevát, a rugiak királyát fogságba hurcolta Itáliába.

jöttek, amelyet latin nyelven Rugorum patriának mondanak, s minthogy a földje termékeny volt, jó pár évig ott maradtak.

20. Eközben meghalt Godehoc, akit fia, Claffo követett.[44] Amikor Claffo is meghalt, az ő fia, Tato hetedikként emelkedett a királyságra. A langobardok, elhagyva Rugilandot is, a nyílt rónaságon ütötték fel tanyájukat, amelyet barbár nyelven „feld"-nek neveznek.[45] Ezen a helyen már három éve tanyáztak, midőn háború tört ki Tato és Rodulf herul király között, pedig előzőleg szövetséget kötöttek egymással. A viszály oka a következő volt: Rodulf király testvére a béke megújítása kedvéért Tatóhoz ment. Midőn követségének végeztével hazafelé indult, az történt, hogy a királykisasszony – akit Rumetrudának hívtak – háza előtt haladt el. Amaz megpillantván a sok embert és az előkelő kíséretet, megkérdezte, hogy ugyan ki lehet az, akinek ilyen fenséges háznépe van. Azt felelték neki, hogy Rodulf király édes testvére, aki követségének végeztével hazatérőben van. A leány érte küldött valakit, hogy kegyeskedjék egy pohár bort elfogadni. Az pedig, mivel meghívták, jött is gyanútlan szívvel, s mivel termetre alacsony volt, a leány fennhéjázó gőggel tekintett le rá, és gúnyos szavakkal illette. Amaz a szégyentől s a felháborodástól egyaránt áthatva viszont olyanféle szavakkal válaszolt, amelyek a leányt sokkal nagyobb zavarba hozták. Erre az, asszonyi haragra lobbanva, nem volt képes elfojtani szíve fájdalmát, és azon volt, hogy az elméjében megfogant gaztettet véghezvigye. Úgy tesz, mintha semmi sem történt volna, arca felderül s kedves szavakkal becézgetve kínálja; és olyan helyen ültette le, hogy a falon nyíló ablak épp a háta mögé esett. Az ablakot azután, mintegy a vendég tiszteletére drága takaróval fedette el, valójában azért, hogy azt semmiféle gyanú ne nyugtalanítsa. S ekkor a kegyetlen szörnyeteg megparancsolja szolgáinak, hogy amikor majd ő – mintegy a pohárnokhoz szólva azt mondja: „keverj bort",[46] akkor hátulról a dárdáikkal döfjék keresztül. Úgy is történt: alighogy megadta a jelt a kegyetlen asszony, az embertelen parancsot végrehajtották, s ez sebektől átszakítva a földre rogyva kiszenvedett. Amikor Rodulf királynak hírül vitték a történteket, keservesen feljajdult testvére oly szörnyű halálán, és fájdalmát nem tudva leküzdeni, égett a vágytól, hogy testvére haláláért bosszút álljon, és a Tatóval kötött szövetséget fölbontva megüzente neki a háborút. Kár több szóért! Kettejük csatarendje a nyílt rónaságon találkozott össze. Ekkor Rodulf harcra vezényelte övéit, de ő maga, győzelmében egyáltalán nem kételkedve, a táborban maradt és kockázott. A herulok ugyanis ez idő tájt a hadakozásban fölötte edzettek voltak és sok nép legyőzése miatt híresek is. Ezek meztelenül,

[44] A *HLG* 3 a két király közé helyezi egy bizonyos Pero uralmát, neki tulajdonítva Rugiland elfoglalását, ám erről a királyról más források nem tudnak. (Vö. Bóna, 171.)

[45] Werner a Morvamezőre (9–10.), Bóna (105.), Christie (21–22.) és Jarnut (*Geschichte,* 19.) viszont Tulln környékére helyezi a Feldet.

[46] Az eredetiben: *„Praecipiens... pueris, ut, cum ipsa quasi ad pincernam loquens 'Misce' dixisset..."* A „misce" jelentése: 'keverj', ám kétséges, hogy a herulok így, római módra itták volna a bort.

csak szemérmüket lefedve kelnek csatára, vagy azért, hogy könnyebben harcolhassanak, vagy azért, hogy az ellenség okozta sebeknek fittyet hányjanak.[47] A király, aki tehát erejükben feltétlenül megbízott, miközben nyugodtan kockázott, megparancsolta egyik emberének, hogy másszon fel egy éppen ott magasodó fára, hogy így gyorsabban jelentse övéinek győzelmét, de egyúttal meg is fenyegette őt, hogy leütteti a fejét, ha a herulok csatarendjének futását adja hírül. Ez, amikor látta, hogy a herulok sorfala behajlik és a langobardok szorongatják őket, a király azon gyakori kérdésére, hogy hogyan harcolnak a herulok, azt felelte: derekasan küzdenek. S mivel nem mert beszélni, a veszedelmet, amelyet látott, nem is árulta el előbb, csak amikor már az egész csatasor hátat fordított az ellenségnek. Akkor, jóllehet már későn, ilyen szavakban tört ki: „Jaj neked, te szerencsétlen herul nép, az egek urának haragja sújt téged." E szavaktól felizgatva így szólt a király: „Csak nem futnak heruljaim?" Erre ő: „Nem én mondtam ezt, hanem te magad, királyom." Ekkor, amint az ilyenkor lenni szokott, míg a király és mindenki más megzavarodva tétováztak, hogy mitévők legyenek, a langobardok megrohanták és nagy hévvel lekaszabolták őket. Megölték magát a királyt is, noha vitézül védekezett. A herulok serege pedig ezalatt szerteszét futott, s az ég haragja oly súlyosan tekintett rájuk, hogy a zöldellő lenföldeket látva azokat átúszható víznek nézték, s amikor karjaikat mintegy az úszásra kinyújtották, akkor az ellenség kardja kegyetlenül levágta őket.[48] A langobardok pedig, miután a győzelmet kivívták, a táborban talált roppant zsákmányt egymás között felosztották. Tato pedig magához vette Rodulf zászlaját, amelyet *bandum*nak neveznek, továbbá sisakját, amelyet az a háborúban szokott viselni. És ettől az időtől fogva a herulok minden ereje annyira elenyészett, hogy egyetlen királyuk sem volt többé. A gazdagabbá lett langobardok, akiknek hadseregét az alávetett népek megnövelték, most már maguk kezdtek vágyni a háborúskodásra, s dicső hírük terjesztésére.

21. Tato azonban nem sokáig örvendhetett háborús győzelmének. Testvérének, Zuchilónak a fia, Wacho ugyanis rátámadt és az árnyékvilágba küldte.[49] Wacho ellen pedig Tato fia, Hildechis lázadt fel, de a győztes Wacho által leverve a gepidákhoz menekült, s ott maradt száműzöttként egészen élete végéig.[50] Ebből

[47] Vö. Tacitus, *Germ.* 6.

[48] Az ütközet valószínű időpontja 508–510. (Vö. Bóna, 105.; Jarnut, *Geschichte der Langobarden*, 19–20.) A csata leírása más motívumokkal Prokopiosnál is megtalálható. (*BG*, VI, 14, 12–22, Dewing, vol. III, 406–409. o.) Prokopios leírásában az istenség, Wotan segítségére utaló jel is szerepel, amennyiben ott a herulok feje fölött tiszta az ég, míg a langobardok fölött sötét fellegek tornyosulnak.

[49] Paulus itt eltér az *Origo* szövegétől. Az *Origo* 4 és a *HLG* 4 szerint Wacho apját, aki Tato testvére volt, Unichisnak, Rothari törvényeinek előszava szerint (2. o.) pedig Winigisnek nevezték. Zuchilót csak az *Origo* 4 említi, de nem mint Wacho apját, hanem mint tettestársat; a *HLG* 4 megfelelő helyén viszont Zuchilo helyett egy bizonyos Vinsilane szerepel.

[50] Az *Origo* 4 és a *HLG* 4 ugyancsak Tato fiaként említi Hildechist, míg Prokopios nyomán (*BG* VII, 35, 16, Dewing, vol. IV, 462–463. o.) Bóna (169–170.) és Fröhlich (I, 47–56.) úgy véli, hogy Hildechis valójában Risiulf két fia közül az egyik volt. Risiulf Wacho unokaöccse vagy egyéb rokona *(anepsios)* volt, s a langobard szokások szerint őt illette volna a trón, emiatt Wacho – aki a saját

származott ezután a gepidák és a langobardok ellenségeskedése. Ugyanebben az időben támadta meg Wacho a suavokat és vetette őket uralma alá.[51] Ha valaki azt hiszi, hogy ez hazugság és nem a való igazság, az olvassa el azon edictumok előszavát, amelyeket Rothari király a langobardok törvényeiből állított össze, és csaknem valamennyi kódexben úgy találja azt leírva, ahogy mi ebben a kis elbeszélésben előadtuk.[52] Wachónak három felesége volt; az első Ranicunda, a türingek királyának leánya,[53] ezután Austrigusát, a gepidák királyának a leányát vette nőül, aki két leánnyal ajándékozta meg: az egyiket Wisegardának hívták, akit Theudepert frank királyhoz adott férjhez, a másodiknak Walderada volt a neve, akit Cusupalddal,[54] a frankok egy másik királyával házasította össze, de az meggyűlölte és egy Garipald nevezetű emberének engedte át.[55] Wacho harmadik

---

fiának, Waldarinak az öröklését szerette volna elérni – száműzette, majd meggyilkoltatta. Hildechis ennek hírére a szlávokhoz menekült, majd megfordult a gepidáknál, majd ismét a szlávoknál, majd Konstantinápolyban, s végül ismét a gepidáknál. Itt ölette meg Turisind (Thorisind) gepida király (551 vagy 552), cserébe azért, hogy Audoin is eltette láb alól az udvarában élő gepida trónkövetelőt, Ostrogothát.

51 A suavoknak is nevezett svébek ekkor részben az Ibér félszigeten – 409 óta –, részben pedig a mai Sachsen-Anhalt területén éltek, ahol 569-ben említik őket. Az *HLG* 2 szerint Wacho Beovinidisben (Morvaország) lakott, ez esetben elképzelhető, hogy ezekről a svébekről van szó. Valószínűbb azonban, hogy a kvádok maradványairól (dunai svébek) van szó, akiket az V. századtól ugyancsak svébeknek neveztek a források, és akik a Duna középső folyásánál és Pannonia I. területén éltek. A rómaiak által Kr. u. 9-ben elfoglalt Pannoniát Traianus idején a délnyugati Pannonia superiorra és az északkeleti Pannonia inferiorra osztották. Diocletianus a mai Nyugat-Dunántúlon Pannonia I-t, a Kelet-Dunántúlon Valeriát, a Dráva–Száva közének nyugati részén Saviát, keleti felén pedig Pannonia II-t hozta létre. A dunai svébek Theoderich itáliai osztrogót király szövetségesei voltak. Az utóbbinak 526-ban bekövetkezett halálakor beállt belső zavarokat kihasználva költözhettek a langobardok Pannonia I-be. (Vö. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 578.; Jarnut, *Geschichte*, 20–21.; Christie, 32–33.) Az utóbbi szerző azt is fölveti, hogy Suevia elfoglalására már az előző években sor kerülhetett. Az 526-os datálás alapja Paulus azon megjegyzése, hogy Itáliába vándorlásuk előtt a langobardok 42 évet töltöttek Pannoniában, ám ezen számítást Bóna elírás erdményének tartja. (*Hunok, gepidák*, 109. o. Lásd még a II. 7. fejezetnél a 149. jegyzetet.)

52 Rothari király (636–652) írásba foglaltatta a langobard szokásjogot. (Lásd IV, 42.) Kiadása: *MGH, Leges IV, Leges langobardorum*, ed. F. Bluhme 1868, Hannoverae, 1–90. o. Az *Edictus Rothari* címet viselő törvénygyűjtemény előszava egy langobard királynévsort is tartalmaz. Elképzelhető azonban, hogy Paulus nem a ma ismert rövid bevezetésről beszél, hanem az *Origo* valamelyik változatáról, amely a Rothari-féle törvények egy ma már nem ismert kézirata elé lehetett illesztve.

53 Az *Origo* 4 Fisudnak nevezi a türing királyt, aki Venantius Fortunatusnál (*Vita Radegundis* 2) Bessinusként szerepel, és 510 körül halt meg. Nem tévesztendő össze a Tours-i Gergely által említett Bysinus-szal, akit a felesége, Basina elhagyott, hogy Childerich frank uralkodóhoz menjen nőül, mely házasságból született 466 körül az első meroving frank király, Chlodvig. (*HF*, II, 12, 61–62. o.) Miután a frankok 531-ben leverték a türingek királyságát, számos türing menekült a langobardok közé. A későbbiekben uralkodók is kerültek ki soraikból, így Audoin, illetve Agilulf.

54 Más néven Theudebald (az *Origo* 4 szerint Scusuald, † 555), Theudepert austrasiai frank király fia. A házasságokról Tours-i Gergely is beszámol, anélkül azonban, hogy a feleségek származását, akiket ő Wisigardénak, illetve Wuldetradának nevez, megemlítené. (*HF*, III, 20, 121. o.; III, 27, 124. o.; IV, 9., 140. o.)

55 Garipald valójában bajor herceg volt, akitől az Agilulfingek 788-ig hatalmon lévő dinasztiája ered. Ugyanakkor Tours-i Gergely másként számol be az eseményről: Theudebald halála után I. Chothar († 561) örökli annak részkirályságát, és Waldradát is elveszi, majd egyházi nyomásra engedi át az asszonyt Garipaldnak, akinek nemzetiségét ő sem említi, csak duxi méltóságát. (*HF*, IV, 9, 140–141. o.) Egyébiránt Garipald frank eredete sem kizárható, ugyanis Fredegar a Garipald és Walderada házasságából született lányt, Theodelindát frank eredetűnek mondja. (IV, 34, 71. o.)

felesége a herul király Salingának hívott lánya volt.[56] Tőle fia született, akit Waltarinak neveztek, és aki Wacho halála után nyolcadikként uralkodott a langobardokon.[57] Ezek mindnyájan Lithingek voltak; náluk ugyanis így hívták az egyik előkelő nemzetséget.

22. Waltari, miután hét éven át birtokolta a királyságot, eltávozott e világból. Utána Audoin mint kilencedik veszi át az uralmat, aki nem sokkal ezután a langobardokat Pannoniába vezette.[58]

23. A gepidák és a langobardok között a már rég megfogant ellenségeskedés végül egészen megérlelődik, és mindkét részről háborúra készülnek.[59] Amikor elkezdődött az ütközet, s mind a két csatasor derekasan küzdött és egyik sem engedett a másiknak, történt, hogy a harc hevében egymásra akadt Audoin fia, Alboin, és Turisind fia, Turismod, akit Alboin karddal átdöfött és a lováról lehanyatlót megölte.[60] Amint észrevették a gepidák, hogy királyuk fia, aki a hadakozásban a leginkább kitartott, elesett, nyomban lélekjelenlétüket vesztik és futásnak erednek. A langobardok nyomukban vannak és dühösen szabdalják őket. S miután a lehető legtöbbet leölték, visszamennek, hogy az elesettekről a fegyver-

[56] Bóna szerint az első feleség Salinga volt, így Waltari nem tőle, hanem az általa harmadiknak tartott Ostrogothótól (Austrigusa) született volna, miként a fentebb említett Walderada is, nem pedig a második asszonytól, Raicundától. Ennek értelmében – szemben Paulus elbeszélésével – Wisigarda és Walderada is csak féltestvérek voltak. (Lásd *Hunok, gepidák*, 106, 108, 177–178.)

[57] Az előző részben (I. 20) Paulus Tatót a hetedik királynak nevezi, itt pedig Waltarit a nyolcadiknak; a kettő között uralkodó Wachót tehát kihagyta a sorból. Nem valószínű, hogy szándékosan tette, Wacho uralmát az erőszakos hatalomátvétel miatt törvénytelennek tartva – amint azt Waitz feltételezi (Bethmann–Waitz, 59. o., 4. jegyz.) –, hiszen Rothari törvényeinek prológusa is Wachót közli nyolcadikként (2. o.).

[58] Paulus itt elhallgatja, hogy dinasztiaváltásra került sor, amit az *Origo* 4 is kiemel. Waltari az utolsó Lething uralkodó. Bóna megjegyzi, hogy a *Widsith* szerint Audoin ölette meg Waltarit (*Hunok, gepidák*, 166.), ám a költeményben ilyesmiről nincs szó. Prokopios arról tudósít, hogy betegségben halt meg. (*BG*, VII, 35, 18, Dewing, vol. IV, 462–463. o.) Rothari edictumainak előszavából (2. o.) és a *HLG* 5-ből tudjuk, hogy Audoin a Gausus-nemzetségből származott. A Paulus által említett esemény annak felel meg, hogy I. Justinianos keletrómai császár beleegyezésével a langobardok 547-ben benyomultak a délnyugati Savia provincia területére. Tehát nem Pannonia I-ről van szó, ahová már Wacho idején, 526 körül beköltöztek volna (lásd az 51. jegyzetet), s nem is Pannonia II-ről, amit viszont soha nem foglaltak el. Audoin, feladva a frank–gepida orientációt, Konstantinápollyal fűzte szorosabbra a kapcsolatokat. A császár ösztönzésére feleségül vette Rodelindát, Herminafred türing király és Amalaberga (Nagy Theuderich osztrogót király unokahúga) lányát. (Vö. Jordanes, *Romana*, 52.)

[59] A gepidák keleti germánok, akik a III. század második felében jelennek meg a Kárpát-medence északkeleti részén, a IV–V. sz. fordulóján a Középső- és az Alsó-Tiszavidékre húzódnak, kiterjesztik uralmukat Daciára, majd a keleti gótok Balkánra vándorlását követően (473) Pannonia II birtokába jutnak. Sirmium megszerzése, Moesia I és Dacia ripensis megszállása elmérgesíti viszonyukat a Keletrómai Birodalommal. I. Justinianos császár Audoint fordítja a gepidák ellen, akinek támadása elől két alkalommal is (547, 549) kitért királyuk, Turisind. A második alkalommal az ellenségeskedés elhalasztásában szerepet játszott egy holdfogyatkozás, amely pánikba ejtette az ütközetre készülő seregeket. (Vö. Bóna, 52–56, 109–110.)

[60] Az első langobard–gepida háború 551-ben zajlott le, s ekkor valóban életét vesztette Turismod (Thorismod), a gepida király fia. Ellenfele azonban aligha lehetett az akkor még csak 5–6 éves Alboin. (Vö. Bóna, 109, 175.)

zetet lehúzzák. Amikor pedig a langobardok a kivívott győzelem után visszatértek lakhelyükre, azt tanácsolják Audoin királynak, hogy fogadja asztaltársává Alboint, akinek a vitézsége által szerezték meg a csatában a győzelmet, hogy aki apjának társa volt a veszélyben, az asztalnál is az legyen. Audoin azt felelte nekik, hogy ő ezt semmiképp sem teheti, nehogy megsértse a nép szokását. „Tudjátok ti azt – szólt – nem szokás nálunk, hogy a király fia az apjával együtt étkezzen, mielőtt fegyvert nem kap egy idegen király kezéből."[61]

24. Amint ezt Alboin meghallotta apjától, csupán negyven ifjút véve magához, Turisindhez, a gepidák királyához ment, aki ellen nemrég még hadat viselt, és elmondta neki, milyen ügyben jött. Ez barátságosan fogadta őt, asztalához hívta és a jobbján adott neki helyet, ahol hajdanában fia, Turismod szokott ülni. Ezalatt, míg a különféle edények megteltek étkekkel, Turisind hosszan elmerengve nézte fia korábbi ülőhelyét, s lelkében felidézte halálát, látva, hogy a helyén gyilkosa ül. Mélyen felsóhajtott, és nem lévén képes tovább türtőztetni magát, fájdalmában ily szavakra fakadt: „Kedves nekem – úgymond – az a hely, de annak az embernek a látása, aki most ott ül, nagyon nehezemre esik." Ekkor a király másik fia, aki szintén jelen volt, apja beszéde által feltüzelve sértő módon ingerelni kezdte a langobardokat, mondván, hogy ők, mivel lábikráik alatt fehér szalagokkal kötik be lábszáraikat, olyan lovakhoz hasonlók, melyeknek a lábszárig fehér a lábuk. Így szólt: „Keselylábú kancákhoz vagytok hasonlók!"[62] Erre az egyik langobard akkor így válaszolt: „Menj csak ki – szólt – az Asfeld mezőre, ott teljes bizonyságot nyerhetsz, hogy milyen hatalmasat tudnak rúgni, akiket te kancáknak nevezel.[63] Ott hevernek szerteszét a rét közepén a te testvéred csontjai is, mint valami hitvány marháé." Ezt hallván a gepidák, képtelenek lévén tovább türtőztetni magukat, éktelen haragra gerjednek, s a nyílt sértéseket megbosszulni igyekeznek; másfelől a langobardok is készek az összecsapásra. Minden kéz a kard markolatát ragadja. Ekkor azonban a király, az asztal mellől előugorva, közéjük veti magát s lecsillapítja övéi haragját és harci vágyát, büntetéssel fenyegetve először is azt,

[61] A rítus az uralkodók utódának alkalmasságának elismerését jelethette más királyok részéről. Vö. Mor, 21–22.

[62] Az eredeti szövegben („*Fetilae sunt equae, quas similatis*") a „fetilus" értelme nem teljesen világos. Vannak, akik a „fetilae" szó mögött a „foetidust" látják, s emiatt szerintük 'bűzlő lovak'-ról van szó a hasonlatban, ám a szöveg ezt nem igazolja. A kifejezés összefüggésbe hozható a feto, fetare – 'szül' – igével, mely esetben tenyészkancáról szólna a hasonlat. (Zanella, 184–185. o., 42. jegyz.) Van der Rhee szerint (280–282. o.) a fetilus mögött az ófelnémet „fizzil" – 'foltos' – szó áll, amely a latin „petilus"-szal együtt ezt a kevert formát adta ki. A foltos kifejezés talán kapcsolatba hozható a lovak szövegben említett fehér lábszárával. Bognetti szerint (*Santa Maria*, 39. o., 37. jegyz.) ennek többletjelentése van, és a császári hadseregben dívó *tibialia* szertartására utal. A római szóhasználatban a *tibiale* a katonák által viselt fém vagy bőr lábszárvédőt is jelentette. (Vö. Schuppe: „Tibiale", in *Paulys*, II. Reihe, 11. Halbband, Stuttgart 1936, col. 811.) A hasonlat tehát egyszerre beszél a római szokásoknak való behódolásról és a kanca emlegetésével az elnőiesedésről, ami valóban sértő lehetett a germán harcosok szemében.

[63] A név nem konkrét helyre utal, hanem a germán mitológia harcias istencsoportjának, az Ász istenek neve jelenik meg benne. Az Asfeld tehát általában csatamező lenne, ahol a küzdelemben az istenek ítélete dönt, és a holtak az Ász istenek társaságába kerülnek a haláluk után.

aki a torzsalkodást kezdte; mert, mint mondta, nem kedves Isten előtt az a győzelem, ha valaki saját házában öli meg vendégét. Így végre, elülvén a viszály, nyomban víg kedvvel folytatták a lakomát. Turisind pedig, kezébe véve fiának, Turismodnak a fegyvereit, átadta azokat Alboinnak és békével, sértetlenül bocsátotta őt vissza apja királyságába. Alboin, miután visszatért apjához, annak végre asztaltársává lett. S miközben apjával a királyi gyönyöröket vígan élvezte, sorra elbeszélte neki, hogy mi minden történt vele a gepidáknál, Turisind palotájában. A jelenlevők pedig csodálkoznak és dicsérik Alboin merészségét, de nem kevésbé magasztalják Turisind páratlan becsületességét.

25. Ebben az időben Iustinianus Augustus szerencsésen kormányozta a római birodalmat.[64] Dicsőséges hadjáratokat vezetett és a polgári ügyek terén is rendkívül kitűnt. Belisarius patrícius által diadalmasan legyőzte a perzsákat, s ugyancsak Belisarius által a vandálok népét – királyukat, Gelismert foglyul ejtve – teljesen megsemmisítette, és kilencvenhat esztendő után egész Afrikát ismét visszacsatolta a Római Birodalomhoz.[65] Megint csak Belisarius érdeméből győzedelmeskedett Itáliában a gótok felett, elfogva királyukat, Witichist.[66] Ezután pedig Johannes exconsul bámulatos vitézsége által az Afrikába rontó mórokat és királyukat, Amtalant alázta porig.[67] Hasonló módon és jogos háborúban győzött le más népeket is. Ezen győzelmeiért valóban megérdemelte az Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Wandalicus és az Africanus mellékneveket. A már rendkívül terjengős és feleslegesen kusza római törvényeket bámulatos tömörséggel kijavította. Nevezetesen az összes uralkodói törvényt, amelyek már sok-sok kötetet megtöltöttek, tizenkét könyvbe tömörítette, és elrendelte, hogy ezeket *Codex Iustinianus* néven nevezzék. Továbbá a főbb állami hivatalnokok és bírák törvényeit, amelyek mintegy kétezer könyvre terjedtek, most ötven könyvnél kevesebbre csökkentette és ezeknek a *Codex Digestorum* vagy másként *Pandectarum* nevet adta. Az *Institutiók* négy könyvét is, melyekben röviden valamennyi törvény szövege található, újraszerkesztette. Az ő maga által

[64] A korabeli felfogás értelmében Paulus a Keletrómai Birodalmat éppen úgy rómainak nevezi, mint annak itáliai képviselőit.

[65] A vandál királyt más források (pl. Jordanes, *Getica*, XXXIII, 170.) Gelimerként említik. Paulus mellett még Beda használja ugyanezt az alakot, s a két szerző megegyezik a kilencvenhat évig tartó vandál uralom kérdésében is. (Beda, *Chronica*, a. 516, 307. o.) A két szerző valószínűleg ugyanarra a – ma már elveszett – forrásra megy vissza. (Th. Mommsen, „Die Quellen..." 79–84.) A számítás azonban pontatlan: a vandálok elleni bizánci háború 534-ben ért véget. Kilencvenhat évvel korábban, 438-ban érdemleges esemény nem történt, ellenben a vandálok Afrikába költözésüket követően, 435-ben kötöttek békét a rómaiakkal, majd 439-ben tette Karthágót székhelyévé Geiserich vandál uralkodó. Elképzelhető, hogy Paulus ez utóbbi eseménytől számította a vandál uralmat, ahogy azt Prokopios is tette. (*BV*, II, 3, Dewing, vol. II, 234–235. o.)

[66] Korántsem az itáliai keleti gótok elleni végső győzelemről van szó. Witigis 540-ben esett fogságba, ám ezt követően a gótok ellenállása ismét föllángolt, s a keletrómaiak győzelme csak 553-ban vált teljessé.

[67] A móroknak nevezett nép valójában a berberek, akik Antalas-szal az élükön előbb a vandálok ellen háborúztak, majd azok bukása után a keletrómaiak ellen lázadtak föl. (Vö. Courtois, 325–352.)

hozott, egy kötetben kiadott új törvényeket pedig *Codex novellarum*nak neveztette.[68] Ugyanez az uralkodó Konstantinápoly városában az Úr Krisztusnak, aki az Atyaisten bölcsessége, templomot emelt, amelyet görögösen *Hagia Sophiá*nak, azaz szent bölcsességnek nevezett el.[69] Ezen remekmű annyira túlszárnyalt minden más építményt, hogy az egész földkerekségen nem található hozzá fogható. Ez az uralkodó katolikus hitű volt, tetteiben becsületes, ítéleteiben igazságos, ezért sikerült neki minden.[70] Az ő idejében tündöklött Róma városában a világi és az isteni tudományban egyaránt jártas Cassiodorus. Egyéb kiváló írásai között különös hozzáértéssel világította meg a zsoltárok homályos helyeit. Eleinte consul, később senator volt, végül pedig szerzetessé lett.[71] A Róma városában élő Dionisius apát ugyanekkor állította össze bámulatos éleselméjűséggel húsvéti táblázatait.[72] Konstantinápolyban a caesareai Priscianus is ekkor kutatta fel a nyelvtudomány – hogy úgy mondjam – mélyebb tételeit.[73] És ugyanezen időben Arator, a csodálatos költő, a római egyház subdiaconusa, hexameterekben írta meg az *Apostolok Cselekedeteit*.[74]

26. Ezen időben fényeskedett hosszú életének érdemei és apostoli erényei által a boldog Benedek atya is előbb a Sublacus nevű helyen, amely Róma városától negyven mérföldnyire van,[75] később pedig az Arxnak nevezett Casinum várában. Életét, amint az ismeretes, boldog Gergely pápa szép nyelvezettel írta meg az ő Dialogusaiban.[76] Én magam is ezen atya tiszteletére, csekély tehetsé-

[68] Paulus pontosan ismerteti a justinianosi törvények egyes részeit, leszámítva azt, hogy az *Institutiones*, a jogot tanulók számára írt magánjogi értekezés törvényerővel bírt ugyan, és kivonatosan több törvényt is tartalmaz, de nem tartalmazza valamennyi törvény kivonatát. A *Corpus iuris*t 529 és 534 között alkották meg: először, 529-ben a *Codex* látott napvilágot, majd 533-ban az *Institutiones*, valamint a *Digestae* név alatt összgyűjtött jogi tanulmányok, végül 534-ben a *Codex* második kiadása, mely az uralkodó újabb törvényeit is magába foglalta. A *Codex novellarum*on az 534 után kiadott kiegészítéseket érthetjük (azaz az 555-ben megjelent *Epitome Juliani*t, illetve az 556-ban kiadott *Liber authenticorum*ot).

[69] *„graeco vocabulo Agian Sophian … nominavit"* – írja Paulus, a latin ige accusativus vonzatát helyesen alkalmazva a görög kifejezésre, tehát tisztában volt a görög ragozás szabályaival, talán jól is tudott görögül.

[70] Paulus hallgat arról, hogy Justinianos egyházpolitikája, amely engedményeket tett a monofizitáknak (a „Három fejezet"-tel kapcsolatos zsinati döntés 553-ban) súlyos konfliktusokat, sőt szakadást eredményezett a katolikus egyházon belül. (Lásd a 138. jegyzetet.)

[71] Cassiodorus 514-ben lett consul, élete vége felé calabriai birtokán alapított kolostort. Szóban forgó műve, az *Expositio psalmorum* kb. 538 és 548 között keletkezett. Kb. 583-ban halt meg.

[72] Dionysius Exiguus († 555) latinra fordította Alexandriai Kürillosz húsvéti táblázatait, amelyek 532-ig adták meg a húsvét időpontját, s 626-ig haladva ki is egészítette azokat. Ő volt az, aki hét–négy évvel többet számolva, Krisztus születését a Róma megalapítása utáni 753. évre tette.

[73] Priscianus (V. sz. vége – VI. sz. eleje) a Mauritania provinciabeli Caesareából származott. Fő műve az *Institutiones grammaticae* (vagy *Institutio de arte grammatica*), a régi szerzőktől vett idézetekkel gazdagon illusztrált latin leíró nyelvtan, melynek a középkori latinoktatásban is elsődleges szerepe volt.

[74] A VI. századi, latin nyelven író költő *De actibus apostolorum*, más néven *Historia apostolica* c. költeményéről van szó.

[75] Egy római mérföld 1742 méternek felel meg.

[76] Paulus Benedekkel kapcsolatos forrása épp Gergely Dialógusainak II. könyve. A magyar olvasó a *Legenda aurea* c. XIII. századi szentéletrajz-gyűjtemény Benedekről szóló darabjában (91–95. o.) megtalálja ugyanazon motívumokat, amelyek Paulus versét is alkotják. Gergely 535 körül szü-

gemhez mérten egyik-másik csodatételét elégikus disztichonokban ily módon énekeltem meg:[77]

Hol kezdjem győzelmeid, ó szent Benedek,
számos erényed sorolását hol kezdjem?
Dicsőséges boldog atya, érdemed benne nevedben,
Ragyogó fény e világon, dicsőséges boldog atya!
Nursia, dicsérd te is oly híres szülötted,
csillagot, kit szültél e világra, Nursia, dicsérd te is![78]
Ó, ifjúkori báj, erényed nem kezdték ki az évek
és az öregkor sem, ó ifjúkori báj!
Virágod, égi haza, nem tépett evilági virágot,
ragyogó Rómát odahagyta, virágod, égi haza.[79]
A törött edényt vitte a dajka búval kebelében,
majd amikor összeforrt, boldogan vitte a dajka.[80]
Ki a Város után nyerte nevét, sziklák közt rejtette az ifjút,
a kegyesség művét adta, ki a város után nyerte nevét.
Dicséreted zengik e zugok, melyeket nem láthatnak a halandók,
de Te, Krisztus, jól ismered e dicséreted zengő zugokat.
Fagyot, szélvészt, havazást három kemény évig viselted,
szeretve az Istent a fagyot, szélvészt, havazást megvetetted.
Tetszik a tisztes csalás, a kegyes lopást helyeseljük,
mely táplálta a szentet, tetszik a tisztes csalás.
Jelt ad: megjött az étek az agapéhoz, ám az irigy ellenáll,
De az áldott hit is jelt adott, hogy megjött az étek.[81]
Az ünnepet jól üli meg, ki meghallja Krisztust,
A böjtölőt táplálva az ünnepet jól üli meg.[82]

---

letett egy előkelő római család gyermekeként, fiatalon elnyerte a praefectus urbi tisztségét, majd ezt követően szerzetes lett, és caelius-dombi házában hozta létre közösségét. II. Pelagius pápa 579-ben konstantinápolyi követévé nevezte ki, 590-ben választották pápának. Sikerrel védte meg Rómát a langobardok támadásaitól, újjászervezte a pápai birtokok gazdálkodását, szerzeteseket küldött a Brit-szigetek lakóinak megtérítésére. Megreformálta a rómavárosi liturgiát, és irodalmi munkássága is jelentős. Fő művei: a Dialógusok, a *Moralia in Job* és a *Regula pastoralis*.

[77] E költeményekből a záró imát övező 2–2 disztichon elmaradt, melyek más kéziratos változatokban viszont megtalálhatók.

[78] Nursia Szent Benedek szülőhelye.

[79] Célzás arra, hogy Benedek Rómába ment tanulni, de az erkölcsök romlása miatt elhagyta azt.

[80] Benedek a Subiacóhoz közeli Affilébe vonult vissza, ahová dajkája is követte. Az utóbbi egy nap egy kölcsönkért edényt eltört, de sírását látva Benedek imádságával újra egybeforrasztotta azt. (I. Gergely *Dial.* II, 1-2, 128–131. o.)

[81] A Subiaco melletti hegyekben remeteskedő szentet egy bizonyos Romanus („ki a Városról kapta nevét") nevű szerzetes segítette azzal, hogy a saját kolostorából lopott ételt vitt neki. Az étel érkezését egy csengővel jelezte, amely ahhoz a kötélhez volt erősítve, amivel Benedek felhúzta azt magához a barlangjába. A gonosz egy ízben eltörte a csengőt, de Romanus ennek ellenére továbbra is vitte az ételt Benedeknek. (Vö. *Dial.* II, 1, 3-5., 130–133. o.)

[82] Miután Romanus meghalt, Krisztus látomásban figyelmeztetett egy papot, aki a húsvéti ebédet készítette magának, hogy vigyen Benedeknek belőle és csodás módon a barlanghoz vezette. (Vö. *Dial.* II, 1, 6-7., 134–135. o.)

A becses étket a barlanghoz hozzák a pásztorok vágyakozón,
Örvendő lélekkel viszik a becses étket.[83]
A tűz a tüzet kioltja, ha húsba hasít a tövis,
A mennyei tűz kioltja tüzét a testnek.[84]
A lappangó végzetet a bölcs messziről fölfedte,
A kereszt fegyverét nem állta a lappangó végzet.[85]
Könnyű vesszőzés fékezi a csapongó lelket,
A kóbor gonoszt elijesztik a vesszőcsapások.[86]
Az örök víz patakját árasztja a honi szikla,
Szomjas szíveket öntöz az örök víz csobogása.[87]
Az örvény mélyére, sarló leszálltál, kiesve a nyélből,
Majd felemelkedve odahagytad mélyben az örvényt.[88]
Az atyai szóra figyelt, így megmaradt, ki vízbe esett,
s tovafutott a vízen, mert az atyai szóra figyelt.
Megnyílt annak a hullám, ki a mester szavát követte,
Mit sem tudva rohant, s megnyílt neki a hullám.
Te is kicsi gyermek, hullám ragadott el, de nem vesztél oda,
Igaz tanúvá lettél te is, kicsi gyermek.[89]
Nyögnek az álnok szívek, gonosz vágytól gyötörve,
pokoli lángoktól nyögnek az álnok szívek.
Hozza a holló az étket, melyet áldott kezek adtak,
és a parancsra a holló messze viszi a halálos étket.
a szent szív bánkódik az ellensége bukásán,
tanítványa vétke miatt bánkódik a szent szív.[90]

[83] A pásztorok, amikor rátaláltak a bőrökbe öltözött Benedekre, először valami furcsa állatnak vélték, ám amikor rájöttek, hogy kicsoda, testi táplálékot vittek neki a lelkiért cserébe. (Vö. *Dial.* II, 1, 8., 136–137. o.)

[84] Amikor testi vágy ébredt benne, úgy csillapította azt, hogy tövisbokorba vetette magát. (Vö. *Dial.* II. 2, 1-2., 136–139. o.)

[85] A környékbeli szerzetesek apátjuknak kérték föl, ám az általa megkívánt életmódot túl szigorúnak tartották, s ezért meg akartak szabadulni tőle. Italába mérget kevertek, de a pohár, amikor Benedek már messziről megáldotta, darabokra tört. Ezután Isten irgalmát kérte a szerzetesekre, és visszatért a remete életmódhoz. (Vö. *Dial.* II, 3, 2-5., 140–143. o.)

[86] Subiacóban egyik szerzetestársa állhatatlannak mutatkozott az imádságban. Benedek látta, hogy az ördög vonja el figyelmét, kifelé húzva őt a helyiségből, mire megvesszőztette, kiűzve belőle a gonoszt. (Vö. *Dial.* II, 4, 1-3., 150–153. o.)

[87] A szent az egyik kolostor szükségleteire egy ízben forrást fakasztott a sziklából. (Vö. *Dial.* II, 5, 1-3., 152–155. o.)

[88] Az egyik szerzetes sarlója, kiesve nyeléből a subiacói tóba esett. Benedek utána hajította a nyelet, amelybe a sarló csodás módon visszailleszkedett, és a felszínre emelkedett. (Vö. *Dial.* II, 6, 1-2., 154–157. o.)

[89] Placidus, a még gyermekkorú szerzetes vízbe esett, amit Benedek megérzett, és kérte tanítványát, Maurust, hogy segítsen rajta. Maurus, anélkül, hogy észrevette volna, a vízen járva ért a fiúhoz és kimentette őt. Amikor Maurus észrevette, hogy csoda történt, Benedek nem saját magának, hanem Maurus engedelmességének tulajdonította azt. (Vö. *Dial.* II, 7, 1-3., 156–159. o.)

[90] Egy Florentinus nevű pap, irigykedve Benedekre, mérgezett kenyeret küldött neki, ám ő ezt észrevéve, egy hollóra bízta, hogy vigye olyan helyre, ahol senki sem férhet hozzá. A holló megérezte, hogy mérgezett a kenyér, nem akarta csőrébe venni, de a szent rábeszélte, hogy ne féljen.

A Lyris kies partjaihoz igyekezvén dicső vezetők kísértek,
az égiek szólítottak a Lyris kies partjaihoz igyekezvén.[91]
Dühöngsz, aljas kígyó, mert elvesztetted a ligetet meg az oltárt,
elveszítvén embereidet, dühöngsz, aljas kígyó.
Gonosz, távozz a kőről, hadd rakják a márványt a falakra,
Parancsa kényszerít rá, Gonosz, hogy távozz a kőről!
Látták a falánk tűz hamis lángjait törni a magasba,
Ám téged, tündöklő láng, nem tévesztett meg a falánk tűz.
Midőn a fal épült, szétzúzta a barát testét,
de épségben tért vissza a barát, midőn a fal épült.[92]
Ami rejtve van, fény derül arra, lelepleződtek a falánkok,
Az elfogadott adományra, s mindenre, mi rejtett, fény derül arra.[93]
Vad zsarnok, csalárd hálód szertefoszlott,
Vedd magadra, vad zsarnok, életed zaboláját![94]
Numa égbeszökő falait nem rontja le az ellen,
Forgószél – így szólt – dönti le Numa égbeszökő falait.[95]
Lesújt rád az ellenség, mert üresen hagytad az oltárt,
ám ha viszel rá áldozatot, megbüntet úgy is az ellen.[96]
Megjósolta, hogy a nyáj aklát idegen nép veszi be

Florentinus ekkor hét meztelen lányt küldött a kolostor kertjébe, hogy a szerzeteseket megkísértse. Benedek, látva, hogy Florentinus iránta érzett gyűlölete veszélybe sodorja a közösséget, kevés társával együtt elköltözött. Florentinus alatt azonban az erkély, melyen állva Benedek távozását szemlélte, leszakadt, s ő maga meghalt. Benedek azonban az emiatt örvendező Maurusra bűnbocsánatot szabott. (Vö. *Dial.* II, 8, 1-7., 160–165. o.)

91 A Liri folyó Montrecassino lábainál folyik, ahol Benedek kolostort alapított. Erre a helyre két angyal vezette, akik minden kereszteződésnél útbaigazították. Ez a részlet nem I. Gergely pápa Dialógusaiból, hanem az ennek a fejezetnek a végén is említett Marcus költő (Marcus poeta) *Versus in Benedicti laudem* c. művéből (31–34. sorok) származik.

92 Benedek 525 és 529 között megalapította kolostorát Monte Cassinón, Apollón temploma és szent ligete helyén, számos embert megtérítve, ám a legenda szerint az ördög számos nehézséget támasztott. Megnehezítette egy nagy kő beépítését a falba, de a szent áldásosztással elkergette; látszólag tűvészt keltett a konyhában, de Benedek rájött a csalásra; végül pedig a gonosz ledöntött egy falat, ami alatt egy fiatal szerzetes a halálát lelte, de a szent feltámasztotta. (Vö. *Dial.* II, 8, 10. és 11., 166–175. o.)

93 Benedek elrendelte, hogy szerzetesei, ha elhagyják a monostort, nem étkezhetnek. Páran egy ízben megszegték az előírást, amit ő észrevett, anélkül, hogy a celláját elhagyta volna. (Vö. *Dial.* II, 12., 174–177. o.)

94 Totila, a keleti gótok királya, valószínűleg Nápoly ellen vonultában értesült Benedek látnoki képességeiről, és próbára akarta tenni. A saját ruháját fegyverhordozójára adta, és úgy küldte el hozzá, ám Benedek észrevette a csalást. Ezután maga a király ment el a szenthez, aki szemrehányásokat tett neki kegyetlenségéért és jó cselekedetekre buzdította, s halála időpontját is megjósolta neki. (Vö. *Dial.* II, 14-15, 1-2., 181–185. o.)

95 Barátja, Sabinus, Canosa püspöke, meglátogatván őt aggódott, hogy Totila le fogja rombolni Rómát, de Benedek megjósolta, hogy nem az ellenség, hanem viharok és földrengések okozzák majd Róma vesztét. (Vö. *Dial.* II, 15, 3., 184–185. o.)

96 Benedek megszabadított az ördögtől egy, a kötelességeit elhanyagoló klerikust, de megígértette vele, hogy nem veszi föl a papi rendet, mert az ördög ismét a hatalmába fogja keríteni. A klerikus nem tartotta magát ígéretéhez, s a jóslat beteljesedett. (Vö. *Dial.* II, 16, 1-2., 184–187. o.)

ám ez a nép kijavítja egészen a nyáj akolát.[97]
Szolga, ki csalni szeretsz, rászedett hízelegve a kígyó,
de nem ragad el, szolga, ki csalni szeretsz.[98]
Hallgass, gőgös lélek, ne bántsd azt, ki látja a gondolatot,
Kiderül minden a látnok előtt, hallgass, gőgös lélek![99]
Elmúlt a gyászos éhség, táplálék jön az égből,
Ugyanúgy a lélek gyászos éhsége is elmúlt.[100]
Ámul az összes szív, hogy test nélkül jelentél meg,
s hogy parancsolsz jelenés által, ámul az összes szív.[101]
Nem hallgatva a hangra nyelvüket sem zabolázták,
s távoztak a sírból hallgatva a hangra.
Parancsára a hangnak a misén nem volt maradásuk,
majd eljöttek a misére, parancsára a hangnak.[102]
Meghasadt a föld, és a testet kivetette magából,
De szavadra megtartotta a testet a hasadt föld.[103]
Hamis szavakkal a sárkány távozásra bírja a gyengét,
ám a tilalmas utat a hamis sárkány elállja.[104]

[97] Benedek egy barátjának sírva panaszolta el, hogy az általa alapított kolostor Isten akaratából a „barbárok" kezére fog kerülni, a csak a szerzetesek fognak megmenekülni. (Vö. *Dial.* II, 17., 192–193. o.) A langobardok 584-ben valóban elpusztították Monte Cassinót, ám ahogy a *HL* VI, 40 is megemlékezik róla, a VIII. század elején (718), még a langobard uralom idején újjáépült.

[98] Egy ember Benedeknek szolgájával két kancsó bort küldött, ám ez az egyiket útközben elrejtette. Amikor megérkezett a szenthez, az figyelmeztette, hogy amikor érte megy, legyen óvatos, jól nézze meg, mi van benne. A szolga így is tett, s a korsóból egy kígyó mászott elő. A kígyó természetesen itt is az ördögöt jelképezi. (Vö. *Dial.* II, 18., 194–195. o.)

[99] Egy szerzetes, aki gazdag ember fia volt, Benedeknek lámpást tartott az étkezés alatt, s magában morgolódott, hogy így kell szolgálnia. E gondolatok nem maradtak rejtve a szent előtt, aki szemrehányással illette a szerzetest, és fölmentette eme szolgálat alól. (Vö. *Dial.* II, 20., 196–199. o.)

[100] Egy éhínség alkalmával Benedek megdorgálta a a szerzeteseket kishitűségükért, s megnyugtatta őket, hogy másnap enni fognak. S akkor a kolostor kapujában kétszáz mérő lisztet találtak. (Vö. *Dial.* II, 21, 1-2, 198–199. o.)

[101] Egy hívő felajánlotta Benedeknek egy Terracina mellett fekvő földjét kolostoralapítás céljára. A szent előreküldte szerzeteseit azzal, hogy később utánuk megy, hogy megmutassa, hová építsék az egyes épületeket. A megbeszélt napon nem jött el, de az előző éjjel két szerzetesnek megjelent álmában, és elmondta rendelkezéseit. (Vö. *Dial.* II, 22, 1-3., 200–205. o.)

[102] Benedek egyszer kiközösítéssel fenyegetett két éles nyelvű és gőgös apácanőt, akik nem sokkal később meghaltak, s a templomba temették őket. Amikor nemsokára egy misén a diakónus elmondta azokat a liturgikus szavakat, hogy „Aki kiközösítve van, az távozzék", a két nő idős dajkája látta, hogy azok kiszállnak sírhelyükből, s elhagyják a templomot. Elmondta mindezt Benedeknek, aki imáival elérte bűneik bocsánatát, s azontúl békében nyugodtak sírjukban. (Vö. *Dial.* II, 23, 2-5., 206–209. o.)

[103] Az egyik szerzetes Benedek áldása nélkül indult el családját meglátogatni, ám amikor hazaért, hirtelen megbetegedett, és meghalt. Eltemették, de testét a föld kivetette, ami megismétlődött, amikor újra eltemették. A szülők elmentek Benedekhez, hogy tanácsát kérjék, aki szentelt ostyát adott át nekik, mondván, hogy azt tegyék a fiuk mellére, amikor újra eltemetik. Így is történt, s az eset nem ismétlődött meg újra. (Vö. *Dial.* II, 24., 210–213. o.)

[104] Az egyik állhatatlan szerzetes makacsul kérte Benedek engedélyét, hogy a monostort elhagyhassa, aki végül ingerülten meg is adta azt neki. Az kilépve a kolostorból meglátott egy sárkányt, ami föl akarta őt falni. Jajgatására a többi szerzetes kirohant, de semmit sem láttak, így reszkető társukat visszavitték a kolostorba, aki azontúl szent életet élt. Benedek imái hatására vette észre a sárkány képében megjelenő gonoszt, akit addig követett. (Vö. *Dial.* II, 25., 212–213. o.)

Halálos kór emészti a főt, elcsúfítva ékét,
rendelésére a végzetes kór tovatűnik.[105]
A fénylő érmét, bár neki nem volt, a szegénynek ígérte,
az ég akarta, hogy fénylő érmére leljen a jámbor.[106]
Ó boldogtalan, kinek bőrét a kígyó foltosra marta,
épségben kaptad vissza a bőröd, ó boldogtalan![107]
A zord sziklára zuhant, de nem tört el az üvegcse,
ép maradt az üvegcse, mikor a zord sziklára zuhant.
Mondd, kamarás, mitől félsz adni egy keveset az edényből?
Nézd, túlcsordulnak a hordók, mondd kamarás mitől félsz?[108]
Gyógyírt hogyan adsz, te ki nem bízol az üdvösségben?
Te, ki csak pusztítasz, gyógyírt hogyan adsz?
Szánnivaló öreg, az ellen csapása leterített,
ám egy másik ütés felélesztett, szánnivaló öreg.[109]
Barbárok béklyója szorítja az ártatlan kezeket,
önként oldódik a kézről a barbárok béklyója.
Lovát megülve a gőgös tombol fenyegetve,
földre veti magát, lováról leszállva a gőgös.[110]
Vállán viszi apja az elhunyt kisfia testét,
a feléledt kisgyerekét vállán viszi apja.[111]
A szeretet győz mindeneken, nővére zivatart támasztva legyőzte,
nem jött álom a szemükre, a szeretet győz mindeneken.
Tetszett az égnek nyíltszívűsége, mint a galamb szárnyalt a magasba,

[105] Utalás arra, hogy Benedek egy szolgát kigyógyított az elafantiázisból. (Vö. *Dial.* II, 26., 214–215. o.)

[106] Egy eladósodott ember Benedekhez fordult, hogy tizenkét dukátos tartozását megadhassa. A szent azt mondta neki, hogy pénzt nem tud neki adni, de jöjjön vissza három nap múlva. Imádságba mélyedt, s amikor az adós visszatért, a gabonás ládán tizenhárom dukátot találtak. (Vö. *Dial.* II, 27, 1-2., 214–217. o.)

[107] Benedek meggyógyított egy embert, akit egyik ellensége megmérgezett. (Vö. *Dial.* II, 27, 3., 216–217. o.)

[108] Egy éhínség alkalmával a kolostorban fogytán volt az olaj, Benedek mégis úgy rendelkezett, hogy adjanak belőle egy szubdiakónusnak, de a cellárius azt nem teljesítette. Benedek erre, haragra gerjedve, hogy az engedetlenség miatt semmi sem maradjon a kolostorban, kidobta a maradék olajat tartalmazó üveget az ablakon, ami a sziklákon lezuhanva épségben maradt. Ezt, megdorgálva a celláriust, átadta a szubdiakónusnak, majd addig imádkozott, míg egy hordó meg nem telt olajjal. (Vö. *Dial.* II, 28-29., 216–221. o.)

[109] Benedek egyszer imádkozni ment Cassino hegyére, amikor találkozott az ördöggel, aki gyógyszerésznek adta ki magát, s a kolostorba tartott, hogy orvosságot adjon a szerzeteseknek. Benedek, amikor visszatért, látta, hogy az ördög beköltözött az egyik szerzetesbe, és rettenetesen kínozta, ám egy gyenge pofon elég volt ahhoz, hogy távozzon. (Vö. *Dial.* II, 30, 1., 220–221. o.)

[110] A gót Zalla, egy ariánus keresztény egyszer megkínzott egy parasztot, mert meg akarta tudni, hová rejtette a pénzét. A paraszt félelmében azt mondta, hogy Benedek őrzésére bízta. Zalla erre a paraszt kezeit megkötözte, és őt a kolostorhoz hurcolta. A béklyó azonban Benedek első pillantására lehullott a kezéről, mire a gót leborult, és kérte, hogy imádkozzanak érte. Benedek megígértette vele, hogy felhagy kegyetlenségével. (Vö. *Dial.* II, 31, 1-3., 222–225. o.)

[111] Egy paraszt a halott kisgyermekét Benedekhez vitte, hogy támassza föl. Benedek szabadkozott, hogy ő maga nem képes erre, de végül imával elérte, hogy Isten csodát tegyen. (Vö. *Dial.* II, 32, 1-3., 226-229. o.)

befogadta az égi királyság, mert tetszett nyíltszívűsége.[112]
Istentől befogadva a világ feltárul előtted,
bevilágítod, mi rejtve vagyon, Istentől befogadva.
Tűzgömbben emelkedik az igaz fel az éteri mennybe,
kit emészt a kegyes láng, tűzgömbben emelkedik.
Háromszor szólítva előjött, az ki a csodát tanúsítja,
az Atya szívének kedves, háromszor szólítva előjött.[113]
Jó vezér, buzdítva a harcra, példád serkenti a lelket,
élen száguldasz a csatában, jó vezér, buzdítva a harcra.[114]
Híven előre jelezte, hogy a közös életet odahagyja,
az örök életre sietve, azt híven előre jelezte.
Szorgos zsoltározó, soha nem tette le lantját,
szent énekkel az ajkán ment el a szorgos zsoltározó.
Kiknek a szíve egy volt, egy sírbolt fedi őket,
Dicsőségben is egyek, kiknek a szíve egy volt.
Ragyogó út látszott, fáklyák lángja szegélyén,
Hol a szent felemelkedett, ragyogó út látszott.[115]
A sziklák övezte helyre elérve félrebeszélt, de elméje kitisztult,
s megszabadult zavarától a sziklák övezte helyre elérve.[116]
E szegényes verseket írta áldozatként az alázatos szolga,
számkivetetten, szűkölködve e szegényes verseket írta,
Fogadd, kérlek, el őket, égi utak vezetője,
Ó áldott atya, fogadd, kérlek, el őket!

[112] Benedek minden évben egyszer egy apátságon kívül eső kis házban találkozott a nővérével, Scholasticával, aki a Cassino hegye alatti Primarola monostorában élt. Benedek az este beálltával, ahogy a Regula megkívánta, vissza akart térni a kolostorba, ám nővére a szent dolgokról tovább szeretett volna vele beszélgetni, s végül az ő akarata győzött, mert imájával akkora vihart támasztott, hogy Benedek nem tudott útnak indulni. Fivére szemrehányására így válaszolt: „Kértelek, hogy maradj, ám te nem hallgattál meg, kértem a mi Urunkat, aki teljesítette kérésemet". (Vö. *Dial.* II, 33, 2-4., 230-233. o.) Három nappal e találkozást követően Benedek látta, amint a nővére lelke az égbe emelkedik. Örvendezett Isten kegyelmén és úgy rendelkezett, hogy nővérét a kolostorban temessék el. (Vö. *Dial.* II, 34., 234-235. o.)

[113] Amikor egy campaniai apát, Servandus meglátogatta, egyik éjjel Benedek számára csodás fényben egyetlen látomásban feltárult az egész világ, benne Germanus capuai püspök lelkével, amely egy tűzgömbön emelkedett a mennybe. Erre háromszor szólította Servandust, hogy tanúja legyen a látomásnak, aki azonban már csak az utolsó fényeket látta. (Vö. *Dial.* II, 35, 1-4., 236-239. o.)

[114] Vö. *Dial.* II, 36., 242-243. o. Célzás a Benedek által megalkotott Regulára, a bencés rend szabályzatára, amelyben a szerzetesi élettel összefüggésben többször előfordulnak a 'militia', a 'militare' és az 'arma' fogalmak. Ld. *Benedicti Regula,* Prologus 3; I, 2; II, 20; LVIII, 10; LXI, 10 (2, 17, 23, 134, 142. o.). Az egyik magyar kiadásban: Szennay A.: *Népek nagy nevelője. Európa védőszentjének emlékezete,* Budapest, 1981, 43, 97., 49, 104; 50, 107; 86, 166; 89, 171. o.

[115] Benedek néhány szerzetestársának előre fölfedte halála napját. Ők mind, amikor meghalt, ugyanazt a látomást látták: egy fénytől ragyogó utat, amely a cellájából az égbe vezetett. Benedeket, rendelkezése szerint a nővérével egy sírba temették. (Vö. *Dial.* II, 37, 1-3., 242-245. o.)

[116] Egy bomlott elméjű, össze-vissza bolyongó nő egy ízben Benedek saubiacói barlangjában aludt, s visszanyerte elméjének épségét. (Vö. *Dial.* II, 38, 1., 246-247. o.)

Ugyanezen atya némely csodatettét tartalmazó himnuszt is készítettünk Archilochus-féle jambikus versmértékben, eképpen:[117]

Testvérek, vidám szívvel
gyertek a kórusba,
hogy örömet találjunk
a nevezetes ünnepben.
E drága napon Benedek,
a nehéz út mutatója,
atyánk az arany égbe ment,
elnyerve műve jutalmát.
Mint új csillag, úgy ragyogott,
eloszlatva a világ ködét,
gyermekéveiben is
megvetette e világ virágait.
A hatalmasan csodatévőt
Isten lehelete szállta meg,
csodák által tündökölt,
megjósolta, mit a világ tartogat.
Táplálékot adni született,
s így összerakta a szitát,
szűk zárkára vágyva
a tüzet tűzzel oltotta ki.
A méreggel teli edényt
a kereszt fegyverével törte szét,
a test könnyű ostorával
terelte a nyugtalan elmét.
Patak ömlik a sziklákról,
a vas felszáll a mélyből,
vízen fut az engedelmes,
a lepel megmenti a fiút.
A titkos méregre fény derül,
a madár teszi a parancsát,
az ellent szétzúzza az omlás,
enged a dühödt oroszlán.[118]
A súlyos kő könnyűvé lesz,
a képzelt tűz kialszik,
kinek csontja tört, egybeforr,
a messzi bűn nem marad rejtve.

[117] A szent ünnepén a szerzetesek által énekelt himnusz. Utalásai ugyanazokra a csodákra vonatkoznak, mint az előző költemény.
[118] Mármint a gonosz.

Álnok király, lelepleződsz,
ártó zsarnok, elmenekülsz.
Világos lesz, mi eljövendő,
titkaid, szív, kitárod.
Látomás veti meg a ház alapját,
A föld kidobja a holttesteket,
a menekvő útjába sárkány áll.
Az ég pénzérméket hullat.
A sziklán nem törik az üveg,
olaj csordul a hordókból,
Kötelet old tekinteted,
A holtba visszatér az élet.
Ennyi fényesség hatalmát
A nővér imája legyőzte,
Többre képes, ki jobban szeret,
S látta őt az égbe menni.
Azelőtt nem látott fény
világítja be az éjjelt,
látszott benne az egész világ,
és a jámbor, ki mennybe ment.
És még lantja is, mint a méz,
csodás dolgokról mesélt,
mert a szent élet vonalát
rajzolta meg híveinek.
Fiaid nagy vezetője,
figyeld nyájad sóhaját,
hogy jobb legyen, félve a kígyót,
és kövessen utadon!

Legyen szabad itt röviden megemlítenem azt, amit Szent Gergely pápa ezen igen szent atyának az életrajzában egyáltalán nem írt le. Amikor ugyanis emez, isteni intéstől vezetve Sublacusból erre a helyre, ahol most nyugszik, mintegy ötven mérföldnyit vándorolt, három holló, melyeket etetni szokott, körülötte röpködve követte őt. Jövetele közben minden keresztútnál ifjak képében két angyal jelent meg előtte és mutatta meg neki, hogy melyik úton haladjon tovább. Azon a helyen pedig akkor Isten valamelyik szolgájának volt a hajléka, akihez most így szólott az istenség: „Hagyd el ezt a helyet, mert egy másik barát jő." Miután megérkezett ide, tudniillik Casinum várába, állandóan szigorú böjtöléssel sanyargatta magát. De kiváltképp Nagyböjt idején vonult vissza teljesen és zárkózott el a világ zajától. Ezeket Marcus költő verséből vettem, aki egykor ezen atyához jővén, az ő dicsőítésére néhány költeményt készített, amelyeket azonban eme kis könyvembe, óvakodva a túlságos terjengősségtől, semmiképp sem írhattam bele.[119] Annyi

[119] Lásd a 91. jegyzetet.

azonban bizonyos, hogy ezt a kiváló atyát az ég azért szólította, hogy jöjjön e termékeny helyre, amely egy dús völgy fölött terül el, hogy ott – amint az Isten segedelmével meg is történt – sok szerzetes együttélése valósuljon meg. S most, miután ezeket a dolgokat, amelyek nem voltak mellőzhetők, futólag előadtam, térjünk vissza történetünk sorához.

27. Audoinnak tehát, a langobardok királyának, akiről már fentebb beszéltem, Rodelinda volt a felesége, aki Alboint szülte neki, egy harcra termett és mindenben tettre kész férfiút. Audoin halála után Alboin mint tizedik király mindenki tetszésére fogott hazája kormányzásához. Mivel tehetsége miatt igen nagy és fényes hírnevet szerzett, Chlotar frank király a leányát, Chlotsuindát adta hozzá nőül, akinek csak egy Alpsuinda nevű leányt nemzett.[120]

Eközben meghalt Turisind, a gepidák királya, akit az uralkodásban Cunimund követett. Ez égett a vágytól, hogy a gepidák régi sérelmeit megtorolja. Ezért, fölmondva a langobardokkal kötött szövetséget, inkább a háborút, mint a békét választotta.[121] *Alboin viszont az avarokkal lépett örök szövetségre,* akiket eleinte hunoknak, később – egyik királyuk neve után – avaroknak neveztek. Így vonult a gepidák által előidézett háborúba.[122] Midőn pedig azok a különböző tájakról ellene siettek, az avarok, ahogyan Alboinnal megállapodtak, betörtek országukba. Hírnök érkezett Cunimundhoz, s szomorúan jelentette, hogy az avarok áttörtek a határaikon. Ez megrendült lélekkel és kétfelől is szorongatva mégis arra buzdítja övéit, hogy először a langobardokkal ütközzenek meg, s ha sikerül őket legyőzni, akkor majd a hunok seregét is kiűzik hazájukból. Kezdetét veszi tehát az ütközet, teljes erővel folyik a küzdelem. A langobardok nyerik el a győzelmet, és haragjukban oly kegyetlenül bántak el a gepidákkal, hogy teljesen megsem-

[120] Vö. *Origo*, 5; *HF*, IV. 3. A házasságra 555 körül kerülhetett sor. Ezt követően küldte Nicetius trieri püspök azt a levelet neki, amelyben ariánus férje katolicizmusra való áttérítését szorgalmazza. (*MGH, Epistolae*, III, 119–122.)

[121] Paulus elbeszéléséből kimarad a második langobard–gepida háború, amelyet 566-ban Alboin kezdeményezett, megtámadva a gepidákat, akik viszont megnyerték maguknak a keletrómaiakat, nekik ígérve Sirmium városát. A háború a langobardok vereségéhez és a keletrómaiakkal fennálló szövetségük felbomlásához vezetett. Ami a háború kiváltó okait illeti, Paulus állításával ellentétben Menander azt írja, hogy Alboin provokálta ki azt. (Lásd Fragment 12–1, 128–129. o.) Theophylaktos Simokatta úgy értesült, hogy (*Hist.* VI, 10.) a casus bellit Rosamundának, a gepida király lányának elrablása szolgáltatta. (Vö. Bethmann–Waitz, 69. o., 3. jegyz.)

[122] Az avarok hunokkal való azonosítása a korszak történetíróinak egyik kedvelt közhelye. A háborút inkább Alboin kezdeményezte. A Baján avar kagánnal kötött szövetségre I. Sigibert frank király közvetítésével került sor, aki Chlotsuinda révén sógora volt. A langobard uralkodó vállalta, hogy győzelem esetén a gepidák állatállományának felét és az általuk uralt terület egészét az avaroknak engedi át. A keletrómaiak semlegesek maradtak, mert érdekük volt, hogy a felek egymást gyengítsék. Az osztrogótokkal vívott háború, amelyben számítottak a langobardok segítségére, már véget ért, és fontos volt számukra, hogy a Duna-vidéken béke uralkodjon. A gepidákon azért sem segítettek, mert korábbi ígéretükkel ellentétben nem kapták meg Sirmiumot tőlük. (A szövetséget Menander protektor említi; lásd Fragment 12,1–2, 128–131. o. Vö. Szádeczky, 32–33. A szöveg magyarul: *Menander protektor történeti műveinek fennmaradt töredékei.* Kiad.: Lukinich Imre, Brassó 1905, 111–113.)

misítették őket, s hírmondó is alig akadt a roppant tömegből.[123] Ebben az ütközetben ölte meg Alboin Cunimundot, s levágott fejéből ivóserleget készíttetett magának. Az ilyenfajta poharat náluk *scalá*nak mondják, latin nyelven pedig *paterá*nak hívják.[124] Rosamunda nevű leányát nagy csapat különböző nemű és korú fogollyal együtt magával hurcolta; s őt, mivel Chlotsuinda meghalt – mint később kitűnt, vesztére –, feleségül vette.[125] Ez alkalommal a langobardok annyi zsákmányt ejtettek, hogy végre nagyon nagy vagyonhoz jutottak. A gepida nemzet viszont annyira tönkrement, hogy attól az időtől fogva többé egyetlenegy királyuk sem volt. Mindazok pedig, akik a csatából megmenekültek, részint a langobardok alattvalói lettek, részint pedig mind a mai napig a hazájukat megszálló hunok kegyetlen uralmát nyögik. Alboin pedig széltében-hosszában oly híressé tette nevét, hogy az ő nemeslelkűségét, dicsőségét, szerencséjét, és vitézségét és harci erényeit egészen napjainkig nemcsak a bajoroknál és a szászoknál, hanem más ugyanazon nyelvű népeknél is dalokban dicsőítik.[126] Máig is sokan beszélik, hogy az ő idejében kitűnő fegyvereket készítettek.

Vége az első könyvnek

[123] Az ütközetre 566-ban vagy 567-ben került sor. (Vö. *Origo* 5, *HLG* 5, Johannes Biclarensis, a. 572 [?] 212–213. o.; Prosper, *Continuatio*, 337.)

[124] A steppei népek körében tanúsítja ezt a szokást Herodotos (IV, 65) és Pomponius Mela (*Chorographia*, II, 1, 9; 13). A „scala" kifejezést Sevillai Isidorus görög eredetűnek tartotta (*Etym.* XX, 5, 5.), az *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (I, Bern–München, 1959, 923–925.) a „(s)kel" – 'vágni' – indogermán szót látja benne, ami továbbélt az ófelnémet skala – 'serleg', 'tányér' – és a mai német Schale – 'tál', 'csésze' – szavakban.

[125] Theophylaktos Simokatta (*Historiae* VI, 10.) tudósít egy bizánci fogságba esett gepidáról, aki szerint Rosamunda elrablása váltotta ki a háborút.

[126] Pl. *Widsith*, 70–74. sorok. A szászok a nyugati germánok csoportjába tartoznak. Egyik részük az V. század közepétől fogva az angolokkal és a jütökkel a Brit-szigetek meghódításába kezdett, fokozatosan a peremvidékekre szorítva az ott élő kelta népességet. Másik részük, a kontinensen maradva, a mai Vesztfália, Hannover és Hessen területén élve a frankok lejelentősebb ellenfelévé vált, míg Nagy Károly a VIII–IX. század fordulóján, sorozatos véres háborúk során uralma alá nem hajtotta őket.

II. könyv

Kezdődnek a második könyv fejezetei

1. A Narses chartolarius által felfogadott langobardok hogyan nyújtottak neki segítséget a gótok ellen.
2. Hogyan győzte le Narses Buccellinus és Amingus frank vezéreket, s a harmadik vezér, Leutharius halála.
3. Miként ölte meg Narses a herulok fejedelmét, Sindualdot, aki fellázadt ellene.
4. A dögvész jeleiről és a halandóságról, amely Narses idején Itáliát pusztította.
5. A rómaiak Narses iránt érzett gyűlöletéről és arról, hogyan vádolták be őt a császárnál, s hogyan hívta be ugyanez a Narses a langobardokat, hogy Itáliát birtokba vegyék.
6. *Miként hívta Alboin segítségül a szászokat.*
7. Hogyan jött Alboin, elhagyva Pannoniát Itáliába.
8. Itália határára érve Alboin hogyan ment fel a Mons Regisre, valamint a vad bölényekről.
9. A venetiaiak földjére benyomulva miként tette Alboin Gisulfot, az unokaöcscsét herceggé.
10. Ebben az időben mely királyok uralkodtak a frankokon, s Benedek pápáról meg Paulus aquileiai pátriárkáról.
11. Narses halála.
12. Arról, hogyan ment a Plabe folyónál Felix tarvisiumi pöspök Alboin elé.
13. Ugyanerről a Felixről és Fortunatusról, az igen tudós férfiúról.
14. Miként foglalta el Alboin a venetiaiak tartományát, továbbá Venetia nevéről és határairól.
15. Itália második tartománya, Liguria és a két Rhaetia.
16. Itália ötödik tartománya, amelyet Cotti Alpoknak neveznek, s a hatodik, melyet Tusciának mondanak.
17. Campania, Itália nyolcadik tartománya és Lucania, azaz Britia, amely a nyolcadik.
18. Az Appennini-Alpok, amely Itália kilencedik tartománya, és Emilia, a tizedik.
19. Flamminia, Itália tizenegyedik tartománya, és Picenum, amelyet a tizenkettediknek számítanak.
20. Valeria és Nursia, amelyet a tizenharmadik provinciának tartanak, és a tizennegyedik, Samnium.
21. Apulia, Calabria és Salentum, amelyeket a tizenötödik tartománynak neveznek.
22. Itália tizenhatodik tartománya Sicilia, a tizenhetedik Corsica, a tizennyolcadik Sardinia.

A fejezetek vége

Kezdődik a második könyv

1. Mindenfelé a langobardok győzelmeit beszélték már, amikor Narses chartolarius imperialis, aki akkor Itáliát kormányozta,[127] Totila gót király ellen háborúra készülvén, mivel már korábban is szövetségben volt a langobardokkal, követeket küld Alboinhoz, hogy a gótok elleni háborúban szolgáljon neki segítséggel. Alboin erre válogatott sereget indított útnak, hogy a rómaiaknak a géták[128] ellenében támogatást nyújtsanak. Az Adriai-tenger öblén keltek át Itáliába, s a rómaiak szövetségében megkezdték a háborút a gótokkal. Miután azokat Totila királyukkal együtt mind egy szálig lekaszabolták, nagy ajándékokkal megjutal-

[127] A *chartularius imperialis* kifejezés jelentheti általában a császári igazgatás iratainak kezelőjét. Narses ezen túl lehetett *chartularius sacri cubiculi*, azaz a császár titkára is. A császári kormányzat első ízben 538-ban küldte őt Itáliába, de a következő évben vissza is hívta, mert összekülönbözött Belisariosszal, ami Milánó elvesztéséhez vezetett. Teljhatalommal felruházva 552-ben tért vissza, döntő vereséget mért az osztrogótokra, majd 568-ig kormányozta Itáliát.

[128] A géták eredetileg egy Daciában élő trák nép voltak, ám a latin nyelvű szerzők műveiben – a név hasonlósága és a benépesített terület részbeni azonossága miatt – gyakran a gótokkal azonosították őket. Jordanes a gótokról szóló történeti munkájának is a *Getica* címet adta. (Vö. még: Isidorus, *Etym*, IX, 2.) Itt az itáliai osztrogótokról van szó.

mazva, győztesen tértek vissza hazájukba.[129] Ameddig a langobardok Pannoniát birtokolták, a római államot mindig segítették ellenségeivel szemben.

2. Ezekben az időkben indított hadat Narses Buccellinus vezér ellen is, akit az Itáliába betört Theudepert, a frankok királya Galliába való hazatértekor egy másik hadvezérrel, Amingussal hátrahagyott, hogy Itáliát leigázzák. Ez a Buccellinus fosztogatásaival csaknem egész Itáliát elpusztította, és királyának, Theudepertnek az itáliai zsákmányból gazdag ajándékokat küldött haza, amikor azonban Campaniában áttelelni készült, akkor Narses a Tannetum nevű helyen nehéz csatában legyőzte őt, s életét kioltotta.[130] Amikor pedig Amingus a Narses ellen fellázadó Widin gót comesnak segélyt vinni igyekezett, Narses mindkettőjüket leverte. A foglyul ejtett Widint Konstantinápolyba vitték, Amingus pedig, aki neki segítséget nyújtott, Narses kardja által veszett el.[131] A harmadik frank vezér, Buccellinus testvére, akit Leuthariusnak hívtak, midőn zsákmánnyal gazdagon megrakodva hazájába visszatérni igyekezett, Verona és Tridentum között, a Benacus-tó mellett természetes halállal halt meg.[132]

3. Háborúzott Narses a brentek királyával, Sindualddal is, aki a herulok törzséből maradt meg, amelyet egykor Odoacar hozott magával Itáliába jövetelekor. Ez eleinte hűségesen ragaszkodott Narseshez, aki sok jótéteményben részesítette; utóbb azonban gőgösen fellázadt és uralkodni kívánt, de Narses hábo-

[129] A segítséget nem Alboin, hanem apja, Audoin küldte, mint azt Prokopios helyesen írja. (*BG*, VIII, 26, 12; Dewing, vol. V, 330–331. o.) Utóbbi szerző a langobardokról kevésbé hízelgően nyilatkozik, mondván, hogy a templomba menekülő nőket sem kímélték, s a békés polgárok házait is fölgyújtották, miért is Narses hazaküldte őket. (*BG*, VIII, 33, 2, Dewing, vol. V, 388–389. o.)

[130] Paulus leírása Tours-i Gergelyre megy visza (*HF*, III, 32; IV, 9., 128. és 140–141. o.), aki viszont nem beszél Amingusról. Theudepert (553–547) eredetileg a gótok segítségére jött a keletrómaiak ellen vívott háborúban 539-ben, ám valójában a maga részére hódította meg a Pó-síkság jelentős részét. Buccellinus vereségére viszont csak Theudebald idején (547–555) került sor Capua és a Volturno folyó környékén (Agathias, *Historiae*, II, 4–9.), és nem Tannetumnál, amelyet nem lehet lokalizálni.

[131] Amingusról említést tesz Menander protektor (Fragment 3,1, 45. o.) és a *Liber pontificalis* (*LP*, Johannes III, II, 305. o.), de nem mondják, hogy Widinnek segítséget nyújtott volna. A *Liber pontificalis* Buccellinusszal együtt említi (Johannes III, II, 305. o.), ami időrendileg hibás, mert III. János csak 561-ben lett pápa, míg Buccellinus veresége korábban történt: lásd az előző jegyzetet. Widinről egyáltalán nem beszélnek a források, mindössze annyit tudunk, hogy Narses 561-ben foglalta el a gótoktól Veronát és Bresciát. (Malalas, *Chronographia*, 492.) Ennek alapján azt feltételezik, hogy Widin az itteni gótok parancsnoka volt: W. Ennslin: „Widin", in *Paulys*, II. Reihe, 16. Halbband, col. 2097 és A. Lippold: „Narses", in *Paulys*, Supplementband XII, coll. 884–885.

[132] Agathias szerint (*Historiae*, I, 5–7) Butilinos és Leutharis, a frankok szolgálatában álló alemann származású testvérpár nyújtott segítséget a gótoknak. Szerinte nem a Garda-tónál (Benacus), hanem Cenedánál halt meg és nem természetes halállal, hanem öngyilkos lett (II, 3.). Az eredeti szövegben Bucellinus és Leutharius is a dux címet viseli, ami ez esetben nem csupán hadvezért jelent, hanem a Meroving-kori frank gyakorlatnak megfelelően az uralkodó bizalmából a királyság egy–egy nagyobb területének (részkirályság, határvidék, mint amilyen Burgundia, Bajorország, Alemannia) igazgatását. 600 körül tudunk hercegekről Besançonban, a Jura- és az Alpok vidékén. A hercegség intézménye nem vált tartóssá a Meroving-kori frankoknál: a civitasok, ill. az ifjabb királyok (részkirályok) látták el feladatait. Vö. M. Borgolte: „Dux, Dukat II.: Vorkarolingischer Zeit [2]: Merowingisches Frankenreich", *LexMA*, III, coll. 1488–1490.

rúban legyőzte, és foglyul ejtette, azután pedig egy magas gerendára felakasztatta.[133] Ugyanezen időben Narses patrícius harcedzett és bátor magister militumа, Dagisteus által egész Itáliát elfoglalta.[134] Ez a Narses eleinte csak chartularius volt, de később vitézségével érdemeket szerezve elnyerte a patríciusi méltóságot. Igen jámbor, katolikus hitű férfi volt, a szegényekkel bőkezű, a templomok helyreállításában nagyon is igyekvő, a virrasztásokban és az imádságokban pedig annyira buzgó, hogy inkább Istenhez szóló alázatos könyörgéseivel, mintsem hadi fegyverekkel nyerte el a győzelmet.

4. Ez idő tájt borzasztó dögvész ütött ki, elsősorban Liguria tartományban.[135] Egyszerre csak a házakon, ajtókon, edényeken s a ruhákon sajátságos foltok tűntek föl, amelyek, ha valaki le akarta tisztítani, annál inkább szembetűnőbbek lettek. Egy év elteltével pedig az emberek lágyékán vagy más érzékenyebb helyeken dió, sőt datolya nagyságú daganatok keletkeztek, amelyet csakhamar elviselhetetlenül forró láz követett, ami azután három napon belül végzett az emberrel. Aki azonban kibírta ezt a három napot, az remélhette, hogy életben marad. Mindenütt csak gyász, mindenütt csak könnyek. Minthogy a közhiedelem úgy tartotta, hogy akik menekülnek, elkerülhetik a pusztulást, lakosaiktól elhagyatva üresen álltak a házak, s csak a kutyák őrizték azokat. A mezőkön a nyájak pásztor híján magukra maradtak. Az előző napon azt láthattad, hogy a falvak és a városok emberek tömegeivel vannak tele, másnap pedig, mindenki elmenekülvén, minden a legmélyebb csöndbe merült. A gyermekek szüleik holttestét temetetlenül hagyva menekültek, s a szülők irgalom nélkül sorsukra hagyták forró láztól gyötört magzataikat. Ha pedig valaki a régi kegyelettől áthatva mégis el akarta temetni hozzátartozóját, úgy ő maga maradt temetetlenül; mert miközben e szolgálatot teljesítette, maga is odaveszett, s amidőn az elhaltnak a végtisztességet megadta, az ő holttesténél a tisztességadás már elmaradt. Úgy látszott, mintha a világ visszaesett volna ősi nyugalmába: a mezőkön egyetlen hang, egyetlen pásztorfütty sem hallatszott, a ragadozó állatok már nem leselkedtek a barmokra, a házi szárnyasokban sem esett kár. A vetések az aratási idő elmúltával érintetlenül várták az aratókat; a szőlőtőkék leveleiket lehullatva ragyogó

133 Waitz szerint (Bethmann–Waitz, 73.) a brentek (*breones* vagy *briones*) valójában a mai Dél-Tirolban és az Inn völgyében éltek. Narses 553-ban küldte Sindualdot Buccellinus ellen. (Agathias, *Historiae*, I, 20 és II, 7–9.) Lázadására 566 körül került sor. (Vö. Avenches-i Marius, a. 566, 4. 238. o.; *Excerpta Sangallensia* 710, a. 567; *MGH, Auctores antiquissimi*, IX, 1, 335. o.; *LP*, Johannes III, II, 305. o.)

134 Dagisteusról csak Prokopiostól tudunk: *BG*, VIII (Dewing, vol. V.) 8, 1 (116–119. o.); 8, 16 (122–123. o.); 8, 29 (126–127. o.); 9, 1–4 (130–133. o.); 11, 11, 14–15 (150–153. o.); 26, 13 (330–331. o.); 31, 4 (368–369. o.); 33, 21 (394–397. o.); 33, 24 (396–397. o.). Korábban harcolt a perzsák ellen is. *Magister militum*nak nevezzük Nagy Constantinus óta a római hadsereg legmagasabb rangú vezetőit. II. Constantius idején (337–361) a birodalom keleti felében három, egy–egy területért felelős parancsnoki tisztet hoztak létre: *magistri militum per Orientem, per Thracias*, illetve *per Illyricum*. I. Justinianos alatt már tudunk a *magister militum per Africam* és a *magister militum Spaniae* tisztéről is.

135 Valószínűleg arról a járványról van szó, amelynek római megjelenéséről I. Gergely pápa tesz említést (*Dial.* IV, 27, 10., III. köt. 92–93. o.) Narses idején, s amely kb. 565-re datálható.

fürtjeikkel szedetlenül álltak, pedig már közelgett a tél. Az éj s a nap minden órájában harcosok trombitája csendült a fülekbe, ami sokaknak úgy tetszett, mintha hadsereg moraja lenne. Pedig a legkisebb nyoma sem volt az utazóknak, nem is akadt, aki gyilkolt volna, mégis a holtak tetemeit pásztázta a tekintet. A legelők az emberek temetőivé váltak, s az emberi lakhelyek a vadállatok menedékeivé lettek. Ez a vész Itálián belül, az alemannok és a bajorok határáig csupán a rómaiakat sújtotta.[136] Eközben, mivel Iustinianus császár elköltözött az élők sorából, a fiatalabbik Iustinus[137] vette át az állam vezetését Konstantinápolyban. Ugyancsak ekkor Narses patricius, akinek figyelme mindenre kiterjedt, Altina város püspökét, Vitalist, aki sok évvel azelőtt a frankok királyságába, mégpedig Agontum városába menekült, elfogatta és Siciliába száműzte.[138]

5. Narses tehát az egész gót népet részint elpusztította – amint azt már elbeszéltem – részint leigázta; s hasonlóképpen győzedelmeskedett mások fölött is, akikről már szintén megemlékeztem. Mivel sok aranyat, ezüstöt és egyéb értékes dolgokból roppant kincshalmazt gyűjtött össze, magára vonta a rómaiak gyűlöletét, noha őket ellenségeikkel szemben fáradhatatlanul védelmezte.[139] Ezek Iustinianus Augustusnak és feleségének, Sophiának[140] a következő szavakkal árulták be őt, mondván: „A rómaikra nézve valóban üdvösebb volt a gótoknak, mint a görögöknek szolgálni, amióta a fölöttünk uralkodó Narses eunuch rabságban tart bennünket, s ezt a mi legkegyelmesebb urunk nem tudja. Vagy szabadíts hát ki bennünket kezei közül, vagy pedig úgy Róma városát, mind magunkat bizonyosan a pogányok uralma alá adjuk." Amikor ez Narses fülébe jutott, röviden a következőket felelte: „Ha én rosszul bántam a rómaiakkal, nekem lesz bajom belőle."[141] Mire az Augustus oly nagy haragra gerjedt ellene, hogy Longinust

[136] Paulus a járvány leírásánál felhasználta Tridentumi Secundus elveszett krónikáját és I. Gergely pápa Dialógusait is. (III, 38, 3, II. köt. 430–431. o.) Az előbbi hellyel szinte szó szerinti az egyezés: *„Occupaverunt bestiae loca, quae prius multitudo hominum tenebat."* Gergely szövegében azonban az elnéptelenedés oka nem a járvány, hanem a langobardok pusztítása.

[137] II. Justinos (565–578), I. Justinianos unokaöccse.

[138] Kérdéses, hogy erre az eseményre az ún. „Három fejezet-vita" miatt került-e sor. I. Justinianos császár kezdeményezésére, a monofizita keresztényeknek tett engedményképpen egy 553-ban Konstantinápolyban tartott zsinat elítélte az utóbbiak ellenfeleinek számító heterofizita (nesztoriánus) irányzathoz sorolt három egyházi szerző (Mopsuestiai Theodoros, Kyrosi Theodorétos és Edessai Ibas) nézeteit. Az itáliai papság nagy része azonban elvetette ezt a császári hatóságok által pártolt határozatot, ami szakadást okozott. A pápaság először csak kényszer hatására engedett, ám Milánó csak 570-ben, Aquileia pedig 698-ban fogadta el a pápai felfogást és tért vissza az egyház közösségébe. Paulus egyik fő forrása ennek a korszaknak az itáliai eseményeivel kapcsolatban az a Tridentumi Secundus († 612) volt, aki elismerte a zsinati határozatot, így nem valószínű, hogy ez az információ tőle származna.

[139] Ti. a gótok ellen. A passzus Bedától (*Chronica*, a. 522–523, 308. o.), illetve a *Liber pontificalis*ból (Johannes III, III, 305. o.) származhat.

[140] Ekkor már (565 óta) II. Justinos uralkodott, az ő felesége volt Sophia.

[141] Az elbeszélés ugyancsak a *Liber pontificalis* fentebb említett részéből (Johannes III, III, 305–306. o.) származik.

mint praefectust azonnal Itáliába küldte, hogy foglalja el Narses helyét.[142] Narsest pedig, amikor mindezt megtudta, nagy félelem fogta el, de leginkább Sophia Augustától tartott, olyannyira, hogy nem is mert Konstantinápolyba visszatérni. A császárné, amint beszélik, többek között azt üzente Narsesnek, aki eunuch volt, hogy a leányok szobájában vele fogja kiosztatni a fonni való gyapjúadagokat. Mondják, hogy erre Narses azt a feleletet adta, hogy majd ő kezd el fonni neki olyan fonalat, amelyet a császárné egész életén át nem tud kibogozni.[143] Így gyűlölettől és félelemtől gyötörve a Neapolis nevű campaniai városba vonult vissza, ahonnan csakhamar követeket küldött a langobardok népéhez azt üzenve, hogy hagyják el Pannonia szegényes földeit, s induljanak birtokukba venni a mindenféle kincsekben bővelkedő Itáliát. Egyúttal különféle gyümölcsöket és más egyebeket is küldött, amelyek Itáliában gazdagon teremnek, hogy lelküket, amennyire csak lehet, a jövetelre hangolja. A langobardok a kedvező hírt, amire ők maguk is vágytak, nagy örömmel fogadták, s máris lelki szemeik elé idézték a könnyű jövendőt.[144] Itáliában éjjelente rögtön félelmetes jelek mutatkoztak; így tüzes csatasorok tűntek fel az égen, mintegy előre jelezve a sok vért, amelyet később kiontottak.[145]

6. Alboin pedig, amikor langobardjaival Itáliába készülődött, régi barátaitól, a szászoktól kért segítséget, hogy a tágas Itáliába minél több foglalásra vágyóval együtt nyomuljon be. Kívánsága szerint a szászoktól több mint húszezer férfi jött feleségestül és gyermekestül, hogy vele Itáliába induljon. Chlothar és Sigisbert frank királyok pedig, mihelyt ezt meghallották, azokra a helyekre, amelyeket a szászok elhagytak, suavokat és más népeket telepítettek le.[146]

7. Ekkor Alboin saját hazáját, Pannoniát barátainak, a hunoknak[147] engedi át, de azzal a kikötéssel, hogy a langobardok, ha bármikor kénytelenek volnának visszatérni, földjeiket ismét visszakövetelhessék.[148] Erre a langobardok odahagy-

[142] Longinusról az *Origo* 5 és a *HLG* 5 is említést tesz.
[143] A történetet a Fredegar-féle *Chronica* (III, 65. 110. o.) úgy meséli el, hogy a császárné Narsesnek arany szövőszéket küldött azzal, hogy a takácsok, és ne a nép fölött uralkodjék.
[144] A kortárs források, Avenches-i Marius vagy I. Gergely nem tudnak erről a szerződésről, az csupán Isidorus *Chronicon*jában szerepel. (476. o.) Ephesosi János († 568 körül) Narses fényes temetéséről számol be (*Historia ecclesiastica*, I, 39.), ami „árulása" esetén nehezen lett volna elképzelhető. A langobard hagyományban viszont erőteljesen jelen van (*Origo*, 5, *HLG* 5), ami azzal magyarázható, hogy ily módon a langobardok a császár képviselőjétől kapták volna a felhatalmazást Itália birtokbavételére. (Vö. még: Prosper, *Continuatio*, 337., és *LP*, Johannes III, III, 305. o.) Kétségtelen ugyanakkor, hogy Narses bukása jó alkalmat teremtett a langobardok számára.
[145] Szinte szó szerinti idézet I. Gergelytől. (Homiliae XL in *Evangelia*, *PL* 76, col 1078.)
[146] A szászok segítségéről az *Origo* és a *HLG* nem tesz említést, viszont Tours-i Gergely igen. (*HF*, V, 15., 213. o.)
[147] Vagyis az avaroknak.
[148] A *HLG* 5-ben is szerepel ez a szerződés, azzal, hogy az avarok kétszáz évig segítséggel tartoztak a langobardoknak, s ugyanennyi időn át lehetővé teszik számukra, hogy visszatérjenek Pannoniába. Ez nyilván legenda, amely elfedi azt, hogy az avarok elől szinte menekülniük kellett. (Vö. Bóna, 111.)

ták Pannoniát s feleségeikkel, gyermekeikkel és összegyűjtött kincseikkel Itália birtokba vételére indultak. Így tehát Pannoniában negyvenkét évig laktak.[149] Innen április havában költözködtek ki az első indictióban, a szent Húsvétra következő napon, amely ünnep abban az esztendőben a számítások szerint április elsejére esett, amikor is az Úr megtestesülése óta már ötszázhatvannyolc év forgott le.[150]

8. Amikor pedig Alboin egész seregével és mindenféle népek sokaságával Itália határaihoz érkezett, fölment egy éppen ott emelkedő hegyre, ahonnan Itália azon részét, amit csak beláthatott, figyelmesen megszemlélte. Ezért, mint mondják, ezt a hegyet azon időtől fogva nevezik *mons Regis*nek.[151] Azt is beszélik, hogy ezen a hegyen vad bölények élnek; ami nem is csoda, mivel eddig terjed Pannonia, ahol ezek az állatok bőven tenyésznek. Azután meg azt is mondotta nekem egy igen szavahihető öreg, hogy ő látta egy olyan, ezen a hegyen elejtett bölénynek a bőrét, amelyen tizenöt ember – mint mondta – egymás mellett elheverhetett.

[149] A *HLG* 2 és az *Origo* fennmaradt három kézirata közül az egyik (Modena, Biblioteca Capitolare 0. I. 2, sec. IX) ezzel szemben huszonkettőben adja meg a Pannoniában töltött évek számát. Mivel ezek a szövegek (*Origo* 5, *HLG* 5) kimondottan azt írják, hogy Audoin vezette Pannoniába a langobardokat, ezért Pannonián bizonyára Saviát értik, amelynek elfoglalására 547-ben, Audoin idején került sor (lásd a I. 22-höz fűzött 58. jegyzetet.), az évszámítás tehát majdnem pontos. Paulus tehát az *Origo* egy olyan változatát használhatta, amely negyvenkét évet említett, s vagy az elírás öntudatlan áldozata lett, vagy pedig a negyvenkét évet a svéb területek, azaz Pannonia I elfoglalásától számította, amelyet ez esetben jogos 526-ra helyezni. (Vö. I, 21, 51. jegyz.)

[150] *Indictió*nak eredetileg a római császárok azon rendeleteit nevezték, amelyek tizenöt évre meghatározták az esedékes adó mértékét. A kései ókorban és korai középkorban már tizenöt éves ciklust értettek rajta, amelyen belül a szám – jelen esetben az első indikció – nem a ciklus, hanem a benne lévő év sorszámát jelöli egytől tizenötig, tehát önmagában semmit nem mond arról, hogy az év az időszámítás kezdőpontjához (ekkor már Krisztus születéséhez) képest hányadik. Paulus is külön megadja az ez utóbbi szerinti évszámot, azaz 568-at, mely eredményre, mint maga is mondja, a húsvétszámítási táblázatok alapján jutott. Másik forrása ez esetben is az *Origo* 5 és a *HLG* 5 lehetett, melyek szerint Itália elfoglalása az első indikcióban kezdődött. Mindazonáltal vitatott kérdés, hogy Itália elfoglalása 568-ban vagy 569-ben kezdődött-e. Rothari 643 novemberében kiadott ediktuma azt állítja (l. o.), hogy 76 évvel a langobardok „Itália provinciába" érkezése után adták ki, ami azt jelenti, hogy a bevonulásnak 568 novembere előtt kellett lezajlania. (Azért nem hetvenöt, amint az a mai évszámítás alapján 568-tól számítva következne, mert a korabeli datálási rendszer szerint az új, az indikciók számaival jelölt év a görög vagy a konstantinápolyi számítás értelmében, amelyet a langobardok is alkalmaztak, szeptember elsején kezdődött, így 568 húsvétjától számítva 643. november 22-e már a hetvenhatodik évbe esett.) Ezzel szemben a Tridentumi Secundustól fennmaradt, 580-ban keletkezett töredék (idézi Bethmann–Waitz, 25. o., 3. jegyz.) azt mondja, hogy a langobardok 12 éve tartózkodnak Itáliában, ahová május hónapban, a második indikcióban érkeztek, azaz 569-ben. Avenches-i Marius szerint (238. o.) Alboin 569-ben foglalta el Itáliát. Az Agnellus által írt *Liber pontificalis ecclesiae ravennatis* szerint (93–94, 337. o.) Venetiát a második indikcióban, azaz 568 szeptember 1. és 569 augusztus 31. között foglalták el a langobardok. Ami a nap megjelölését illeti, a *HLG* 5 csupán annyit mond, hogy *„in pascha"*, míg az *Origo* 5-ben *„a pascha"* szerepel, amit Waitz „húsvét után"-ként értelmez. (Bethmann–Waitz, 76. o., 4. jegyz.) Pontosabb, de nem egyértelmű Paulus megfogalmazása (*„alio die post sanctum pascha"*), ugyanis ezt húsvétot követő napnak éppúgy lehet érteni, mint húsvétot követő második napnak. Ugyanakkor a húsvét abban az évben valóban április 1-jére esett.

[151] A vélemények megoszlanak hollétével kapcsolatban: az lehet a Cividalétól északkeletre lévő Matajur, vagy a Postojnához közeli Nanos hegység egyik csúcsa, a Plesa (Vö. Capo, 431; Bethmann–Waitz, 76. o., 6. jegyz.; Zanella, 242. o., 25. jegyz.), vagy Crosara szerint a Cividaléhoz közeli Spignon (Bartolini, 328. o., 18. jegyz.).

9. Ennek utána Alboin, miután akadálytalanul benyomult Itália első tartományának, Venetiának a határai mögé, azaz Foroiulium város vagy inkább csak vár területére, tanakodni kezdett, hogy kire kellene leginkább bíznia ezen elsőként elfoglalt tartományt. Egész Itáliát ugyanis, amely déli, helyesebben délkeleti irányban terül el, kétfelől a Tirrén- és az Adriai-tenger hullámai mossák, nyugatról és északról pedig úgy zárja körül az Alpok gerince, hogy csak szűk szorosokon és magas hegyhátakon lehet behatolni; a keleti rész felől azonban, ami Pannoniával szomszédos, széltében hozzáférhető és lapályos bejárata van. Alboin tehát – amint mondottuk – azon gondolkodva, hogy kit tegyen ennek a területnek a hercegévé,[152] mint mondják, úgy döntött, hogy Foroiulium városának és az egész területnek az élére unokaöccsét, Gisulfot állítja,[153] aki mindenre alkalmas férfi volt és egyben az ő fõlovászmestere is, akit a maguk nyelvén *„marpahis"*-nak neveztek.[154] Gisulf azonban kijelentette, hogy csak úgy vállalja ennek a városnak és népnek a kormányzását, ha átengedi neki a langobardok azon faráit, azaz nemzetségeit vagy családi ágait,[155] amelyeket ő maga tetszés szerint kiválaszt. Így is történt, és a király beleegyezésével a langobardok legelőkelőbb nemzetségeit, amelyeket kért, hogy vele telepedjenek le, maga mellé vette. És csak ezután vette át kormányzói tisztet. Kért a királytól nemes paripákból álló méneseket is, és az uralkodó ezt is jóakarattal hallgatta meg.

10. Ezekben a napokban, amikor a langobardok Itáliára törtek, a frankok négy részre osztott királyságában, minthogy Chlothar királyuk meghalt, annak fiai uralkodtak. Közülük az elsőnek, Aripertnek a párizsiak között volt a székhelye; a második, Gunthramn, Aurelianum városából kormányzott, a harmadik,

[152] Paulus itt úgy állítja be, mintha a langobard duxok hatalma és méltósága kizárólag az uralkodótól eredne, holott az legalább oly mértékben a saját kíséreten, illetve a farán (lásd a 155. jegyzetet) nyugodott. (Gasparri, *I duchi*, 7–44.) A későbbiekben is a nagy langobard hercegségek közül kettő, Spoleto és Benevento többnyire független maradt a királyoktól, de Trento és Friuli is többször ellentétbe került velük.

[153] II. Childebert frank király majordomusának, Gogónak egyik levele szerint (*MGH, Epistolae*, III., 152–153. o.) 581-ben Friuli hercege Grasulf volt, annak a Gisulfnak az apja, aki a 610-es avar betörés idején a tartomány élén állt. (Vö. *HL*, IV, 37.) Ebből következően vagy két Gisulf volt (Gasparri, *I duchi*, 65.), vagy a kollektív emlékezetben az avarok ellen hősiesen védekező herceg emléke visszamenőleg elnyomta Grasulfét, aki valójában az első herceg lett volna (Fröhlich, 67.).

[154] Germán eredetű kifejezés, a mare, marh – 'ló' –, és a paizen – 'felszerszámoz' – szóból. (Vö. Van der Rhee, 286, 288.) Később udvari méltóság, amely a bíráskodásban is szerepet kap, a latin terminológiában: 'strator '.

[155] A *fara* nem csupán rokonsági kör volt a langobardoknál, hanem a harci szervezet és a vándorlás alapegysége, amelyben a nem vérrokonok is egyre inkább helyet kaphattak. Élükön hercegek *(duces)* vagy kevésbé rangos nemesek *(adalingi)* is állhattak. Avenches-i Marius azt mondja, hogy Alboin *„cum mulieribus vel omni populo suo in fara"* hagyta el Pannoniát és foglalta el Itáliát. (238. o.) A mai itáliai helynevek (Fara Novarese, Fara Vicentina, Fara in Sabina) azt tükrözik, hogy a bevándorlók számos helyen ebben a szervezeti formában telepedtek le. Paulus bő kétszáz évvel később azonban szükségét érzi, hogy a szót megmagyarázza (*„faras, hoc est generationes vel lineas")*, valószínűleg azért, mert a *fara*-szervezet az ő korára fölbomlott, az emléke megkopott (Rothari törvényeiben is csupán egyszer, a 177. cikkelyben fordul elő), de talán azért is, mert művét nem a szűkebb langobard közönségnek szánta.

Hilperic, Sessionaeban tartotta székét, ott, ahol apja, Chlothar is tartózkodott, a negyedik pedig, Sigisbert, Metis városából kormányzott.[156] Ez időben a római egyházat egy igen szent életű férfiú, Benedek[157] pápa irányította. Aquileia városának és népének élén a boldog Paulus patriarcha állott, aki a langobardok barbárságától rettegve Aquileiából Gradus szigetére menekült, és egyúttal egyháza összes kincsét is magával vitte. Ebben az évben a tél kezdetével a síkságokon oly nagy hó esett, amilyen csak az Alpok legmagasabb vidékein szokott; a következő nyáron pedig oly bő volt a termés, amilyen, mint állították, emberemlékezet óta sohasem. Ugyancsak ebben az időben a hunok, vagyis az avarok, Chlothar király halálának hírére annak fiára, Sigisbertre rontottak. Ez Thüringiában találkozott velük össze és az Albis folyónál súlyos vereséget mért rájuk, és a békét, amit kértek, megadta nekik. Ehhez a Sigisberthez a Hispániából származó Brunichildist adták házastársul, akitől Childebert nevű fia született. Az avarok Sigiberttel ugyanazon a helyen, ahol előbb, újra harcba bocsátkoztak, s a frankok seregét leverve győzelmet arattak.[158]

11. Narses pedig Campaniából Rómába visszaköltözvén nem sok idő múlva eltávozott az élők sorából.[159] Testét ólom koporsóba helyezték, és minden vagyonával együtt Konstantinápolyba szállították.

12. Amidőn pedig Alboin a Plabe folyóhoz érkezett, Felix, a tarvisiumi egyház püspöke elébe sietett. A király, mivel igencsak bőkezű volt, kérésére megengedte neki, hogy egyháza minden javát megtartsa, és a kívánságokat saját maga által kiállított okirattal erősítette meg.

13. Mivel erről a Felixről említést tettünk, legyen szabad egy keveset a tiszteletre méltó és igen bölcs Fortunatusról is elbeszélni, aki azt állította, hogy Felix az ő társa volt. Ez a Fortunatus, akiről éppen szólunk, egy Duplabilis nevű helyen született, amely hely nincs messzire sem Ceneta várától, sem Tarvisium városától. Azonban Ravennában nevelkedett s tanult, és a grammatika, a retorika és a metrika művészetében fölötte kitűnt. Itt, mivel igen súlyos szembetegségben szenvedett, s mivel társa, Felix ugyancsak fájlalta szemeit, mindketten elmentek boldog Pál és János templomába, amely ugyanabban a városban volt. Benne Szent Márton hitvalló tiszteletére is emeltek oltárt, amelynek szomszédságában egy falmé-

[156] Tours-i Gergely szerint Sigisbert székhelye nem Metz, hanem Reims volt. (*HF*, IV, 22., 155. o.) Az Aripertre, azaz I. Charipertre vonatkozó állítás pontatlan, mert ő 567-ben meghalt, s ezután fivérei fölosztották egymás között részkirályságát.

[157] I. Benedek vagy Bonosus pápa 575–579 között uralkodott, míg 568-ban III. János volt a pápa. A tévedés a *Liber pontificalis*ból származik, amely Benedek neve alatt jegyzi meg, hogy *„eodem tempore gens langobardorum invaserunt* [sic] *omnem Italiam...”*. (*LP*, Benedictus I, I, 308. o.)

[158] Ha az „ugyancsak ebben az időben” fordulatot úgy vesszük, hogy az esemény, Paulinus meneküléséhez hasonlóan, 569-ben játszódott le, akkor szerzőnk pontatlan. Az előbb említett avar–frank összecsapásra ugyanis 562-ben, míg az utóbb említettre 565-ben került sor. (Szádeczky, 25–26, 31–32.) Az eseményekről részletesebb forrás Tours-i Gergely (*HF*, IV, 23; IV, 29., 155–156. és 161–162. o.).

[159] Valószínűleg 574-ben.

lyedés volt, ahová, hogy fényt adjon, egy lámpást helyeztek. Ennek olajából Fortunatus és Felix megkenték beteg szemeiket, s fájdalmuk nyomban megszűnvén, áhított egészségüket visszanyerték. Emiatt Fortunatus olyannyira tisztelte Szent Mártont, hogy hazáját odahagyva, kevéssel a langobardok Itáliába jövetele előtt elment Turonesbe ezen boldogságos férfiú sírjához. Ő maga írja le – mint költeményében elbeszéli –, hogy odamenetele alkalmával útjában találta a Tiliamentum és a Reunia folyókat, Osupumot, továbbá a Juliai Alpokat, Aguntum várát, a Dravus és a Byrrus folyókat, Brionest és Augusta városát, amelyen a Virdo és a Lecha folyik át. Miután pedig – fogadalma szerint – megérkezett Turonesbe, Pictavisba ment át s ott letelepedett, ahol azután több szent életét megírta részben prózában, részben versbe szedve. Később ugyanezen városban pappá, majd püspökké szentelték, s ugyanott nyugszik az őt megillető tisztelettel eltemetve. Itt írta meg boldog Márton életét is négy könyvben, heroikus versmértékben, és még sok más verset is szerzett, különösen himnuszokat egyes ünnepekre, továbbá költői versikéket némelyik barátjához – mindezeket pedig kellemes és választékos nyelvezettel, úgy, hogy nem marad el bármely más költő mögött.[160] Midőn egy alkalommal imádkozás céljából felkerestem sírját, azon hely apátjának, Apernek[161] a kérésére ezt a sírkőre vésendő emlékverset készítettem:

Ragyogó elme, éleseszű, szépséges a nyelve,
melynek édes dallamát számos könyvoldal idézi,
Fortunatus, költők koronája, tetteidért tisztelet illet.
Ausonia szülötte nyugszik e földben;
Szent szájából tudjuk, mit cselekedtek a hajdani szentek,
Kik minket a fényesség útjára vezetnek.
Boldog Gallia, kit oly sok drágakővel ékesítettél
Fényüknél az éj sötétje elillan.
Énekem sorait, én kicsiny, pórias versbe leróttam,
hogy néped előtt, ó szent, dicsőséged rejtve ne maradjon.
Adj viszonzást az elesettnek, s könyörgök: érdemed által
kérd az igaz bírót, hogy el ne taszítson.

Kevés szóval erről a derék férfiúról ezeket mondtam el, hogy élete polgártársai előtt ne legyen egészen ismeretlen. S most térjünk vissza történetünk sorára.

160 Venantius Fortunatus (kb. 540– kb. 600) életére nézve a legfontosabb forrásokat a saját művei jelentik: így versei, köztük a *Vita Sancti Martini*. Ravennában kezdődő utazását a költő abban a levélben meséli el, amelyben verseit Tours-i Gergelynek ajánlotta. (*Carmina*, 2. o.) Venantius az utazást a *Vita Sancti Martini*ban visszafelé haladva írja le (IV, 630–701. sor). Paulus ugyanakkor nem tesz említést arról, hogy Venantius (580 és 585 között) megfordult Chilperich frank király metzi udvarában és Párizsban.

161 A poitiers-i Szent Hilarius kolostor apátja 780 és 792 között.

14. Alboin pedig bevette Vincentiát, Veronát és Venetia többi városát is Patavium, Mons Silicis és Mantua kivételével. Venetia ugyanis nemcsak azon kicsiny szigetekből állott, amelyeket manapság Venetiának nevezünk, hanem határai Pannonia vidékétől egészen az Addua folyóig terjedtek. Ezt bizonyítják az évkönyvek is, amelyekben az olvasható, hogy Bergamus venetiai város. A történetekben Benacus taváról is ezt olvassuk: „Venetiában van a Benacus tó, melyből a Mincius folyó ered."[162] Az enétek szó, bár a latinok még egy betűt hozzátesznek, görögül annyit jelent, mint dicséretre méltók.[163] Venetiához tartozik Histria is, és a kettő egyetlen tartománynak tekinthető. Histria a Hister folyótól vette nevét, amelyet a *Római történet* nagyobbnak mond, mint amilyen mostanság.[164] Venetia fővárosa régen Aquileia volt, most pedig Forum Iulii, amelyet azért hívnak így, mert mint mondják, Julius Caesar itt vásárhelyet alapított.

15. Úgy hiszem, hogy nem térek el a tárgytól, ha röviden Itália többi tartományával is foglalkozom.[165] A második tartomány Liguria; nevét a begyűjtendőről, azaz a betakarítandó hüvelyes zöldségek betakarítása után kapta,[166] melyeknek bővében van. Itt van Mediolanum és Ticinum is, melyet más néven Papiának is hívnak. Ez a tartomány egészen Gallia határáig nyúlik. Közte és Suavia, vagyis az alemannok hazája között, amely észak felé fekszik, az Alpokban még két tartomány van, mégpedig Első Rhaetia és Második Rhaetia, amelyeket nyilvánvalóan a rhaetiaiak lakják.[167]

16. Az ötödik tartományt Cotti-Alpoknak hívják, amelyet Cottius királyról neveznek így, aki Nero idejében élt.[168] Liguriától délkeleti irányban, egészen a

[162] Vö. Isidorus, *Etym*, XIII, 19, 7.

[163] Ez az etimológia (ainetoi: 'dicsőséges') Jordanesre megy vissza, aki Ravenna lakóival kapcsolatban említi. (*Getica*, XXIX, 148.)

[164] Az Ister a Duna elnevezése. Paulus forrása itt valószínűleg Isidorus (*Etym*, XIV, 4, 17.), aki azt mondja, hogy az Ister átszeli Histriát, amelyet északról Pannónia határol. Szerzőnk ugyanakkor nem vette figyelembe, hogy már Plinius cáfolta azt a hiedelmet, mely szerint a Duna egyik ága az Ister lenne, s az Adriába ömlene (*Nat. Hist*, III, 18.), vö: Capo, 439.

[165] Itt kezdődik az itáliai provinciák katalógusa, amely a 24. fejezetig tart. Alapját a Diocletianus-féle provinciabeosztás képezi, amely Justinianos koráig kisebb módosításokon ment át. Waitz közli a szöveget, melyet Paulus fölhasznált (Bethmann–Waitz, 188–189.), s rövid előszavában egy madridi kéziratot (A. 16.) jelöl meg Paulus forrásaként. Bethmannra hivatkozva úgy véli, hogy az a VII. században keletkezett Bobbióban. Ezzel szemben Mommsen Polemius Silvius *Laterculus*ának kiadásához írt előszavában (*MGH, Auctores antiquisimi*, IX, 2, Berolini, 1892, 533–534. o.) úgy véli, hogy a *Catalogus* ered Paulus művéből. Paulus valószínűleg olyan katalógusokat használt, amelyek Polemius Silvius V. század közepén keletkezett munkáján alapultak. (*MGH, Auctores antiquisimi*, IX, 2, pp. 535–537. o.)

[166] Az eredetiben: *„provincia Liguria a legendis, id est colligendis leguminibus...nominatur."*

[167] A Római Birodalomnak a mai Svájc és Dél-Németország területén, a Duna és az Inn folyók között elhelyezkedő provinciája, amelyet Diocletianus két részre osztott: Rhaetia I-nek Curia (Chur), Rhaetia II-nek Augusta (Augsburg) volt a székhelye.

[168] Két személy emléke olvad itt egybe: az egyik M. Iulius Cottius, Susa és környéke királya, aki a helyi kelta és ligur népességet Augustus megbízásából kormányozta, a másik a fia vagy az unokája, II. Cottius, aki Claudius és Nero idején élt. (Vö. Aurelius Victor, *Liber de caesaribus* 5, 2.; Eutropius, *Breviarium*, VII, 14, 124.)

Tirrén-tengerig húzódik, nyugaton pedig a gallok határszéleivel érintkezik. Itt található Aquis, ahol meleg források vannak, Dertona, Bobium monostora, továbbá Genua és Saona városok. A hatodik tartomány Tuscia. Nevét a tömjénről kapta, amit népe babonaságból az isteneinek tett áldozatok bemutatásakor égetni szokott.[169] Határain belül északnyugati irányban Aurelia,[170] a keleti részen pedig Umbria terül el. Ezen tartományban épült fel Róma, amely egykoron az egész világ feje volt. Umbriában, melyet hozzászámítanak, van Perusium, Clitorius tava[171] és Spoletum. Umbriának pedig azért hívják, mivel túlélte a felhőszakadásokat, amikor hajdanában a vízözön elpusztította a népeket.[172]

17. A hetedik tartomány, Campania, Róma városától a lucaniai Siler folyóig nyúlik. Ott találhatók Capua, Neapolis és Salernus igen gazdag városai. Campania neve a Capua melletti fölöttébb termékeny síkságból származik;[173] egyébként legnagyobb részt hegyes vidék. A nyolcadik tartomány, Lucania, amely egy szent ligetről[174] kapta nevét, a Sileris folyónál kezdődik és Britiával együtt, amelyet egykori királynéjáról neveztek el,[175] a Tirrén-tenger partja mentén egészen a Siciliai szorosig ér, így e két előbbi tartomány egyben Itália jobb szarvát alkotja. Itt feküsznek Pestus, Lainus, Cassianum, Consentia és Regium városok.

18. A kilencedik tartománynak számítják az Appennini-Alpokat, amelyek ott kezdődnek, ahol a Cotti-Alpok végződnek. Az Itália közepén húzódó Appennini-Alpok választják el Tusciát Emiliától és Umbriát Flaminiától.[176] Benne találhatók Ferronianus, Montembellium,[177] Bobium[178] és Urbinum városok, nemkü-

[169] A Paulus által előadott etimológia Pliniusra (*Nat. Hist*, III, 5.) és Isidorusra (*Etym*, IX, 2, 86; XIV, 4, 20 és 22.) megy vissza. E művek a tömjén görög megfelelőjéből képzett következő szavakat említik: thusziadzein, thuadzein, thuszai. (Vö. lat. tus, turis = tömjén.)

[170] A Kr. e. 242-ben, M. Aurelius Cotta consul által Cerveteriig megépíttetett, majd Rómát és Tortonát a Tirrén-tenger mentén összekötő útról kapta a nevét.

[171] Paulust bizonyára Ovidius *Metamorphosese* vezette félre, ahol (XV, 322–328.) Clitorius forrásáról történik említés. Ehelyett a Clitunno folyóról lehet szó, amelyet Isidorus (*Etym*, XIII, 13, 2 és 6.) tónak nevez, esetleg a Chiusitól (Clusium) nem messze található Trasimeno tóról.

[172] A latin „imber" szó után. Az e vidéket sújtó áradásokról már Plinius (*Nat. Hist*, III, 14.) és Solinus is (II, 11.) is beszél. Paulus szövege Isidoruséra megy vissza (*Etym*, IX, 2, 87., amely az umbriaiakat görög szóval „ombrios"-nak nevezi, és XIV, 4, 21., amely Umbria nevét ugyancsak a görög Ombriából magyarázza).

[173] Ezt az etimológiát adja Isidorus is (*Etym*, XV, 1, 54), hozzátéve, hogy a város neve származhat még alapítójától, Capys Silvius albai királytól, vagy elnevezhették arról a „kapacitásáról", melylyel földje a gyümölcsöket termi.

[174] A latin 'lucus' (liget, erdő) szó alapján megadott etimológia Pompeius Festustól származik. („lucani", 106.)

[175] Vö. Jordanes, *Getica*, XXX, 156.

[176] A tartomány léte vitatott, Mommsen előbb Paulus kitalációjának tartotta („Die Quellen...", 86–87.), majd az itáliai provinciák Justinianos-féle újjászervezése eredményének vélte, s egyben elfogadta Paulus nézetét e provincia létéről (*MGH, Auctores antiquissimi*, IX, II, 533–534. o.). A kérdés historiográfiájára: A. Benati: „La provincia delle Alpi Appennine (Hist. Langob. II, 18). Un faticoso problema storiografico", in *Atti e memorie Deputazione storia patria per le province di Romagna, n.s.* 29–30 (1978–1979), 113–151.

[177] Mons Bellius; a kéziratokban így, accusativusban áll. (Vö. Bethmann–Waitz, 83.)

[178] Nem azonos a II. 16-ban említett Bobiummal, a Szent Kolumbán által alapított nevezetes kolostorral, hanem püspöki székhely Romagnában, amely 504-től a XII. századig szerepel a forrásokban.

lönben a Verona nevű erősség.[179] Az Appennini-Alpokat a punokról, illetve Hannibálról és seregéről nevezték el, akik Róma felé nyomulva rajta keltek át.[180] Vannak, akik a Cotti-Alpokat és az Appennineket egy tartománynak mondják, de őket megcáfolja Victor története, amely a Cotti-Alpokat különálló tartományként említi.[181] A tizedik tartomány Emilia, amely Liguriánál kezdődik és az Appennini-Alpok s a Padus folyó között Ravenna felé húzódik. Ezt a tartományt igen gazdag városok ékesítik, nevezetesen Placentia és Parma, Regium és Bononia, meg Forum Cornelii, amelynek erősségét Imolasnak hívják. Akadnak olyanok is, akik Emiliát, Valeriát és Nursiát egy tartománynak mondják.[182] Az ő nézetük azonban nem helytálló, mivel Emilia, Valeria és Nursia között Tuscia és Umbria terülnek el.

19. A tizenegyedik tartomány ezután Flamminia, amely az Appennini-Alpok és az Adriai-tenger között foglal helyet. Itt áll a valamennyi városnál híresebb Ravenna és még öt más város, amelyeket görög elnevezéssel Pentapolisnak hívnak.[183] Tudvalevő, hogy Aurelia, Emilia és Flamminia a Rómából kiinduló műutakról, illetve azokról kapták nevüket, akik ezen utakat készíttették.[184] Flamminia után következik Picenus, a tizenkettedik tartomány, amely délről az Appennini hegyekkel, a másik oldalról pedig az Adriai tengerrel határos. A Piscaria folyóig terjed. E tartományban van Firmus, Asculus, Pinnis és az öregségtől omladozó Adria városa[185] amely az Adriai tengernek nevet adott. Amikor ezen tartomány lakói a sabinok földjéről ide költöztek, egy harkály szállott a zászlójukra, és ezért kapta a tartomány a Picenus nevet.[186]

20. A tizenharmadik Valeria a hozzá tartozó Nursiával Umbria, Campania és Picenus között terül el.[187] Keletre a samniumi földdel határos. Nyugati részét, amely Róma városánál kezdődik, hajdan az etruszk népről Etruriának nevezték.[188] Ma-

[179] Néhány kéziratban Vetona áll. (Vö. Bethmann–Waitz, 83.) Nem a venetói városról van szó, hanem a Tevere felső folyásánál, a mai Pieve Santo Stefanónak megfelelő Verona oppidumról, amely a Massa Veronának is nevezett környező vidék központja volt.

[180] Vö. Isidorus, *Etym*, XIV, 8.

[181] Aurelius Victor, *Liber de caesaribus*, 5, 2.

[182] Mommsen *Laterculus*hoz írt előszava szerint (*MGH, Auctores antiquissimi*, IX, 2., 535. o.) ez utalás az egyik korábbi provinciajegyzékre.

[183] Öt Adria-parti város: Rimini, Pesaro, Fano, Senigallia és Ancona vidékének bizánci elnevezése.

[184] A via Flaminiát, amely Rómából vezet Riminibe, C. Flaminius censor (Kr. e. 220–219) építtette, a via Emiliát pedig M. Emilius Lepidus Kr. e. 187-ben, hogy Riminit összekösse az újonnan meghódított Liguriával, így az utóbbi út tehát, Paulus állításával ellentétben, nem Rómából indul.

[185] Paulus a ma Teramo tartományban fekvő Atri városkájáról beszél, ugyanakkor az Adriai-tenger neve a mai Rovigo provinciában található Adria város elnevezéséből származik. (Vö. Plinius, *Nat. hist*, III, 16.) Paulus hibája az *Epitome de Caesaribus* 14, 1-ből ered, melyet Aurelius Victornak tulajdonítottak, ám az egy ismeretlen IV–V. századi itáliai szerző munkája. (Vö. Pichlmayr id. kiadása, XI–XIII. o.)

[186] A harkály latinul: picus. Az etimológia Festustól származik. („Picena", 235.)

[187] Nevét a via Tiburtina meghosszabbításaként M. Valerius Messalla consul által Kr. e. 154-ben építtetett, Tivolit Pescarával összekötő útról kapta.

[188] A szó szoros értelmében vett Etruria, amely a Teverétől nyugatra terült el, nem lehetett része az attól keletre fekvő Valeriának.

gában foglalja Tibur, Carsioli, Reate, Furcona és Amiternum városát, meg a marsok földjét és az ő Fucinus nevű tavukat. Azt hiszem, hogy emiatt a marsok földjét is Valeria tartományhoz kell számítanunk, mivel a régiek Itália tartományainak névjegyzékébe egyáltalán nem jegyezték be. Ha azonban valaki helytálló érvekkel bizonyítja, hogy az különálló tartomány volt, akkor annak megalapozott nézetét mindenképpen el kell fogadnunk.[189] A tizennegyedik tartomány, Samnium Piscariánál kezdődik és Campania, az Adriai tenger s Apulia között terül el. Itt fekszik Theate, Aufidena, Hisernia városa és a régiségtől düledező Samnium, amelyről az egész tartomány a nevét kapta,[190] továbbá a dúsgazdag Beneventum, ezeknek a tartományoknak a fővárosa. A samnisok egykor a nevüket az általuk hordani szokott lándzsákról kapták, amelyeket a görögök *sayniá*nak hívtak.[191]

21. A tizenötödik tartomány a Calabriával egyesített Apulia. Idetartozik még a salentumi föld is. Nyugatról és délnyugatról Samnium és Lucania, kelet felől pedig az Adriai-tenger határolja. Sok nagyon gazdag városa van: Luceria, Sepontum, Canusium, Agerentia, Brundisium és Tarentum, továbbá Itália bal szarván, amely ötven mérföld hosszan terül el, a kereskedésből élő Ydrontum. Apulia a pusztulástól kapta nevét,[192] mert itt a nap heve hamarabb felperzseli a föld növényzetét.

22. A tizenhatodik tartománynak számítják Sicilia szigetét, amelyet a Tirrén- és az Ión-tenger hullámai mosnak, és nevét Siculus vezérről kapta.[193] A tizenhetedik Corsica, s a tizennyolcadik Sardinia; mindkettőt a Tirrén-tenger hullámai veszik körül. Corsicát Corsus nevű vezéréről, Sardiniát pedig Hercules fiáról, Sardusról nevezték el.[194]

23. Az azonban bizonyos, hogy Liguriát, Venetia egy részét, Emiliát és Flamminiát is a régi történetírók Gallia Cisalpinának nevezték. Azért mondja a nyelvtudós Donatus is Virgiliushoz írt fejtegetéseiben, hogy Mantua Galliában van; s ugyancsak ezért olvasható a *Római történet*ben, hogy Ariminum Galliában fek-

[189] Mommsen szerint (*MGH, Auctores antiquisimi*, IX, 2, 535. o.) Paulus kétségei Nagy Szent Gergely Dialógusaiból származnak, ahol (IV, 24) a szerző *marsorum provinciá*ról tesz említést, ám valószínűtlen, hogy igazgatási értelemben lenne szó külön tartományról.

[190] Nem tisztázott, hogy milyen településről van szó, Samnium városáról ugyanis csak a Ravennai Geográfus emlékezik meg (*Ravennatis Anonymi Cosmographia*, IV, 35.), míg Festus (437. o.) dombként említi azt.

[191] A görög „szaunion" szó lándzsát jelent. Vö. Festus, „Samnites" 437., aki emellett Samnium dombját is, ahová a szabinok elől a samnisok menekültek, megadja a név lehetséges magyarázataként.

[192] A görög „apollumi" jelentése: 'elveszejt', 'veszteséget szenved'. Más forrásban nincs nyoma ennek az etimológiának.

[193] Isidorus egy bizonyos Sicanus nevű királyt említ. (*Etym*, XIV, 6, 32.)

[194] Vö. Isidorus, *Etym*, XIV, 6, 39 és 41. Isidorus nem Corsust, hanem egy Corsa nevű liguriai aszonyt említ.

szik.[195] Réges-régen ugyanis Brennus gall király, aki Senonae városában is uralkodott, háromszázezer senoni gallal Itáliába ment és azt Senogalliáig – amelyet éppen a senoni gallokról neveztek el – elfoglalta. Annak okául pedig, hogy a gallok miért jöttek Itáliába, a következőket jegyezték le. Egy alkalommal a gallok Itáliából kivitt bort kóstolgattak, és e bor utáni mohó vágytól csalogatva költöztek Itáliába.[196] Közülük százezren, amikor Delphi közelében sietve elvonultak, a görögök kardja által vesztek el; a másik százezer Galatiába nyomult, ahol eleinte gallogörögöknek, később pedig galatáknak nevezték őket. Ezek azok, akikhez Pál, a pogányok tanítója levelet írt. Az Itáliában visszamaradt százezer gall vetette meg Ticinum, Mediolanum, Bergamus és Brixia alapját, s az egész vidéknek a Gallia-Cisalpina nevet adták. S ezek azok a senoni gallok, akik egykor Romulus városát feldúlták.[197] Miként Gallia Transalpinának nevezzük az Alpokon túl lévő részt, úgy Gallia Cisalpinának hívjuk azt a részt, amely az Alpokon innen fekszik.[198]

24. Itália, amely ezeket a tartományokat magában foglalja, nevét Italustól, a siculusok vezéréről kapta, aki az ősi időkben ezt az országot meghódította.[199] Vagy pedig azért mondják Itáliának, mert nagy ökrök, azaz italusok élnek ott.[200] Ebből az italus szóból ugyanis kicsinyítéssel – igaz, egy betűt hozzáadva, egyet pedig megváltoztatva – a vitulus elnevezés jön ki. Ulixes fia, Ausonus után Ausoniának is hívják. Kezdetben csak Beneventum vidékét nevezték e néven, később azonban egész Itáliát így kezdték hívni. Itáliát még Latiumnak is mondották, mivel Saturnus, amikor fia, Jupiter elől menekült, itt talált menedéket.[201] Miután pedig eleget szóltunk Itália tartományairól és nevéről is, ahol a dolgok, melyekről írni fogunk, történtek, visszatérünk elbeszélésünk sorához.

[195] Paulus jól ismeri a IV. századi Aelius Donatus műveit, aki nyelvtani munkái mellett Vergilius műveihez is írt kommentárokat, amelyek egy része azonban elveszett. Feltehetően ilyen elveszett részre vonatkozik a hivatkozás, mert az ugyancsak IV. századi Tiberius Donatus *Interpretationes Vergilianae* c. munkájában sem található hasonló állítás. Megvan ellenben Serviusnál (X. 201.) és Isidorusnál (*Etym*, XV, 1. 59). A *Római történet* Eutropius munkája (*Eutropi Breviarium ab urbe condita*), a hivatkozott rész: II, 16., 36. o.

[196] Vö. Titus Livius, V, 33.

[197] Paulus beszámolója, benne a háromszázezres létszámmal Justinustól származik (*Epitoma*, XXXIV, 4, 1.), ugyanakkor egyetlen eseménysorrá tömöríti a gall terjeszkedés többszázados történetét. Utóbbiak ugyanis Kr. e. 590 körül nyomultak be Itáliába, de Róma ostroma, amelyet Brennus vezetett, csak Kr. e. 390 körül zajlott le. A görög és kis-ázsiai területek gall inváziójának forrása: Justinus, *Epitoma*, XXIV, 4–8. és XXV, 1–2. Delphi „szigete" félreértés, amely talán a sziklák által természetes módon védelmezett Delphi leírásából származik: Justinus, *Epitoma*, XXIV, 6, 6–7. A galaták és a gallogörögök elnevezéséről: Isidorus, *Etym*, IX, 2, 68 és XIV, 3, 40.

[198] Ti. az Apok és az Appenninek között. Külön provinciává Sulla vagy Iulius Caesar tette, de Kr. e. 42-ben Itália provinciába olvasztották be.

[199] Vö. Isidorus, *Etym*, XIV, 4, 18.; Festus, „Italia", 94. o.

[200] Vitulus = bikaborjú. Vö. Festus, uo.; Servius, I, 533. o.

[201] Latebra = búvóhely, rejtekhely. Vö. Isidorus, *Etym*, XIV, 4, 18; Vergilius, *Aeneis*, VIII, 322–323, Ovidius, *Fasti*, I, 238.

25. Miután Alboin Liguriába megérkezett, a harmadik indictio kezdetén, szeptember harmadikán,[202] Honoratus érsek idején bevonult Mediolanumba. Innen elfoglalta Liguria valamennyi városát, kivéve azokat, amelyek a tengerparton fekszenek. Honoratus érsek pedig Mediolanumot elhagyva Genua városába menekült.[203] Paulus patriarcha is,[204] miután tizenkét éven át viselte méltóságát, elköltözött e világból, és egyházának kormányzását Probinusra hagyta.

26. Ugyanekkor Ticinum városa három évnél tovább tartotta magát, állva az ostromot a tőle nem messze nyugat felé táborozó langobardok ellenében. Eközben Alboin, miután a fegyvereseket szétverte, Tusciáig mindent megszállt, Róma, Ravenna és néhány, a tengerparton fekvő megerősített hely kivételével. Nem volt a rómaiaknak ekkor annyi erejük, hogy ellenállhattak volna; egyrészt, mivel a Narses idejében kitört dögvész úgy Liguriában, mint Venetiában igen sok embert elragadott, másrészt pedig azért, mivel a bőséges esztendő után, amelyről már beszéltünk, borzasztó éhínség pusztította el egész Itáliát. Az is bizonyos, hogy Alboin akkor Itáliába számos különféle népet hozott magával, amelyeket vagy más királyok, vagy ő maga hódítottak meg, s a mai napig is róluk, a gepidákról, a bulgárokról, a szarmatákról, a pannonokról, a suavokról, a noricumiakról és más hasonlókról nevezzük azokat a helységeket, amelyeket laknak.[205]

27. Ticinum városa, miután három éven s néhány hónapon át állta az ostromot, végül megadta magát Alboinnak és az ostromló langobardoknak. Amikor Alboin a város keleti részén lévő, Szent Jánosról elnevezett kapun befelé indult, lova a kapu közepén elbukott, s akárhogy sarkantyúzta, és lándzsákkal innen is, onnan is ütlegelték, mégsem tudott felállni. Erre a langobardok közül az egyik így szólt a királyhoz: „Uram királyom, emlékezz, milyen fogadalmat tettél! Szegd meg kegyetlen fogadalmad, s akkor be fogsz menni a városba, mert ennek a városnak a népe igazán keresztény." Alboin ugyanis azt fogadta, hogy az egész népet, mivel nem akarták magukat megadni, kardélre hányatja. Miután pedig ezen fogadalmát megszegve kegyelmet ígért a polgároknak, lova nyomban felugrott, s ő bevonult a városba, és senkinek sem okozva sérelmet ígéretét megtartotta. Ekkor az egész nép hozzá özönlött a palotába, amelyet hajdan még Theuderich király építtetett, s oly sok nyomorúság után a lelkek ismét reménykedni kezdtek a szebb jövőben.

[202] A harmadik indictio 569. szeptember elsején kezdődött. A Gombos-féle kiadásban tévesen áll szeptember ötödike.

[203] A milánói érsekek addig tartották itt a székhelyüket, amíg Rothari király el nem foglalta egész Liguriát.

[204] I. Paulinus (557–569), Aquileia egyházfője.

[205] A germán „népek" vagy „törzsek" polietnicitásáról szóló elméletet (Herwig Wolfram, Reinhard Wenskus) a szerző itt alátámasztja, míg Bóna (111. o.), a gepidákat leszámítva, kétségbe vonja Paulus ezen megállapítását.

28. A királyt, miután már három éve és hat hónapja uralkodott Itáliában, saját felesége cselszövései következtében megölték.[206] Meggyilkolásának oka a következő volt. Amikor Veronában már a kelleténél is vígabban ült a lakománál, megparancsolta, hogy azzal a serleggel, amelyet ő apósának, Cunimund királynak a koponyájából csináltatott, adjanak bort inni a királynénak, s felszólította őt, hogy igyék vígan az apjával. Ezt ne tartsa senki lehetetlennek, mert én, Krisztusra, az igazságot mondom. Magam is láttam ezt a serleget, amikor egy ünnepnapon Ratchis herceg azt a kezében tartva vendégeinek mutogatta. Amikor ezt Rosamunda meghallotta, szívét mély fájdalom fogta el, amelyet nem tudván csillapítani, nyomban fellobbant benne a vágy, hogy apja haláláért férje meggyilkolásával álljon bosszút, s Helmechisszel, aki a király *scilpora*, azaz fegyverhordozója és tejtestvére volt, hamarosan tervet ötlött ki, hogy a királyt meggyilkolja. Helmechis rábeszélte a királynét, hogy vonja be a tervükbe Peredeót is, aki igen erős ember volt. Amikor pedig Peredeo a királyné minden győzködése dacára sem akart ily gonosz bűntettbe beleegyezni, akkor a királyné éjjel belefeküdt annak az udvarhölgyének az ágyába, akivel Peredeo szégyenletes viszonyt folytatott. Peredeo a dologról mit sem tudva ment oda, és a királynéval hált. S miután már megtörtént a bűn, kérdezte Peredeót, hogy kinek gondolja őt, az pedig megnevezte a szeretőjét, akinek őt tartotta. Ekkor a királyné közbevágott, s azt mondta: „Nem úgy van, amint te gondolod, mert én Rosamunda vagyok. Bizony, olyan dolgot követtél most el, Peredeo, hogy vagy te ölöd meg Alboint, vagy ő veszít el téged kardjával!" Csak ekkor értette meg Peredeo, hogy mit vétett, és bár jószántából nem akarta, ily módon kényszerítve beleegyezett a király meggyilkolásába. Rosamunda ekkor, mialatt Alboin déli álmának átadta magát, mély csendet parancsolt a palotában, s minden fegyvert eltávolított, a király kardját pedig erősen odakötözte az ágy fejéhez, hogy megragadni, vagy kirántani ne tudja; és Helmechis tanácsa szerint a minden vadállatnál kegyetlenebb asszony bebocsátotta Peredeót, a gyilkost.[207] Az álmából tüstént felriadt Alboin, felismerve a fenyegető veszélyt, kezét gyorsan kardja után nyújtotta; ami azonban oly erősen le volt kötve, hogy nem tudta kiszabadítani, de egy lábzsámolyt megragadva egy kis ideig azzal védte magát. De fájdalom, a harcedzett, s igen bátor férfiú semmit sem tehetett ellenfelével szemben, s mint valami magatehetetlent gyilkolták meg, és egy hitvány asszony csele következtében veszett el az, aki a háborúban annyi

[206] A források egybehangzóak a gyilkosság évét – 572 – tekintve, csupán Johannes Biclarensis említ 573-at (213. o.). A napot is – *„quarto Kalendas Iulias"*, azaz június 28-át – megadja: Agnellus, 96. (339. o.), és az *Excerpta Sangallensia* (336. o.)

[207] A mondat az *Origo* 5-ből származik, ahol azonban Peredeo a felbujtó, és Helmechis a végrehajtó. A *HLG* 5 ugyanígy adja elő, ezenkívül Peredeót *cubiculariusnak* (nagyjából: kincstárnok, a palota gazdasági vezetője) Helmechist *spatariusnak* (ami a *„scilpor"* megfelelője) nevezi. Paulus szövegében a következő áll: *„et iuxta consilium Peredeo Helmechis interfectorem ... introduxit"*. Mivel a ragozás hiánya miatt nem dönthető el, hogy melyik név áll accusativusban és melyik nominativusban, az elbeszélés logikájára hagyatkozva (ahol Helmechis a kitervelő, Peredeo viszont kezdetben visszautasítja az összeesküvésben való részvételt, s végül csak kényszerből vállalja a részvételt) valószínűbb, hogy Paulus megváltoztatta az Origo „szereposztását". (Vö. Capo, 453–454.)

ellenség elpusztítása révén szerzett nagy hírnevet magának. Holttestét a langobardok nagy siránkozása és jajveszékelése között temették el a palota melletti egyik lépcsőfeljáró alá. Nyúlánk termetű volt és minden ízében harcra termett. Napjainkban Giselpert, aki Verona hercege volt, sírját felnyittatva kardját s ami ékességet csak talált, elvitte. Emiatt dicsekedett a tudatlan emberek szokásos hiúságával, hogy látta Alboint.[208]

29. Alboin meggyilkolása után Helmechis az ő királyságát a maga számára törekedett elfoglalni. De a legkevésbé sem tudta, mivel a langobardok – annak halála fölötti nagy fájdalmukban – elpusztítására törtek. Rosamunda erre sietve üzenetet küldött Longinusnak, Ravenna praefectusának, hogy gyorsan küldjön hajót, amely őket felveheti. Longinus a hír fölötti örömében sietve útnak is indította a hajót, amelyre azután Helmechis Rosamundával, aki már a felesége volt, éjnek idején menekülve felszállott. Magukkal hurcolva Albsuindát, a király leányát és a langobardok egész kincstárát csakhamar Ravennába értek. Ekkor Longinus praefectus győzködni kezdte a királynét, hogy ölje meg Helmechist és ővele keljen egybe. A minden rosszra kapható királyné, mivel Ravenna úrnője kívánt lenni, beleegyezését adta a nagy gonosztett elkövetéséhez, s amikor egy alkalommal Helmechis fürdőt vett, kijövetelekor méregpohárral kínálta meg, bizonygatva, hogy az egészségére fog válni. Amaz, amint megérezte, hogy a halála poharát itta ki, Rosamundának kardot szegezve kényszerítette őt, hogy igya ki, ami maradt. A mindenható Isten ítéletéből így vesztek el ugyanabban a pillanatban az elvetemült gyilkosok.[209]

30. Miután ezek így elvesztek, Longinus praefectus Albsuindát a langobardok kincseivel együtt Konstantinápolyba a császárhoz küldte. Némelyek azt állítják, hogy Helmechissel és Rosamundával Peredeo is Ravennába ment, ahonnan Albsuindával Konstantinápolyba küldetett, ahol is egy népi látványosságon a császár jelenlétében egy csodálatosan nagy oroszlánt ölt meg.[210] Amint beszélik, a császár kitolatta szemeit, nehogy a királyi városban, mivel erős ember volt, valami gonoszságot kövessen el. Nemsokára két kést szerzett magának, amelyekből egyet-egyet a két ruhaujjában elrejtve a palotába sietett, ahol azt ígérte, hogy az Augustus számára igen hasznos dolgokat kész elmondani, ha annak elébe bocsátják. Az Augustus két meghitt patríciusát küldte hozzá, hogy meghallgassák szavait. Amikor azok Peredeóhoz érkeztek, ez, mintha valamit igen nagy titokban akarna elmondani, közelebb húzódott hozzájuk és a két kezében lévő késekkel, amelyeket elrejtve tartott, oly súlyosan megsebesítette mindkettőt, hogy nyomban a

208 Giselpert kb. 745 és 762 között volt Verona duxa. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 56–57.) Paulus latin szövege („*Qui se ob hanc causam vanitate solita aput indoctos homines Alboin vidisse iactabat*") megenged egy másik fordításváltozatot is: „emiatt dicsekedett szokásos hiúságával a tudatlan emberek előtt azzal, hogy látta Alboint".

209 Vö. *Origo* 5.

210 Szóbeli hagyományról lehet szó, mert a Paulus által használt forrásokban nincs nyoma.

földre zuhantak és kiadták lelküket. Így némiképpen a nagyerejű Sámsonhoz hasonlóan bosszulta meg a rajta ejtett sérelmeket, és két szemének elvesztéséért a császárnak két igen hasznos emberét ölte meg.

31. A langobardok ezután Ticinum városban közös megegyezéssel maguk közül a legnemesebb embert, Clephet tették királlyá. Ez a rómaiak közül sok előkelő embert részint kardélre hányatott, részint elűzött Itáliából. Feleségével, Masanéval együtt egy évig és hat hónapig[211] uralkodott, amikor is kíséretéből az egyik embere[212] kardjával leszúrta.

32. Halála után a langobardok, mivel tíz éven keresztül nem volt királyuk, hercegek alatt éltek.[213] Mindegyik herceg pedig a maga városát tartotta hatalmában: Zaban Ticinumot, Wallari Bergamust, Alichis Brexiát, Eoin Tridentumot, Gisulfus Forum Iuliit. Rajtuk kívül harminc más herceg volt, ki-ki a maga városában.[214] Ezekben az időkben pénzéhségből igen sok előkelő rómait megöltek. A többieket pedig a jövevények maguk között elosztották és adófizetőjükké tették oly formán, hogy terményeik harmadrészét a langobardoknak kellett beszolgáltatniuk.[215] Alboin és az egész nép bejövetelétől számítva a hetedik esztendőben ezek a langobard hercegek az egyházakat kifosztották, a papokat leöldösték, a városokat feldúlták, a vetések módjára növekvő lakosságot kíméletlenül irtották, s az Alboin által már elfoglalt vidékeken kívül Itália legnagyobb részét elfoglalták és langobard uralom hajtották.[216]

Vége a második könyvnek

[211] Az *Origo* 6 két évet, a *HLG* 6 két és fél évet említ, míg Aquitaniai Prosper (*Continuatio*, 338. o.) másfelet.

[212] Paulus szövegében a „puer" szó áll, ami azonban nem csupán 'fiút' jelenthet, hanem 'szolgát' vagy – ami esetünkben a legvalószínűbb – a kíséret tagját is.

[213] Más források (*Origo* 6, *HLG* 6, Prosper, *Continuatio*, 7, 338. o., Fredegar IV, 45. 143. o.) szerint az interregnum tizenkét évig tartott, a mai irodalom azonban Paulus véleményével egyezik meg.

[214] Paulusnál és más latin nyelvű forrásokban is gyakran fordul elő az itt hercegnek fordított dux méltóságnév a langobardoknál. Nem tudjuk biztosan, hogy mi volt a megfelelője, bár Hodgkin szerint (V, 183–184.) a 'heretoga' (vö. a mai német Herzog) lenne az. A langobard nevekben gyakran előforduló 'ari' elő-, illetve utóképző (pl. Arioald, Rothari) is kapcsolatban állhat ezzel a méltóságnévvel. A latin dux szó a langobardokkal kapcsolatban egyaránt jelenti egy harci egység, azaz „fara" urát, hadvezért, egy adott körzet városban székhelyét tartó vezetőjét (ahogy itt a szövegben is) és egy határ menti terület (pl. Friuli) urát, vagy éppen egy önálló hercegség (Spoleto, Benevento) vezetőjét. (Hartmann, 40.; Barnwell, 109–118.; P. Delogu: „Dux, Dukat II.: Vorkarolingischer Zeit [3] Langobarden", *LexMA*, III, coll. 1490–1491.)

[215] A minta a kései császárkorban a barbár népek birodalomba való betelepítésének szervezeti kerete, a *hospitalitas* és a nekik átengedett földek és szolganépesség egyharmados aránya lehetett. A tartalom azonban megváltozott: a langobardok nem tekinthetők a IV–V. századi értelemben hospeseknek, hiszen nem a birodalomban alkottak egyfajta enklávét, hanem ők telepedtek rá Itália nagyobb részén a római lakosságra. Ezenkívül Paulus szövegének tanúsága szerint nem a szolgák és a földterületek, hanem a földbirtokosok jövedelmének átengedéséről van szó.

[216] Az interregnum idején, pontosabban 575–576-ban foglalták el a langobardok Mantovát, Piacenzát, Modenát, továbbá Toscana és Közép-Itália más jelentős területeit.

III. könyv

Kezdődnek a harmadik könyv fejezetei

1. Hogyan jöttek kirabolni Galliát a langobardok hercegei, akiknek érkezését boldog Hospitius jóval korábban megjövendölte.
2. Arról a langobardról, aki meg akarta ölni boldog Hospitiust, miként meredett meg a jobb karja, s miként gyógyította meg ugyanaz a szent, amiért is ez a langobard szerzetessé lett.
3. Hogyan támadta meg Amatus patricius a langobardok seregét, hogyan győzték le és ölték meg, s miként tértek vissza a győztes langobardok gazdag zsákmánnyal Itáliába.
4. Az ismét Galliába tört langobardokat hogyan győzte le Mummulus patricius.
5. Hogyan verte le Mummulus patricius a szászokat, akik a langobardokkal jöttek Itáliába és Galliát fosztogatták.
6. Ugyanezek a szászok, akik asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt ismét Galliába mentek, s akiket, míg zsámányoltak, Mummulus megszorongatott, hogyan fizettek aranyban váltságdíjat, s érkeztek így el Sigispert királyhoz, majd tértek vissza hazájukba.
7. Miként szenvedtek súlyos vereséget a szászok, akik saját hazájukból el akarták űzni a suavokat és más népeket.
8. Hogyan tört be három langobard herceg – Amo, Zaban és Rodanus – Galliába, és hogyan győzte le Mummulus Zabant és Rodanust, s hogyan tértek vissza mindhárman Itáliába.
9. Miként vették be a frankok Anagnist, a langobardok erősségét, s hogyan ölte meg Ragilo grófot Chramnichis frank herceg, s hogyan koncolta föl ezt a Chramnichist a tridentumi langobardok hercege, Euin.
10. Sigispert frank király halála és Euin herceg házassága.
11. A fiatalabb Iustinus haláláról, s arról, milyen volt életében.
12. Tiberius Constantinus uralma, jócselekedetei, valamint a gazdagság, amit Isten átengedett neki.
13. Az aranyakról, amelyeket a császár Hilpericusnak küldött, boldog Gergelyről és Classis kifosztásáról.
14. Probinus pátriárka halála és utóda, Helias.
15. Tiberius Constantinus császár halála és Mauricius uralma.
16. Authari királyságáról és arról, milyen nagy biztonság volt az ő idején.
17. Hogyan tört be Childepertus Itáliába, de békét kötve hogyan tért haza.
18. Brexillus bevétele és Droctulf herceg menekülése.
19. Droctulf halála és a sírfelirat, amellyel megtisztelték.
20. Pelagius pápa egyházfősége és Helias pátriárka tévedése.
21. Childepert háborúja a hispánokkal és Ingundis halála.

A fejezetek vége

Kezdődik a langobardok történetének harmadik könyve

1. A langobard hercegek közül néhányan erős hadsereggel behatoltak Galliába.[217] Jövetelüket a Szentlélek kinyilatkoztatása következtében Hospitius, Isten embere, aki Nicea közelében remeteskedett, már jóval korábban előre látta, és ama város polgárainak meg is jósolta az őket fenyegető veszedelmeket. Fölöttébb önmegtartóztató és feddhetlen életű férfiú volt; testét vasláncokkal szorította össze, igen durva öltözéket viselt; eledele csupán kenyérből és kevés datolyából állott. A nagyböjt alatt pedig egyiptomi füvek gyökereivel táplálkozott, amelyekkel a remeték élnek, és amelyeket kereskedők hoztak neki. Arra méltatta őt az Úr, hogy általa nagy dolgok menjenek végbe, amelyek a tiszteletre méltó férfiú, Gregorius turonesi püspök könyveiben vannak leírva.[218] Ez a szent férfiú a langobardok Galliába való jövetelét e szavakkal jósolta meg: „Bejönnek – úgymond – a langobardok Galliába, és hét várost elpusztítanak, mert az Úr szemében igen nagyra növekedett már ezek gonoszsága. Esküszegésre adta magát ugyanis az egész nép, tolvajlásban vétkesek, rablásra hajlamosak és gyilkosságra is készek; teljesen hiányzik belőlük az igazságosság. A tizedet nem fizetik, a szegényt nem táplálják, a mezítelent nem ruházzák, a vándort nem vendégszeretettel fogadják.

[217] Vö. Tours-i Gergely, *HF*, IV, 42, 174–177. o. A hadjárat 569-ben vagy 570-ben zajlott le. Paulus alább, a III. 2. fejezetben adja rövid leírását. Avenches-i Marius szerint két hadjárat volt, s a korábbi, 569-ben, kudarcot vallott. (a. 569, 238. o.)

[218] A Szent Hospitiusról († 581) szóló rész forrása: Tours-i Gergely, *HF*, VI, 6, 272–273. o.

Ezért készül e csapás erre a népre jönni." Szerzetestársainak is parancsot adva azt mondta: „Ti is távozzatok erről a helyről, magatokhoz véve mindazt, amitek van. Íme, közeleg a nép, melyről már beszéltem." Amikor pedig azok azt felelték neki „Szent atyánk, mi nem hagyunk el téged", így szólt: „Miattam ne féljetek, mert úgy kell történnie, hogy bántalmazzanak engem, de nem árthatnak nekem, mégha meg is ölnek."

2. Miután pedig a szerzetesek eltávoztak, megérkezett a langobardok serege. Miközben mindent, amit csak talált, elpusztított, ráakad a helyre, ahová a szent férfiú bezárkózott. Ekkor ő a torony ablakában megjelenik előttük. Azok erre körülfogják a tornyot és bejárat után kutatnak, amelyen át hozzá bejuthatnak, ám azt nem találván, közülük ketten felmásztak a tetőzetre és azt lefejtették. Amikor láncokkal övezve és szőrruhába öltözve meglátták, így szóltak: „Hisz ez egy gonosztevő, aki gyilkosságot követett el, ezért tartják láncra verve." S tolmácsot híva azt tudakolják tőle, mi gonoszat tett, hogy ilyen büntetéssel sújtják. Mire ő azt vallja, hogy gyilkos és minden bűntett elkövetője. Ekkor az egyik kardot rántott, hogy leüsse a fejét; erre felemelt jobbja ütés közben megmerevült, és azt visszahúzni sem tudta. Elengedte a kardot, s az a földre hullott. Amikor ezt társai látták, egetverő lármát csaptak, sürgetve a szentet, adja kegyesen tudtukra, hogy mit tegyenek. Ekkor ő az üdvösség jelével megjelölve az elszáradt kart, azt ismét egészségessé tette. A meggyógyított langobard pedig áttérve Krisztus hitére, nyomban az egyháziak közé lépett; majd szerzetessé lett és Isten szolgálatában élete végéig megmaradt azon a helyen. Amikor pedig boldog Hospitius, midőn az Úr igéjét a langobardoknak hirdette, két herceg, aki tiszteletteljesen hallgatott rá, sértetlenül került vissza hazájába; mások azonban, akik szavait megvetéssel fogadták, még ott Provinciában nyomorúságosan elpusztultak.

3. Mialatt a langobardok Galliát dúlták, Amatus, Provincia patríciusa,[219] aki Gunthramnnak, a frankok királyának engedelmeskedett, sereget indított ellenük; és amikor csatára került a sor, megfutamodott, s közben halálát lelte. Ezután a langobardok oly nagy vérengzést vittek véghez a burgundok között, hogy a meggyilkoltak számát elgondolni sem lehet. Így mérhetetlen zsákmánnyal gazdagodva tértek vissza Itáliába.[220]

[219] Valójában Orléans-t és Burgundiát kormányozta, a patrícius címet Tours-i Gergely tulajdonította neki. (*HF*, IV, 42., 175. o.)

[220] Az egész fejezet a *Historia francorum*, IV, 42-ből (174–175. o.) származik. A burgundok a III. században Szilézia területéről vándoroltak el, s a Majna vidékén telepedtek le. 406-ban törtek be a Római Birodalom területére, 437-ben Aëtius ösztönzésére a hunok döntötték meg a Worms és Mainz környékén lévő első királyságukat (az ezzel kapcsolatos elbeszélések részévé lettek a Nibelung-mondakörnek). 443-ban a Genfi-tó környékén hozták létre a birodalmon belül autonómiát élvező ún. *foederatus* királyságukat, amely azután függetlenné vált, s Lyon környékére is kiterjedt. 534-ben Chlodvig frank király fiai hódították azt meg.

4. Ezek kivonulása után a király magához hívatta a Mummulusnak is nevezett Euniust,[221] és a patríciusi méltóságra érdemesítette.[222] Amikor pedig a langobardok ismét betörtek Galliába[223] és egészen Mustiascalmesig nyomultak előre, amely hely Ebredunum városa mellett fekszik, Mummulus is útnak indította seregét és a burgundokkal együtt odavonult. Miután seregével az erdők úttalan útjain erejüket vesztett langobardokat bekerítette, rájuk rontott és közülük sokat megölt, néhányat pedig elfogott és királya, Gunthramn elé küldte őket. A történtek után a langobardok is visszatértek Itáliába.

5. Ezek után a szászok – akik a langobardokkal jöttek Itáliába – törtek be Galliába[224] és a Stablo helység mellett lévő regensisi területen ütöttek tábort; és a szomszédos városok vidékén portyáztak zsákmányolva, foglyokat ejtve, sőt mindent el is pusztítva. Amint ez Mummulus tudtára jutott, sereggel támadt rájuk, közülük sokat levágott, s az öldöklést abba sem hagyta, míg az éj véget nem vetett neki. Ő ugyanis akkor ütött rajta az elővigyázatlan embereken, amikor legkevésbé sem gyanították, hogy mi vár rájuk. Miután megvirradt, a szászok újra sereget alkottak, erősen készülődve az ütközetre; miután azonban egymással követeket váltottak, békét kötöttek, s miután Mummulust megajándékozták, s a foglyokat meg az összes zsákmányt visszaadták, hazatértek Itáliába.[225]

6. A szászok pedig azután, hogy visszatértek Itáliába, feleségeiket, gyermekeiket s minden ingó vagyonukat magukhoz véve elhatározták, hogy ismét Galliába mennek, mégpedig azért, hogy majd Sigispert királynál jó fogadtatásra találva az ő segítségével hazájukba visszatérhessenek.[226] Kétségtelen, hogy a szászok azért jöttek feleségeikkel és gyermekeikkel Itáliába, hogy ott letelepedjenek; ám ők, amennyire az a dolgokból kitetszik, nem akarták magukat a langobardok uralmának alávetni. A langobardok azt sem engedték meg nekik, hogy saját törvényeik szerint éljenek, s amint tartják, ezért is mentek vissza hazájukba. Miután Galliába érkeztek, két ék alakú seregre oszlottak; az egyik ék Nicea városán vonult keresztül, a másik pedig Ebredunumon át, éppen azt az utat téve meg visszafelé, amelyet az előző esztendőben követtek. Mivel éppen aratás ideje volt, összegyűjtötték és kicsépelték a gabonát, s azzal táplálkoztak, meg jószágaiknak is abból adtak enni. Nyájakat zsákmányoltak és a gyújtogatástól sem riad-

[221] Auxerre grófjának fia, Gunthramn híve, de 581-ben ellene fordul és vele szemben Gundoald trónigényét támogatja, aki I. Chlotar fiának mondta magát. (Vö. *HF*, IV–VII, passim.)
[222] A fejezet Tours-i Gergely elbeszélését követi. (*HF*, IV, 42., 175. o.)
[223] 571-ben.
[224] 572-ben.
[225] A fejezet alapja ez esetben is a *HF* (IV, 42, 175–176. o.), azzal a különbséggel, hogy Gergely szerint a szászok csak azzal a feltétellel térhettek vissza Itáliába, hogy megesküdtek: visszatérnek, s elismerik a frank király uralmát maguk fölött.
[226] 573-ban.

tak vissza. Amikor eljutottak a Rhodanus folyóhoz, hogy rajta átkelve Sigisbert országába vonuljanak, Mummulus hatalmas sokasággal eléjük került. Ennek láttára nagy félelem fogta el őket, s miután váltságdíjként sok aranypénzt fizettek, megengedték nekik, hogy a Rhodanuson átkeljenek. Sigispert királyhoz tartva, kereskedésükkel útközben sokakat rászedtek, mivel olyan rézdarabokat adtak el nekik, amelyeket – nem tudom miként – úgy színeztek, hogy azok próbás színaranynak látszottak. Így történt, hogy sokan, akiket e csalás megtévesztett, koldusbotra jutottak, mert aranyat adtak és helyette rezet kaptak. Végül, miután megérkeztek Sigispert királyhoz, engedélyt kaptak, hogy visszatérjenek arra a helyre, ahonnan korábban eljöttek.

7. Amikor pedig elérték hazájukat, azt a suavoktól és más népektől, akikről már említést tettünk,[227] megszállva találták. Ezeket megtámadták s őket kiűzni és elpusztítani törekedtek. Ám ők az ország harmadrészét ajánlották fel nekik, mondván: „Élhetünk mi együtt, és lakhatunk közösen is, ellenségeskedés nélkül." Mivel a szászok ebbe semmiképp sem akartak beleegyezni, az ország felét ígérték nekik oda, majd a kétharmadát, önmaguknak csak az egyharmadát tartva meg. A szászok még mindig vonakodtak, mire ezek a földdel együtt összes jószágaikat is fölajánlották, csakhogy a háborúskodást elkerüljék. A szászok azonban ezzel sem érve be, háborút akartak, s már a csata előtt megállapodtak, hogyan fogják maguk között a suavok feleségeit elosztani. Ám a dolog nem úgy végződött, mint hitték. A lezajlott ütközetben ugyanis közülük húszezren vesztek oda, míg a suavok közül csak négyszáznyolcvanan estek el, a többiek pedig megszerezték a győzelmet. A hatezer szász, aki az ütközetet túlélte, megfogadta, hogy addig sem szakállukat, sem hajukat nem nyírják le, míg ellenségeiken, a suavokon bosszút nem állnak.[228] Újból harcra keltek hát; de keményen megverték őket, mire abbahagyták a háborúskodást.[229]

8. Ezután három langobard herceg, Amo, Zaban és Rodanus Galliába törtek.[230] Amo Ebredunumon át vette útját, és a király által érdemeiért Mummulusnak ajándékozott Machao villáig nyomult, s ott tábort ütött. Zaban pedig Deinsis városán átvonulva Valentiáig jutott; Rodanus meg Gratianopolis városára támadt. Amo Arelate tartományt a körülötte fekvő városokkal együtt meghódította, és a

[227] Lásd *HL*, II. 6.

[228] Tacitus ugyanezt írja a chattusokról. (*Germ*, 31.)

[229] A fejezetet Paulus itt is Tours-i Gergelytől vette át. (*HF*, V, 15, 213–214. o.)

[230] A fejezet a *HF*, IV, 44-en (178–180. o.) alapul, de érthető módon tompítja Tours-i Gergely szövegének langobard-ellenes élét, kimarad belőle annak elbeszélése, hogy az Isère folyó gázlóját isteni akaratból egy állat mutatta meg a seregnek, s a segusiumi (Susa) eseményeket is másként adja elő. Gergely ugyanis megemlíti, hogy Mummulus szolgájának érkezését cselesen maga Sisinnius rendezte meg, hogy ily módon bírja Zabant távozásra. Ez a hadjárat 575-ben zajlott le. A langobard kudarc következtében Guntramn ellenőrzése alá vonta az Itália védelme szempontjából kulcsfontosságú susai és aostai völgyeket.

Massilia városa mellett fekvő Campus Lapideusig nyomulva ami csak eléje került, mindent pusztasággá tett; amikor pedig Aquinses városát készült ostromolni, huszonkét font ezüstöt elfogadva továbbvonult. Rodanus és Zaban hasonlóképp gyújtogatva és fosztogatva pusztított minden helyet, ahová csak eljutott. Mihelyt ezeket a dolgokat Mummulus patríciusnak hírül adták, azonnal hatalmas sereggel nyomult ellenük; először Rodanussal ütközött meg, aki Gratianopolist ostromolta, és seregének nagy részét levágta, magát Rodanust pedig, aki az ütközetben lándzsadöfést kapott, arra kényszerítette, hogy a hegyek magaslataira meneküljön. Onnan Rodanus, ötszáz emberének kíséretében, akik még mellette maradtak, az erdők járatlan sűrűjében utat törve magának eljutott Zabanhoz, aki éppen Valentia városát ostromolta, és előadta neki a történteket. Amikor ők útjukban most is mindent elpusztítva Ebredunum városához érkeztek, ott Mummulus óriási seregével megrohanta, és csatában legyőzte őket. Erre Zaban és Rodanus Itáliába visszafelé igyekezve Segusiumba jutott, amely várost a császár nevében Sisinnius, az akkori magister militum[231] tartotta megszállva. Megérkezett hozzá Mummulus egyik szolgája, s átnyújtotta Mummulus levelét, és elmondta, hogy amaz gyorsan közeledik. Erről értesülve Zaban és Rodanus nyomban visszatért hazájába. Hallva ezt Amo, összeszedte valamennyi zsákmányát, s útnak indult, hogy Itáliába visszatérjen, ám a nagy havazásoktól akadályoztatva zsákmányának tetemes részét hátrahagyva alig tudott övéivel az Alpokon átvergődni, s így érkezett haza.[232]

9. Ezen napokban Anagnis erőssége, amely Tridentum felett, Itália határán feküdt, a benyomuló frankoknak megadta magát.[233] Ezen okból Lagaris langobard grófja,[234] akit Ragilónak neveztek, Anagnisba ment és azt kifosztotta. Amikor a zsákmánnyal visszatérőben volt, Rotalianum mezején Chramnichis frank vezér rátámadt, és számos emberével együtt megölte. Ez a Chramnichis nem sokkal ezután Tridentumhoz jött, és elpusztította azt. Őt a nyomában lévő Euin tridentumi herceg a Salurnis nevű helynél társaival együtt felkoncolta, az egész zsákmányt

[231] Valószínűleg azonos azzal a Sisiges nevű osztrogót vezérrel, aki a gót állam bukása után (553) a Cotti Alpokat hatalmába kerítette, s azt a keletrómaiak felhatalmazásával, a magister militum, azaz katonai főparancsnok címet elnyerve ellenőrizte, ellenállva a langobard támadásoknak. (Vö. Prokopios, *BG*, VI, 28, 30–33, Dewing, vol. IV, 122–123. o.)

[232] Paulus és Tours-i Gergely nem adnak hírt további, Galliába vezetett langobard hadjáratokról, ellentétben Fredegarral (III, 68., 111. o.), aki ezt követően, igaz, bizonytalan datálással (*„alio anno")*, megemlít még egy, langobard szempontból sikertelen akciót, amelyet bizonyos Taloardus és Nuccio duxok vezettek. Erről beszámol Avenches-i Marius is (a. 574, 239. o.), 574-re téve az eseményt.

[233] A fejezet valószínűleg Tridentumi Secundus elveszett krónikáján alapul.

[234] Az eredeti szöveg Ragilót a *„comes langobardorum"* címmel említi. A forrásokban a comes cím a langobardokkal kapcsolatban igen ritkán fordul elő, feltehetően azért, mert a comes civitatum cím helyett a langobardok a guastaldus kifejezést használták, és a kíséretek tagjait sem comesnek, hanem gasindinak nevezték. Nem tudni, mi volt a comes konkrét hatásköre a területi igazgatásban fontos szerepet játszó duxok, illetve a guastaldusok mellett. (Vö. Barnwell, 124–125.)

pedig, amelyet amaz ejtett, mind visszaszerezte, s a frankokat kiűzve Tridentum vidékét visszaszerezte.[235]

10. Ebben az időben Sigisbert frank királyt testvérének, a vele hadban álló Hilpericnek a cselszövése következtében meggyilkolták, s a királyság kormányzását fia, a még gyermek Childebert vette át anyjával, Brunichildissel együtt.[236] Euin tridentumi herceg pedig, akiről az imént beszéltünk, feleségül vette Garibald bajor király leányát.[237]

11. Ekkor Konstantinápolyban – amint fentebb mondtuk[238] – a fiatalabb Iustinus uralkodott, egy minden tekintetben kapzsiságának élő ember, aki a szegényeket megvetette és a senatorokat kifosztotta. Bírvágya oly heves volt, hogy vasszekrényeket csináltatott magának és az összerablott aranytalentumokat azokban halmozta föl.[239] Azt is beszélik róla, hogy a Pelagius-féle eretnekségbe esett.[240] Mivel szívét az isteni parancsolatoktól elfordította, Isten igazságos ítélete következtében elhagyta az értelem világossága, s megőrült. Ekkor Tiberiust mint caesart maga mellé vette,[241] hogy a palotát vagy az egyes tartományokat kormányozza. Ez igazságos, rátermett, tevékeny, eszes és adakozó ember volt, az ítélkezésben elfogulatlan, győzelmei által híres és – ami mindezeknél előbbre való – igaz keresztény is.[242] Amikor pedig a kincsekből, melyeket Iustinus felhalmozott, a szegények között sokat szétosztogatott, Sophia Augusta igen gyakran szemére hányta, hogy az államot szegénységbe taszítja, mondván: „Amit én sok éven át összegyűjtöttem, azt te rövid idő alatt tékozlóan szétszórod." Ő pedig válaszolta: „Bízom az Úrban, hogy kincstáramból a pénz sohasem fog hiányozni annyira, hogy a szegények alamizsnát ne kapjanak és a foglyok ki ne váltassanak. Ez ugyanis a legnagyobb kincs, mivel az Úr azt mondja: »Gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyországban, ahol sem a rozsda, sem a moly tönkre nem teszi, és

[235] Chramnichis vállalkozására feltehetően 584-ben került sor egy bizánci–frank közös akció keretében (Bognetti, *S. Maria*, 163.), melyet 576-ra datál Christie (86. o.), 574-re Fröhlich (*Studien, I*, 84. o.), 582-re Schmidt (*Die Ostgermanen*, 600–601) és 583-ra Bognetti (*S. Maria*, 163.). Jarnut (*Geschichte der Langobarden*, 38.), kettéválasztva az eseményeket, 577-re teszi Ragilo vereségét, s 581-re Evin győzelmét a frankok felett.

[236] Ez a fejezet is nagyrészt Tours-i Gergely alapján készült. (*HF*, IV, 51; V 1., 187–189, 194–195. o.)

[237] Theodelindának, a langobardok későbbi királynéjának lánytestvérét.

[238] Lásd II, 4.

[239] A fejezet fő forrása: *HF*, IV, 40; V 19 és 30. (171–172, 225–226, 235–236. o.)

[240] Ez az eretnekség Pelagiusról († 418 után), egy Britanniából származó szerzetesről kapta a nevét, aki azt hirdette, hogy az eredendő bűn csupán elrettentő példa, ami nem vált generációkon keresztül áteredő bűnné, s az ember a maga szabad akaratából képes az üdvözülésre. Pelagiusszal Szent Jeromos és Szent Ágoston szállt vitába; ennek ellenére Pelagius nézetei széles körben elterjedtek keleten és nyugaton egyaránt. Az azonban nem bizonyos, hogy Justinus valóban pelagiánus lett volna. (Vö. Lamma, 202.)

[241] 574-ben.

[242] Az eddigiekkel vö. Tours-i Gergely, *HF*, IV, 40, (171–172. o.) azzal a különbséggel, hogy Gergely nem beszél Isten ítéletéről.

ahol a tolvajok sem ássák ki, és nem lopják el.«[243] Abból tehát, amit az Úr megadott, gyűjtsünk az égben kincseket, és ezért e világon is gazdaggá tesz minket az Úr." Tizenegy évi uralkodás után Iustinus életének véget vetett elmebaja, amelyben szenvedett.[244] Az ő idejében folytak a gótok és a frankok ellen azok a háborúk, amelyeket Narses patrícius vezetett, s amelyekről fentebb már beszéltem.[245] Végül pedig, amikor Rómát Benedek pápa idejében éhínség szorongatta, mivel a langobardok a város környékén mindent elpusztítottak, akkor azt kegyességre való törekvésével úgy enyhítette, hogy Egyiptomból hajókon sok ezer mérő gabonát szállíttatott oda.[246]

12. Iustinus halála után[247] Tiberius Constantinus, a római királyok között az ötvenedik[248] vette át az uralmat. Ahogy az imént említettem, ő már Iustinus alatt mint caesar igazgatta a császári udvart, s nap mint nap sok alamizsnát osztogatott szét, amiért is aztán az Úr nagy mennyiségű arannyal ajándékozta meg. Egyszer ugyanis, amint a palotában sétálgatott, az épület padozatán egy márványlapot pillantott meg, amelybe az Úr keresztje volt bevésve, és így szólt: „Az Úr keresztjével homlokunkat és mellünket tartozunk megerősíteni és íme, azt most lábunkkal tapossuk." S nyomban megparancsolta, hogy a márványlapot emeljék ki onnan. Amikor azonban a táblát kiásták és eltávolították, alatta egy másikat találtak, ugyanolyan jellel. A császár ezt is kivétette. Eltávolítva azt egy harmadikra akadtak. Midőn pedig parancsára ezt is kiemelték, százezer aranynál is többet tartalmazó kincstárra bukkantak. A császár a kincset kivétette, és ezután még a szokásosnál is bőkezűbben adakozott a szegényeknek. Narses, Itália patríciusa is, akinek Itália egyik városában nagy háza volt, tömérdek kincsével megérkezett a fentebb említett városba,[249] és ott a saját házában titkon nagy földalatti üreget ásatott, amelyben sok ezer centenarium[250] aranyat és ezüstöt helyezett el. Mindazokat, akik erről a dologról tudtak, megölette, csupán egyetlen öregemberre

[243] Máté 6, 20. Paulus pontosan idézi a latin bibliaszöveget, leszámítva azt, hogy nála a „demolitur" szó helyett a „corrumpit" szerepel.

[244] Valójában majdnem tizenhárom évig uralkodott (565 novemberétől 578 októberéig). Igaz, Tours-i Gergelynél (*HF*, V, 30., 235. o.) és Fredegarnál (III, 80, 115. o.) tizennyolc év áll.

[245] Paulus ezen a helyen téved, hiszen ezek a háborúk, ahogyan azt maga is helyesen írta a II, 3–4. fejezetben, Justinianos alatt zajlottak, leszámítva a brentek fellázadt királya, Sinduald elleni akciót (566 vagy 567).

[246] Vö. *LP*, Benedictus I, I–II, 308. o. A felhasznált forrás több ízben befolyásolja Paulusnál a személyiségek jellemét. Míg fentebb kedvezőtlen színben tüntette fel Justinost, addig itt kegyességre törekvőnek nevezi.

[247] 578-ban.

[248] A szövegben a *„romanorum regum"* kifejezés áll. Az a számítás, amely szerint II. Tiberios lenne az ötvenedik római uralkodó, pontatlan. Maga Paulus a *Historia romanában* (XVI, 11) Justinianost a negyvenkilencediknek mondja, melyből következően Tiberios az ötvenegyedik lenne.

[249] *„...supra memoratam urbem advenit..."*, mondja az eredeti szöveg, ugyanakkor homályos, hogy a *„supra memoratam"* a Narses itáliai lakhelyéül szolgáló városok közül melyikre, Nápolyra vagy Rómára vonatkozik. (Vö. *HL*, II, 5, 11.) Más vélemény szerint (Zanella, 300. o., 28. jegyz.) egyenesen Konstantinápolyról lenne szó.

[250] Egy *centenarium* száz font súlynak felel meg, ami kb. 32,7 kg.

bízta a titkot, esküt csikarva ki tőle. Narses halála után az említett öreg Tiberius császár elé járult, és ezt mondta neki: „Ha nekem is lesz belőle valami előnyöm, úgy nagy dolgot árulok el neked, Caesar." Az pedig válaszolta neki: „Mondd el, amit szeretnél, mert valóban javadra fog válni, ha olyat társz fel előttem, ami hasznos lehet." „Birtokomban van – szólt – Narses elrejtett kincse; amit, mivel közeledik életem vége, nem tarthatok tovább titokban." Tiberius császár ekkor örvendezve elküldi szolgáit arra a helyre. A visszatérő[251] öreget a szolgák álmélkodva követik; s eljutva a föld alatti üreghez, felnyitják és leereszkednek. Oly tömérdek aranyat és ezüstöt találtak benne, hogy azoknak, akik elszállították, több napba telt, amíg nagy nehezen kiürítették. Tiberius pedig szokása szerint bőkezűen adakozva csaknem az egészet szétosztotta a szűkölködők között.[252] Amikor a császári korona átvételére készült, és a nép szokás szerint a cirkuszban az előadásra várta, [Sophia császárné][253] összeesküvést szőtt ellene, hogy Iustinus unokáját, Iustinianust emelje a császári méltóságra.[254] Ő azonban előbb a szent helyeket látogatta meg, azután pedig magához hívatta a város főpapját, s a consulok és a praefectusok társaságában bevonult a palotába, ahol bíborba öltöztették, diadémmel megkoronázták, a császári trónra ültették és roppant örömujjongás közepette dicsőséges uralmában megerősítették. Amikor ezt ellenségei meghallották, képtelenek lévén bármi módon akadályozni őt, aki Istenbe vetette reményét, szégyenletes zavarodottság szállta meg őket. A történtek után néhány nappal megjelent Iustinianus, és a császár lábai elé borult, ezerötszáz aranyat ajánlva fel, hogy kegyelmét elnyerje. Tiberius a megszokott türelmével fogadta őt, és úgy rendelkezett, hogy mellette maradjon a palotában. Sophia Augusta azonban – megfeledkezve ígéretéről, amelyet egykor Tiberiusnak tett – összeesküvést próbált szőni ellene. Amikor Tiberius vidéki lakába távozott, hogy a császárok szokása szerint harminc napig a szüreten mulasson, titkon magához hívatta Iustinianust és őt akarta uralkodóvá emelni. Amint Tiberius ezt megtudta, gyorsan visszatért Konstantinápolyba, a császárnét börtönbe záratta, minden vagyonától megfosztotta, csak annyit hagyva meg neki, amennyi a napi létfennartáshoz szükséges volt. A császárné szolgáit is eltávolította, és mellé a saját hű emberei közül másokat helyezett, akik csak neki engedelmeskedtek; egyszersmind szigorúan megparancsolta, hogy a korábbiak közül senkit se bocsássanak hozzá. Iustinianust pedig csak megdorgálta, sőt később annyira megkedvelte, hogy saját leányát az ő fiának ígérte, és viszont, annak leányát saját fiának szánta. Mindezek a dolgok

[251] A logikus – és Tours-i Gergely által is használt – *praecedens* ('elöl haladó') helyett – hacsak nem egyszerű szövegromlásról van szó – Paulus a *recedens* ('visszatérő') kifejezést azért választhatta, hogy érzékeltesse, a II, 5. és 11. fejezetnek megfelelően Konstantinápolytól távoli, itáliai város az esemény helyszíne.

[252] A kincsek megtalálásának leírása Tours-i Gergelytől származik (*HF*, V, 19., 225–227. o.), akinek elbeszélése szerint viszont Narses elhagyta Itáliát, és egy azon kívül található városban helyezte el a kincseket.

[253] A Waitz-féle kiadás alapját képező egyik kéziratos változat értelmében. (Bethmann–Waitz, 99.)

[254] A fejezet ezt követő része ugyancsak a *Historia francorum*on alapul. (V, 30., 235–236. o.) Justinianos Germanosnak, I. Justinianos császár unokatestvérének a fia volt.

azonban, magam sem tudom, mi okból, egyáltalán nem valósultak meg.[255] Hadserege, amelyet maga vezetett, a perzsákat keményen megverte, s győzelmesen hazatérve húsz elefántot és oly roppant zsákmányt hozott magával, hogy az vélhetően minden emberi vágyat kielégíthetett.[256]

13. Amikor Hilperic, a frankok királya elküldte hozzá követeit, viszonzásul sok ékszert és egyenként egy fontot nyomó aranyérméket kapott tőle, melyeknek az egyik oldalán a császár képe volt, körülötte ezzel a felirattal: TIBERIUS CONSTANTINUSÉ, AZ ÖRÖKKÉ FELSÉGES CSÁSZÁRÉ, a másikon pedig egy négyes fogat, rajta magasodó alakkal és ezzel a felirattal: A RÓMAIAK DICSŐSÉGE.[257] Az ő idejében írta meg a *Moráliák* könyveit boldog Gregorius diaconus, kiből később pápa lett, ekkor pedig apocrisiarius volt a császári városban, és annak püspökét, Euthiciust, akinek a feltámadásról téves nézetei voltak, a császár jelenlétében megcáfolta.[258] Ebben az időben Faroald, a spoletumiak első hercege, a langobardok seregével Classisra támadt, s a gazdag várost minden kincsétől megfosztva hagyta el.[259]

14. Miután Probinus patriarcha, aki egy évig vezette egyházát, Aquileia mellett meghalt, azon egyház élére Helias papot állították.[260]

15. Tiberius Constantinus, miután hét éven át kormányozta a birodalmat, halála napját érezve közeledni, Sophia Augusta hozzájárulásával a cappadociai származású Mauriciust, aki igen derék ember volt, szemelte ki utódjául a hatalomban, és királyi ékszerekkel feldíszített leányát ezen szavak kíséretében adta át neki: „Neked ajándékozom a birodalmamat leányommal együtt. Uralkodj szerencsésen, és mindig emlékezz arra, hogy a méltányosságban és az igazságosságban találod meg a gyönyörűséget."[261] Miután ezt mondta, e világból átköltözött

[255] Az értesülés pontatlan, Tiberiusnak ugyanis nem volt fia, hanem mindkét gyermeke lány volt. Egyikük Maurikioshoz ment férjhez, amint azt alább (III, 15.) olvashatjuk, a másik pedig feltehetően épp Justinianos fiához, Germanoshoz. (Vö. E. Stein, „Justinianus", in *Paulys*, X, 2, col. 1313.)

[256] Itt a melaténéi győzelemről lehet szó (575), ami azonban nem az uralkodó, hanem Justinianos nevéhez fűződik. (Vö. Johannes Biclarensis, a. 575, 214. o.)

[257] Ezek az értesülések Tours-i Gergely *Historia francorum*ából származnak. (VI, 2, 266–267. o.)

[258] Gergely, mielőtt pápává választották, 579 és 585 között töltötte be az apocrisarius, azaz a pápa konstantinápolyi követének tisztét. Itt kezdte el írni a bibliai Jób könyvéhez készített kommentárjait *(Moralia sive expositio in Iob)*, amelyeket 595-ben Rómában fejezett be. Paulus részben Beda Venerabilistől (*Chronica*, a. 526, 308. o.; *Historia ecclesiastica gentis anglorum*, II, 1) veszi át Gergelylyel kapcsolatos értesüléseit, amelyeket felhasznált *Vita Gregorii* c. munkájában is. (7–9.) Eutychios konstantinápolyi pátriárka (552–565, 577–582) tagadta a test feltámadását, mondván, hogy ekkor az emberi test anyaga alig érzékelhető. Nézeteit Gergely cáfolta a *Moraliá*kban, ahonnan azt is megtudhatjuk (*Moralium liber*, XIV, 56., 438–439. o.), hogy Euthychios a halálos ágyán visszavonta nézeteit.

[259] Azt, hogy Faroald lett volna Spoleto első langobard hercege, más forrás nem erősíti meg.

[260] Helias, aki 571–587 között volt pátriárka, nem fogadta el a Három fejezet elítélését, s nézeteihez még a pápával szemben is ragaszkodott.

[261] Paulus itt is a *Historia francorum* (VI, 30, 298–299. o.) alapján dolgozott, leszámítva azt, amit Tiberius uralkodásának időtartamáról és Maurikios származásáról mond. Ez utóbbiakkal kapcsolatos

az örök hazába, elhunytával mély gyászba borítva népét. Ugyanis rendkívül jóságos, adakozásra kész, ítéleteiben igazságos, döntéseiben igen óvatos ember volt; senkit sem nézett le, hanem mindenkivel jóindulattal törődött, és mivel mindenkit szeretett, őt is mindenki szerette. Halála után Mauricius bíborpalástot öltve, diadémmel koszorúzva a cirkuszba ment, ahol ujjongva üdvözölték, mire ajándékokkal halmozta el a népet. Ő volt az első, akit görög származásúként az uralkodásra emeltek.

16. A langobardok pedig, miután tíz éven át éltek a hercegek uralma alatt, végre közös megegyezéssel Autharit, a fentebb említett Cleph fejedelem fiát királyukká tették.[262] Érdemei jutalmául a „Flavius" névvel illették, s ezt az előnevet utána a langobardok minden királya szerencsésen viselte.[263] Az ő idejében a királyság helyreállítása érdekében az akkori hercegek vagyonuk felét a királyi szükségletek fedezésére adták, hogy legyen, amiből megélhessen mind maga a király, mind azok, akik csatlakoztak hozzá, és szolgálatában különféle tisztségeket viselnek. Az adókkal terhelt népet pedig a langobard jövevények maguk között osztották el.[264] S ez volt csodálatra méltó a langobardok királyságában, hogy nem létezett erőszakoskodás, senkinek nem vetettek cselt, senkit igazságtalanul robotmunkára sem kényszerítettek, s nem is fosztottak ki, nem fordultak elő sem lopások, sem rablások, mindenki biztonságban, félelem nélkül mehetett, ahova tetszett.

17. Ebben az időben Mauricius császár követei által ötvenezer solidust[265] küldött Childepert frank királynak, hogy seregével rohanja meg a langobardokat és űzze ki őket Itáliából. Ő a frankok megszámlálhatatlan sokaságával be is rontott hamarosan Itáliába. A langobardok azonban városaikban erősen elsáncolták magukat, s végül követváltások útján és ajándékok felajánlásával békét kötöttek Childeperttel. Amikor visszatért Galliába, Mauricius császár, tudomást szerezve arról, hogy ő a langobardokkal szövetséget kötött, követelni kezdte solidusait,

---

értesülései talán Secundustól származnak. Maurikios 578-tól a keleti hadsereg parancsnoka, 582-től császár volt. Harcolt a perzsák ellen, akikkel 591-ben kedvező feltételekkel kötött békét, valamint az avarokkal és a szlávokkal. Több ízben próbálta a frankokat a langobardok ellen fordítani. 602-ben a fellázadt hadsereg Phokast kiáltotta ki császárrá, aki megölette.

262 A *Origo* 6 és a *HLG* 6 tizenkét évre teszi az interregnum idejét. Fredegar szerint (IV, 45, 143. o.) az szintén tizenkét évig tartott, s Autharit a langobardok Guntramn (561–593) és II. Childebert (575–596) frank királyok beleegyezésével tették királlyá, adófizetésre kötelezve őt.

263 Már a keleti gót Theoderich is (493–526) felvette ezt a római császári nevet, hogy Itália római származású lakosai fölötti uralmát legitimálja. Reccared vizigót király ugyancsak viselte a „Flavianus" nevet.

264 A langobard jövevények a *„langobardos hospites"* fordítása. A latin szóban kifejeződhet a római *hospitalitas* rendszerének emléke, amelynek megváltozott formájáról már esett szó. (Vö. II, 32., 215. jegyz.). Itt azonban valamennyi római eredetű lakosra kivetett „állami" adóról is szó lehet, amelyet szabadságuk elvesztése nélkül fizettek. (Vö. Delogu, „Longobardi e romani", 115–120.) Ha azonban szó szerint vesszük a kérdéses részt, akkor az inkább a római lakosságnak a langobardok által létrehozott új igazgatási egységekbe (ducatus vagy guastaldatus) való beosztásáról tanúskodik.

265 Kb. 4,6 g súlyú aranypénzérme.

amelyeket a langobardok leverésére adott. Childepert azonban nagy hatalmában bizakodva még csak választ sem kívánt adni ebben ez ügyben.[266]

18. Miután ezek történtek, Authari király Brexillus városát, amely a Padus partján fekszik, ostrom alá vette. Ide menekült ugyanis a langobardok elől Droctulft herceg, és a császár pártjára szegődvén, az őrséghez csatlakozva vitézül ellenállott a langobardok seregének. A svábok, tehát az alemannok népéből származott, a langobardok között nőtt fel és kiváló képességeinél fogva kiérdemelte a hercegi méltóságot; mikor azonban alkalom adódott, nyomban fegyvert ragadott a langobardok ellen, hogy fogságáért bosszút álljon.[267] A langobardok súlyos küzdelmet folytattak vele, s végül is az őrséggel együtt, amelynek segítségére volt, legyőzték, és arra kényszerítették, hogy Ravennába vonuljon vissza. Brexillust bevették, s falait földig lerombolták. Ezután Authari király Smaragdus patríciussal, aki akkor Ravenna élén állott, három évre békét kötött.[268]

19. Ennek a Droctulftnak – akiről most beszéltünk – a vezetésével Ravenna katonasága sűrűn hadakozott a langobardok ellen, s miután hajóhadat építettek, az ő segítségével űzték el a Classis városát megszállva tartó langobardokat. Amikor élete véget ért, boldog Vitalis mártír templomának küszöbénél[269] tiszteletére síremléket emeltek, és ezzel a sírfelirattal mondták el dicséretét:

Eme sírbolt zárja magába Droctont, ám csak a testét,
mert széles e földön éltetik érdemei.
Suavoktól született, de a bardokkal élt,
így kedves volt mind a két népnek.[270]
Külseje rettentő volt, de a jót akarta a lelke,
hosszú szakálla fedte nagyszerű keblét.
A rómaiak jelvényeiért dobogott a szíve,
ezért pusztította vérei népét.
Megvetette övéit, míg minket szeretett,

[266] A fejezet Tours-i Gergelyt követi (*HF*, VI, 42., 314. o.), bár Tours-i Gergely szerint Maurikios követeinek útjára a hadjárat után került sor, továbbá a hadjárat, amely 584-ben zajlott le, a langobardok alávetését eredményezte. Az alávetést Fredegar is említi, ugyanakkor azt is mondja, hogy Childepert nem bántotta a langobardokat, és barátságra lépett velük. (III, 92., 118. o.) Johannes Biclarensis szerint viszont a hadjárat mindkét nép számára előnytelennek bizonyult. (a. 584, 217. o.)

[267] Droctulf herceg volt, ezért nem világos, hogy Paulus mit ért fogságon (captivitas), ha csak azt nem, hogy foglyoktól származott. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 54.) Theophylaktos Simokatta szerint (*Historiae*, II, 17.) 587–588 körül Jóannés Mystakón alvezéreként sikeresen harcolt az avarok ellen Thraciában, a bizánciak oldalán. (Vö. Szádeczky, 70.)

[268] Smaragdus 585-ben lett (első ízben) exarchos, a békét nem sokkal ezután köthették meg.

[269] A San Vitale templom ma is áll Ravennában, de a síremlék nem maradt fönn. A szöveg ellenben megtalálható két, feliratgyűjteményeket tartalmazó kódexben is, mint a Parisinus 528, és a Vatikáni Könyvtárban lévő Palatinus 833. A British Museumban őrzött Harleianus 3685. ezektől kissé eltérő változatot tartalmaz. Mivel hasonló gyűjteményeket már a VII. században is összeállítottak, Paulus nem feltétlenül látta a saját szemével az eredetit. (Vö. Capo, 475.)

[270] Az eredeti szövegben szójáték szerepel: *„Cum Bardis fuit ipse quidem, nam gente Suavus/Omnibus et populis inde suavis erat."* Suavus = suav, svéb (népnév), suavis = kedves.

úgy tartotta, hogy Ravenna a hazája.
Brexillum vívása volt dicső tettei közt az első,
amidőn ott időzött, félték ellenei.
A római jelvényeket segítette, teljes erejével,
az első lobogót Krisztus adta neki.
Classis kikötőjét[271] Faroald bevette csalárdul,
ám felszabadítására ő hajóhadat ácsolt.
Kicsiny hajóin a Badrinus folyón hadakozva
maga verte le a bardok sokaságát.
Majd pedig az avarokat győzte le keleti tájon,
hatalmas zsákmányt szerezve urainak.
Vitalis mártír segítette diadaljaihoz, melyeket
gyakran aratott, győztesként ujjongva,
s azt kérte, hogy az ő szentélyében nyugodjon a teste,
s rendelte, halála után e hely őrizze porhüvelyét.
Erre a végső órán Johannes papot kérte,[272]
kinek kegyes szeretetéből tért meg ebbe a földbe.

20. Benedek pápa után Pelagiust tették a római egyház főpapjává, mégpedig uralkodói jóváhagyás nélkül, mivel a langobardok Rómát körös-körül oly szoros ostromzár alatt tartották, hogy a városból senki sem távozhatott.[273] Ez a Pelagius Helias aquileiai püspöknek, aki a calchedoni zsinat három fejezetét nem akarta elismerni,[274] igen tanulságos levelet küldött, amelyet boldog Gergely írt, amikor még diaconus volt.[275]

21. Közben Childepert, a frankok királya hadat indított a hispánok ellen, s őket csatában legyőzte. Ennek a háborúnak a következő volt az oka. Childepert király nővérét, Ingundist, Herminigildhez, Levigild hispániai király fiához adta feleségül. Ez a Herminigild pedig Leander hispalisi püspök szent beszédei és felesége buzdítása következtében az ariánus eretnekségről, amelyben apja tévelygett, áttért a katolikus hitre. Ezért a szívtelen apa éppen Húsvét szent napján

[271] Ravenna hadikikötője.

[272] Johannes 578–595 között volt Ravenna érseke.

[273] *LP*, Pelagius II, I, 309. o.

[274] A „Három fejezet"-vitáról lásd fentebb, a II, 4-hez fűzött 138. jegyzetet. Paulus féreértésben van Helias szerepét illetően. A Három fejezetről szóló határozat ugyanis, amely a nesztoriánus eretnekség vádjával elítélt három egyházatyát, nem a chalkédóni zsinaton (451), hanem az 553-as konstantinápolyi zsinaton született. Aquileia pátriárkái továbbá – az észak-itáliai egyházi vezetők nagy részével együtt – ez utóbbi zsinat döntését utasították el, s éppen ők hivatkoztak a chalkédóni zsinatra, amelyen a három atya közül kettőt visszafogadtak az egyház közösségébe. Ugyanakkor a pápák (először kényszer hatására 547-ben a Konstantinápolyban tartózkodó Vigilius pápát erőszakkal vették rá véleményének megváltoztatására), úgy vélték, hogy a három fejezet elítélése nem jelenti a chalkédóni határozatok sérelmét.

[275] Valójában három, 585–586-ban keletkezett levélről van szó, amelyekről nem állítható teljes bizonyossággal, hogy Gergelytől származnának, bár a harmadik esetében, amelyre bizonyára Paulus is utal, ez elég valószínű. (Közlésük: *MGH*, *Epistulae*, II, 442–467. o.)

bárddal leüttette a fejét.[276] A férj és mártír halála után a Hispaniából menekülő Ingundis, amikor Galliába akart átkelni, azon katonák kezei közé került, akik a hispániai gótok ellenében a határt őrizték. Ezek kisfiával együtt elfogták, majd Siciliába vitték, s ott is maradt élete végéig. Fiát azonban Konstantinápolyba, Mauricius császárhoz küldték.[277]

22. Mauricius Augustus újból követeket küldött Childeperthez és rábeszélte, hogy vezessen hadat Itáliába a langobardok ellen. Childepert azt gondolva, hogy nővére még mindig él Konstantinápolyban, Mauricius követeinek a kedvéért, hogy visszakaphassa nővérét, a frankok seregét ismét Itáliába a langobardok ellen vezette. Amikor azonban a langobard csatasorok elébük siettek, kénytelenek voltak minden eredmény nélkül hazájukba visszatérni, mivel a frankok és az alemannok között ellenségeskedés támadt.[278]

23. Ebben az időben Venetiában, Liguriában és Itália egyéb részeiben olyan árvíz volt, amilyen, mint hiszik, Noé ideje óta nem volt. Birtokok és falvak földomlásban vesztek oda, sőt emberek és állatok egyaránt nagy számban pusztultak el. A közlekedés leállt, az utak megsemmisültek, és az Atesis folyó akkor olyannyira megáradt, hogy boldog Zénó mártír temploma körül, amely Verona város falain kívül feküdt, a víz egészen a legfelső ablakokig ért, s mégis, amint boldog Gergely, a későbbi pápa feljegyezte, magába a templomba a víz egyáltalán nem folyt be. Az áradás néhány helyen Verona falait is ledöntötte. Ez a nagy árvíz október tizenhetedikén történt, s mégis annyira villámlott és dörgött az ég, amennyire nyáron is alig szokott. Két hónap múlva pedig ugyancsak Verona városának nagy részét tűzvész emésztette el.[279]

[276] 585-ben. Paulus ebben a fejezetben nagymértékben támaszkodik mindarra, amit az eseményekkel kapcsolatban Tours-i Gergely elbeszél (*HF,* V, 38, VI, 40, 43, VIII, 28., 244–245, 310–316, 390–391. o.), ám Hermenegild szerepének értékelését nem fogadja el. Gergely ugyanis helyteleníti a király fiának lázadását, miként Isidorus (*Hist. goth,* 49., 287. o.) és Johannes Biclarensis is (a. 582, 216. o.) zsarnoknak nevezi. Velük szemben I. Gergely pápa pozitívan értékeli (Dial. III, 31.), s ezt veszi át Paulus, ahogyan Beda is mártírnak mondja. (*Chronica maiora,* 529, 308–309. o.)

Arius (Areios) alexandriai pap († 366) azt hirdette, hogy Jézus Krisztus nem egylényegű *(homo ousios)* az Atyával, csak hasonló lényegű *(homoi ousios)* vele. Nézetét 325-ben a nikaiai zsinat ítélte el, ám az arianizmust a IV. század folyamán Constantius és Valens császárok támogatták, mígnem a 381-es konstantinápolyi zsinat újra eretnekségként bélyegezte meg, megalkotva a katolikus hitvallást, a Hiszekegyet. Egy Wulfila nevű, gót vagy félig gót, félig görög születésű térítő pap tevékenysége következtében az arianizmus terjedt el a gótok körében, majd más germán népek (vandálok, burgundok, szvébek, langobardok) között.

[277] Nyilván keletrómai katonákról van szó, akik Ingundist a tengeren foghatták el. Tours-i Gergely azt mondja, hogy Ingundis Afrikában halt meg. A gyermek, Athanagild viszont valóban Konstantinápolyba került, s hazatérése érdekében II. Childepert és anyja, Brunechildis leveleket írt Maurikios császárhoz és a konstantinápolyi pátriárkához (*MGH, Epistolae, Epistolae Merowingici et Carolini aevi,* III., 27–28. és 43–45. sz., 139–140. és 149–151. o.), de nem tudjuk, hogy sikerrel jártak-e.

[278] Vö. *HF* VIII, 18, amely viszont a frankok visszavonulásának okát a vezéreik közötti ellenségeskedésben jelöli meg. A hadjáratot 585-re tehetjük.

[279] A fejezet alapját valószínűleg Tridentumi Secundus munkája jelentette, míg a veronai San Zeno templomával történt csodát I. Gergely pápa említi. (*Dial,* III, 19, 1–3., 346–349. o.) Az itt említett események 589-ben történtek.

24. Ezen árvízkor Róma városánál a Tiberis úgy megdagadt, hogy vize a város falai felett folyt be és igen nagy területeket öntött el. Ekkor ennek a folyónak a medrében tömérdek kígyóval együtt egy csodálatosan nagy sárkány is átszelte a várost, és egészen a tengerig ereszkedett alá. Ezt az áradást rögtön nagyon súlyos dögvész követte, amelyet ágyékpestisnek[280] neveznek. A nép között olyan pusztítást vitt véghez, hogy a megszámlálhatatlan tömegből csak nagyon kevesen maradtak életben. Először a tiszteletre méltó Pelagius pápát döntötte le lábáról, és hamarosan kioltotta életét. A pásztor halála után a dögvész átterjedt a népre. Ezen szenvedés közepette boldog Gergelyt, aki akkor levita volt, egyhangúlag pápává választották. Amikor rendeletére hétszeres litániát tartottak, egy óra leforgása alatt, miközben Istenhez imádkoztak, közülük nyolcvan hirtelen földre rogyván kilehelte lelkét.[281] Azért nevezték pedig hétszeres litániának, mivel boldog Gergely az egész város népét hét részre osztotta, hogy úgy imádkozzanak az Úrhoz. Az első karba tartozott az egész klérus, a másodikba valamennyi apát a szerzeteseivel, a harmadikba minden apátnő az apácáikkal, az összes gyermek, az ötödikbe a laikusok, a hatodikba az összes özvegy, a hetedikbe pedig valamennyi házas asszony.[282] S ezzel nem is beszélek többet boldog Gergelyről, mivel néhány évvel ezelőtt Isten segítségével már megírtam életét, és abban csekély képességeimhez mérten mindent, amit el kellett mondani, feljegyeztem.[283]

25. Ekkortájt ugyanez a boldog Gergely Augustinust, Mellitust és Johannest több más, istenfélő szerzetessel együtt Britanniába küldte, és prédikációjukkal az angolokat Krisztushoz térítette.[284]

26. Ebben az időben halt meg Aquileia pátriárkája, Helias,[285] miután tizenöt évig viselte papi tisztét, s őt követően Severus vette át egyháza kormányzását. Smaragdus patrícius Ravennából Gradus szigetére ment, és saját kezűleg rángatva ki őt a bazilikából három más histriai püspökkel, úgymint parentinumi Johannesszel, Severusszal és Vindemiusszal, továbbá az egyház már idős defensorával,[286] Antoniusszal együtt jogtalanul Ravennába vitte. Száműzetéssel fenyegetve és erőszakhoz folyamodva arra kényszerítette őket, hogy egyetértsenek Ravenna

[280] Vö. I. Gergely, *Dial*, III, 19, 2., 346–349. o. Az eredetiben: „...*quam inguinariam appellant.*" Látható, hogy a bubópestisre jellemző gennyes mirigydaganatoknak a megjelenési helyére (inguen = ágyék) utal Paulus, ezért választottam ezt a nyelvi megoldást. Gombosnál (145. o.) „ágyéklob" áll, ami azonban nem pontos, hiszen nem gyulladásról van szó.

[281] A levita ebben a korban diakónust, szerpapot is jelentett. Az előző részlet Tours-i Gergelytől származik (*HF*, X, 1., 477. o.), de azt Paulus a saját maga által írt *Vita Gregorii*-ba is beillesztette (10, 11.).

[282] Vö. *MGH Epistolae*, II, XIII, 2, 366–367. o.

[283] Kiadása: *Pauli Diaconi Vita beatissimi Gregorii papae urbis Romae.* Ed. H. Grisar, „Zeitschrift für Katholische Theologie", 11 (1887), 158–173.

[284] Vö. *LP*, Gregorius, III, 312. o. Az angliai misszió 597-ban kezdődött. Augustinus alapította meg a canterbury-i püspökséget.

[285] 587-ben.

[286] Világi személy, aki a püspököt jogi ügyekben képviselte és az egyházi birtokokat gazdaságilag igazgatta.

püspökével, Johannessel, aki kárhoztatta a három fejezetet, és Vigilius, valamint Pelagius pápa idején elszakadt a római egyház közösségétől.[287] Egy év elteltével azonban Ravennából visszatértek Gradusra, de sem a nép nem akart velük együtt élni, sem a többi püspök nem fogadta őket vissza. Smaragdus patricius pedig, akit méltán szállt meg a gonosz, utódjaként Romanus patriciust fogadva visszatért Konstantinápolyba.[288] Ezek után Marianumban tíz püspök zsinatot tartott, ahol ismét elismerték Severus aquileiai pátriárkát, aki írást adott tévelygéséről, mivel Ravennában azokhoz csatlakozott, akik a három fejezetet elítélték.[289] Azok a püspökök pedig, akik magukat ettől a skizmától távol tartották, név szerint a következők: Petrus Altinumból, Clarissimus,[290] Ingenuinus Sabionából,[291] Agnellus Tridentumból, Iunior Veronából, Horontius Vincentiából, Rusticus Tarvisiumból, Fonteius Feltriából, Agnellus Acilumból, Laurentius Bellunumból, Maxentius Iuliából és Adrianus Polából.[292] A patriarchával pedig ezek a püspökök értettek egyet: Severus, Johannes Parentinumból, Patricius, Vindemius és Johannes.[293]

287 Azaz Johannes egyetértett az 553. évi konstantinápolyi zsinat ezzel kapcsolatos határozatával. (Vö. fentebb a II. 4. hez fűzött 138. jegyzetet.) Ugyanarról a Johannesról, Ravenna püspökéről van szó (578–595), akit Droctulf sírfelirata (III, 19.) is említ. Paulus azonban téved, amikor a pápák és közte keletkezett szakadásról beszél, hiszen az említett Vigilius 555-ben, tehát jóval Johannes hivatalba lépése előtt meghalt, az őt követő egyházfők pedig már elismerték az 553-as határozatokat. Figyelemre méltó, hogy Paulus itt a Rómával is szemben álló, az 553-as határozatokat tagadó püspökök pártján van, és a továbbiakban sem vesz arról tudomást, hogy azok I. Gergellyel is szembekerültek. (Lásd alább a 293. jegyzetet.)

288 589-ben.

289 A zsinatot valószínűleg a II. Pelagius halála és I. Gergely felszentelése között időszakban, azaz 590 februárja és szeptembere között tartották.

290 Concordiából. (Bethmann–Waitz, 107. o., 5. jegyz.)

291 Erődített központ az Isarco folyó, az Adige mellékfolyójának völgyében, a mai Chiusa fölött, Bolzano provinciában. A püspökséget a X. században (967) Brixenbe (Bressanone) költöztették. (Lásd Zanella, 318. o., 48. jegyz.)

292 Ezt a mondatot különös megvilágításba helyezik a további események, amelyekről Paulus nem számol be. Az itt említett tizenkét püspök (kivéve a trevisóit és a concordiait, akik helyett már utóduk szerepel, illetve az altinói és a polai püspököt) 591-ben írta alá azt a levelet, amely Severus védelmében Gergely pápát bepanaszolta Maurikios császárnál. (Registrum, I, 16/a, *MGH, Epistolae,* I. 17–21. o.) Az egyházfő ugyanis kényszeríteni akarta Severust, hogy részt vegyen egy Rómában tartott zsinaton, amelyen a Három fejezettel kapcsolatos 553-as határozatot kellett volna elfogadnia. Ebből következően a mondatot nemigen lehet úgy értelmezni, hogy a Marianumban (ma Marano) zsinatot tartó, Severust visszafogadó tíz püspök ellentétben állt volna a tizenkét másik püspökkel. Helyesebbnek tűnik azt gondolni, hogy a mondat elején álló „pedig" (vero) szó nem ellentétes értelmű, a felsorolt tizenkét méltóság közül többen a maranói zsinaton is ott voltak, a „skizma" kifejezéssel pedig Paulus Severusék ravennai behódolását illeti. Egyébként a császárnak, noha Konstantinápoly támogatta az említett határozatot, nem állt érdekében az itáliai klérus megosztottságának fokozása éppen akkor, amikor a frankokat meg kívánta nyerni a langobardokkal való leszámolásra, ezért arra intette Gergelyt, hogy ne háborgassa a venetiai és histriai püspököket. (Uo. I, 16/b, 21–23. o.) Ezt látszik megerősíteni, hogy a püspökök az említett levelükben előhozzák (18. o.), hogy Smaragdust, amikor a skizma megszüntetése érdekében erőszakoskodott velük, a császár mérsékletre intette.

293 Paulus valószínűleg itt azokat sorolja föl, akik a pátriárkával együtt korábban, rövid időre elfogadták a római–konstantinápolyi álláspontot. Severus tergeste-i (Trieste), Patricius emonai (Ljubljana), Vindemius cissai (a mai horvátországi Rovinjhoz közel; 754-ben egy földrengés következtében a tengerbe süllyedt, de talán Pag szigetét is jelentheti), Johannes pedig celeiai (Celje, Szlovénia) püspök volt. (Vö. Bethmann–Waitz, 107. o., 9–12. jegyz.; Zanella, 319. o., 51. jegyz.) A fejezet Tridentumi Secundus elveszett munkáján alapulhat.

27. Ezen idő tájt küldött Authari király Histriába hadsereget, amelynek élén Euin, a tridentumi herceg állt.[294] Fosztogatást és gyújtogatást követően egy évre békét kötött, és a királynak rengeteg pénzt hozott haza. Más langobardok pedig Comacina szigetén Francio katonai parancsnokot vették ostrom alá, aki még Narses idejében került oda, és már húsz éve tartotta magát. Hathónapi ostrom után Francio átadta a szigetet a langobardoknak, maga pedig, kívánsága szerint, a király által szabadon bocsátva feleségével és vagyonával együtt Ravennába ment. Ezen a szigeten tömérdek kincs került elő, amit megőrzésre egyes városok vittek oda.[295]

28. Flavius Authari király követeket küldött Childeberthez, hogy megkérje tőle nővére kezét. Childepert a langobard követektől elfogadta az ajándékokat, és megígérte, hogy nővérét királyukhoz fogja adni. Mégis, amikor a hispániai gótok követei érkeztek hozzá, s ő megtudta, hogy az a nép a katolikus hitre tért, ugyanazt a nővérét már nekik ígérte.[296]

29. Eközben Childepert követséget menesztett Mauricius császárhoz, azt üzenve neki, hogy előzőleg ugyan nem tette azt meg, de most kész a langobard nép ellen háborút indítani és azokat az ő egyetértésével Itáliából kiűzi. Semmit sem késlekedve seregét a langobardok megsemmisítésére Itáliába vezette. Authari király és a langobard sereg azonban habozás nélkül elébe mennek és szabadságukért vitézül megütköznek vele. Ebben a csatában a langobardok nyerték el a győzelmet. A frankokat kegyetlenül megverték, közülük sokan foglyul estek, legtöbben azonban menekülőre fogván nagy nehezen tértek vissza hazájukba. Oly súlyos csapás érte ekkor a frank hadsereget, amilyenre mindmáig senki sem emlékszik. Módfelett csodálnivaló, hogy Secundus, aki leírt egyet s mást a langobardok viselt dolgairól, miért hagyta teljesen figyelmen kívül ezt a győzelmüket, holott mindaz, amit én fentebb a frankok vereségéről írtam, azoknak a történetében[297] csaknem ugyanezen szavakkal feljegyezve olvasható.

[294] A hadjárat valószínű időpontja 587. (Bertolini: *„Authari"*, in *DBI*, IV, Roma 1962, 609. o.; Bognetti, *S. Maria*, 168–169. o.) Gasparri datálását, amely a támadást 590-re teszi, nehezen lehet elfogadni. (*I duchi*, 55.) A cél Isztria elfoglalása mellett Grasulf friuli dux megfenyítése is lehetett, aki a bizánciakhoz próbált átállni. (Gasparri, *I duchi*, 55, 65–66.; Bognetti, *S. Maria*, 168–169.)

[295] A fejezet bizonyára Secundus munkáján alapul.

[296] A vizigótok ariánus kereszténységről katolicizmusra való áttérését 589-ben, a III. toledói zsinaton hirdették, ki, ám az két évvel korábban elkezdődött. (Lásd Johannes Biclarensis, a. 587, 5., 218. o., ill. a. 589, 1., 219. o.) Childepert lánytestvére, Chlodoswintha és Authari tervezett házasságára a forrás Tours-i Gergely. (*HF*, IX, 25, 444. o.) A langobard követek utazása, és frank részről a tervezett házasság felmondása 588-ban történt.

[297] Tours-i Gergely *Historia Francorum*áról van szó, amelynek a megfelelő részét (IX. 25.) itt is felhasználta Paulus, azzal a különbséggel, hogy forrása közvetlen kapcsolatot lát a házassági terv meghiúsulása és a frank hadjárat között. Figyelemre méltó, hogy Gergely sem hallgatja el a frankok vereségének súlyosságát. Paulus Secundusszal kapcsolatos kérdésére az a feltételezés adhat választ, hogy a Trentinótól távoli történésekben kevésbé volt tájékozott, s ebben az időszakban eltávolodott a langobard udvartól és érdekektől. (Vö. Capo, 483.) A hadjáratra 589-ben kerülhetett sor. (Wood, 168.)

30. Flavius Authari király ezután követeket küldött Bajorországba, hogy annak királyának, Garibaldnak a leánya kezét kérjék meg számára. Garibald jóindulattal fogadta őket, és leányát, Theudelindát Autharinak ígérte.[298] Amikor a követek visszatérve hírül adták a választ, Authari, aki saját maga is látni vágyta jegyesét, csekély számú, de rátermett langobardot maga mellé véve, közöttük egyik igen hűséges hívét, akit mintegy vezetővé tett, haladék nélkül útnak indult Bajorország felé.[299] Midőn pedig a követeknél szokott módon Garipald király elé vezették őket, és az, aki mintegy vezetőként jött Autharival, az üdvözlő szavak után szokás szerint beszédet mondott, akkor Authari, akit ama népből senki sem ismert, Garipald királyhoz közelebb lépve így szólt: „Authari, az én uram és királyom engem tulajdonképpen azért küldött, hogy a te leányodat, az ő menyasszonyát, a mi leendő úrnőnket megnézzem, hogy így pontosabban megmondhassam uramnak, hogy milyen az ő külseje." A király ezt hallva hívatta leányát, akit – mivel eléggé szép külseje volt – Authari némán megszemlélt, és szerfelett meg is tetszett neki, majd mondta a királynak: „Mivel leányodat olyan teremtésnek találjuk, hogy őt méltán óhajtjuk királynénknak, ezért most nagyon szeretnénk, ha hatalmasságodnak is úgy tetszik, egy pohár bort átvenni az ő kezéből, amint azt később is majd megteszi nekünk." Amikor a király beleegyezett, hogy így legyen, a leány, felvéve a borral telt serleget, először azt köszöntötte, akit mindnyájuk fejének tartott. Ezután Autharinak nyújtotta, akiről nem tudta, hogy az ő vőlegénye, s aki miután ivott, és a serleget visszaadta, anélkül, hogy bárki észrevette volna, ujjával megérintette a leány kezét, s jobbjával annak homlokát, orrát és arcát megcirógatta. A leány kipirulva mondta el ezt dajkájának, aki így szólt: „Semmiképp sem merészelt volna megérinteni téged, ha nem ő maga a király és a te jegyesed. De egyelőre hallgassunk, nehogy a dolog apád tudomására jusson. Ez az ember valóban méltó arra, hogy a királyságot birtokolja és a házasságban társad legyen." Authari akkor férfikora virágjában volt, deli termetű, ragyogóan leomló hajú és szerfölött ékes megjelenésű. Authari és a többiek a bajor királytól kapott kísérettel csakhamar útra keltek, hogy hazájukba visszatérjenek, s Noricum határait hamar elhagyták. Noricum tartományát, melyet a bajorok népe lakott, keletről Pannonia, nyugatról Suavia, délről Itália, északról a Danubius folyó határolják. Authari pedig, midőn már Itália határainak a közelébe érkezett, és még vele voltak a bajorok, akik kísérték, lován, amelyen ült, amenynyire csak tudott, felemelkedett és csatabárdját, amit a kezében tartott, teljes erejéből belevágta a hozzá legközelebb eső fába, és a becsapott bárdot otthagyva hozzátette: „Ilyen sebet szokott Authari ejteni!" Amikor pedig ezeket mondta, akkor a bajorok is, akik kísérték, megértették, hogy ő maga Authari király. Nem sok idő múlva, mivel Garipald a frankok betörése következtében nehéz helyzet-

[298] Nem egyértelmű, hogy a házasságból következő bajor–langobard szövetségnek frankellenes éle volt-e, vagy éppen a frankokkal fönntartott viszony normalizálását célozta egy meghiúsult házassági kísérlet után, hiszen nem zárható ki Garipald nemzetségének, az Agilulfingeknek frank származása. (Lásd I. könyv 55. jegyz.) Az esemény szerepel az *Origo* 6-ban, a *HLG* 6-ban és Fredegarnál is. (IV, 34. 133–134. o.)

[299] Az itt következő történet a langobard szájhagyományból származhat.

be került, leánya, Theudelinda, Gundoald nevű testvérével együtt Itáliába menekült, és hírül adta vőlegényének, Autharinak, hogy odaérkezett.[300] Ő nagy pompával azonnal eléje sietett a Verona fölött lévő Sardis mezejére, hogy menyegzőjüket megtartsák, majd Theudelindát mindenki örömére május tizenötödikén feleségül vette. Más langobard hercegek között itt volt Agilulf, Taurini városának hercege is.[301] E helyen nagy vihar tört ki, és egy fába, amely a király bekerített udvarán állott, nagy mennydörgéssel belecsapott a villám. Volt Agilulfnak egy jósláshoz értő szolgája, aki ördöngös mesterkedése által tudta, hogy a villámcsapások a jövőt illetőleg mit jelentenek. Ez titokban, amikor Agilulf a természetes szükségtől hajtva félrevonult, azt mondta neki: „Az az asszony, aki most kelt egybe a mi királyunkkal, nemsokára a te feleséged lesz." Agilulf ennek hallatára megfenyegette, hogy leütteti a fejét, ha tovább beszél erről a dologról. Erre az így szólt: „Engem ugyan megölhetnek, de az bizonyos, hogy ez az asszony azért jött ebbe az országba, hogy veled kelljen házasságra lépnie." S ez később így is történt. Ebben az időben Ansult, Authari király rokonát, nem tudni mi okból, Veronában megölték.

31. Ekkor tért vissza Konstantinápolyból Grippo, Childepert frank király követe, és tudatta királyával, hogy milyen nagy tisztelettel fogadta őt Mauricius császár. S mivel a császár megígérte, hogy a sérelmekért, amelyeket Cartagóban elszenvedett, Childepert király akarata szerint fog elégtételt adni,[302] Childepert a frankok seregét húsz vezérrel haladéktalanul ismét Itáliába indította, hogy semmisítsék meg a langobard népet.[303] A vezérek között Audoald, Olo és Cedinus voltak a legkiválóbbak. Olo azonban, midőn vigyázatlanul közelítette meg Bilitio várát, a mellén hajítódárdától megsebezve elesett és meghalt.[304] A többi frankot pedig, akik zsákmányolni szerteszét indultak, a rajtuk ütő langobardok helyen-

[300] A frankok bajorok ellen vezetett hadjáratának időpontja bizonytalan. Ludwig Schmidt (*Die Ostgermanen*, 607.) szerint Gundoald és Theodelinda 588-ban menekült volna Itáliába, amikor is a frank támadás előbb a bajorokat érte, s csak utána a langobardokat. Azonban Tours-i Gergelytől tudjuk (*HF*, IX, 29, 447–448. o.), hogy Childepert – 589-ben – egy másik hadjáratot is készült indítani Authari ellen, aki ezt adók felajánlásával kivédte. Ez esetben a bajorokat ez utóbbi évben is érhette a frankok támadása. (Lásd Capo, 485.) A bajor hercegnő Itáliába érkezéséről az *Origo* 6 és a *HLG* 6 is említést tesz, ám ezek a szövegek nem beszélnek menekülésről. Gundoaldot Asti duxává nevezték ki. (Gasparri, *I duchi*, 16.)

[301] Agilulf, amint azt az *Origo* 6 és a *HLG* 6 is említi, thüring nemzetségből származott (*„dux thuringus de taurinis"; „dux turigorum de taurini"*), amely valószínűleg akkor csatlakozott a langobardokhoz, amikor 531-ben a frankok leverték a thüringeket. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 17.) Rothari király edictumainak előszava is azt mondja róla: *„Turingus, ex genere Anawas."* (2. o.)

[302] A részletek Tours-i Gergelynél olvashatók. (*HF*, X, 2, 482–483. o.) A követség, útban Konstantinápolyba, megállt Karthágóban, ahol Grippo egyik embere meglopott, majd megölt egy kereskedőt. Erre a város kormányzója felszólította a frankokat, hogy fegyvertelenül jöjjenek ki a házból, ahol tartózkodtak, s amikor ez megtörtént, kettőjüket karddal ledöfték. Erre Grippo megfenyegette a kormányzót, hogy soha nem lesz béke emiatt a frankok és a császár között, mire a megijedt kormányzó továbbengedte őket Konstantinápolyba.

[303] A hadjáratról, amely 590-ben zajlott (Wood, 168.), részletesebb elbeszélést nyújt Tours-i Gergely. (*HF*, X, 3., 483–486. o.)

[304] Prosper, *Continuatio*, 8, 338. o.

ként külön-külön verték le. Audoald és még más hat frank vezér pedig Mediolanum városa alá érkezve attól távolabb, a nyílt mezőn tábort ütött. Ezen a helyen találták őket a császár követei, és hírül adták nekik, hogy megsegítésükre hadsereg közeledik, mondván: „Három nap múlva megérkezünk velük. Számotokra ez lesz a jeladás: amikor majd látjátok, hogy annak a hegyen fekvő falunak a házai lángban állnak és a füst az egekig emelkedik, akkor tudjátok, hogy mi közeledünk a sereggel, amit megígértünk." Ám a frank vezérek, akik közös megegyezéssel hat napig várakoztak, senkit sem láttak jönni azok közül, akiket a császár követei ígértek.[305]

Cedinus tizenhárom vezérrel Itália balfelől eső részébe nyomult,[306] öt várat elfoglalt, melyektől esküt is vett. A frank hadsereg egészen Veronáig jutott és több várat, amelyet az adott eskü fejében békésen, csalárdságról mit sem sejtve adtak át nekik, leromboltak. Azon várak neve, amelyeket Tridentum területén elpusztítottak, a következő: Tesana, Maletum, Sermiana, Appianum, Fagitana, Cimbra, Vitianum, Bremtonicum, Volaenes, Ennemase, és még kettő Alsucában, egy pedig Veronában.[307] Ezeket a várakat a frankok mind elpusztították, s valamennyi lakójukat fogságba hurcolták. Ferruga vára[308] Ingenuinus sabionai és Agnellus tridentumi püspökök *közbenjárása folytán megváltást adott; minden férfiért* fejenként egy solidust, összesen tehát hatszáz solidust. Ez idő alatt a frankok hadseregét, minthogy éppen nyár volt, s ők az ilyen éghajlat nehézségeihez nem voltak hozzászokva, vérhas kezdte gyötörni, amely betegségben sokan elpusztultak. Mit mondhatnék még? Már három hónapja járt-kelt Itáliában a frankok hadserege, és semmit sem tudott elérni; sem az ellenségen nem tölthette haragját, mivel az a jól megerősített helyekre húzódott vissza, sem a királyhoz, aki Ticinum falai közé zárkózott, nem férhetett és nem állhatott rajta bosszút. A sereg, amelyet, mint mondottuk, elcsigázott a kegyetlen éghajlat és szorongatott az éhség, elhatározta, hogy hazatér. Hazatértükben annyira szenvedtek az éhségtől, hogy amíg szülőföldjüket elérték, addigra nemcsak a ruházatukat, hanem még a fegyvereiket is kénytelenek voltak eladogatni, hogy élelmet vásároljanak.

32. Úgy hiszik, hogy ez idő tájt történt az a dolog, amit Authari királyról beszélnek. A fáma szerint ugyanis ekkor a király Spoletiumon át Beneventumba

305 A frank támadáshoz ugyanis az új exarchos, Romanos vezetésével a keletrómai erők, sőt a velük barátságos friuli dux, II. Gisulf is csatlakozott. A langobardokat gyengítette Gaidulf bergamói dux és San Giulio d'Orta hercegének, Mimulfnak a lázadása is. (Vö. Christie, 87–89; Ravegnani, 89–90.) A kezdeti keletrómai sikerekről (Mantova, Modena, Parma, Reggio és Piacenza elfoglalása) és a frankok sürgetéséről lásd az exarchos (ekkor már valószínűleg a Smaragdust váltó Romanos) II. Childeperthez intézett leveleit: *Ep. Austrasiacae,* III, 40–41, 145–148. o. Az első levélből az is kiderül, hogy a keletrómaiak viszont a frank Cedinust hibáztatták a kudarcért, aki ahelyett, hogy Pavia felé vonult volna, tíz hónapra békét kötött Autharival. (Uo. 146. o.)

306 Azaz a keleti részbe.

307 Az ezekkel az erődítésekkel kapcsolatos értesülések bizonyára Tridentumi Secundustól származnak.

308 Már Cassiodorus is említi (*Variae,* III, 48, 103–104. o.), mint a gót korszak végén épült erősséget. (Vö. Bognetti, *S. Maria,* 139. o.)

nyomult és azt a vidéket meghódította; majd egészen Regiumig, Itália legvégső, Siciliával szomszédos városáig lement. Mivel itt, mint mondják, a tenger hullámai közül egy oszlop emelkedik, lován ülve odament, és azt lándzsája hegyével megérintette, mondván: „Eddig ér majd a langobardok földje." Ez az oszlop, amint mondják, még napjainkban is áll, és Authari oszlopának nevezik.

33. A langobardok első hercege Beneventumban név szerint Zotto volt, aki húsz éven át uralkodott benne.[309]

34. Eközben Authari király békéltető üzenettel követséget küldött Gunthramn frank királyhoz, azaz Childepert király nagybátyjához. Amaz barátságosan fogadta a követeket, mégis testvérének fiához, Childeperthez irányította őket, hogy annak a beleegyezésével létesüljön a béke a langobardok népével.[310] Maga Gunthramn pedig, akiről most beszéltünk, békeszerető király volt és mindenféle jó tulajdonsága miatt nevezetes. Engedtessék meg, hogy jelen történeti munkámba röviden beillesszem egyik elég csodálatos tettét, főként azért, mert tudomásom szerint az *A frankok történeté*ben egyáltalán nincs benne. Egy alkalommal vadászatra ment az erdőbe, és amikor a társai, amint lenni szokott, mindenfelé elszéledtek, s ő egy hűséges emberével egyedül maradt, akkor a király nehéz álmosságtól elnyomva, fejét ennek a hű emberének a térdére hajtva elaludt. Szájából egy kígyóféle kicsinyke állat mászott ki, és azon kezdett igyekezni, hogy az éppen ott csörgedező keskeny patakocskán átjuthasson. Ekkor az, akinek az ölén pihent a király, kardját hüvelyéből kihúzva azt a patakon keresztülfektette; amelyen aztán a csúszómászó, melyről beszéltünk, átkelt a túlsó partra. Ezután nem messze onnan a hegy egyik kicsiny nyílásába csúszott be, és kis idő múlva visszatérve az említett patakocska fölött a kardon átkelt, és Gunthramn szájába, ahonnan kijött, ismét visszatért. Gunthramn, aki ezek után felébredt álmából, előadta, hogy milyen csodálatos álmot látott. Elbeszélte, hogy álmában látta, hogy egy folyó felett vashídon kel át és egy hegy alá bemegy, ahol tömérdek aranyat pillantott meg. Erre az, akinek az ölén tartotta fejét, míg aludt, sorban elmondta neki, amit látott. Kell-e több? Azt a helyet fölásták és felbecsülhetetlen kincsre találtak, amely már a régi időktől fogva hevert ott. Ebből az aranyból a király később egy bámulatos nagyságú és igen súlyos ciboriumot[311] készíttetett, amelyet igen értékes drágakövekkel is feldíszítve az Úr sírjához Jeruzsálembe kívánt elküldeni. Mivel azonban ez a legkevésbé sem volt lehetséges, boldog Marcellus mártír teste fölé helyeztette, amely Caballonum városában nyugodott, hol

[309] Mivel Zotto utóda, I. Arichis 590-ben kezdett uralkodni (IV, 18.), ő maga 570-ben, még Alboin idején kerülhetett hatalomra. Benevento langobard duxai gyakorlatilag függetlenek voltak az északi királyoktól. A hercegség csak abban a pár évben került a királyság befolyása alá, amikor I. Grimoald herceg megszerezte a paviai trónt (azaz a 662-t követő évtizedben), illetve amikor Liutprand király öccse, Gregorius uralkodott a hercegségben (732–739).

[310] Vö. *HF*, X, 3., 486. o. Guntram (561–593) a burgundiai frank részkirályság feje volt.

[311] A szentelt ostya tárolására szolgáló edény. A középkorban a templom szentélye előtt oszlopokon nyugvó mennyezetet is így nevezték.

királyságának székhelye volt.[312] Ott van mind a mai napig. Sehol sem akad még egy olyan aranyból készített mű, amely hozzá hasonlítható volna. Mi azonban, miután röviden érintettük ezen említésre méltó dolgokat, visszatérünk történetünkhöz.

35. Miközben Authari király követei Franciában időztek, azalatt Authari Ticinumban szeptember ötödikén, mint mondják, a neki adott méreg által elhunyt, miután hat évig uralkodott.[313] A langobardok nyomban követséget küldtek Childebert frank királyhoz, hogy hírül adja neki Authari király halálát, és békét kérjen tőle. Ezt hallva Childepert fogadta ugyan a követeket, de a béke megkötését későbbre ígérte. Néhány nap múlva azonban békeígérettel bocsátotta el az említett követeket.[314] A langobardok pedig Theudelinda királynénak, mivel nagyon kedvelték, megengedték, hogy királyi méltóságát továbbra is megtartsa, és egyszersmind tanácsolták neki, hogy szabad akarata szerint válasszon magának férjet valamennyi langobard közül, mégpedig olyat, aki hathatósan képes kormányozni a királyságot. Ő pedig, miután bölcs emberekkel tanácsot tartott, Agilulfot, a taurinibeliek hercegét választotta magának férjül, a langobard nemzetnek pedig királyául. Amaz tettre kész és harcias ember volt, külsőleg és lelkileg egyaránt alkalmas az ország karmányzására. A királyné tüstént magához hívatta, maga pedig eléje sietett Laumellum városáig. Amikor a herceg megérkezett hozzá, néhány szó elhangzása után bort hozatott. Miután előbb ő maga ivott, a többit Agilulfnak nyújtotta, hogy igyék. Mivel az a poharat átvéve tiszteletteljesen a kezét csókolta meg, a királyné elpirulva, ajkán mosollyal azt mondta, hogy ne a kezét csókolja annak, akit a száján kellene megcsókolnia. Majd csókra magához emelve őt menyegzőjükről és a királyi méltóságról beszélt neki. Kell-e több ennél? Az esküvőt nagy vígsággal ülték meg, és Agilulf, aki Authari királynak rokona volt, már november elején felvette a királyi méltóságot.[315] De később, május havában a Mediolanumban összegyűlt langobardok egyhangúlag királlyá emelték.[316]

A harmadik könyv véget ért

[312] Marcellus Châlons-sur-Saône püspöke volt, s 178 körül halt mártírhalált. Guntramot a VII. századtól fogva ugyancsak szentként kezdték tisztelni; Paulus története valószínűleg egy róla szóló hagiográfiai munka alapján készült. (Lásd még Graus, 394–395. o.)

[313] 590-ben, a pontos dátum valószínűleg Secundustól ered. Az *Origo* 6 és a *HLG* 6 szerint hét, Prosper folytatója szerint hét és fél évig uralkodott. Tours-i Gergely szerint egy bizonyos Paulus követte őt. (*HF*, X, 3, 486. o.) Ilyen nevű királyról más forrás nem tud, s az utódot, Agilulfot sem nevezte senki ezen a néven, feltételezhető tehát, hogy a jól értesült frank történetíró egy udvari főemberről beszél, aki az interregnum idején segédkezett Theodelindának a kormányzásban. (Lásd Bognetti, *S. Maria*, 179–184. o.) A mérgezés nem zárható ki, bár egyetlen más forrás sem említi.

[314] Tours-i Gergely csupán azt mondja, hogy Childepert a követeket a későbbi válasz kilátásba helyezésével bocsátotta el (*HF*, X, 3, 486. o.), a béke ígérete csak Paulusnál szerepel.

[315] Az *Origo* 6 és a *HLG* szerint nem ilyen simán mentek a dolgok: itt Agilulf, amikor hatalomra került, megölte az ellene lázadó hercegeket, melyek közül a három forrás hármat név szerint is említ. Authari és Agilulf rokoni kapcsolata nem igazolható.

[316] A késedelem is valószínűleg a lázadásoknak tudható be. (Vö. Delogu, „Il regno", 34–36. o.)

IV. könyv

Kezdődnek a negyedik könyv fejezetei

A fejezetek vége

Kezdődik a negyedik könyv

1. Agilulf, akit Agónak is hívtak,[317] miután királyi méltóságában megerősítették, azok érdekében, akiket a frankok a tridentumi várakból fogolyként elhurcoltak, Agnellus tridentumi püspököt Franciába küldte. Amikor az visszatért, meglehetősen nagy számú foglyot hozott magával, akiket Brunihildis, a frankok

[317] *Origo* 6.

királynéja a saját pénzén váltott ki. Euin tridentumi herceg is Galliába utazott, hogy a békét kieszközölje, s miután azt megkötötte, hazatért.

2. Ezen esztendőben január havától egész szeptemberig igen súlyos szárazság volt, s nagy éhínség ütött ki. A tridentumi hercegség területét pedig tömérdek sáska lepte el, amelyek nagyobbak voltak, mint más sáskák és – csodálatos elmondani is – csak a füvet és a mocsári növényeket legelték le, míg a szántóföldek vetéseit nemigen bántották. Ugyanilyen módon a következő esztendőben is visszatértek.[318]

3. Ezen napokban Agilulf király megölette Mimulfot, a Szent Julianus sziget hercegét, mert az korábban a frank vezéreknek behódolt. Gaidulf bergamusi herceg pedig fellázadt, és városát a király ellenében megerősítette; majd kezeseket adva békét kötött a királlyal. Gaidulf ezután ismét felkelt és Comacina szigetén sáncolta el magát. Erre Agilulf partra szállt Comacina szigetén, Gaidulf embereit onnan kiostromolta, s az ott talált kincset, amelyet még a rómaiak helyeztek el ott, Ticinumba vitette. Gaidulf megint Bergamusba menekült, ahol Agilulf király kezei közé került, aki újra kegyeibe fogadta.[319] Ulfari herceg is fellázadt Ago király ellen Tarvisiumban, mire a király ostrom alá vette, és foglyul ejtette.

4. Ravennában, Gradusban és Histriában ebben az esztendőben ismét kitört a lágyékpestis, és ugyanolyan pusztítást okozott, mint harminc évvel azelőtt.[320] Ebben az időben Agilulf király békét kötött az avarokkal.[321] Childepert pedig háborút vívott saját unokatestvérével, Hilperic fiával, s a harcban nem kevesebb mint harmincezer ember esett el.[322] Olyan kemény tél volt ekkor, amilyenhez hasonlóra alig emlékezett bárki is. A brionok országában a felhőkből vér esett, a Renus folyó vizében pedig vérpatak támadt.[323]

5. Ebben az időben az igen tudós és boldogságos Gergely, Róma város pápája, miután már előzőleg is sok egyebet írt a szent egyház javára, összeállította a

[318] Ez a két fejezet bizonyára Secundus munkáján alapul.

[319] A fenti, 592-ben zajlott események elbeszélése alapulhat az *Origo* 6-on és a *HLG* 6-on, továbbá Secundus munkáján is. Az Orta taván fekvő San Giuliano sziget birtoklása, mely egy langobard ducatus székhelye is volt, azért volt fontos, mert a Sempione hágón át Galliába vezető utat lehetett onnan ellenőrizni. Mimulf lázadása az 590-es hadjárat idején megnyitotta az utat Audoald frank vezér előtt a Milanóba vezető utat. (Vö. alább, III, 31.)

[320] Lásd fentebb a II, 4. alatt leírt járványt.

[321] Ez a béke, amelyet 593-ban vagy a megelőző egy-két évben kötöttek, nem feltétlenül háborúskodást zárt le, hanem inkább a kapcsolatok felvételét vagy megerősítését jelentette. (Vö. Szádeczky, 78.) Paulus értesülésének forrása ez esetben is Secundus lehetett.

[322] Az unokatestvér II. Chlothar (584–629) frank király. Valószínűleg erről a csatáról számol be Fredegar. (IV, 14, 127. o.) II. Childepert vezérét, Quintriót (Wintrio) Tours-i Gergely is említi (*HF*, VIII, 18; X, 3, 384, 484. o.), de az ütközetet nem említi.

[323] A brionokra lásd a II. 3., 133. jegyzetét. A szövegben nincs támpont annak eldöntésére, hogy a Renus alak a Rajnát vagy az olaszországi Emilia-Romagna tartományban található Reno folyót fedi-e.

szentek életéről szóló négy könyvét, amelyet *Dialogus*nak, azaz két ember beszélgetésének nevezett el, mivel azt diaconusával, Péterrel beszélgetve alkotta meg.[324] Ezeket a könyveket az említett pápa elküldte Theudelinda királynénak is, akiről tudta, hogy Krisztus hitének áldozza magát és elöl jár a jó cselekedetekben.[325]

6. Ez a királyné nagyon sokat tett Isten egyházának javára. A langobardok ugyanis, amikor még pogány tévelygésben éltek, az egyház csaknem minden vagyonát elvették. De most a király, a királyné üdvös könyörgéseitől megindítva, a katolikus hitet megtartotta,[326] s Krisztus egyházának is bőven adományozott javadalmakat, a püspököket pedig, akik elnyomatásban és megvetésben éltek, visszahelyezte méltóságukba, amely hivataluk szerint megilleti őket.

7. E napokban Bajorországban Childepert frank király Tassilót királlyá tette. Ez nemsokára seregével a szlávok tartományába rontott, ahol győzelmet aratott, és hatalmas zsákmánnyal tért vissza országába.[327]

8. Romanus patrícius, a ravennai exarcha[328] ebben az időben Rómába utazott. Mialatt visszatért Ravennába, visszaszerezte a langobardok által megszállva tartott városokat, név szerint: Sutriumot, Polimartiumot, Hortát, Tudert, Ameriát, Perusiát, Luceolist és másokat is.[329] Amikor ezt Agilulf királynak jelentették, nyomban elhagyta Ticinumot és erős sereggel Perusiába indult, ahol néhány napi

324 A keletkezés ideje 593–594-re tehető.

325 Ezt az értesülést más forrás nem erősíti meg, az azonban biztos, hogy I. Gergely szívélyes kapcsolatokat ápolt a langobard királynéval, mint azt levelei és ajándékai is tanúsítják. Lásd *Registrum*, IV, 2, 4 és 33 (233–236. és 268–269. o.); XIV, 12 (430–432. o.). Két másik levelet Paulus is beillesztett munkájába, lásd az alábbiakban, IV, 8–9.

326 Az eredetiben álló kifejezés: „*catholicam fidem tenuit*" nem egyértelmű. Értelmezhető úgy is, hogy a hitet és az egyházat megőrizte, fenntartotta és támogatta, ami megfelel a történeti valóságnak. A másik értelmezés szerint Paulus szövege azt jelenti, hogy a király föl is vette a katolikus vallást, amelynek azonban ellentmond Szent Kolumbán levele II. Pelagius pápához, mely szerint az uralkodó pogány *(gentilis)*, s csak akkor térne át, ha a „Három fejezet"-szakadás megszűnne. (*MGH, Epistolae*, III, *Columbani epistolae*, 5, 173, 176. o.)

327 Ezek az események 591–592-ben történtek.

328 Az exarcha vagy exarchos általában véve a keletrómai császári hatalom legszélesebb jogokkal fölruházott képviselője egy–egy fontos provinciában, pl. Africában, ahol – Karthágó székhellyel (591-től) – Szardínia és Korzika kormányzását is ellátta. A Ravennában székhelyét tartó exarchos tisztségéről a keletrómai-osztrogót háborút követően van tudomásunk: kezdetben katonai parancsnok, majd a polgári igazgatás vezetője is a keletrómaiak kezén maradt itáliai területeken. Az exarchátust Maurikios éppen a langobardok elleni védekezés céljából szervezte meg 584-ben. (Vö. Ostrogorsky, 82.) Meg kell különböztetni tőle a hasonló nevű egyházi méltóságot a bizánci egyházban: a 451-es chalkédóni zsinaton a későbbi öt pátriárkátusról mint exarchátusról beszélnek a határozatok, majd I. Justinianos uralmától kezdve azoknak az egyházi központoknak a vezetőit nevezik így, amelyek nem nyerték el a pátriárkátusi rangot, de a diocletianusi felosztás értelmében dioecesisek székhelyei voltak (Ephesos, Caesarea, Heraclea). Később általában így nevezték azokat a püspököket, akik több püspököt irányítottak, de nem álltak az öt pátriárka egyikének a kormányzati hatalma alatt sem.

329 Ugyanezeket a helységeket, amelyeknek a Róma és Ravenna közötti összeköttetés fenntartásában fontos szerepük volt, s amelyeket Ariulf spoletói langobard herceg foglalt el 591–592-ben, nevezi meg a *Liber pontificalis*. (Gregorius, II, 312. o.) Romanus akciója 592-ben zajlott.

ostrom után Maurisius langobard herceget, aki a rómaiakhoz átpártolt, foglyul ejtette és azonnal kivégeztette. Agilulf király jövetelére Szent Gergely pápa, amint azt ő maga is említi homíliáiban, annyira megijedt, hogy előadását, melyben az Ezékiel könyvében szereplő templomról volt szó, félbehagyta. Agilulf király pedig, miután ezt a dolgot elintézte, visszatért Ticinumba.[330] Nem sokkal ezután, főképpen feleségének, Theudelinda királynénak a rábeszélésére, amint azt boldog Gergely pápa gyakran tanácsolta neki leveleiben, a szentséges férfiúval, Gergely pápával és a rómaiakkal szoros békét kötött.[331] Erre a tiszteletre méltó pap köszönetképp ezt a levelet küldte a királynénak:

9. „Gergely Theudelindának, a langobardok királynéjának. Fiunk, Probus apát értesítése folytán megtudtuk, hogy kiválóságod, mint szokta, nagy igyekezettel és jóakarattal a béke megkötésén munkálkodott. Keresztény hited miatt ezt nem is reméltük másképpen, hanem úgy, hogy a béke ügyében mindenkinek megmutatod a te buzgóságodat és jóságodat. Adjunk ezért hálát a mindenható Istennek, aki kegyességével olyképp vezérli szívedet, hogy amiként szilárd hitet adott neked, úgy tetszése szerint enged cselekedni. Ne hidd, felséges leányunk, hogy csekély érdemet szereztél magadnak ama vér által, amelyet mindkét részről kiontani készültek. Jóakaratodért köszönetet mondva könyörgünk Istenünk irgalmasságához, hogy viszonzásul jutalmazzon meg téged testileg s lelkileg most és a jövőben is. Üdvözlésed mellett atyai szeretettel figyelmeztetünk is, hogy felséges férjedet igyekezz rábírni, hogy ne forduljon el a keresztény közösségtől. Ugyanis – és hisszük, hogy ezt te is tudod – sok tekintetben hasznos volna, ha ő azzal barátságban akarna lenni. Ezért szokásod szerint mindig arra törekedj, ami a pártok egyetértését szolgálja, s igyekezz továbbá, ahol csak érdemszerzésre alkalom kínálkozik, javaidat bőségesebben a mindenható Isten szeme elé tárni."[332] Agilulf királyhoz pedig ilyen levelet írt: „Gergely Agilulfnak, a langobardok királyának. Köszönetünket fejezzük ki Felségednek, amiért kérésünket meghallgatva a békét, amely mindkét résznek javára fog válni, elrendelted, amint mi reméltük is azt. Dicsérjük ezért felséged okosságát és jóságát, mivel megmutattad, hogy a békét szeretve magát Istent szereted, ki a béke szerzője. Ha ugyanis nem jött volna létre – ami távol legyen –, mi más történhetett volna, mint az, hogy a pártok bűne és pusztulása közepette ömlött volna a szerencsétlen földművesek vére, akiknek munkája mindkét rész javát szolgálja? Azonban, hogy érezzük,

[330] Agilulf hadjárata 593–594-ben történt, ám Perugia még az utóbbi évben ismét a keletrómaiak kezébe került. Vö. Bertolini, „Ariulfo", in *DBI*, IV, 1962, 209. Gergely munkája: Grégoire le Grand, *Homélies sur Ézéchiel.* Vol. II. Paris, 1990, texte latin, intr., trad., notes par Charles Morel, Sources chrétiennes, 360., Paefatio (42–43. o.) és X, 24. (530–531. o.) A bibliai hely: Ez 40:48. A pápa a birodalom nevében békét is kötött Agilulffal, s évi 5 centenarius arany fizetésére vállalt kötelezettséget. (Prosper, *Continuatio*, 17 és 22, 339. o.) A császár szemrehányást tett az egyházfőnek, hogy illetéktelenül tárgyalt, mire Gergely azt vetette ellene, hogy másként nem lehetett Rómát megmenteni. (*Registrum*, V, 36, a. 595, 317–320. o.) Prosper iménti leírásában a Rómába bevonuló langobard királyt a pápa személyesen vette rá az ostrom feladására és a Milánóba való visszatérésre (ekkor Milánó volt az uralkodói székhely), ám Paulus Paviát említi.

[331] A tárgyalások sokáig elhúzódtak, így csak 598-ban kötötték meg az egyezséget.

[332] *Registrum*, IX, 67, 87–88. o. (598. november–december).

hasznunkra van ez a béke, amint azt te megkötötted, atyai szeretettel üdvözölve kérünk téged, hogy minden adandó alkalommal a különböző vidékeken lévő, de főképpen a velünk szomszédos hercegeknek[333] levélben parancsold meg, hogy ezt a békét, amint azt megígérték, tisztán megőrizzék, és ne keressenek maguknak semmiféle alkalmat, amelyből valamiféle viszály vagy ellenszenv keletkezhetne, amiért is jóakaratodért köszönetet mondunk. A jelenlegi levél hozóit pedig, mint a te igaz embereidet, az őket megillető jóindulattal fogadtuk, mivel úgy volt méltányos, hogy azokat a bölcs embereket, akik az Isten kegyelméből kötött békét hírül adták, szeretettel fogadjuk, és bocsássuk el."[334]

10. Ezalatt a következő hónapban, januárban, minden reggel és este üstökös csillag tűnt föl, az egész hónapon át. Abban a hónapban hunyt el Johannes ravennai érsek, akinek helyét a római polgár Marianus foglalta el.[335] Euin tridentumi herceg is meghalt, helyébe Gaidoald herceg, egy derék katolikus férfiú lépett. Éppen ezekben a napokban a bajorok mintegy kétezer emberrel a szlávokra törtek, de a cacanus beavatkozott, és egy szálig megölte őket.[336] Ekkor hoztak Itáliába először vad lovakat és bivalyokat, melyek az itáliai emberek körében nagy csodálatot keltettek.[337]

11. Ebben az időben Childepert frank király huszonöt éves korában feleségével együtt, mint mondják, mérgezésben elhunyt.[338] A hunok pedig, akiket avaroknak is hívnak, Pannoniából Thüringiába rontottak és igen súlyos háborút vívtak a frankokkal. Galliában ekkor Brunechildis királyné uralkodott unokáival, a még gyermek Theudeperttel és Theuderich-el, akiktől a hunok pénzt kaptak, és visszatértek hazájukba.[339] Gunthramn frank király is meghalt; királyságát Brunechildis királyné és még fiatal unokái, Childepert fiai vették át.[340]

12. Ugyanekkor a cacanus, a hunok királya, követeket küldött Agilulfhoz Mediolanumba, és békét kötött vele. Meghalt Romanus patrícius is, utána Gallicinus következett, aki Agilulf királlyal békés egyezségre lépett.[341]

333 A spoletói és a beneventói hercegeknek.
334 *Registrum*, IX, 66, 85–86. o. (598. november–december).
335 Valójában Marinianus, akit 595-ben szenteltek föl. (Vö. Agnellus, 99, 343. o.)
336 A *cacanus* az avarok kagánja. Az avar beavatkozásra: Szádeczky, 110.
337 *„Tunc primum cavalli silvatici et bubali in Italiam delati..."* Ezek az állatok is valószínűleg avar hatásra kerültek Itáliába.
338 Childepert 596-ban halt meg. A mérgezésről a frank források nem tudnak.
339 Vö. Szádeczky, 110–111.
340 Paulus ezen a ponton a korábbi eseményeket említi később, ugyanis Gunthramn halála 593-ban következett be, s ezután kapta meg Childerich egyik fia, Theuderich Burgundiát, a másik pedig, Theudebert Austrasiát (596).
341 Romanus halála és Gallicinus (Callinicus) hivatalba lépése 596-ban történt, miként a langobard–avar békekötés is. (Vö. Szádeczky, 111.) Igaz, mások (O. Bertolini: „Agilulfo", in *DBI*, I, 1960, 392.) az új exarchos hatalmának kezdetét 597-re teszik. Agilulf Milánót tette székhelyévé. (Vö. Barnwell, 100–101.) A fejezet végén említett egyezség ugyanaz, amit Paulus a IV, 8. fejezetben említ. A forrás bizonyára Secundus elveszett munkája.

13. Ugyancsak ebben az időben[342] Agilulf örökös békét kötött Theuderich-el, a frankok királyával. Ezután oltotta ki Ago király az ellene fellázadó veronai herceg, Zangrulf életét. Eltette láb alól Gaidulf bergamusi herceget is, akinek már két ízben megbocsátott, Ticinumban Warnecautiust is hasonló módon ölte meg.[343]

14. A következő időben Ravennát és a hozzá közeli tengerparton élőket ismét nagyon súlyos pestis pusztította. Az utána való esztendőben pedig Verona népét nagy halandóság sújtotta.[344]

15. Ekkor véres jelet is láttak feltűnni az égen, mintha véres lándzsák lettek volna, és egész éjen át nagy világosság volt.[345] Theudepert, a frankok királya abban időben háborút viselt unokafivérével, Chlotharral, és annak seregét keményen megverte.[346]

16. A következő évben meghalt Ariulf herceg, aki Spoletumban Faroald utóda volt.[347] Ez az Ariulf, amikor Camerinumnál a rómaiakkal csatát vívott, miután a győzelmet elnyerte, azt tudakolta embereitől, ki az a férfi, akit ő ebben az ütközetben oly vitézül látott harcolni. Amikor azok azt válaszolták, hogy senkit sem láttak bátrabban küzdeni, mint magát a herceget, ő így szólt: „Bizonyos, hogy láttam harcolni ott valakit, aki engem mindenben fölülmúlt, s valahányszor az ellenség részéről valaki át akart szúrni, az a derék férfiú pajzsával mindanynyiszor megvédelmezett." Amikor a herceg ezután Spoletium alá érkezett, ahol boldog mártírnak, Sabinus püspöknek a temploma áll, melyben az ő tiszteletre méltó teste nyugszik, kérdezte, hogy kié az a pompás ház. Erre a hívők azt felelték, hogy ott Sabinus mártír nyugszik, akit a keresztények, midőn ellenségeik ellen háborúba indulnak, segítségül szoktak hívni. Ariulf pedig, mivel még po-

342 597-ben.

343 Gaidulfot és Zangrulfot az *Origo* 6 is említi, míg Warnecautiusról más források nem tudnak. Bertolini szerint ezek az események még a Gallicinusszal kötött, az előző fejezetben említett békekötés előtt történtek. („Agilulfo", in *DBI*, I, 392.)

344 Ezek az értesülések, melyek az 598–599. évekre vonatkozhatnak, valószínűleg Secundustól származnak.

345 Fredegar (IV, 19, 128. o.) az 599–600. évekre datálhatóan ugyancsak lándzsához hasonló égi jeleket említ.

346 Valójában unokanagybátyja: nagyapjának, Sigibertnek az unokaöccse. Fredegar szerint nemcsak Theudepert, hanem testvére, Theuderich is részt vett Chlothar legyőzésében. (IV, 20, 128. o.) Paulussal és Fredegarral ellentétben a *Liber historiae francorum* 37. (*MGH, Scriptores rerum Merovingicarum*, II, 306–307. o.) viszont csak Theuderichet említi.

347 Egyes feltételezések (Bognetti, „Tradizione longobarda", 467.) szerint azonos azzal a Theophylaktos Simokatta által említett Ariulffal (*Historiae*, I, 9,), aki Ióannés Mystakón perzsák ellen vívott csatájában (582) a keletrómaiak balszárnyát vezette. Ezt követően Romanos exarchosszal együtt tért vissza Itáliába, ahol Spoleto hercege lett, s a keletrómaiak ellen fordult. 591–592-ben több fontos erősséget elfoglalt a Rómát Ravennával összekötő via Flaminia mentén, amelyeket nem sokkal később Romanos visszafoglalt (lásd fentebb, a IV, 8. fejezetnél a 329. jegyzetet), és Rómát is fenyegette. Amikor 600-ban az ellenségeskedések kiújultak, újból Róma és Ravenna környékét támadta. (Vö. Bertolini, „Ariulfo", in *DBI*, IV, 1962, 206–213; Gasparri, *I duchi*, 74–75.)

gány volt, így válaszolt: „És lehetséges, hogy egy halott ember valamelyik élőnek segítséget nyújtson?" Ezt mondva leugrott lováról, és bement a templomba, hogy azt megszemlélje. S mialatt mások imádkoztak, addig ő a templom festményeit kezdte csodálni. Amikor boldog Sabinus mártír képét megpillantotta, nyomban esküvel állította, hogy annak a férfiúnak, aki őt a csatában védelmezte, teljesen ilyen volt az alakja és a ruházata. Ekkor értette meg, hogy a csatában boldog Sabinus mártír nyújtott neki segítséget.[348] Ariulf halála után a korábbi herceg, Faroald két fia vetélkedett egymással a hercegségért, s egyikük, aki győztes maradt, vette át a hercegséget, név szerint Theudelapius.

17. Ez idő tájt rohanták meg a langobardok éjnek idején boldog Benedek atya kolostorát, mely Casinum várában fekszik. Mindent elraboltak, de a szerzetesek közül senkit sem tudtak elfogni, hogy így teljesedjen a tiszteletre méltó Benedek atya jövendölése, amit ő jóval azelőtt előre látott, amikor ezt mondta: „Alig tudtam Istennél kieszközölni, hogy erről a helyről a lelkeket nekem átengedje."[349] Az innen elmenekülő szerzetesek Rómába mentek; magukkal vitték a szent regulát tartalmazó kódexet, amelyet az említett atya állított össze,[350] és még más egyéb írásokat is, továbbá egy kenyérmérő súlyt és egy borkimérőt, s amit a házi eszközök közül össze tudtak kapkodni. Boldog Benedek után Constantinus, ezután Simplicius, őt követően Vitalis, végül pedig Bonitus irányította a szerzetet, aki alatt ez a pusztítás történt.

18. Amikor pedig Zotto, a beneventumiak hercege meghalt, helyére az Agilulf király által küldött Arigis lépett, aki Foroiuliumból származott s Gisulf foroiuliumi herceg fiait nevelte, és ezzel a Gisulffal rokonságban is volt.[351] Fennmaradt boldog Gergely pápának ehhez az Arigishez szóló levele, az alábbi módon fogalmazva:

19. „Gergely Arogis hercegnek. Mivel úgy bízunk felségedben, mint a mi igazi fiunkban, arra jutottunk, hogy tőled pár dolgot bizalommal kérjünk, úgy gondolva, hogy legkevésbé sem akarsz elszomorítani bennünket, különösen pedig

[348] Sabinus kultuszát alább, a VI, 58. fejezetben említett, spoletói száműzetéséből Paviába visszatérő Péter püspök hozta magával; valószínűleg ezen a hagyományon alapul Paulus elbeszélése. Sabinus mártírhalála Diocletianus társcsászára, Maximianus idejére (286–305) tehető. Spoletótól nem messze temették el, alighanem abban a templomban, amelyet nemcsak Paulus, hanem Prokopios (*BG* VI, 8. Dewing, vol. IV, 358–361. o.) és I. Gergely (*Registrum*, IX, 59, 82. o.) is említ. (Vö. *Auctores antiquisimi SS*, Februarii II, cap. 5., 326. o.)

[349] Monte Cassino lerohanását Capo 591 és 598 közé teszi (499. o.), míg mások 577-re. (M. A. Dell' Omo: „Montecassino" in *LexMA*, VI, col. 785.) Szent Benedek jövendölését I. Gergely örökítette meg. (*Dial.* II, 17, 1., 192–193. o.)

[350] Ebből a ma már elveszett autográf kódexből készítette Paulus azt a másolatot, amelyet az itt említett, a kenyér és a bor kimérésére használatos mértékekkel együtt elküldött Nagy Károlynak, miként az a levél tanúsítja, melyet Paulus Montecassino apátjának, Theudemarnak a nevében a frank uralkodóhoz írt. (Lásd *MGH*, *Epistolae*, IV, 509–514. o. A kérdéses részlet: 510–511. o.)

[351] Zotto 590-ben vagy 591-ben halt meg. Utóda, I. Arichis 592 júliusában már biztosan viselte a hercegi méltóságot, lásd I. Gergely, *Registrum*, II, 45. (*MGH*, *Epistolae*, I, 143–146. o.) Arichisról még: Gasparri, *I duchi*, 86–87.

ilyen dologban, amely a te lelked üdvét nagyban elősegítheti. Tudomásodra hozzuk tehát, hogy nekünk boldog Péter és Pál egyháza számára nagy mennyiségű gerendára van szükségünk, s ezért Sabinusnak, a mi subdiaconusunknak meghagytuk, hogy vágasson ki megfelelő mennyiséget a brittiusok vidékén,[352] s azt a tengerparton arra alkalmas helyen hordassa össze. Mivel ebben a dologban támogatásra szorul, felségedet üdvözölve atyai szeretettel kérünk, parancsold meg ottani hivatalnokaidnak, hogy az alájuk rendelt embereiket ökreikkel együtt az ő segítségére küldjék, hogy a te hozzájárulásoddal azt, amivel megbíztuk, jobban teljesíthesse. Mi pedig ígérjük, hogy neked, midőn ez a dolog befejeződik, hozzád méltó ajándékot – ami nem lesz sértő – fogunk küldeni. Tudjuk ugyanis, hogyan tekintsünk a dolgokra, s hogyan adjunk viszonzást a mi fiunknak, aki jóakaratot tanúsít irántunk. Azért ismételten kérünk, dicsőséges fiunk, cselekedj úgy, hogy mi is adósaid lehessünk a nekünk tett jótéteményért, és hogy meglegyen a jutalmad azért, amit tettél a szentek egyházaiért."[353]

20. Ebben az időben Gallicinus patrícius serege Agilulf király leányát férjével, a Parma városába való Gudescalc-kal együtt foglyul ejtette és Ravenna városába hurcolta.[354] Ugyancsak ekkor küldött Agilulf király mesterembereket a cacanusnak, az avarok királyának, hogy hajókat építsenek, amelyekkel a cacanus Thracia egyik szigetét[355] bevette.

21. Ugyanebben az időben Theudelinda királyné Keresztelő Szent Jánosnak ajánlotta azt a templomot,[356] amelyet a Mediolanum felett tizenkét mérföldnyire

[352] Azaz Bruttium partvidékén.

[353] Vö. *Registrum*, IX, 126, (*MGH, Epistolae*, II, 126–127. o.), 599. február–április.

[354] Ez a fejezet Secundus értesülésein alapulhat, a benne említett eseményekre 601–602-ben kerülhetett sor. Az exarchos Gisulf friuli és Gaidoald trentói duxok lázadását kihasználva indította meg támadását. Bár Paulus alább említi a hercegek és az uralkodó ellentétét (lásd IV, 27.), de nem hozza azt összefüggésbe az exarchos akciójával. Gudescalc vagy Párma városából származott, vagy ott töltött be vezető tisztséget, ahol azonban nem lehetett dux, mert ez a méltóság a városban 590 után megszűnt, amikor a helyi dux átállt a bizánciakhoz. Agilulf ezt követően ellentámadást indított. (Lásd alább, IV, 23. és 28.)

[355] Mivel ebből az időszakból más hadi eseményekre nem illik Paulus leírása, ezek az információk a Dunán Belgrádtól lejjebb található Kostolac-szigetre (latin nevén Viminiacum) vonatkozhatnak, habár ez a szoros értelemben vett Thracián kívül, attól nyugatra fekszik. A szigetet azonban, amint azt Theophylaktos Simokatta is tanúsítja (*Historiae*, VIII, 1,10–2,9), nem tudták elfoglalni az avarok, sőt súlyos vereséget szenvedtek. Az események 599–600-ra datálhatók. (Vö. Szádeczky, 132–133, 135–136.)

[356] A monzai San Giovanni Battista templomát 603 előtt kezdték építeni, ugyanis ebben az évben már ott keresztelték meg Adaloaldot. (Lásd alább IV, 27.) Az épület ma is áll; a XIV. században átépítették. Benne őrzik a nevezetes vaskoronát, a langobard uralkodók felségjelvényét, amellyel az őket követő itáliai királyokat, továbbá a német-római császárokat is – mint Itália uralkodóit – megkoronázták. A főkapu fölött lévő dombormű a Szent Jánosnak kincseket felajánló Theudelindát ábrázolja második férjével, Agilulffal.

A *Historia langobardorum*ot tartalmazó kódexek közül háromban ez a fejezet két ponton is bővebb szövegvariánst tartalmaz. A szóban forgó kéziratok a XI–XII. században íródott *Modoetiensis* 135, a XI. századi *Vaticanus Reginensis* 710. és az ugyancsak ekkor keletkezett *Parisinus* 6159. Kétségtelen, hogy mind a három egy elveszett monzai keletkezésű szövegváltozatra megy vissza.

fekvő helyen, Modiciában emelt, és azt sok arany és ezüst ékességgel díszítette és elegendő birtokkal látta el.[357] Ezen a helyen Theuderich, a gótok egykori királya is építtetett palotát, mivel az Alpok közelsége miatt ez a vidék nyáridőben enyhe és egészséges.

22. Az említett királyné is építtetett magának itt palotát, ahol a langobardok néhány tettét is megfesttette.[358] Ezeken a festményeken világosan megmutatkozik, hogy a langobardok abban az időben hogyan nyírták a hajukat, milyen volt a viseletük, vagy milyen a külső megjelenésük. Nyakukat a tarkójukig borotválva csupaszon hagyták, hajfürtjeiket pedig, melyeket a homlokuk közepén kétfelé választottak, arcukon egészen a szájukig hagyták leomlani. Ruházatuk bő volt és leginkább lenből készült, ahogyan szokásuk szerint az angolszászok[359] hordták, s különböző színű széles csíkokkal átszőve díszítették. Sarujuk pedig felülről a lábuk nagyujjáig csaknem egészen nyitott volt és azt az egymáson általhúzott szíjak kötelékei tartották össze. Később nadrágot is kezdtek viselni, amelyre, ha lovagoltak, gyapjúharisnyát húztak. De ezt a szokást már a rómaiaktól vették át.

23. Patavium városa a katonaság páratlanul nagy vitézsége következtében egészen ezen időkig ellenállt a langobardoknak. Végül a rá hajított tűzcsóvák miatt a mindent felemésztő lángokban teljesen leégett, és Agilulf király paran-

---

A szövegváltozatokban idézett korabeli dokumentumok nem maradtak fenn. (A szövegeket közli: Bethmann–Waitz, 123–124.) A többletszöveg a következőképp hangzik:

„a maga, hitvese, fiú- és leánygyermekei és valamennyi itáliai langobard számára, hogy Szent János közbenjáró legyen az Úr előtt valamennyi langobardért, s ők, a langobard előkelők egyhangúlag fogadalmat tettek egymás közt a királlyal és Theudelinda királynővel együtt, s mondták: »Ha Szent János közbenjár értünk a mi urunknál, Jézus Krisztusnál, mi egy lélekkel ígérjük neki, hogy minden évben a születése napján, azaz július nyolcadik kalendáján [24-én] a mi javainkból becses felajánlásokat küldünk templomába, hogy közbenjárása révén elérjük: Jézus Krisztus a segítségünkre legyen, háborúban éppúgy, mint bármilyen helyen, ahová megyünk majd.« És attól a naptól fogva minden cselekedetüknél Szent Jánoshoz kezdtek fohászkodni, hogy segítséget nyújtson nekik Jézus Krisztus előtt, és mind sértetlenek maradtak és győztesnek bizonyultak valamennyi ellenségükkel szemben."

357 A fenti jegyzetben említett három kódexben szereplő másik betoldás itt található, és a következőképpen hangzik: „Számos családot és birtokot rendelt azon a helyen Keresztelő Szent János szolgálatára. Így szól Theudelinda királyné felajánlást tévő írása: »Az igen dicső Theudelinda királyné fiával, Adaloald királlyal együtt felajánlja patrónusának, Szent Jánosnak mindabból, amit Isten ajándékából bír, s jegyajándékából ezt az adománylevelet, amelyet övéi jelenlétében íratott le. Ha valaki bármikor ezt az akaratából tett adományt megváltoztatná, az az ítélet napján az áruló Júdással együtt kárhozzon el.« E levél így rendelkezett: »Szent János javaihoz senki semmilyen módon nem juthat hozzá, csak a papok, akik ott nappal és éjjel szolgálnak, mint ahogy a szolgálók és szolgálónők, akik oda rendeltettek, közösségben kötelesek élni.«"

358 A monzai palota 602-ben már állt (vö. alább, IV, 25, ahol Adaloald születéséről van szó), de a szomszédságában álló dóm XIII–XIV. sz. fordulóján kezdődött bővítésének áldozatául esett.

359 Ez az angolszász kifejezés első említése, amelyben már a két etnikum összeolvadása mutatkozik meg. (Vö. Bethmann–Waitz, 124. o., 1. jegyz.)

csára földig rombolták. A benn lévő katonáknak azonban megengedték, hogy Ravennába visszamenjenek.[360]

24. Ebben az időben Agilulf követei, visszatérve a Cacanustól jelentették, hogy az avarokkal örök békét kötöttek. Velük jött a Cacanus egyik követe is, aki Galliába ment tovább, és felszólította a frankok királyait, hogy miként az avarokkal, úgy a langobardokkal is lépjenek békére.[361] Eközben a langobardok az avarok és a szlávok társaságában Histria területére törtek, és azt gyújtogatva és rabolva teljesen elpusztították.[362]

25. Ekkor Agilulf királynak a modiciai palotában Theudelinda királynétól fia is született, akinek az Adaloald nevet adták. A következő időben a langobardok Mons Silicis várát vették be. Ez idő tájt, miután Gallicinust Ravennában leváltották, visszatért oda Smaragdus, aki azelőtt Ravenna patríciusa[363] volt.

26. Mauritius Augustust, miután huszonegy éven át uralkodott, fiaival, Theodosiussal, Tiberiussal és Constantinussal együtt, Priscus patrícius lovászmestere, Focas, meggyilkolta.[364] Ez azonban az államra nézve hasznos volt, mert az ellenséggel hadakozva gyakran győzelmet aratott. Vitézsége a hunokat is, akiket avaroknak is neveznek, legyőzte.[365]

27. Ebben az évben Gaidoald tridentumi és Gisulf foroiuliumi hercegeket, akik a királlyal eddig hadilábon álltak, Agilulf békében visszafogadta. Ekkor keresztelték meg az imént említett gyermeket, Agilulf király fiát, Adaloaldot is a modiciai Szent János templomban. A keresztelési szertartást Secundus, Krisztus

360 Agilulf támadásának egyik valószínű oka az volt, hogy Callinicus exarchos foglyul ejtette és Ravennába vitette a lányát (Vö. fentebb, IV. 20.); időpontja 602. Padova pusztulása után az igazgatás és a püspök a közeli Monselicébe költözött, s bár a város hamar újjáépült, a püspök csak Nagy Károly idején tért vissza.

361 A frankok királyain az egyes Meroving-kori részkirályságok uralkodóit kell érteni.

362 Itt a IV, 12-ben említett béke megerősítéséről lehet szó. Isztria megtámadása, melyre 602-ben kerülhetett sor, a Callinicusszal szemben indított ellentámadás része lehetett, egyben a friuli dux engedelmességre szorítását is célozta. (Az események pontosabb datálására: Szádeczky, 138.)

363 Adaloald születése és Monselice bevétele 602-ben történt, míg Smaragdus 603-ban, Phokas által kinevezve lett újra exarchos. Az exarchosok egyben a patricius címet is viselték: J. Ferluga: „Exarch, Exarchat" in *LexMA*, V, col. 152.; Bréhier, 120.

364 602-ben.

365 Ebben a kijelentésben nem Phókas, hanem még Priskos bizánci hadvezér sikerei: Viminiacum szigetének elfoglalása (lásd fentebb, IV, 20) és az azt követő, 599-re datálható hadi események emléke jelenik meg (Szádeczky, 132–135.), ugyanis Phókas uralkodása idején már nincsenek nagyszabású akciók, sőt az avarok Thrákiát dúlják, és Phókas pénzen váltja meg a békét az avaroktól (Vö. Szádeczky, 144–146.). Isidorus szerint 609-ben „inkább pénzzel mint fegyverrel" verték vissza az avar támadást (*Chronica*, a. 409, 478. o.), s ugyanezt találjuk, bár pontos időmegjelölés nélkül Prosper folytatójánál (10, 338. o.).

tridentumi szolgája végezte, akiről már többször említést tettünk.[366] Ez Húsvét ünnepnapján történt, amely abban az időben[367] április hetedikére esett.

28. A langobardok a rómaiakkal a király leányának fogságban tartása miatt még e napokban is ellenséges viszonyban voltak. Ezért vonult ki július havában Agilulf király Mediolanumból, és a szlávokkal, akiket az avarok királya, a cacanus küldött segítségül, Cremona városát ostromolni kezdte, s szeptember tizenkettedik kalendáján be is vette, s földig rombolta.[368] Ugyanígy vívta meg Mantuát is, s miután falait faltörő kosokkal áttörte, a benne lévő katonaságnak engedélyt adott, hogy visszatérjen Ravennába, maga pedig szeptember idusán[369] bevonult a városba. Ekkor adta meg magát a langobardoknak az a vár is, melyet Vulturinának neveznek; a katonák pedig Brexillus váras városkát felégetve elmenekültek. Ezen dolgok következtében Smaragdus patrícius a király leányát férjével, gyermekeivel és minden vagyonával együtt visszaküldte, és a kilencedik hónapban békét kötöttek egészen a nyolcadik indictio április kalendájáig.[370] A király leánya Ravennából csakhamar visszatért Parmába, ahol egy gyötrelmes szülés nehézségei miatt rövidesen meghalt. Ezen esztendőben hadakoztak Theudepert és Theuderich frank királyok nagybátyjuk, Chlothar ellen. A harcban mindkét részről sok ezren estek el.[371]

29. Amikor Focas már két éve uralkodott, a nyolcadik indictióban,[372] boldog Gergely pápa is Krisztushoz költözött. Helyére Sabinianust szentelték az apostoli szolgálatra. Akkor nagyon kemény tél volt, és a szőlő csaknem mindenütt elpusztult. Az aratásra váró terményeket pedig részint az egerek pusztították el, részint pedig üszögtől sújtva mentek tönkre. Éhséget és szomjúságot kellett ugyanis szenvednie a világnak akkor, amikor ilyen kiváló tanító elköltözésével az emberi szíveket a lelki táplálék hiánya és tikkasztó szomja lepte meg. Engedtessék meg hát nekem, hogy ebbe a művecskébe boldog Gergely pápának egyik leveléből egy keveset beillesszek,[373] hogy világosabban kiderüljön, milyen aláza-

366 Tridentumi Secundusról van szó, akinek elveszett munkája a VI–VII. század fordulójának eseményeivel kapcsolatban Paulus egyik fontos forrása volt. Agilulf udvarában, Theudelinda királyné mellett is nagy befolyást gyakorolt. Vö. I. Gergely, *Registrum*, IX, 147. és XIV 12. (142–149. és 430–432. o.).

367 603-ban.

368 Ez volt Agilulf utolsó hadjárata a bizánciak ellen, amelynek során (603-ban) ellenőrzése alá vonta a Pó folyását Cremona és Mantova között. Az akciót Prosper folytatója is megemlíti. (*Continuatio*, 16, 339. o.) Szeptember tizenkettedik kalendája augusztus 21-nek felel meg; Gombos kiadásában tévesen áll augusztus 24-e.

369 Szeptember 13.

370 Azaz 605. április 1-ig.

371 Vö. Fredegar IV, 26. (131. o.), aki szerint viszont csak Theuderich harcolt Chlotharral, míg Theudepert békét kötött vele anélkül, hogy megütközött volna. Ez a konfliktus 604 decemberében zajlott.

372 Paulus itt (hasonlóan Bedához: *Chronica*, 534, 309. o.) pontatlan, ugyanis 604, Gergely halálának éve nem a nyolcadik, hanem a hetedik indikcióba esett.

373 I. Gergely, *Registrum*, V, 6. (594. szeptember–október, pp. 285–287.) Ehhez viszonyítva Paulus szövege kisebb kihagyásokat és eltéréseket tartalmaz.

tos volt e férfiú, mennyire feddhetetlen és szent. Midőn egy alkalommal azzal vádolták meg őt Mauritius Augustus és annak fiai előtt, hogy egy bizonyos Malcus püspököt[374] fogságában pénzért megöletett, akkor ez ügyben levelet írva apocrisiariusának, Sabinianusnak, aki Konstantinápolyban volt,[375] többek között ezeket mondja: „Egyetlen dolgot kell röviden a mi legkegyelmesebb uraink tudtára adnod: hogy ha én, az ő szolgájuk, a langobardoknak akár az elpusztításában is részt akartam volna venni, úgy a langobard népnek ma sem királya, sem hercegei, sem grófjai nem volnának, és a megosztottság legteljesebb zavarában élne. De mivel félem az Istent, azért irtózom attól, hogy részes legyek akármelyik ember meggyilkolásában. Az az illető Malcus püspök pedig sem fogságot, sem más gyötrelmet nem szenvedett, hanem azon a napon, amelyen ügyét tárgyalták és elítélték, akkor az én tudtom nélkül Bonifacius jegyző a saját házába vitte, ahol ő megebédelt, és a jegyző a legnagyobb tiszteletben részesítette; s a következő éjjel hirtelen meghalt." Íme, milyen alázatos volt ez a férfiú, aki bár a legfőbb pap volt, szolgának nevezte magát. Íme milyen becsületes volt, hogy még a langobardok halálának sem akart részese lenni, akik pedig hitetlenek voltak, és mindent elpusztítottak.

30. A következő nyáron, július hónapban Adaloaldot Mediolanumban a cirkuszban apjának, Agilulf királynak, valamint Theudepert frank király követeinek a jelenlétében a langobardok királyává tették, és a királyi gyermekkel Theudepert király leányát eljegyezték, a frankokkal pedig örök békét kötöttek.[376]

31. Ugyanezen időben viseltek háborút a frankok a szászokkal, és mindkét részről nagy vérontásra került sor.[377] Ticinumban pedig boldog Péter apostol templomában Péter kántort villám sújtotta agyon.

32. A következő hónapban, novemberben, Agilulf király egy évre békét kötött Smaragdus patríciussal, és a rómaiaktól tizenkétezer solidust kapott. Balneus Regis és Urbs Vetus tusciai városokat is elfoglalták a langobardok.[378] Ekkor,

[374] Malcus dalmáciai püpök volt és a helyi pápai birtokok rectora. (Lásd *MGH, Epistolae*, I, 286. o., 1. jegyz.)

[375] Ugyanaz, aki Gergely halála után pápa lett.

[376] A cirkuszi szertartás nyilvánvalóan a bizánci minták átvételét s ezzel a római eredetű lakosság előtti legitimációt szolgálta. Gasparri azt hagsúlyozza, hogy ebben a legitimációban római és germán minták keveredtek. (Lásd Gasparri, „Kingship Rituals", 106–107.) A szertartásra 604-ben került sor. Az itt említett béke azt a másikat erősítette meg, amelyet Agilulf még 597-ben kötött Theuderich-el, Burgundia uralkodójával. (Lásd fentebb, IV, 13.) Fredegar megjegyzi, hogy a langobardok már nem fizették azt az adót, amely Cleph király óta volt szokásban. (IV, 45, 144. o.)

[377] Ebből az időből nem tudunk frank–szász háborúról, ugyanakkor Fredegar megemlíti (IV, 38, 139. o.), hogy a Theuderich és Theudebert frank királyok közötti csatában (612) az utóbbi oldalán szászok, türingek és egyéb, Rajnán túli népek harcoltak.

[378] A békét 605 novemberében kötötték meg, de Orvietót és Bagnoregiót még ugyanazon év nyarán foglalták el a langobardok.

április és május havában egy csillag jelent meg az égen, amelyet üstökösnek neveznek. Ezután Agilulf király újra békét kötött a rómaiakkal három évre.[379]

33. Miután ezekben a napokban halt meg Severus patriarcha, helyébe a király és Gisulf herceg egyetértésével Johannes apátot tették meg a régi Aquileia pátriárkájává. Gradusban pedig Candidianust tették a rómaiak számára főpappá. November és december hónapokban ismét üstökös csillag tűnt föl. Amikor Candidianus is meghalt, Gradusban a rómaiak alatt lévő püspökök közül a pátriárka Epiphanius lett, aki azelőtt a pápai jegyzők főnöke volt.[380] És ettől az időtől kezdve volt két pátriárka.[381]

34. Ebben az időben vette be Nápolyt Consiai Johannes, akit néhány nap múlva Eleutherius patrícius kiűzött a városból, és megölt.[382] Ezután az eunuch Eleutherius patrícius fölvette a császári hatalmat; amikor azonban Ravennából Rómába tartott, Luceolis várában a katonák megölték, és fejét elküldték Konstantinápolyba a császárnak.[383]

35. Ugyanekkor küldte Agilulf király Konstantinápolyba Focas császárhoz jegyzőjét, Stablicianust. Ő a császár követeinek társaságában tért vissza, akik, mivel egy évre békét kötöttek, Agilulf király számára császári ajándékokat hoztak.[384]

379 606-ban.

380 A primiceriusnak nevezték a késő római kori igazgatásban vezető funkciót betöltő tisztségviselőket, a primicerius notariorum egyfajta személyzeti vezető volt. Esetünkben azonban az egyházi szóhasználattal van dolgunk, amely a római egyház egyik irányító szervének, a jegyzők kollégiumának fejét jelöli a kései ókorban és a kora középkorban.

381 A szakadás a már említett, úgynevezett „Három fejezet"-vita következménye. Az előzményeket lásd fentebb, a II, 4. és a III. 26. fejezetekben és az azokhoz fűzött jegyzetekben. Severus pátriárka 606-ban bekövetkezett halála után Candidianust Róma és valószínűleg Smaragdus exarchos támogatta, és erőszakolta ki fölszentelését Gradóban, míg a Három fejezettel kapcsolatos 533-as határozatot el nem fogadó Johannes Agilulfhoz fordult támogatásért, amint azt 607-ben kelt levele is tanúsítja. (*Ep. Langobardicae* 1, 693. o.) Epiphaniust 610-ben vagy 611-ben tették meg pátriárkának. A szakadás 698-ban ért véget, ám Grado és Aquileia egyházszervezeti különállása továbbra is fönnmaradt. Az aquileiai pátriárka előbb Cormonsba, majd Cividaléba tette át székhelyét, majd 1348-ban Udinébe. XIV. Benedek pápa végül 1751-ben szüntette meg a pátriárkátust, létrehozva az udinei érsekséget. Grado pátriárkái a XII. század legelejétől Velencében laktak, és címük 1451-től velencei pátriárkára változott.

382 Paulus ebben a fejezetben kissé „előreszalad", ugyanis az itt tárgyalt események később, 616 és 619 között zajlottak. Eleutherius az itt elbeszélt események előtt Ravennában bosszút állt Jóannés exarchos (608–616) gyilkosain, akik a zsold elmaradása miatt lázadtak föl, s ezután ment Rómába, ahol Deusdedit pápa szívélyesen fogadta, majd Nápolyba, ahol leverte és megölte Consiai Johannest. (Vö. *LP*, Deusdedit, II, 319. o.)

383 Vö. *LP*, Bonifacius V, II, 321. o. Innen tudjuk, hogy Eleutherius lázadására még V. Bonifác pápa fölszentelése előtt (619) került sor. Prosper folytatója (21–23, 339. o.) Eleutherius itáliai ténykedését tévesen Agilulf idejére teszi, aki 616-ban halt meg, amikor Eleutherius éppenhogy exarchos lett. Megemlíti, hogy az utóbbit Hérakleios császár küldte Itáliába, hogy szembeszállt a langobardokkal, de egy Sundrarius (Sundrarit) nevű langobard hercegtől vereséget szenvedett és békét kötött, s hangsúlyozza, hogy Eleutherius Rómában akart császár lenni, ahová mentében megölték.

384 Itt bizonyára a IV, 32. fejezetben említett, Smaragdus exarchosszal kötött békék megerősítéséről van szó. Az időpont 609, esetleg 610, ami után, 616-ig a békét évente megújították. (Lásd Ravegnani, 104.)

36. Focas tehát, amint fentebb már elbeszéltem, Mauriciusnak és fiainak megöletése után és a rómaiak királyságát magához ragadva nyolc éven át uralkodott. Bonifác pápa kérésére kimondta, hogy a római és apostoli szék valamenynyi egyház feje, mivel a konstantinápolyi egyház magát nevezte minden egyház közül az elsőnek.[385] Ugyanő a másik Bonifác pápa[386] kérésére elrendelte, hogy a régi templomból, melyet Pantheumnak neveztek,[387] a bálványimádás szennyének eltávolítása után legyen a boldogságos és mindörökké Szűz Mária és valamennyi mártír egyháza, hogy az, ahol valaha nemhogy minden isten, hanem a démonok tisztelete zajlott, mostantól az összes szent emléke legyen. Az ő idejében keleten és Egyiptomban a prasinok és venetek polgárháborúba keveredtek és kölcsönös öldökléssel megsemmisítették egymást.[388] A perzsák is súlyos háborút viseltek az állam ellen, és sok római tartományt, sőt magát Jeruzsálemet is elfoglalták. És miután a templomokat lerombolták és a szentségeket bemocskolták, a középületek és a szent helyek ékességeivel együtt magukkal vitték az Úr keresztjének zászlaját is.[389] Ezen Focas ellen Eraclianus lázadt fel, aki Afrikát kormányozta; és miután seregével ellene nyomult, őt uralmától és életétől megfosztotta, s a római állam kormányzását fia, Eraclius vette át.[390]

37. Ez idő tájt az avarok királya, akit az ő nyelvükön cacanusnak hívnak, megszámlálhatatlan sokasággal érkezve benyomult Venetia vidékére.[391] Gisulf, foroiuliumi herceg azokkal a langobardokkal, akiket maga köré tudott gyűjteni, merészen eléje sietett; de bármekkora hősiességgel küzdött kevesedmagával a roppant tömeg ellen, mégis mindehonnan körülfogva csaknem minden emberével együtt elveszett.[392] Ennek a Gisulfnak a Romilda nevű felesége a megmenekült

[385] III. Bonifác (607. febr. 19. – nov. 12.). Innentől kezdve a Jeruzsálem elfoglalásáról szóló megjegyzésig, kivéve a prasinokról és a venetekről szóló mondatot Paulus szó szerint Beda szövegét veszi át. (*Chronica*, a. 535–537, 310. o.) A konstantinápolyi pátriárka egyetemes *(oikomenikos)* címe már Justinianos egyik ediktumában feltűnt, majd Maurikios császár idején maguk a pátriárkák is használták, ami ellen I. Gergely élesen tiltakozott. Phokas azonban 607-ben, Kyriakos pátriárkával való ellentéte miatt foglalt állást Róma elsősége mellett.

[386] IV. Bonifác (608–615)

[387] A Pantheon, amelyet Marcus Vipsanius Agrippa kezdett építtetni Kr. e. 27-ben.

[388] Ez a mondat Isidorustól származik (*Chronica*, a. 412, 478. o.), de megtalálható Prosper folytatásában is (*Continuatio*, 12, 338. o.). A „prasini" (zöldek) és a „venetes" (kékek) cirkuszi pártok voltak. Miután a pirosak és a fehérek jelentéktelenné váltak, ellentétük az V–VII. században több ízben zavargásokba, lázadásokba torkollt. A zöldek a monofizitizmussal rokonszenveztek, míg a kékek ortodoxok voltak. A cirkuszi pártok később saját polgári és fegyveres vezetőkkel rendelkező szervezetekké váltak.

[389] Paulus ezt a mondatot Bedától vette át. (*Chronica*, a. 537, 478. o.) Jeruzsálemet 614-ben vették be a perzsák.

[390] Hérakleios 610-ben lépett trónra. Az elbeszélésből úgy tűnik, mintha a perzsa támadásra még Phókas alatt került volna sor, holott az Hérakleios idején történt. Az új császár apja nevét viselte, aki tehát nem „Heraclianus" (Hérakleianos), hanem ugyancsak Hérakleios volt.

[391] Ez a fejezet Secundus munkáján és a szájhagyományon alapul. Gombos szerint az említett cacanus Baján kagán fia lehetett, Baján ugyanis 602-ben halt meg. A Paulus által leírt támadás időpontját illetően a szakirodalom nem egységes. A leginkább elfogadott nézetek szerint az 610 körül vagy 615–616-ban történt. (A kérdés irodalmát röviden összefoglalta: Szádeczky, 149.)

[392] Bognetti úgy véli (*S. Maria*, 101–104. o., 155. jegyz.), hogy az avar támadás magának Agilulfnak

langobardokkal és a csatában elesettek özvegyeivel és gyermekeivel a foroiuliumi vár falai közé zárkózva védte magát. Fiai közül Taso és Cacco már ifjak, Radualdé és Grimuald viszont még csak gyermekek voltak. Volt még neki négy leánya is, akik közül az egyiket Appának, a másikat pedig Gailának hívták, kettőnek a nevét nem tudjuk. A langobardok más megmaradt szomszédos várban is védték magukat, úgymint Cormonesban, Nemasban, Osopumban, Arteniában, Reuniában, Glemonában és még Ibligisben is, amely fekvésénél fogva teljességgel bevehetetlen volt. Hasonlóképpen elsáncolták magukat a többi várban is, nehogy a hunok, vagyis az avarok kezei közé kerüljenek. Az avarok pedig, keresztül-kasul bejárva a foroiuliumiak egész területét, gyújtogatva-rabolva pusztítottak mindent. A foroiuliumi várat ostromgyűrűbe zárták és azt minden erejükkel bevenni igyekeztek. Amikor a királyuk, azaz a cacanus teljes fegyverzetben és nagy lovas kísérettel körbejárta a falakat, hogy megvizsgálja, melyik oldalról tudná a várost a legkönnyebben elfoglalni, akkor a várfalakról rá tekintő Romilda, mivel látta, hogy virágzó ifjúkorban van, förtelmes kéjvággyal megkívánta, és hírnök útján rögtön megüzente neki, hogy ha őt nőül veszi, a várost, mindazokkal, akik benne vannak, átadja neki. Hallva ezt a barbár király, gonosz furfanggal ígéretet tett neki, hogy kérése szerint fog tenni, és őt feleségül veszi. Romilda erre késedelem nélkül megnyitotta a foroiuliumi vár kapuit, és úgy a maga, mint a bentlévők vesztére bebocsátotta az ellenséget. Az avarok pedig, miután királyukkal együtt bevonultak Forum Iuliiba, amit csak találtak, rabolva kifosztottak, és a várost tűzzel elhamvasztották, s mindenkit, akire rátaláltak, fogságba hurcolták, mindazonáltal csalárdul azt ígérve nekik, hogy Pannonia területén fogják őket letelepíteni, ahonnan hajdan eltávoztak. Amikor azonban hazájukba visszatérve a Szentnek nevezett mezőre értek,[393] elhatározták, hogy minden langobardot, aki már elérte a felnőttkort, kardélre hánynak, a nőket s a gyermekeket pedig mint a zsákmányból járó részt elosztják egymás között. Taso, Cacco és Raduald, Gisulfnak és Romildának a gyermekei, amikor az avarok e gonosz szándékáról tudomást szereztek, tüstént lóra kaptak, és menekülőre fogták. A három közül az egyik Grimualdot, a még kisgyermek testvérüket – mivel úgy vélte, hogy az a csöppség képtelen magát a vágtató lovon tartani – meg akarta ölni, azt gondolva, jobb kard által elvesznie, mint a szolgaság igáját hordoznia.[394] Amikor azonban felemelte lándzsáját, hogy keresztüldöfje, a gyermek sírva felkiáltott, mondván: „Ne ölj meg engem, mert meg tudom én ülni a lovat!" Erre kinyújtott kézzel a karjánál megragadva a ló csupasz hátára tette őt, és biztatta, hogy tartsa magát, ahogy csak bírja. A gyermek pedig a ló kantárát kezébe ragadva menekülő test-

---

a kérésére történt, aki a vele szövetségben álló avarok segítségével kívánt leszámolni az engedetlen Gisulf herceggel, akivel 603-ban még békét kötött. (Lásd fentebb a IV, 27. fejezetet.) Erre utal, hogy semmi jele annak, hogy Agilulf ellenakciót indított volna, s az avarok sem folytatták a támadást nyugat felé.

393 Nem azonosítható hely.

394 Az eredetiben: „...*melius ducens eundem gladio perimere quam captivitatis iugum sustinere.*" Capo felhívja a figyelmet (512. o.), hogy itt szövegromlásról lehet szó, mivel a „perimere" tárgyas ige, ezért nem illik a mondatba; helyette „perire" vagy „perimi" állhatott.

vérei nyomába eredt. Amint ezt az avarok észrevették, nyomban lóra szálltak, és utánuk iramodtak; ám míg a többiek a gyors futással megmenekültek, addig a gyermek Grimualdot az egyik avar, aki a többinél gyorsabban lovagolt, beérte. Azonban aki elkapta, gyenge korára való tekintettel nem tartotta érdemesnek megölni, inkább megtartotta magának, hogy majd szolgája legyen. Amikor a táborba vele visszatérve lovát kötőféken fogva vezette és igencsak örvendezett az ily nemes zsákmánynak, ugyanis a gyermeknek csinos testalkata, csillogó szemei s leomló szőke hajfürtjei voltak, amaz fájdalmában, hogy őt így fogságba hurcolják, és mert

„Nagy lélek lakozik kis kebelében"[395]

kardját, amilyent az ő korában hordani szokás, hüvelyéből kirántotta, és azzal, minden erejét összeszedve, az őt vonszoló avar feje tetejére sújtott. A vágás egészen az agyvelőig hatolt, és az ellenség lehanyatlott a lováról. Erre a gyermek Grimuald, megfordítva lovát, boldogan elmenekült, mígnem utolérte testvéreit, akiknek igen nagy örömet szerzett szabadulásával és ráadásul az ellenség halálának elbeszélésével. Az avarok ezután minden férfikorban lévő langobardot kardélre hánytak, az asszonyokra és a gyermekekre pedig a szolgaság jármát rakták. Romildát, aki e gonosztett fő oka volt, az avarok királya esküjéhez híven, amint neki megfogadta, egy éjjelen át mint házastársát birtokolta, utána azonban átengedte őt tizenkét avarnak, akik egész éjszaka felváltva gyötörték vágyaik kielégítésével. Majd megparancsolta, hogy a nyílt mező közepén karót üssenek le, amelynek kihegyezett végére Romildát felnyársaltatta, ráadásul e szavakat vágta szemébe: „Ilyen férjet érdemelsz te!" Ily halált szenvedett hát a hazáját eláruló borzalmas nő, aki jobban törődött buja vágyaival, mint polgártársai s vérei megmenekülésével. A leányok azonban nem követték anyjuk szenvedélyét, hanem tisztaságuk szeretetéből azon igyekeztek, hogy a barbárok meg ne becstelenítsék őket; ezért mellük közé pólyával lekötözve nyers tyúkhúst tettek, amely a melegben rothadásnak indulva undorító szagot árasztott. S amikor az avarok érintkezni akartak velük, a bűzt ki nem állva úgy vélték, hogy ezek természetükből fakadóan bűzlenek így, és szitkozódva húzódtak el tőlük, mondván, hogy minden langobard asszony bűzös. Ezzel a fortéllyal megmenekülve az avarok kéjvágyától ezek a nemes leányok a maguk ártatlanságát is megőrizték, s hasznos példát is adtak a tisztaság megőrzésére mindazon nőknek, akik majdan hasonló veszélybe kerülnének. Később különböző vidékeken adták őket el, ahol nemes származásukhoz méltó módon mentek férjhez. Egyiket ugyanis, amint mondják, az alemannok királya, a másikat pedig a bajor herceg vette feleségül. Most pedig

[395] Vergilius: *Georgica*, IV, 83. Az eredetiben méhekről mondja költő: „*Ingentes animos angusto in pectore versant.*" Paulus az értelem és a szöveg folyamatossága kedvéért módosította a latin költő szövegét, és „versant" helyett „versans"-t írt. Ezért változtattuk meg Lakatos István fordítását, amely eredetileg így hangzik: „*Nagy lélek lakozik kicsi keblükben...*"

idekívánkozik, hogy az általános történettől eltérve én, aki mindezeket leírom, röviden a magam nemzetségének leszármazását is előadjam; s mivel a dolog természete is így kívánja, elbeszélésem sorában is kissé korábbra menjek vissza. Abban az időben, amikor a langobardok népe Pannoniából Itáliába jött, velük érkezett ide az én ükapám is, Leupchis, aki szintén a langobardok nemzetségéből származott.[396] Miután néhány évet élt Itáliában, elérkezett az utolsó napja, és öt általa nemzett, akkoriban még kicsiny gyermeket hagyott hátra, akik azokban a viharos időkben, amelyekről most beszéltem, mind fogságba estek, és Foroiulium várából az avarok hazájába kerültek számkivetésbe. Miután azon a tájon sok éven át tűrték a szolgaság keserveit, s már a férfikorba jutottak, akkor közülük négyen, akiknek a nevét nem tudjuk, továbbra is megmaradtak a fogság nyomorúságában, az ötödik testvér azonban, név szerint Lopichis, aki ezután az én dédapám lett, úgy hiszem, az irgalmasság atyjának sugallatára elhatározta, hogy ledobja magáról a szolgaság jármát és visszatér Itáliába, ahol, mint emlékezett, a langobardok laknak, és a szabadsággal járó jogait igyekszik visszaszerezni. Amikor menekülni kezdvén elindult, s csak tegezt, íjat, meg némi élelmet vitt útravalóként magával, s egyáltalán nem tudta, hogy merre tartson, egy farkas szegődött mellé, amely útitársa és vezetője lett. Mivel előtte haladt és rá sűrűn visszatekintett – ha ő megállt, az is megállt, ha megindult, az is tovább ment –, Lopichis megértetette, hogy az állatot az isteni gondviselés küldte, hogy mutassa neki az utat, amelyet nem ismert. Amikor több napja mentek már így az elhagyatott hegyeken keresztül, az utazónak ami kevés kenyere volt, teljesen elfogyott. Üres gyomorral folytatta útját, s amikor az éhség már egészen elcsigázta, kifeszítette íját és le akarta nyilazni a farkast, hogy megegye. A farkas azonban a nyíllövést kikerülve azonnal eltűnt a szeme elől. Mivel a farkas távozása miatt nem tudta, hogy merre induljon, s ezenfelül az éhezés is nagyon legyengítette, már életéről is lemondott, és a földön elterülve álomba merült. Álmában egy férfit látott, aki a e szavakat mondta neki: „Kelj fel! Mit alszol? Abba az irányba menj tovább, amerre lábaidat kinyújtva tartod; arra van ugyanis Itália, ahova igyekszel!" Azonnal felkelt, és megindult arrafelé, amerre álmában hallotta, s nemsokára emberi hajlékra talált. Azon a tájon pedig szlávok laktak. Meglátta őt egy már öreg asszony, és nyomban rájött, hogy menekült, s hogy éhségtől szenved. Könyörületességtől vezetve elrejtette őt a saját házában, és titokban apránként adogatott enni neki, nehogy azáltal, hogy egyszerre jóllakásig nyújt neki táplálékot, életét végképp elvegye. Egyszóval ilyen mértékletesen etette mindaddig, amíg felépülve vissza nem nyerte erejét. Amikor pedig az asszony már erősnek és az út folytatására alkalmasnak találta őt, ellátta élelemmel, és megmutatta neki az irányt, amelyet követnie kell. Lopichis néhány nap múlva megérkezett Itáliába, és eljutott a házhoz, amelyben született. A ház elhagyatottan állt, s nemcsak a teteje hiányzott, hanem szeder- és tövisbokrok is benőtték. Miután ezeket kivágta, a falakon belül egy

[396] Ezek szerint azon előkelő nemzetségek valamelyikébe tartozhatott, amelyeknek Alboin megengedte, hogy Gisulf dux vezetésével Friuliban telepedjenek le (vö II, 9.).

hatalmas kőrisfára talált, amelyre tegezét felakasztotta.[397] Később, mivel rokonai és barátai adományokkal látták el, a házát is újjáépítette, s meg is nősült, apjának a vagyonából azonban semmit sem tudott visszaszerezni, mivel kizárták őt abból azok, akik a vagyont már a hosszú és mindennapi birtoklás által megszerezték.[398] Ő lett, amint már előbb is említettem, az én dédnagyapám. Ez a Lopichis nemzette ugyanis nagyapámat, Arichist, Arichis pedig apámat, Warnefritet, Warnefrit pedig Theudelinda nevű feleségétől engem, Paulust és testvéremet, Arichist, aki nagyapánk nevét kapta.[399] S most, miután ezt a keveset a saját nemzetségem származásáról elmondtam, visszatérek az általános történet nyomára.

38. Gisulf foroiuliumi herceg halála után, mint azt elmondtuk, fiai, Taso és Cacco vették át a hercegség kormányzását. Ezek a maguk idejében a szlávok Zelliának[400] nevezett területét is birtokolták, addig a helyig, amelyet Medariának hívnak. Innen van, hogy Ratchis herceg idejéig[401] ezek a szlávok adót fizettek a foroiuliumi hercegeknek. A két testvért Gregorius, a rómaiak patríciusa[402] furfangos csellel veszejtette el Opitergium városában. Azt ígérte ugyanis Tasónak, hogy – ahogyan akkor szokásban volt – lenyírja a szakállát, és fiává fogadja.[403] Taso semmi rossztól nem tartva testvérével, Caccóval és válogatott ifjakkal együtt elment Gregoriushoz. Amikor övéivel nemsokára Opitergiumba érkezett, a patrícius azonnal bezáratta a város kapuit, és fegyveres katonákat küldött Tasóra és társaira. Taso és emberei ezt észrevéve elszántan készülődtek a küzdelemre, mígnem a béke jelével búcsút mondva egymásnak mindenfelé szétszóródtak a város különböző utcáin, és mindenkit legyilkolva, aki csak útjukba akadt, nagy mészárlást vittek véghez a rómaiak között, míg végül maguk is halálukat lelték.

[397] A germán „világfa", az Yggdrasil ugyancsak kőris.

[398] Az *usucapiót*, a harminc éven át tartó használat utáni elbirtoklást 668-ban iktatta törvénybe Grimoald király (Grimoald I, 4., 93. o.), ám nyilvánvalóan korábban is a szokásjog része volt.

[399] Hodgkin (VI, 58. o., 1. jegyz.) és Gombos (22–24. o.) kétségbe vonja, hogy a langobardok Itáliába vonulása idején élő „ükapától", Leupchistől számított ötödik generáció tagja lehetett volna Paulus, aki 720 körül született. Ezzel szemben Capo (513. o.), abból kiindulva, hogy a langobard társadalom tagjaitól hét nemzedékre visszamenően megkövetelték a saját leszármazás pontos ismeretét ahhoz, hogy örökölhessenek (lásd Rothari c. 153., 35. o.), hitelt ad Paulus szavainak, azzal érvelve, hogy az ükapa akár kicsi gyermekként is érkezhetett Itáliába, az egyes leszármazottak nem biztos, hogy elsőszülöttek (mint ahogy maga Paulus sem az), s példákat hozva arra, hogy a langobardoknál nem volt ritka a középkorú apáktól született gyermek.

[400] A Gail, az Isel és a Dráva völgyeiről van szó, ezek vezetnek fölfelé Matrei in Osttirol irányába, amely település Medariával azonosítható (Bethmann–Waitz, 132. o., 2. jegyz.). A másik nézet (Capo, 513.; Zanella, 389. o., 56. jegyz.), amely Medariában a mai Arnoldsteinhez tartozó kicsiny „Markt"-ot, Maglernt látja, azért valószínűtlen, mert ha az említett friuli duxok – értelemszerűen a tarvisiói átkelőtől számítva – csak odáig birtokolták volna a Gail völgyét, az említésre aligha méltó nagyságú területet jelentett volna.

[401] Ratchis: friuli herceg (737–744), majd langobard király (744–749, 756–757).

[402] Ravennai exarchos valószínűleg 619 és 625 között. Ezzel és a következő fejezettel Paulus időben előreugrik a 610-es évek eseményeinek tárgyalásához képest.

[403] Bognetti szerint (*S. Maria*, 104. o., 155. jegyz.) ez bizánci szokás, Zanella szerint (389. o., 59. jegyz.) ókeresztény eredete van. Ebben az esetben azonban mindenképp politikai jelentőséggel bír.

Gregorius patrícius pedig az általa tett eskü értelmében Taso fejét maga elé hozatta, és esküszegő módon szakállát, mint megígérte, lenyírta.[404]

39. Miután ők így pusztultak el, Gisulf testvére, Grasulf lett a foroiuliumi herceg.[405] Radoald és Grimoald azonban, mivel már csaknem férfikorban voltak, lealacsonyítónak tartották, hogy nagybátyjuk, Grasulf hatalma alatt éljenek, ezért hajóra szálltak, s tovaevezvén Beneventum területére jutottak, ahonnan Arichis beneventumi herceghez, az ő egykori nevelőjükhöz siettek, aki igen kegyesen fogadta őket, s édes fiaiként bánt velük. Ebben az időben, miután Tassilo bajor herceg meghalt,[406] fiát, Garibaldot, Aguntumban a szlávok legyőzték, s a bajorok területeit kirabolták. A bajorok azonban erejüket újra összeszedve a zsákmányt ellenségeiktől elragadták, s őket határaik közül kiűzték.

40. Agilulf király a császárral egy évre, majd ismét egy évre békét kötött, és a frankokkal szintén megújította a békeszerződést.[407] Ugyancsak ebben az esztendőben a szlávok siralmasan elpusztították Histriát, miután az őrséget leölték. A következő hónapban, márciusban, Tridentumban meghalt Secundus, Krisztus hű szolgája, akiről már gyakran beszéltünk;[408] ő a saját koráig megírta a langobardok tetteiről szóló rövid történetét. Ebben az időben Agilulf király a császárral ismét békét kötött. Ezen napokban ölték meg Theudepertet, a frankok királyát, és közöttük súlyos háborúság támadt.[409] Gundualdl, Theudelinda királyné testvére, aki Asta városában volt herceg, nyíllövéstől találva ugyancsak ezen időben veszett el anélkül, hogy bárki is tudta volna, ki volt halálának okozója.[410]

41. Agilulf király, akit Agónak is hívtak, miután huszonöt évig uralkodott, élete végére ért, a királyságot fiára, a még gyermek Adaloaldra és annak anyjára, Theudelindára hagyva.[411] Az ő idejükben a templomokat helyreállították, és a szent

[404] Az eset arról tanúskodik, hogy a friuli hercegek és az exarchos között nem volt olyan rossz a viszony, hogy az előbbiek ne fogadták volna el a meghívást, Gregorius viszont vagy azt akarhatta megakadályozni, hogy a hercegség újra a langobard királyok hatalma alá kerüljön (Zanella, 388. o., 54. jegyz.), vagy azt, hogy a hercegek, akiket eddig támogatott a szlávok ellen, ellene fordulva a szlávokkal szövetkezzenek (Bognetti, *S. Maria,* 104. o., 155. jegyz.). Figyelemre méltó, hogy Fredegar is előadja a történetet, ám más szereplőkkel. Nála Taso Toscana hercege, aki fellázad Arioald király ellen. Az uralkodó Isacius exarchost (625–643) veszi rá arra, hogy leszámoljon a herceggel. Isacius a király elleni szövetség ígéretével Ravennába csalja Tasót, és megöleti. Lásd Fredegar IV, 50–51. és 69. (145–146. és 155–156. o.)

[405] Kb. 625-ben.

[406] 610-ben.

[407] 610–611 körül.

[408] 612-ben.

[409] Fredegar IV, 38. (139–140. o.). A győztes Theuderich ezután Chlothart akarta megtámadni, de szándéka megvalósítása előtt meghalt. (Uo. IV, 39., 140. o.)

[410] Fredegar szerint (IV. 34, 133–134. o.) Gundualdot Agilulf és Theudelinda ölette meg, mert túl népszerűnek tartották; Gasparri azonban ezt nem tartja hihetőnek. (*I duchi,* 57–58.)

[411] Agilulf 615 novemberében vagy 616 májusában halt meg, nem tudjuk ugyanis, hogy tizenöt év trónra lépésétől vagy hatalmának milánói proklamációjától számítandó-e. Az *Origo* 6 – hibásan – csak hat évre teszi uralkodásának időtartamát.

helyek számára gazdag adományokat tettek. Amikor azonban Adaloald, elméje elborulván megbolondult, a langobardok, miután anyjával tíz éven át uralkodott, a trónról letaszították, és helyébe Arioaldot tették. Ennek a királynak viselt dolgairól alig jutott valami az én tudomásomra.[412] A skót származású boldog Columbanus, miután már Galliában azon a helyen, amit Luxoviumnak mondanak, kolostort emelt, nagyjából ekkor jött Itáliába,[413] a langobard király kegyesen fogadta, és ő a Cotti-Alpokban megalapította a Bobium nevű kolostort, amelyet Ticinum városától negyven mérföld választ el. Ezt kolostort az egyes fejedelmek, vagy maguk a langobardok is sok földbirtokkal adományozták meg, és szerzetesek nagy közössége alakult ki itt.

42. Arioald, miután tizenkét éven át uralkodott a langobardok felett,[414] elköltözött ebből a világból; a langobard királyságot az Arodus nemzetségből való Rothari vette át.[415] Vitéz férfiú volt és az igazság útján haladt, a keresztény hitnek azonban nem a helyes irányát követve az ariánus eretnekség csalárdsága fertőzte meg. Az ariánusok ugyanis a saját kárhozatukra azt állították, hogy a Fiú kisebb az Atyánál, a Szentlélek pedig kisebb az Atyánál is, meg a Fiúnál is; mi, katolikusok pedig azt valljuk, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek három személyben az egy és az igaz Isten, ugyanazon hatalommal és ugyanazon dicsőséggel. Az ő idejében a királyság csaknem minden városában két püspök volt, egy katolikus

[412] Arioald torinói dux Adaloald lánytestvérének, Gundebergának volt a férje, ahogy azt Bobbiói Jónás is hírül adja. (*Vita Sancti Bertulfi, PL,* 87, col. 1065.) Fredegar az uralomváltást színesen, de kétes hitelességgel beszéli el. (IV, 49–50, 145. o.) Szerinte Maurikios császár egy küldötte egy kenőcs használatával befolyása alá vonta Adaloaldot, s rávette, hogy irtsa ki a langobard nemességet, és a néppel együtt vesse magát alá a keletrómaiaknak. Arioald erre magához ragadta a hatalmat, Adaloald pedig mérgezés áldozata lett. Bognetti szerint (*S. Maria,* 303–305.) Adaloald és Theudelinda túlságosan császárbarát politikát folytatott, s a Három fejezet kérdésében is engedékenyek lehettek az egyházzal szemben, kiváltva az ariánus és „tradicionalista" körök reakcióját. Eközben I. Honorius pápa is szerette volna Isacius ravennai exarchos támogatásával a hatalomban tartani Adaloaldot. (*Ep. langobardicae* 2., 694. o.) Arioald mindazonáltal törvényesnek tartotta elődjét, hiszen egyik oklevelében (*CDL,* III, I, 4/a, 17. o.) mint *„bone memorie domno Audulvald"* beszél róla. Paulus tudomására „alig jutott valami" Arioaldról: ezek szerint nem ismerte sem I. Honorius pápa levelét (*Ep. langobardicae,* 3., 694–696. o.), sem Jónás *Vita Columbani*ját (II, 23–24, 143–149. o.), akik, bár katolikusok, általában méltányosnak állítják be az uralkodót.

[413] Columbanus még Agilulf idején, valószínűleg 612-ben érkezett Itáliába, mint azt a király nevében a pápához írott levele (*Columbani epistolae,* 5., 170–171. o.) és a *Vita Columbani* I, 30. (106–107. o.) tanúsítja. A skótok Írországból kiindulva keltek át Kaledóniába a IV. században, majd legyőzve a pikteket a mai Skócia névadóivá lettek, azonban a középkorban a skót sokáig az írt jelentette. Columbanus is (kb. 550–615) Írországból származott; mielőtt Itáliába érkezett volna, térített és kolostorokat alapított a frank területeken, s a konstanzi tó vidékén az alemannok között missziózott.

[414] Hasonlóan írja az *Origo* 6 is, míg a *HLG* 6 – pontosabban – tíz évről beszél, hiszen Arioald 636-ban halt meg.

[415] Ez ugyanabban az évben történt. Rothari addig bresciai dux volt. A Fredegar tudósításában foglaltak (IV. 70., 156. o.) nagyon hasonlítanak ahhoz, ahogyan Theudelindával kötött házassága révén Agilulf megszerezte a királyi hatalmat (lásd fentebb, III. 35.). Eszerint Arioald halála után az özvegy Gundeperga ajánlatára Rothari házasságra lépett vele, ami a királyi méltóság elérését is lehetővé tette számára.

és egy ariánus.[416] Ticinum városában mostanáig mutogatják, hogy a Szent Eusebius bazilikájában székét tartó ariánus püspöknek hol volt a keresztelőkápolnája, míg a katolikus egyház élén egy másik püspök állt. Az az ariánus püspök azonban, aki ebben a városban volt, név szerint Anastasius, a katolikus hitre áttérve azután Krisztus egyházát kormányozta. Ez a Rothari király a langobardok törvényeit, amelyeket csupán az emlékezet és a szokások tartottak fenn, írásban foglalta össze, és elrendelte, hogy a törvénykönyvet *Edictum* néven nevezzék. Ez, amint edictumának előszavában maga a király tanúsítja, a langobard népnek Itáliába jövetelétől számítva a hetvenhetedik esztendőben történt.[417] Ehhez a királyhoz küldte Arichis beneventumi herceg a fiát, Aiót. Ennek, amikor Ticinumba tartva Ravennába érkezett, a rómaiak gonoszságból olyan italt adtak, amely elméjét elhomályosította; s attól az időtől fogva többé sohasem volt teljesen ép a tudata.

43. A már öreg Arichis herceg, annak az apja, akiről fentebb beszéltünk, amikor utolsó napjaihoz közeledett, tudván, hogy fia, Aio nem egészséges elméjű, a jelen lévő langobardoknak a már ifjúkori virágjukban lévő Radoaldot és Grimualdot szinte mint tulajdon fiait ajánlotta, mondván nekik, hogy ők jobban fognak uralkodni fölöttük, mint fia, Aio tehetné.

44. Miután meghalt Arichis, aki ötven éven át bírta a hercegséget,[418] fia, Aio lett a samnisok[419] hercege, akinek mindazonáltal Radoald és Grimoald, úgy, mint idősebb testvérüknek és uruknak, mindenben engedelmeskedtek. Már egy éve s öt hónapja kormányozta Aio a beneventumiak hercegségét, amikor a szlávok tömérdek hajóval érkezve Sepontum városától nem messze tábort ütöttek. Táboruk körül rejtett árkokat húztak, és amikor Raduald és Grimoald távollétében Aio ellenük vonult és le akarta győzni őket, lova a rejtett árkok egyikébe esett, mire a szlávok rárohantak és kevesedmagával együtt megölték. Amint ezt Radualdnak hírül vitték, hamar odaérve a szlávokhoz, az ő nyelvükön kezdett beszélni. Amikor pedig ezáltal a harci kedvüket elaltatta, akkor hirtelen rájuk rontva és őket nagy öldökléssel leverve Aio halálát is megbosszulta, és a maradék ellenséget is arról a vidékről menekülni kényszerítette.

45. Rothari király a rómaiak valamennyi városát bevette, amely a tusciai Luna városától kezdve a tengerpart mentén fekszik, egészen a frank határokig.[420]

[416] Nem tudni, hogy ez a kettősség mennyire volt általános, bár I. Gergely egy helyen megemlíti, hogy Spoletóban ariánus püspök is volt. (*Dial.* III, 29, 2–3, vol. II, 376–379. o.)

[417] Edictumát Rothari 643. november 22-én bocsátotta ki. (90. o.) Paulus vagy pontatlanul másolt, vagy hibás szövegváltozatot hozó kéziratból dolgozott, mert a törvény mérvadó kézirataiban (*MGH, Leges, IV., Leges langobardorum,* 1. o.) hetvenhat év szerepel. (Lásd fentebb, a II, 7. fejezetnél a 150. jegyzetet.)

[418] Mivel elődje, Zotto 590-ben (esetleg 591-ben) halt meg, 640-ről (vagy 641-ről) lehet szó.

[419] Azaz a beneventóiak.

[420] Azaz nagyjából a mai Liguria városait. Vö. Fredegar IV, 71. (156–157. o.), aki viszont hibásan a Tirrén-tenger partjára helyezi a venetói Opitergium (Oderzo) városát.

Hasonló módon elfoglalta és lerombolta a Tarvisium és Foroiulium között fekvő Opitergium városát is. A ravennai rómaiakkal Aemiliában a Scultenna nevű folyónál viselt hadat.[421] A harcban a rómaiak közül nyolcezren estek el, a megmaradtak pedig futásnak eredtek.[422] Ebben az időben Rómában erős földrengés volt, és ugyanekkor nagy árvíz is. Ezután rühesség pusztított, oly módon, hogy a rendkívül duzzadt kelések miatt senki sem tudott ráismerni a maga halottjára.[423]

46. Beneventumban pedig Raduald herceg halála után, aki öt évig vezette a hercegséget, testvére, Grimuald lett a herceg, aki huszonöt éven át[424] kormányozta a samnisok hercegségét. Az Ita nevű, fogságban lévő, de nemes származású leánytól nemzette fiát, Romualdot és két leányát. Felettébb harcias és minden tekintetben kitűnő ember volt, s amikor abban az időben a görögök bejöttek, hogy a Szent Arkangyal Garganus hegyen lévő szentélyét kifosszák,[425] Grimuald haddal támadt rájuk, és őket az utolsó emberig levágva megsemmisítette.

47. Rothari király, miután tizenhat évig és négy hónapig uralkodott, az élők sorából eltávozva a langobard királyságot fiára, Rodoaldra hagyta.[426] Keresztelő Szent János temploma mellé temették el;[427] az idő múltával azonban valaki – mértéktelen kapzsiságtól fűtve – éjnek idején felnyitotta sírját, s ami drágaságot csak talált a holttesten, mindent elvitt. Látomásában megjelent neki Szent János, igen megrémisztette, és így szólt hozzá: „Miért merészeltél ennek az embernek a holttestéhez nyúlni? Habár a hite nem volt helyes, mégis nekem ajánlotta magát. Mivel pedig ezt merted tenni, mostantól fogva nem léphetsz be többé az én templomomba!" És úgy is történt. Valahányszor ugyanis boldog János templomába be akart menni, mintha igen erős ökölvívó ütötte volna torkon, egy lökéstől

[421] Mindez – tömörebben – az *Origo* 6-ban is szerepel.

[422] Elképzelhető, hogy Isacius exarchos is itt lelte halálát. (Lásd Ravegnani, 109.) Ezzel szemben Bognetti úgy véli, hogy Rothari hódításai az exarchos halálát követően kezdődhettek. (*S. Maria*, 313. o., 16. jegyz.)

[423] Capo szerint (525. o.) Paulus szövege ezen a helyen a *Liber pontificalis* Deusdedit pápáról szóló fejezetével mutat nagyfokú hasonlóságot (*LP*, Deusdedit, I, 319–320. o.), ám ha valóban innen vette át a járványról szóló részt, akkor az nem illeszkedik az elbeszélés időrendjébe, hiszen az említett pápa 615 és 618 között uralkodott.

[424] Raduald 646-ban halt meg. Grimoald uralkodásának huszonöt évébe Paulus nyilván beleszámította azt az időszakot is, amikor langobard király volt (662–671).

[425] Mihály arkangyal szentélyéről van szó, akinek a langobardoknál jelentős kultusza alakult ki. A görögök kifejezés itt nem feltétlenül a bizánciakat jelöli, akikről Paulus következetesen „rómaiak"-ként beszél. Gasparri szerint (*I duchi*, 89. o., 231, jegyz.) a Mediterráneum keleti részéről érkezett kalózok voltak a támadók.

[426] Rothari 652-ben halt meg, a *HLG* 7 tizenhat, az *Origo* 7 tizenhét évet jelöl meg az uralkodás időtartamaként.

[427] Keresztelő Szent Jánosnak Monzában és Paviában is szenteltek templomot (az utóbbi helyen kettőt is), így nehéz eldönteni, hogy az uralkodót hol temették el. Egy XIV. századi forrás (Bonincontro Morigia: *Chronicon Modoetiense ab origine Modoetiae usque ad a. 1349*, ed. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XII, Mediolani 1728, col. 1073.) szerint a monzai templomról van szó, ám a forrás túl késői ahhoz, hogy mérvadónak fogadjuk el. Capo (526. o.) nem zárja ki Monzát, mondván, hogy helyi forrásról van szó, amely más ezt követő királyi temetésekről is beszámol.

nyomban hanyatt vágódott. Krisztusra, az igazat mondom, így beszélte nekem el, aki ezt a saját szemével látta megtörténni. Rodoald pedig apjának a temetése után a langobardok feletti uralmat átvéve egybekelt Gundipergával, Agilulf és Theudelinda leányával.[428] Ez a Gundiperga királyné, miként szülőanyja Modiciában, úgy ő is Ticinum városában bazilikát emelt boldog Keresztelő János tiszteletére,[429] amelyet arannyal, ezüsttel és terítőkkel bámulatosan feldíszített és más dolgokkal is gazdagon megajándékozott, s ahol az ő teste is eltemetve pihen. Amikor őt férje előtt a házasságtörés bűnével vádolták, akkor az egyik, Carellus nevű szolgája úrnőjének tisztasága védelmében arra kérte a királyt, hogy az, aki a királynét ezzel a váddal illette, álljon ki vele párviadalra. S amikor párbajt vívott a vádolóval, őt az egész nép jelenlétében legyőzte. A királyné pedig ezen esemény után visszanyerte korábbi jó hírét.[430]

48. Rodoaldot is, miután öt éven[431] és hét napon át uralkodott, mint mondják, megölte egy langobard, akinek feleségét meggyalázta. A királyság kormányzásában Aripert, Gundoald fia követte, aki Theudelinda királyné testvére volt. Ő Ticinumban a Megváltónak szentélyt építtetett, amely a Marenca nevezetű nyugati kapun kívül fekszik, s azt különféle drágaságokkal ékesítette fel, és javakkal is bőségesen megajándékozta.[432]

49. Miután Heraclius Augustus Konstantinápolyban meghalt, ezekben a napokban vette át a császári jogokat fia, Heraclones, és anyjával, Martinával együtt két éven át irányította a birodalmat. Élete végeztével helyére testvére, Constantinus, Heraclius másik fia lépett, és hat hónapig uralkodott. És amikor ő is meghalt, akkor fia, Constantinus emelkedett az uralkodói méltóságba, és huszonnyolc éven át kormányozta a birodalmat.[433]

[428] Paulus téved, mert Gundiperga nem Rodoald, hanem Arioald felesége volt (vö. fentebb, IV, 41, 412. jegyz.), s ennek halála után, mint Fredegar tudósít (IV, 70, 156. o.), Rothari felesége lett.

[429] A San Giovanni Domnarum templom, amely – átépítve – ma is áll Paviában.

[430] Az eseményt Fredegar kétszer meséli el. Az első változat (IV, 51, 145–146. o.), amely hasonlít ahhoz, amit Paulus előad, Arioald idején játszódik, amikor is a királynét hamisan bevádolják az uralkodónál, hogy őt meg akarja mérgeztetni, mire a király Lomello várába záratja, ám a frank követ tanácsára megengedi, hogy felesége becsületéért egy Pitto nevű személy párbajt vívjon, s így Gundeperga tisztázódik a vád alól. A másik változat szerint (IV, 70–71, 156. o.) Rothari öt évre a palota egyik szobájába záratta Gundepergát, hogy ő addig az ágyasaival szórakozzék, de a frank követ intésére szabadon engedte. Carellus nem lehetett a szó szoros értelmében szolga (Paulus szövege ugyanis *servust* említ), ha egyszer párbajra állhatott ki a királyné nevében, hanem inkább annak kíséretének *(gasindium)* tagja.

[431] Paulus téved, mert hónap helyett évet írt. A *HLG* 8. hat hónapban adja meg Rodoald uralkodásának idejét.

[432] I. Aripert, mielőtt 653-ban király lett, Asti duxa volt. Az arianizmussal szemben a katolicizmust pártolta, amit Paulus nem hangsúlyoz (míg a *Carmen de synodo ticinensi* igen: *MGH, Antiquitates, Poetae* IV, II, 728. o.), de megjegyzendő, hogy őt követően már nem voltak a langobardoknak ariánus uralkodóik, s hogy a Megváltónak szentelt templom emelése önmagában is állásfoglalás a Fiú teljes értékű isteni lényege mellett, szemben az ariánus nézetekkel.

[433] Az elbeszélt események egyetlen évben, 641-ben zajlottak, továbbá a két testvér, III. Kónstantinos és Héraklónas együtt léptek trónra, de az előbbi hamar, 641 májusában meghalt. Ugyanazon év szep-

50. Ez idő tájt a perzsa király Cesara nevű felesége Perzsiát elhagyva néhány hívével egyszerű öltözetben, a keresztény hit iránti szeretetből Konstantinápolyba jött. A császár tisztelettel fogadta, és pár nap múlva, amint ő maga óhajtotta, elnyerte a keresztséget, s a császárné emelte föl a szent fürdőből. Amikor ezt férje, a perzsák királya meghallotta, követeket küldött Konstantinápolyba a császárhoz, hogy adja neki vissza a feleségét. Megérkezvén a császárhoz, hírül adták a perzsa király szavait, aki visszakövetelte a királynőt. Hallva ezt a császár, aki az egész dologról mit sem akart tudni, ezt a választ adta nekik: „Megvalljuk, hogy a királynéről, akit kerestek, semmit sem tudunk, csupán egy asszony jött hozzánk köznapi öltözetben." A követek pedig e szavakkal válaszoltak: „Ha Felségednek nincs ellenére, szeretnénk látni azt az asszonyt, akiről beszéltél." Amikor az a császár rendeletére megjelent, a követek azonnal megpillantják, lábai elé borulnak és tiszteletteljesen előadják neki, hogy a férje vissza kívánja őt kapni. A királyné így felel nekik: „Menjetek és jelentsétek a ti királyotoknak és uratoknak, hogy ezentúl már nem oszthatja meg velem az ágyát, hacsak ő is úgy nem hisz Krisztusban, amint én már hiszek." Kell ennél több? A követek visszatértek hazájukba, s mindazt, amit hallottak, elmondták királyuknak. Az késedelem nélkül hatvanezer emberrel békésen Konstantinápolyba jött a császárhoz, aki szívélyesen és igen méltó módon fogadta őt. Amikor a perzsa király összes emberével együtt áttért Krisztus hitére, valamennyiükhöz hasonlóan megöntözték a szent keresztség vizével, és miután maga a császár emelte ki a keresztelő kútból, megerősítették őt katolikus hitében. A császár sok ajándékkal is megtisztelte, s ő visszaszerzett feleségével vígan és örvendezve tért haza a saját országába.[434] Ez idő tájt, miután Foroiuliumban meghalt Grasulf herceg, a foroiuliumi hercegségben az uralmat Ago vette át. Theudelapius is meghalt Spoletumban, amely város hercege Atto lett.[435]

51. Aripert, miután Ticinumban kilenc éven át uralkodott a langobardok felett, amikor utolsó napja elérkezett, a királyság kormányzását két, még serdülő korban lévő fiára, Perctaritra és Godepertre hagyta. Godepert királyságának székhelye

---

temberében a hadsereg és a klérus megbuktatta a monotheletizmust támogató fiatal uralkodó és anyja, Martina hatalmát, III. Kónstantinos tízéves fiára, Kónstansra ruházva a hatalmat. (Vö. Ostrogorsky, 111.) Az utóbbit nevezi Paulus tévesen ugyancsak Constantinusnak. Ugyanezek a kronológiai és elnevezésbeli pontatlanságok szerepelnek Bedánál is: *Chronica*, a. 542, 545, 547. (312–313. o.).

434 Ezzel a történettel Fredegarnál is találkozunk (IV, 9. 125–126. o.), de nem valószínű, hogy Paulus tőle vette át. Fredegar ugyanis Maurikios idejére teszi az eseményeket, a perzsa uralkodót Anaulfusnak nevezi, és Böjtölő János konstantinápolyi (582–595), illetve Grégorios antiochiai (571–592) pátriárkát is részesévé teszi a perzsák megtérésének. Ezenkívül Johannes Biclarensis meséli el a történetet, ugyancsak 590-re datálhatóan (219. o.). A történetileg nem igazolható legenda alapját I. Khoszrau (531–579), IV. Hormizd (579–590) és II. Khoszrau (590–628) perzsa uralkodók keresztényekkel szemben toleráns politikája adhatta – bár a legutóbbival kapcsolatban ez csak 602-ig mondható el. Jó volt a kapcsolata Maurikios császárral, aki segített hatalomra kerülésében, ápolta Szent Sergios kultuszát. (Theophylaktos Simokatta, *Historiae*, V, 1–15.) Keresztény feleségei – Maria és Sirem – tovább táplálhatták a legendát. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a 641-ben hatalomra került Kónstans nem találkozhatott a 628-ban meggyilkolt perzsa uralkodóval, amint az Paulus elbeszéléséből következne.

435 Grasulf és Theudelapius halála 653-ban történt. Agóról lásd még alább az V, 17. fejezetet.

Ticinumban, Perctarité pedig Mediolanum városában volt. A két fivér között rosszindulatú emberek hatására oly magasra lobbant a viszálykodás és a gyűlölködés lángja, hogy mindkettő azon igyekezett, hogy a másik királyságát magához ragadja.[436] Godepertus ezért elküldte Garipaldot, a taurinibeliek hercegét a beneventumiak akkori vitéz hercegéhez, Grimualdhoz, kérve, hogy jöjjön minél hamarabb, és nyújtson neki segítséget Perctarit ellen, megígérve, hogy hozzá adja a király leányát, a saját nővérét.[437] A követ azonban csalárd módon ura ellen munkálkodva arra biztatta Grimualdot, hogy jöjjön, és a langobardok királyságát, amelyet a fiatal testvérek darabokra szaggattak, foglalja el ő maga, aki már érett korú, határozataiban előrelátó, s ereje teljében van Hallva ezeket Grimuald, nyomban felbátorodott, hogy a langobard királyságot megszerezze. Miután fiát, Romualdot Beneventum hercegévé tette, maga válogatott sereggel Ticinumba készülvén útra kelt, s minden városban, amelyen útja keresztülvezetett, barátokat és segítő társakat szerzett a királyság elnyerése érdekében. Transemundot, a capuai grófot pedig Spoletumba és Tusciába küldte, hogy azon vidékek langobardjait szövetségének megnyerje. Amaz pontosan végrehajtva a feladatot sok segítséggel csatlakozott hozzá, amikor Aemiliába tartott. Így hát Grimuald, amikor hatalmas embertömeg kíséretében Placentia közelébe érkezett, Garipaldot, akit követként Godepert küldött hozzá, előre küldte Ticinumba, hogy érkezéséről értesítse Godepertet. Ez megérkezve Godeperthez elmondta, hogy Grimuald igen gyorsan közeledik. Amikor pedig Godepert tudakolta tőle, hogy hol kellene neki szállást készíteni, Garipald azt felelte, hogy Grimualdnak, aki az ő érdekében jött, s a nővérét feleségül fogja venni, a palotában illene szállást adni. S úgy is történt. Amikor Grimuald megérkezett, a palotában kapott szállást. Ekkor Garipald, az egész aljasság szerzője, rábeszélte Godepertet, kijelentve, hogy Grimuald meg akarja ölni, hogy csakis a ruhája alá páncélt öltve menjen Grimualddal megbeszélésre. Másrészt pedig a csalárdság ezen nagymestere Grimualdhoz ment, és azt mondta neki, hogy ha jól föl nem készül, Godepert a kardjával fogja őt elveszejteni, és határozottan állította, hogy Godepert, amikor a beszélgetésre jön, ruhája alá páncélt ölt. Kell-e több ennél? Amikor másnap beszélgetésre összejöttek, és Grimuald az üdvözlés után Godepertet megölelte, nyomban észrevette, hogy ruhája alatt páncélt visel. Erre habozás nélkül kirántotta kardját, és megfosztotta őt életétől, királyságát és minden hatalmát magához ragadta és uralma alá hajtotta. Godepertnek ekkor már volt egy kisfia, név szerint Raginpert, akit Godepert hívei elvittek és titokban neveltek.[438] Grimuald nem törődött azzal, hogy üldözze, mivel még csak csecsemő volt. Amikor Perctarit, aki Mediolanumban uralkodott, meghallotta, hogy testvérét megölték, amilyen gyorsan csak tudott,

[436] Az *Origo* 7 és a *HLG* 8 nem említik ezt a társkirályságot, hanem Aripert utódaként Grimoaldot nevezik meg. Perctarit egyik ítéletlevele (*CDL* III, 1, 6, a. 674, 21–25. o.) azonban bitorlásnak nevezi Godepert királyságát és érvényteleníti rendelkezéseit. Ez összhangban áll az említett viszálykodásokkal.

[437] Lásd alább: V, 1.

[438] Később, igaz igen rövid időre (700–701) király lett. Lásd alább VI, 18. és 35.

elmenekült, s az avarok királyához, a cacanushoz ment, hátrahagyva feleségét, Rodelindát, és Cunincpert nevű kisfiát, akiket Grimuald Beneventumba küldött száműzetésbe. A történtek után Garipald, akinek a bujtogatása és pártoskodása miatt mindez végbement – de nemcsak ezeket tette ő, hanem még követsége alkalmával is csalást követett el, amennyiben az ajándékokat, amelyeket Beneventumba kellett vinnie, nem mind szállította oda –, nem örülhetett sokáig. Élt ugyanis Taurini városában egy Godepert háza népéhez[439] tartozó alacsony sorú ember. Amikor megtudta, hogy Garipald herceg húsvét szent napján boldog János templomába megy imádkozni, fölmászott a keresztelőkápolna medencéjére, és bal kezével a mennyezetet tartó egyik oszlopocskába fogódzkodva, amely mellett Garipaldnak el kellett haladnia, kivont kardját ruhája alatt tartva, amikor Garipald haladtában közel ért hozzá, ruháját fellebbentve kardjával teljes erejéből lesújtott a nyakára, s fejét egy csapásra levágta. Erre azok, akik Garipalddal jöttek, rárohantak, és számtalan sebet ütve rajta megölték. Azonban, bár holtan maradt ott, ékesen megbosszulta az urán, Godeperten esett jogtalanságot.

Vége a negyedik könyvnek

[439] Az eredeti szövegben álló „familia" kifejezés a korabeli szóhasználatban 'kíséretet', 'háznépet' is jelöl.

V. könyv

Kezdődnek az ötödik könyv fejezetei

A fejezetek vége

Kezdődik az ötödik könyv

1. Grimuald, miután királyságában Ticinumban megerősítették, nemsokára feleségül vette Aripert király vele már régen eljegyzett leányát, akinek testvérét, Godepertet megölte.[440] A beneventumi sereget pedig, amelynek segítségével a királyságot megszerezte, rengeteg ajándékkal megadományozva visszaküldte hazájába. Egy részüket azonban maga mellett tartotta, hogy vele lakjanak, és igen bőségesen osztott nekik birtokokat.

2. Amikor Grimuald megtudta, hogy az elmenekült Perctarit Scythiába ért,[441] és a cacanusnál tartózkodik, követei által értesítette az avarok királyát, a cacanust, hogy a langobardokkal és a vele eddig fennálló béke nem maradhat meg, ha ő Perctaritnak királyságában továbbra is menedéket ad. Ezek hallatán az avarok királya magához hívatta Perctaritot, és kijelentette neki, hogy menjen, amerre tetszik, nehogy miatta az avarok a langobardokkal viszályba keveredjenek.[442]

[440] A házasság törvényesítette Grimuald uralmát, s gyermek is született belőle, mégpedig Garibald, akit azonban a száműzetésből hazatérő Perctarit megfosztott hatalmától. (Lásd alább, V, 33.)
[441] Paulus szóhasználata itt antik hagyományt követ, a szkíták földjén itt az avarok lakta Kárpát-medencét kell értenünk.
[442] Stephanus Eddius Szent Wilfridről írt életrajzában Perctarit, miután uralomra került, másként

Perctarit pedig ezt meghallva elindult, hogy visszatérjen Itáliába Grimualdhoz, mivel úgy értesült, hogy az fölöttébb kegyes. Amikor Laus városához érkezett, egyik igen hűséges emberét, Unulfot előreküldte Grimuald királyhoz, hogy jelentse neki jövetelét. Unulf pedig megjelent a király előtt, és tudatta vele, hogy Perctarit bizalommal iránta érkezett. A király ennek hallatára bízvást ígérte, hogy nem lesz semminemű bántódása, mivel benne bízva jött. Eközben megérkezett Perctarit, és Grimuald elé járult, s amikor annak lábai elé akart borulni, a király kegyesen visszatartotta, s magához emelte, hogy megcsókolja. Erre Perctarit így szólt hozzá: „Szolgád vagyok. – mondta – Amikor megtudtam, hogy igen keresztényi és jámbor ember vagy, akkor – bár a pogányok közt élhettem volna – bízva a te kegyességedben, lábaid elé siettem." Erre a király, mint szokta, esküvéssel tett ígéretet, mondván: „Arra, aki engem születni engedett, mivel bennem bízva jöttél hozzám, semmi rosszat nem fogsz elszenvedni, hanem intézkedni fogok, hogy tisztességgel élhess!" Ezután egy tágas házban lakást adott neki, és felszólította, hogy az út fáradalmai után térjen nyugalomra; elrendelte továbbá, hogy a kincstárból élelemmel és mindennel, amire csak szüksége van, bőségesen ellássák. Amikor Perctarit a király által elkészíttetett szállásra ért, Ticinum város polgársága máris csapatostul kezdett összeseregleni nála, ki azért, hogy lássa, ki pedig, aki már régebben ismerte, hogy üdvözölje. Ám mit nem ronthat el a rossz nyelv? Hamarosan ugyanis gonosz indulatú hízelgők mentek a királyhoz, és jelentették neki, hogy ha Perctaritot minél gyorsabban meg nem fosztja életétől, királyságát életével együtt mindjárt elveszti, s azt állították, hogy ezért futott össze nála az egész város. Hallva ezt Grimuald túlságosan hiszékenynek bizonyult, s megfeledkezve ígéretéről, hőn kezdte kívánni az ártatlan Perctarit halálát; és mivel már későre járt, úgy döntött, hogy életét másnap veszi el. Ezenkívül vacsorára különféle ételeket, kiváló borokat és egyéb italokat küldött neki, hogy lerészegítse, olyannyira, hogy azon az éjjelen, a sok ivástól elbágyadva s a borba temetkezve ne legyen képes menekülésén gondolkodni. Ekkor egyvalaki, aki még apja[443] emberei közé tartozott, amikor Perctaritnak egy fogás királyi ételt vitt, fejét egészen az asztalhoz hajtotta, mintha üdvözölni akarná, és titkon tudtára adta, hogy a király elrendelte meggyilkolását. Erre Perctarit tüstént utasította pohárnokát, hogy az ezüst ivóserlegben egy kis vízen kívül mást ne adjon neki. És valahányszor azok, akik a királytól a különféle italokat hozták, a király parancsa szerint kérték, hogy fenékig igya ki serlegét, ő, miközben kijelentette, hogy a király egészségére mind kiissza, csak egy kevés vizet hörpintett ki az ezüst ser-

---

emlékszik az eseményekre. (*Vita Wilfridi*, 28., 222. o.) Eddius szerint, amikor Wilfrid 679-ben Rómába igyekezett, ellenségei rá akarták venni a langobard királyt, hogy tartóztassa föl. Perctarit azonban szívesen fogadta, emlékezve arra, hogy fiatalkori száműzetésekor a hunok (azaz az avarok) királya sem adta ki ellenségeinek, mondván, hogy istenei kioltanák életét, ha ilyen gonosztettet követne el. Paulusnál Grimoald kedvezőbb színben tűnik föl, mivel nem akarja megöletni Perctaritot, míg Eddius szövegében erről esik szó. (Vö. Bethmann–Waitz, 142. o., 2. jegyz.)

[443] I. Aripert.

legből. Amikor pedig a szolgák azt jelentették a királynak, hogy Perctarit mohón iszik, a király vidáman felelte: „Csak hadd igyon a részeges, holnap majd vérével keverve fog az a bor kiömleni!" Perctarit most gyorsan magához hívatta Unulfot, és tudatta vele, hogy a király őt halálra szánja. Ez nyomban hazaküldte szolgáját, hogy hozzon neki ágyneműt és Perctarit fekhelye mellett ágyazzon meg neki. Grimuald király is késedelem nélkül kirendelte csatlósait, hogy őrizzék a házat, melyben Perctarit aluszik, nehogy az onnan valami módon el tudjon menekülni. Amikor a vacsora véget ért, és mindenki eltávozott, csak Perctarit, Unulf és Perctarit vestiariusa[444] maradtak együtt, akik mindketten feltétlen hűséggel viseltettek iránta, akkor felfedték a vestiarius előtt tervüket, és kérve kérték, hogy míg Perctarit elmenekül, addig ő, ameddig csak tud, tegyen úgy, mintha ura abban a szobában aludna. Miután az megígérte, hogy úgy tesz, Unulf a maga ágyterítőit, a párnáját s egy medvebőrt Perctarit hátára és nyakára rakta, s tervüknek megfelelően, mint valami falusi szolgát, az ajtón kituszkolta, és sokféle bántalommal illetve őt, botjával szakadatlanul ütlegelte és hajszolta, annyira, hogy az a taszigálás és az ütlegek közepette többször a földre bukott. Amikor a király csatlósai, akik őrségbe voltak rendelve, azt tudakolták Unulftól, hogy mit művel, az ezt mondta: „Ez a hitvány szolga annak a részeges Perctaritnak a hálószobájában vetett nekem ágyat, aki annyira teleszívta magát borral, hogy úgy fekszik ott, mint valami halott. De elég volt, hogy eddig az ő esztelenségeit követtem, ezentúl, ameddig az én uram királyom él, a saját házamban maradok!" Ezek hallatára, abban a hitben, hogy amit hallottak, igaz, jót derültek, s mind őt, mind Perctaritot, akit szolgának véltek, és aki, hogy fel ne ismerjék, fejét eltakarta, utat engedve nekik, hagyták elmenni. Miközben eltávoztak, a hűséges vestiarius gondosan elreteszelte az ajtót, s magára maradt odabent. Unulf pedig Perctaritot a Ticinus folyóra néző saroknál a falról kötélen leeresztette, és annyi kísérőt adott mellé, amennyit csak tudott. Ezek, összeszedve a legelőn talált lovakat, még ugyanazon éjjel Asta városába értek, ahol Perctarit barátai tartózkodtak, akik mindaddig kitartottak Grimuald ellenében.[445] Innen Perctarit a legnagyobb sietséggel Taurini városába ment, majd Itália határain átkelve a frankok hazájába jutott. Így a mindenható Isten könyörületes elrendelése az ártatlant megmentette a haláltól, a királyt pedig, aki lelkében mindig csak a jót akarta, megkímélte attól, hogy vétkezzen.

3. Grimoald viszont, abban a hiszemben, hogy Perctarit a szállásán alszik, ettől a szállástól a palotáig kétfelől sorfalat állíttatott fel, hogy Perctaritot majd azok között vezessék, hogy semmiképpen ne menekülhessen el. Amikor megje-

[444] Eredetileg későrómai tisztség *(praepositus sacri cubiculi)*, amely alá a teljes udvari személyzet tartozott. Általában a császár mellett találjuk, annak bizalmas, belső embere. (Schreiner, 101; Bréhier, 101–103.) A langobardoknál a királyi kincstár őre (Barnwell, 125.), itt valószínűleg Perctarit személyes belső szolgálója.

[445] Perctarit apja, I. Aripert eredetileg Asti duxa volt, bizonyára itt nagy számban akadtak Perctarit támogatói.

lentek a király küldöttei, hogy Perctaritot a palotába hívják, és a szoba ajtaján, amelyben őt pihenni gondolták, kopogtattak, a vestiarius, aki bent volt, ezeket mondva kérlelte őket: „Legyetek hozzá irgalmasok és hagyjátok még egy kicsit pihenni, mivel még fáradt az utazástól, és mély álom nyomta el." Ezek belenyugodtak és jelentették a királynak, hogy Perctarit még mindig mély álomba merülve nyugszik. Erre a király: „Így hát annyira teleitta magát tegnap este borral, hogy még most sem tud felébredni?" Mindazonáltal megparancsolta nekik, hogy azonnal keltsék fel, és hozzák a palotába. Ezek a hálószoba ajtajához érve, remélve, hogy Perctarit ott benn alszik, még vadabbul kezdtek kopogtatni. A vestiarius ismét könyörgésre fogta, hogy engedjék Perctaritot még egy pár pillanatig aludni. Ám azok haragosan kiabáltak, hogy eleget aludt már az a részeges, majd berúgták a szoba ajtaját, és benyomulva keresték Perctaritot az ágyában. Amikor nem találták, azt gyanították, hogy természetes szükségletei miatt vonult félre. Mivel ott sem találták, kérdőre vonták a vestiariust, hogy mi történt Perctarittal. Ő azt válaszolta, hogy elmenekült. Erre hajánál fogva nyomban megragadták, és dühödten ütlegelve a palotába vonszolták. Majd a király elé vezették és azt mondták, mindenképpen megérdemli a halált, mivel bűnrészes volt Perctarit szökésében. A király azonban megparancsolta, hogy eresszék el, és sorra kikérdezte, hogy miképpen menekült el Perctarit. Ő pedig, mindent, ahogyan történt, elmondott a királynak. Ekkor a király a körülötte állókhoz fordulva kérdezte: „Mit gondoltok erről az emberről, aki ilyen dolgokat követett el?" Mindannyian egyhangúlag azt felelték: méltó arra, hogy válogatott kínzásoktól gyötörve pusztuljon el. Ám a király így szólt: „Istenemre, aki engem születni engedett, ez az ember, aki ura iránti hűségből nem rettent vissza attól, hogy szembenézzen a halállal, méltó arra, hogy jól bánjunk vele!" S nyomban saját vestiariusai közé rendelte, figyelmeztetve őt, hogy ugyanazzal a hűséggel szolgálja őt is, mint amilyennel Perctarit iránt viseltetett, és megígérve, hogy számos kedvezésben fogja részesíteni. Amikor a király tudakolta, hogy Unulffal mi történt, jelentették neki, hogy boldog Mihály arkangyal templomában keresett menedéket.[446] Azonnal érte küldött, önként megígérve neki, hogy semmi bántódása sem lesz, csak bizalommal iránta térjen vissza. Amikor Unulf a királynak ezt az ígéretét meghallotta, nyomban a palotába ment, és a király lábai elé borult, aki kikérdezte, hogy milyen módon tudott Perctarit elmenekülni. Amikor ő rendre elbeszélt neki mindent, a király, dicsérve hűségét és okosságát, kegyesen meghagyta őt minden vagyonában s mindannak birtokában, amit csak meg tudott szerezni.[447]

4. Amikor egy idő múlva a király megkérdezte Unulfot, hogy óhajtaná-e napjait Perctarit mellett tölteni, az eskü alatt mondta, hogy inkább szeretne Perc-

[446] Az asylum-jogot a langobardok is ismerték. Rothari (c. 272, 66. o.) úgy rendelkezik, hogy a templomba menekült szolgát vissza kell szolgáltatni urának, az azonban nem büntetheti meg vétkéért.
[447] Az uralkodónak jogában állt volna az árulónak tartott személy vagyonát elkobozni. (Vö. Rothari, cc. 1. és 3–4., 13. o.)

tarittal meghalni, mint bárhol is a legnagyobb gyönyörök között élni. Erre a király a vestiariust is kifaggatta, megkérdezve, hogy mit szeretne jobban, vele maradni a palotában, vagy Perctarittal élni számkivetésben. Amikor ez Unulfhoz hasonló feleletet adott, szavaikat a király jóindulattal véve, hűségüket dicsérve felszólította Unulfot, hogy házából mindent vigyen el, amit csak akar, úgymint szolgáit, lovait és a különböző bútorokat, és siessen épségben Perctarithoz. Hasonló módon bocsátotta el a vestiariust is. Ezek a király kegyességéből teljesen összeszedték mindenüket, és segítségével útra keltek a frankok hazájába az ő szeretett Perctaritjukhoz.

5. Ebben az időben a frankok serege Provinciát elhagyva Itáliába vonult.[448] Grimuald király a langobardokkal ellenük indult, és a következő csellel csapta be őket. Úgy tett, mintha elmenekülne a támadásuk elől, és táborát emberek nélkül teljesen üresen, de sátrakkal és egyszersmind különféle javakkal zsúfoltan, főként rengeteg kitűnő borral együtt hagyta hátra. Amikor a frankok hadsorai odaértek, abban a hiszemben, hogy Grimuald és langobardjai rémülettől űzve hagyták el a teljes tábort, csakhamar jókedvre derültek, s egymással versengve vetették rá magukat mindenre, és gazdag lakomát csaptak. Amikor a különféle étkektől elnehezülve a sok bortól meg az álmosságtól lenyugodtak, éjfél után Grimuald rájuk rontott, és oly borzasztó mészárlást vitt véghez közöttük, hogy csak nagyon kevésnek sikerült nagy nehezen elmenekülve hazájába visszajutni. A helyet, ahol ez a csata lefolyt, mind a mai napig Rivus Francorum-nak hívják; nincs messze Asta városka falaitól.[449]

6. Ezekben a napokban Constantinus Augustus, akit Constansnak is neveznek, Itáliát a langobardok kezéből ki akarva ragadni, elhagyta Konstantinápolyt, és a tengerpart mentén haladva Athénbe jutott, ahonnan azután a tengeren áthajózott és Tarentumnál kötött ki.[450] Előbb azonban elment egy remetéhez, akiről azt beszélték, hogy jóstehetséggel rendelkezik, és azt igyekezett megtudni tőle, hogy vajon legyőzheti-e, és uralma alá hajthatja-e a langobard népet, amely Itáliában lakik. Isten szolgája egy éjszakát kért tőle, hogy ennek érdekében az Úrhoz

[448] Mivel a frank támadás Provence-ból indult, annak vezetője feltehetően III. Chlothar (657–673), Neustria és Burgundia ura volt.

[449] Capo felveti (537. o.), hogy Perctarit ösztönözte a frank támadást. Erre mutatna, hogy a frankok és a langobardok között megkötött béke után, „félve Grimuald hatalmától elhagyta Galliát" és Britanniába távozott (lásd V, 32.), s hogy a frankok Asti környékén támadtak, ahol Perctarit hívei nagy számban éltek. Bognetti szerint (*S. Maria*, 337. o.) az akció össze volt hangolva II. Kónstans császár Benevento elleni támadásával (Vö. V, 7–8). Ez esetben a frank invázióra 663-ban került sor.

[450] 663-ban. Vö. *Origo* 7 (a *HLG* nem tér ki az eseményekre) és *Liber pontificalis* (Vitalianus II, 343. o.). A bizánci források közül Theophanés IX. század elején keletkezett *Chronographiá*ja ad érdemleges információkat (a. 6153–6160), amely az időközben elveszett korábbi forrásokon is alapulhat. Paulus azonban az első két forrás mellett főként a beneventói szájhagyományra támaszkodhatott. (Vö. Ostrogorsky, 97–98, 117; Capo, 538.)

könyörögjön,[451] s amikor eljött a reggel, így felelt a császárnak: „A langobardok népét most semmiképpen sem lehet legyőzni, mivel egy más országból jött királyné a langobardok földjén boldog Keresztelő János számára bazilikát emelt és emiatt boldog János állandóan közbenjár a langobard nép érdekében. Eljön azonban az idő, amikor ezt a szentélyt nem tisztelik, s akkor ez a nép elvész majd."[452] S hogy így történt, magunk is bizonyítjuk, mert a langobardok pusztulása előtt még láttuk, hogy boldog Jánosnak ezt a templomát, amely a Modicia nevű helyen emelkedett, hitvány személyek igazgatták, olyannyira, hogy e tiszteletre méltó helyet méltatlan és házasságtörő emberek nem életük érdemeiért, hanem jutalomképp kapták.

7. Miután tehát Constans Augustus, mint mondtuk, Tarentumba érkezett, onnan továbbmenve a beneventumiak területére nyomult, és csaknem minden útjába eső langobard várost elfoglalt. Kemény ostrom után Luceriát, Apulia gazdag fővárosát is bevette, tönkretette, és a föld színével tette egyenlővé. Agerentiát azonban, a hely igen biztonságos fekvése miatt semmiképpen sem tudta bevenni. Ezután egész seregével Beneventumot – ahol akkor Romuald, Grimuald még csak serdülő fia bírta a hercegséget – vette körül, és hevesen ostromolni kezdte. Ő, amint a császár jöveteléről értesült, Sesuald nevű nevelőjét azonnal apjához,

[451] A IV, 21. fejezetben betoldásokat tartalmazó három kódex: a *Modoetiensis* 132, a *Vaticanus Reginensis* 710 és a *Parisinus* 6159 itt is bővebb szövegváltozattal szolgál (közli Bethmann–Waitz, 146–147.): „...hogy ennek érdekében az Úrhoz könyörögjön, s híven viselkedett, és nagy buzgalommal kitárulkozva az Úr előtt, ezt mondta: »Urunk, Jézus Krisztus, királyok királya, igaz fény, ki láng formájában elhelyezted a Szentlelket a te apostolaidban, ültesd el vigasztalásod Szent lelkét az én számban, hogy helyes tanácsot adjon ezeknek az embereknek, akik a Te nevedben jöttek hozzám.« S íme, szellemi alakban három személy jelent meg előtte: az egyik Mihály arkangyalé volt, a másik Keresztelő Szent Jánosé, a harmadik Péter apostolé. Akkor egyikük így szólt a remetéhez: »Mondd meg Constantinus császárnak, aki a lelkében arra készül, hogy ezt a dolgot megtegye, hogy még nem ez az Úr akarata. A langobardok népét, amely Itáliában él, most nem győzheti le senki, mert egy másik országból érkezett királyné a langobardok országában egy bazilikát épített Isten és Keresztelő Szent János tiszteletére, és azt méltó módon ellátta kitüntető javakkal, szolgák, szolganők és minden más neki alárendelt dolog van ott, s a papok híven szolgálnak a templomban, s ezért Szent János folyamatosan közbenjár a langobardokért. Ez a nép alázattal és igen áhítatosan minden évben az Úr és Keresztelő Szent János tiszteletére az ő születése napján javaiból adományokat ad annak a szentélynek, amely a Modoetiának nevezett helyen van. Mégis, azt mondjuk neked az Úr nevében: eljő majd az az idő és az a nap, amikor ama föld valamennyi lakója megveti az említett szentélyt, és elrabolja valamennyi vagyonát, s a neki alávetett szolgákat és szolganőket gyakran gyötrik majd javaikért, és a papokat, akik ott szolgálnak, szerfelett zaklatják, és elveszik azt, ami az övék. Mindez megkeseríti életüket. Amikor ez bekövetkezik, s ezt látjátok történni, akkor ez a nép biztosan elpusztul mindenestül, s minden környező nép megveti majd őket.« És a remete így szólt hozzájuk: »Kérdem kegyelmességtek, ó szentek, ha betartják eredeti ígéretüket, nem nyernek-e bocsánatot?« Erre ezt mondták neki: „Tudod, mit mondott az Igazság: »Térjetek meg hozzám és én is megtérek majd hozzátok.« [Zak. 1:3] S abban a pillanatban eltűntek. Amikor eljött a reggel, Constantinus császárnak mindent úgy, ahogy fentebb írtuk, sorjában, pontosan, minden részletében elmondott, s szavait a császár készséggel fogadta. S hogy így történt..."

[452] Az elbeszélés ezen a ponton következetlen, hiszen Kónstansnak, ha komolyan vette volna a remete szavait, nem lett volna szabad elkezdenie hadjáratát.

Grimualdhoz küldte a Paduson túlra, kérve, hogy jöjjön minél hamarabb, s fiát és a beneventumiakat, akiket egykor ő maga oltalmazott, hathatósan megsegítse. Hallva ezt Grimuald, seregével azonnal útnak indult Beneventum felé, hogy fiának segítséget vigyen. Útközben a langobardok közül többen elhagyva őt viszszatértek hazájukba, mondván, hogy kifosztotta a palotát, és azért siet Beneventumba, hogy ne is térjen vissza többé. Ezalatt a császár serege különböző ostromgépekkel keményen vívta Beneventumot, azonban Romuald vitézül ellenállt a langobardjaival. S ha seregének kicsinysége miatt nem is merészkedett oly nagy sokasággal nyílt csatában összecsapni, azért harcra kész ifjakkal gyakran rátört az ellenség táborára, s minden tekintetben nagy károkat okozott nekik. Amikor pedig már közeledett az apja, Grimuald a nevelőt, akit az imént említettem, előre küldte fiához, hogy adja hírül jövetelét. Őt azonban, mikor Beneventum alá ért, a görögök elfogták és a császár elé vitték, aki tudakolta tőle, hogy honnan jött, mire ő azt válaszolta, hogy Grimuald királytól jön, egyszersmind tudtára adta, hogy a király igen gyorsan meg fog érkezni. Az ijedt császár övéivel nyomban tanácskozni kezdett arról, hogy Romualddal megbékéljenek, hogy azután Neapolisba vonulhasson vissza.

8. És túszul nyerve Romuald nővérét, akit Gisának hívtak, békét kötött vele. Nevelőjét, Sesualdot pedig a falak alá vezettette, halállal fenyegetve őt, ha Romualdnak vagy a polgároknak Grimuald jöveteléről valamit mondana, ehelyett azt kellett bizonygatnia, hogy az semmiképpen sem jöhet. Ő megígérte, hogy úgy tesz, ahogyan parancsolták neki, ám amikor a falakhoz ért, azt mondta, hogy szeretné Romualdot látni. Ekkor Romuald gyorsan elősietett, mire ő így szólt hozzá: „Légy kitartó, uram, Romuald, bízz és ne aggódj, mivel apád hamarosan itt lesz, hogy megsegítsen. Tudd meg ugyanis, hogy ma éjjel erős sereggel a Sangrus folyónál táborozott. Csak arra kérlek, szánd meg feleségem és gyermekeimet, mert ez a hitszegő nép nem fog életben hagyni!" Miután ezt elmondta, a császár parancsára fejét vették, és azt egy hajítógéppel, amelyet petrariának hívnak,[453] bedobták a városba. Romuald a fejet magához hozatta, könnyezve megcsókolta, és meghagyta, hogy méltó helyen temessék el.

9. A császár pedig, félve Grimuald király gyors érkezésétől, Beneventum ostromát abbahagyva Neapolisba vonult. Seregét azonban Mitola capuai gróf[454] a Calor folyó vizénél, azon a helyen, amelyet még ma is Pugnának neveznek,[455] súlyosan megverte.

[453] Íjszerkezettel működtetett kisebb hajítógép.
[454] Lásd fentebb a III. 9. fejezet 234. jegyzetét. További problémát jelent, hogy Paulus a IV, 51. és az V, 16. fejezetben Transamundot nevezi Capua grófjának. Elképzelhető, hogy Mitola az ő embere vagy éppen helyettese (vicariusa) volt. (Vö. Corsi, 138–139.)
[455] A csata emlékezetes lehetett, hiszen a „pugna" szó, amely a latinban és az olaszban egyaránt csatát jelent, helynévi alakban maradt fenn, nemcsak Paulus koráig, hanem a XII. századig, amikor is Ostiai Leó krónikájának folytatója, Petrus Diaconus említi. (IV, 16, 484. o.)

10. Miután a császár Neapolisba érkezett, főemberei közül az egyik, akit Saburrusnak hívtak, mint mondják, húszezer katonát kért a császártól, és megfogadta, hogy győzelmesen fog harcolni Romuald ellen. Amikor a sereget megkapta, a Forinus nevű helyre vonult, és ott tábort ütött; ennek hallatára Grimuald, aki már megérkezett Beneventumba, ellene akart nyomulni. „Erre nincs szükség, mondta neki fia, Romuald, hanem csak egy részt adj át nekem a seregedből. Én majd Isten segedelmével megütközöm vele, és ha győzök, az mindenképpen felséged nagyobb dicsőségére fog szolgálni!" Úgy is történt: az apja seregéből kapott résszel, valamint a saját embereivel Saburrus ellen indult. Mielőtt csatába kezdett volna vele, négy helyen megfúvatta a harci kürtöket, majd merészen rájuk rontott. S mialatt mindkét csatasor erős elszántsággal küzdött, egyszer csak a király seregéből egy Amalongus nevű ember, aki szokás szerint a királyi lándzsát hordozta, a két kézre fogott lándzsával egy apró termetű görögöt nagy erővel átszúrva kiemelt nyergéből, amelyben lován ült, és a feje fölé, a levegőbe emelte.[456] Erre a látványra a görög sereget roppant félelem fogta el, nyomban futásnak eredt, és a végső pusztulástól sújtva futásukkal önmaguknak halált, Romualdnak s a langobardoknak pedig győzelmet szereztek. Így Saburrus, aki császárának azt ígérte, hogy a langobardoktól győzelmi jelvényt fog szerezni, kevesed magával visszatérve gyalázatot vitt magával; míg Romuald az ellenség fölött győzelmet aratva diadallal tért haza Beneventumba, amivel apjának örömet, mindnyájuknak pedig biztonságot szerzett, eloszlatva az ellenséggel szembeni félelmet.

11. Constans Augustus pedig, amikor látta, hogy semmire sem megy a langobardok ellen, kegyetlensége valamennyi fenyegetésével az övéi, azaz a rómaiak ellen fordult. Neapolist elhagyva ugyanis Rómába ment.[457] Vitalianus pápa a papok és a római nép kíséretében a várostól hat mérföldnyire eléje sietett. Amikor a császár boldog Péter küszöbéhez ért, ajándékul egy arannyal átszőtt terítőt nyújtott át,[458] s miközben tizenkét napig Rómában maradt, minden ércből való dolgot, amelyet régente a város díszítésére készítettek, levétetett, úgy, hogy még a boldogságos Mária bazilikájának is – amelyet egykor Pantheonnak hívtak és az összes istenség tiszteletére emeltek, most pedig a korábbi uralkodók engedélyéből valamennyi vértanú helyévé lett – leszedette a tetejét, az érc fedőlapokat elhordatta és azokat az összes többi ékességgel együtt Konstantinápolyba küldte. Ezután a császár visszatért Neapolisba s onnan szárazföldi úton ment tovább Regium városába. Majd a hetedik indictio alatt[459] Siciliába érkezve Syracusában

[456] A király ugyan nem vett részt a csatában, de hagyományos, szakrális jelentéssel bíró hatalmi jelvénye, a lándzsája őt jelképezte. (Vö. Delogu, „Il regno", 105.)

[457] A továbbiak alapját a *Liber pontificalis* képezi. (Vitalianus, II–III, 343. o.) Ennek alapján Kónstans 663. július 5-én érkezett Rómába.

[458] A latin szövegben a pallium kifejezés szerepel, azonban valószínűleg nem a szó szűkebb jelentésében áll, ami a vállat övező fehér színű, keresztekkel díszített gyapjúsáv, a pápák és az érsekek jelvénye.

[459] 663 ősze és 664 nyara között.

szállt meg, s oly nagy terheket rakott Calabria, Sicilia, Afrika és Sardinia népére, úgy a lakosokra, mint a birtokosokra, amilyenekről azelőtt nem is hallottak; úgy, hogy még az asszonyokat is elszakították a férjüktől, vagy a gyermekeket a szüleiktől.[460] De még sok más hallatlan dolgot kellett e vidékek népének elszenvednie, olyannyira, hogy senkinek sem maradt reménye az élethez. Hiszen a görögök mohóságából fakadóan és a császár parancsára még a szent edényeket és Isten szent egyházainak drágaságait is elvitték. A császár pedig a hetedik indictiótól a tizenkettedikig maradt Siciliában; végül azonban az oly sok jogtalanság elnyerte büntetését, s amikor egyszer fürdőt vett, emberei megölték.[461]

12. Miután tehát Constans császárt Siracusában meggyilkolták, Siciliában Mecetius ragadta magához az uralmat, ám a keleti sereg akarata ellenére.[462] Ellene most Siracusába nyomultak Itália katonái, némelyek Histriából, mások Campaniából, ismét mások Afrika és Sardinia egyes részeiből,[463] s megfosztották életétől. Bírái közül sokat megcsonkítva Konstantinápolyba vittek; velük együtt küldték el a hamis császár fejét is.

13. Amikor ezeket meghallotta a szaracénok[464] népe, akik Alexandriát és Egyiptomot már elfoglalták, nyomban számos hajóval érkezve Siciliára támadtak, betörtek Siracusába, és a nép között nagy vérengzést vittek véghez – amelyből csak azon kevesek menekültek meg üggyel-bajjal, akik megerősített várakba, vagy a hegyek magaslataira futottak – és hatalmas zsákmányt szereztek, többek között mindazokat az ércből készült és különféle más remekműveket, amelyeket Constans Augustus vitetett oda Rómából, továbbá különféle szöveteket is, s így tértek vissza Alexandriába.[465]

14. A király leánya pedig, akit – mint mondtuk – kezes gyanánt Beneventumból elhoztak,[466] Siciliába érkezése után meghalt.

[460] A *Liber pontificalis* pontosabb (Vitalianus, IV, 344.): Kónstans föld- és fejadóval, valamint a hajózás megadóztatásával terhelte a lakosságot. Bizonyára az adózás szabályai kényszerítették a családokat a szétválásra.

[461] Ez 668. szeptember 15-én történt Siracusában (ellentétben az *LP*-vel – Vitalianus, I, 344. –, amely a császár meggyilkolását hibásan a 12. indictió július 17-re, azaz 669-re teszi). Paulus a görög indictiót használta, amely szerint az év szeptember elsején kezdődik, ezért tette 15-ét már a következő, a 12. indictióra.

[462] A fejezetet Paulus a *Liber pontificalis* alapján írta (*LP*, Adeodatus, II, 346. o.), de félreértette a mondanivalót, hiszen ott az áll, hogy Mezezios „a keleti sereggel Szicíliában volt", s nem az, hogy a keleti sereg akarata ellenére ragadta magához az uralmat. Theophanes szerint (*Chronographia*, 6160) Mezetiust kényszerítették, hogy fogadja el a felkínált császári címet. Megjegyzendő még, hogy a *Liber pontificalis* beosztásával szemben Mezetius lázadása nem II. Adeodatus (672–676), hanem még Vitalianus pápa idején (657–672) történt, aki a császár később, 680-ban Donus pápának írt levele tanúsága szerint (Mansi, coll. 199–200.) támogatta őt.

[463] Theophanes szerint (uo.) a Kónstans fia és utóda, IV. Kónstantinos által vezetett flotta verte le a lázadást.

[464] Az arabok középkori elnevezése Nyugaton.

[465] Paulus itt is a *Liber pontificalis* alapján dolgozott. (Adeodatus, II–III, 346.)

[466] Grimoald lánya. (Lásd fentebb, V, 8.)

15. Ebben az időben oly nagy esőzések és oly erős mennydörgések voltak, amilyenekre egyetlen ember sem emlékezett, olyannyira, hogy megszámlálhatatlan ember és állatok ezrei estek a villámcsapások áldozatául. Ebben az évben a hüvelyes vetemények, amelyeket az esőzések miatt nem tudtak összegyűjteni, újra kisarjadtak és beértek.[467]

16. Grimuald király, miután megszabadította a beneventumiakat és tartományaikat a görögöktől, s ticinumi palotájába készült visszatérni, Transamundot, aki régóta Capua grófja volt, és őt a királyság megszerzésében hathatósan segítette, leányát, Romuald másik nővérét feleségül adva neki Spoletumban, Atto után – akiről fentebb beszéltem[468] – herceggé tette, s onnan visszatért Ticinumba.

17. Miután, amint föntebb elbeszéltük,[469] Grasulf, a foroiuliumiak hercege meghalt, utódjává a hercegségben Ago lett, akinek nevéről egy Foroiuliumban lévő házat mindmáig Ago házának hívnak. Ago halála után Lupust tették a foroiuliumiak hercegévé. Ez a Lupus azon az úton, amelyet egykor a tengeren át építettek,[470] lovas sereggel Gradus szigetére vonult, ami nincs messze Aquileiától, s miután a várost kirabolta, az aquileiai egyház ott lévő kincseit magához vette és visszahozta.[471] Erre a Lupusra bízta Grimuald palotája vezetését, amikor Beneventumba ment.

18. Lupus a király távollétében sokszor dölyfösen viselkedett Ticinumban, mert úgy gondolta, hogy az nem fog visszatérni, a király visszajövetelekor azonban, tudván, hogy annak nem fog tetszeni mindaz, amit helytelenül intézett, Forum Iuliumba sietett, és jól tudva hogy bűnös, fellázadt a király ellen.

19. Grimuald, mivel nem akart a langobardok között polgárháborút előidézni, a cacanust, az avarok királyát bízta meg, hogy sereggel jöjjön Forum Iuliumba

[467] Paulus itt is nagyjából a *Liber pontificalis*t másolja. (Adeodatus, V, 346–347.) E szöveg szerint az említett csapások Adeodatus halála után, azaz 676 júniusa után történtek.

[468] Lásd IV, 50.

[469] Uo.

[470] *„Hic Lupus (...) cum equestri exercitu per stratam quae antiquitus per mare facta fuerat introivit..."* Gombos itt a tenger által alkotott gátról beszél (207. o.), azonban a „per" szenvedő szerkezetben nem szokott állni, és a „strata" sem jelent gátat. Valamennyi mérvadó fordítás a tengeren át épített útról beszél. Vö. Weiss, „Gradus", in *Paulys*, VII, 2, col. 1690.

[471] Zanella szerint (442–443. o., 29. jegyz.) Lupus akciójának célja nyilván a langobard területen lévő aquileiai egyház tekintélyének növelése volt. Azokról az ereklyékről van szó, amelyek az aquileiai egyház első püspöke, a Szent Márk által kinevezett Hermagoras után maradtak. Ezeket 569–570-ben I. Paulinus pátriárka vitette a langobard betörés elől Gradóba (lásd fentebb, II, 10.), amely azután, a „Három fejezet"-vita következtében Aquileiáról leválva önálló pátriárkátus lett. (Lásd IV, 33.) Lupus még Grimoaldtól kapott megbízatása előtt, azaz 662–663-ban hozta el Gradóból az ereklyéket. Bognetti szerint (*S. Maria*, 337. o.) az esemény a délen támadó Konstanssal és a nyugaton támadó frankokkal összehangoltan fellépő exarchos elleni hadjárat része volt.

Lupus herceg ellen, és háborúban semmisítse meg őt.[472] Ez meg is történt. Mert amikor a cacanus hatalmas seregével megérkezett, Lupus herceg a foroiuliumiakkal három napon át harcolt a cacanus serege ellen a Flovius nevű helyen, ahogy azt öreg emberek elbeszélték nekünk, akik maguk is ott voltak abban a csatában. Az első napon megverte annak erős seregét, miközben övéi közül csak kevesen sebesültek meg. A második napon már elég sokan megsebesültek és meghaltak, de az avarok közül ő is sokak életét kioltotta. A harmadik napon az övéi közül még többen sebesültek meg vagy estek el, mégis elpusztította a cacanus hatalmas seregét, és gazdag zsákmányt ejtett. Hanem a negyedik napon oly roppant tömeget láttak ellenük nyomulni, hogy futásnak eredve alig tudtak elmenekülni.[473]

20. Miután Lupus herceg itt elesett, a többiek, akik megmaradtak, várakban sáncolták el magukat. Az avarok pedig a tartomány összes sarkát bejárva mindent kifosztottak vagy lángok martalékává tettek. Amikor több napja ezt művelték, Grimuald felszólította őket, hogy most már hagyják abba a pusztítást. Erre követeket küldtek Grimualdhoz, akik megmondták, hogy Foroiuliumot, amelyet saját fegyvereikkel hódítottak meg, egyáltalán nincs szándékukban elhagyni.

21. Grimuald ekkor, a szükségtől kényszerítve elrendelte a hadsereg gyülekezését, hogy területéről az avarokat kiűzze. A síkság közepén ütötte fel táborát, valamint a vendégsátrat is az avar követek számára, és mivel seregének igen csekély része volt ott, azokat, akik rendelkezésére állottak, más és más ruhákban, más és más fegyverekkel felszerelve a követek szeme előtt több napon át gyakran elvonultatta, mintha szakadatlanul újabb seregek érkeznének. Amikor az avar követek ugyanazt a sereget különböző módon látták felvonulni, azt hitték, hogy a langobardok végtelenül sokan vannak. Grimuald így szólt hozzájuk: „Ezzel az egész hatalmas hadsereggel, amelyet láttatok, azonnal megrohanom a cacanust és az avarokat, hacsak gyorsan el nem távoznak a foroiuliumiak területéről!" Amikor pedig az avar követek ezt, amit láttak és hallottak, jelentették királyuknak, az egész seregével nyomban visszavonult a saját országába.

22. Miután Lupus a már említett módon meghalt, a Foroiulium hercegségében fia, Arnefrit akarta az apja helyét elfoglalni. Azonban, félve Grimuald király hatalmától a szlávok népéhez menekült Carnuntumba, amelyet hibásan Caran-

[472] Paulus itt kimondja azt, amit a 610-es avar hadjárattal kapcsolatban egyes szerzők fölvetnek (lásd IV, 37, 392. jegyz.), jelesül, hogy az avar beavatkozást Agilulf kérte Friuli ellen, hogy ne neki kelljen saját népe ellen fordulnia. A szövegből kitűnik, hogy ez is a szájhagyomány és a langobard értékrend fontos eleme volt.

[473] Erre, és a következő két fejezetre lásd Szádeczky, 217. Utóbbi szerző szerint az avar támadás ideje 663 és 668 közé tehető, ám 663 kizárható, hiszen Grimoald ekkor nyújt segítséget fiának Beneventóban, ezzel egyidejűleg követi el Lupus a visszaéléseit Paviában, így – számításba véve, hogy az avarokhoz indított követeknek is meg kellett fordulniuk – a támadás legkorábbi időpontja inkább 664, és kevésbé valószínűleg 663 legvége.

tanumnak mondanak.[474] Amikor később a szlávokkal tért vissza, hogy az ő segítségükkel szerezze vissza a hercegséget, a Foroiuliumtól nem messze lévő Nemas váránál a foroiuliumiak megrohanták és megölték.

23. Ezután Wechtarit tették Foroiuliumban herceggé,[475] aki Vincentia városából származott, s jóságos, a népet szelíden kormányozó férfiú volt. Amikor a szlávok meghallották, hogy Ticinumba indult, nagy tömegben összegyűlve meg akarták támadni Foroiulium városát, s útközben Foroiuliumtól nem messze, a Broxas nevű helyen[476] táboroztak le. Isteni elrendelésből azonban úgy esett, hogy Wechtari herceg már előző este visszatért Ticinumból, amiről a szlávok mit sem tudtak. Amikor pedig grófjai, amint az történni szokott, hazaindultak, akkor ő a szlávokról szóló hír hallatára kevés, azaz huszonöt férfival ellenük indult. A szlávok, amikor látták, hogy ilyen kevés emberrel közeledik, kigúnyolták és azt mondották, hogy a pátriárka jön ellenük a papjaival. A Natisio folyó hídjához[477] érve, ugyanoda, ahol a szlávok táboroztak, sisakját levette a fejéről és ábrázatát megmutatta a szlávoknak; ugyanis tar feje volt. Amint a szlávok felismerték, hogy ő maga Wechtari, rögtön megzavarodva azt kiabálják, hogy itt van Wechtari, és Istentől rémületbe kergetve inkább a futásra, mint a harcra gondolnak. Erre Wechtari azzal a kevés emberrel, aki vele volt, rájuk rohant és olyan mészárlást vitt véghez közöttük, hogy az ötezer emberből csak nagyon kevesen maradtak, akik elmenekülhettek.

24. Wechtari után Landari birtokolta Foroiuliumban a hercegséget. Halála után Rodoald követte a hercegségben.[478]

25. Amikor Lupus herceg, mint mondottuk, meghalt, az ő Theuderada nevű leányát Grimuald a saját fiához, a Beneventumot uraló Romualdhoz adta feleségül.[479] Ez három fiút nemzett vele: Grimualdot, Gisulfot és Arichist.

26. Grimuald király keményen bosszút állt sérelmeiért mindazokon, akik őt Beneventumba menetele idején cserben hagyták.

[474] Paulus itt tévesen azonosítja a szlávok által lakott Karantániát (a mai Krajna, Karintia és Stájerország.) a Bécshez közeli, az V. század közepétől elnéptelenedett Carnuntum településsel. (Vö. Bethmann–Waitz, 152. o., 1. jegyzet.)

[475] A Lupus elleni avar támadást és az azután bekövetkezett eseményeket figyelembe véve valószínűleg 664-ben.

[476] A mai Cividale egyik városrésze vagy az ahhoz közeli Brischis. (Vö. Bethmann–Waitz, 152. o., 3. jegyz.)

[477] Ponte de' Schiavi, San Pier d' Isonzónál (Bethmann–Waitz, 153. o., 1. jegyz.) vagy Ponte San Quirino, Cividalétól 3–4 kilométerre északkeletre.

[478] Landariról más forrás nem beszél, rövid ideig lehetett dux, halála bizonyára megelőzte Grimoaldét (671).

[479] A *Vita Barbati episcopi beneventani* szerint (cap. 1–10, 557–563. o.) Theuderada közbenjárásának köszönhető a megkeresztelt, de valójában pogány Romuald megtérése, aki társaival titokban egy vipera szobrát imádta. Theuderada ellopta a szobrot, átadta Barbatusnak, aki kelyhet öntetett belőle.

27. Forum Populit, a rómaiak városát pedig, melynek polgárai Beneventumba vonulása alkalmával ellenségesen viselkedtek vele szemben, és a Beneventumba tartó és onnan visszatérő küldötteit igen gyakran megsértették, a következő módon pusztította el. Nagyböjt idején a rómaiak legcsekélyebb tudta nélkül a Bardói Alpokon át Tusciába behatolva szent húsvét szombatján váratlanul éppen abban az órában rontott rá a városra,[480] amelyben a keresztelés folyt, és oly gyilkos vérengzést vitt véghez, hogy még a diaconusokat is, akik a csecsemőket keresztelték, ott, a szentelt kútnál vágták le. Annyira tönkretette a várost, hogy még napjainkban is igen kevés lakója van.

28. Grimuald ugyanis nem csekély gyűlölettel volt a rómaiak iránt, amiért azok testvéreit, Tasót és Caccót hitszegő módon rászedték.[481] Emiatt Opitergium városát, ahol megölték őket, földig rombolta, és az ott lakók földjeit a foroiuliumiak, a tarvisiumiak és a cenetabeliek között osztotta szét.[482]

29. Ebben az időben a bolgárok Alzeco nevű hercege, nem tudni mi okból odahagyva saját népét, békésen Itáliába vonult és hercegsége teljes seregével Grimuald királyhoz jött, megígérve neki, hogy szolgálatába áll, és az ő országában fog lakni.[483] A király a fiához, Romualdhoz küldte Beneventumba, akinek meghagyta, hogy ennek népével együtt lakóhelyet adjon. Romuald herceg kegyesen fogadta őket, és letelepedésükre nagy területeket osztott ki közöttük, amelyek addig elhagyatottak voltak, mégpedig Sepinumot, Bovianumot, Iserniát s más városokat is környékükkel együtt; ezenkívül Alzeco méltóságának elnevezését megváltoztatva úgy rendelkezett, hogy herceg helyett gastaldiusnak[484] hívják.

[480] Az Appenninek Parma és La Spezia között, Emilia és Toscana-Liguria határán fekvő szakasza, amelyen az átkelőt a Cisai hágó jelenti. Ha Grimoald így kezdett Forlimpopoli felé vonulni, akkor a város közelében északkeleti irányban Toscanából ismét át kellett kelnie a hegységen, hogy az exarchátus területére érjen.

[481] Vö. fentebb, IV, 38.

[482] Opitergiumot már Rothari lerombolta (lásd fentebb, IV, 45.), ám úgy tűnik, Grimoald ezt megismételte vagy teljessé tette.

[483] A bolgárok török nyelvet beszélő népének egy csoportja az avarok fennhatósága alatt élt a Kárpát-medencében, de át akarták tőlük venni a hatalmat. (Vö. Zimonyi I.: „Bolgár-törökök", in *KMTL*, 118–119.) Fredegar (IV, 72, 157. o.) azt beszéli el, hogy az avarok kilencezer bolgárt űztek ki Pannoniából, akiket I. Dagobert frank király (629–639) Bajorországban szétszórva áttelepítetett. Ám attól tartva, hogy a nagyszámú jövevény ellene fog fordulni, nagy mészárlást rendezett közöttük, amelyből csak Alciocus és hétszáz embere menekült meg, akiket a vendek fogadtak be pár évre. Ők a vendek földjéről vonultak Itáliába. A Fredegar által elbeszélt események a Dagobert halála (639) előtti időszakra, így harminc évvel korábbra tehetők, mint a Grimoald idején történtek. Ezzel együtt nem kizárható, hogy Fredegar Alciocusa és Paulus Alzecója ugyanaz a személy. Így vélekedik a Fredegar-féle krónika kiadója, Bruno Krusch is. (*MGH, Scriptores rerum merovingicarum*, II, 157. o., 5. jegyz.)

[484] Alzeco azért nem tarthatta meg a dux címet, mert új uralkodója, Romuald Benevento hercegeként ugyanezt a méltóságot viselte. A guastaldus Authari óta az észak-itáliai langobard királyságban az uralkodó birtokainak irányítója és az ő képviselője volt egy adott területen, aki hamarosan bírói és katonai feladatokat is ellátott, számos esetben ütközve a helyi dux hatalmával. A spoletói és a beneventói hercegségekben viszont értelemszerűen nem a király, hanem a dux tisztségviselői voltak, s grófnak *(comes)* is nevezték őket. (Vö. Barnwell, 118–121; Christie, 114–116; Gasparri, *I duchi*, 20–32.)

Ezek a bolgárok még manapság is a most említett helyeken laknak, s bár latinul is beszélnek, de saját nyelvüket nem hagyták el.[485]

30. Miután Constans Augustust, amint már elbeszéltük, Siciliában megölték, és az őt követő zsarnok, Mecetius is elnyerte büntetését, a római állam kormányzását Constantius[486] Augustus fia, Constantinus vette át, és tizenhét éven keresztül uralkodott a rómaiak felett.[487] Constantinus császár idején Theodorus érsek és az ugyancsak nagy tudományú Hadrianus apát, akiket Vitalianus pápa küldött Britanniába, az angolok igen sok egyházát részesítették az egyházi tanok gyümölcsében.[488] Kettőjük közül Theodorus érsek bámulatos és józan körültekintéssel állapította meg a bűnösök büntetését, tudniillik azt, hány évig kell az embernek az egyes bűnökért vezekelnie.[489]

31. Az ezután következő időben, augusztus hónapban kelet felé egy rendkívül fényes csóvájú üstökös csillag tűnt elő, amely azután megfordult és eltűnt. Rögtön ezután ugyanabból a keleti irányból jövő súlyos pestis pusztította a római népet. Ezen napokban Domnus, a római egyház pápája a boldog Péter apostol bazilikája előtti helyet, amelyet Paradisusnak neveznek, nagy fehér márványlapokkal pompásan kirakatta.[490]

32. Ebben az időben a frankok galliai királyságát Dagipertus uralta, akivel Grimuald király tartós békeszerződést kötött.[491] Ekkor Perctarit, aki még mindig

[485] Vö. Christie, 98–100. Az itáliai bolgár letelepülésre lásd még: Bognetti, *S. Maria*, 342–343.

[486] A kódexek szövegében a Constantii genitivusban álló névalak elírás, helyette Constantisnak kellene szerepelnie, hiszen az eddigiekben Paulus mindig – helyesen – Constansról beszélt.

[487] A fejezetben foglalt értesülések Bedától származnak. (*Chronica*, a. 554. és 556., 313. és 314. o.) IV. Kónstantinos 685-ben halt meg, uralma idején született meg az első olyan békekötés a bizánciak és a langobardok között, amely kölcsönösen elismerte, hogy a felek jogosan birtokolják az általuk uralt területeket, ugyanakkor Paulus erről nem tesz említést.

[488] A császár megnevezését illetően az egyes kéziratok eltérnek: hol Constansot, hol Constantinust említenek. (Bethmann–Waitz, 154.) A következetlenséget az okozhatja, hogy Theodorust 668-ban küldték Angliába, és püspöki székét 669 május 27-én foglalta el, arról a két évről van szó tehát, amikor a meggyilkolt Kónstans és IV. Kónstantinos egyaránt uralkodtak. (Zanella, 452. o., 39. jegyz.) Kónstantinos ráadásul 662 óta régens is volt, aki az Itáliában háborúzó Kónstans helyett a kormányzati teendőket ellátta. Theodorost, tarsos püspökét (602–690) és az afrikai származású Hadrianust Vitalianus pápa küldte Kentbe, hogy az ír kolostorok szerzeteseinek befolyása alatt álló angliai egyház fölötti ellenőrzést megerősítse. Theodoros Canterbury püspöke lett 668 és 690 között, Hadrianus pedig a canterbury-i kolostor apátja. (Vö. Beda, *Historia*, IV, 1–2., 328–337. o.)

[489] A bűnbánati könyvek a plébánosok számára készültek, hogy segítséget nyújtsanak az egyes bűnökért kiszabott bűnbánat megállapításában. Theodoros bűnbánati könyveinek kiadása: *Councils*, vol. III, 173–213. o.

[490] A pápa neve helyesen: Donus (676–678). A fejezet a *Liber pontificales*en alapul. (Donus, I. és III, 348. o.) Paradisusnak a Szent Péter templom átriumát nevezték, valószínűleg a homlokzat eszkatológiai témájú festményei miatt.

[491] Nem tudni, mi Paulus ezen értesülésének a forrása, ugyanis II. Dagobert uralkodásának időszakai (656–661 és tróntól való megfosztását követő visszatérése után 676–679) nem esnek egybe Grimoald uralmának idejével (662–671). A frank király, akivel Grimoald békét kötött, vagy III. Chlothar, Neustria és Burgundia uralkodója (656–673), vagy II. Childerich, Austrasia királya (662–675) lehetett.

a frankok hazájában tartózkodott, félve Grimuald hatalmától elhagyta Galliát, s elhatározta, hogy Britannia szigetére, a szászok királyához siet.

33. Grimuald pedig, aki kilenc nappal azután, hogy eret vágtak rajta, a palotában tartózkodott, s mikor íját kezébe vette, azon igyekezve, hogy egy galambot lenyilazzon, karján az ér ismét felszakadt. Ekkor, amint beszélik, az orvosok – mérgezett gyógyszereket rakva rá – életét végleg elvették. Ő a Rothari király által szerkesztett edictumhoz még néhány törvénycikket illesztett, amely neki hasznosnak tűnt.[492] Hatalmas testalkatú volt, bátorság tekintetében is az első, feje kopasz, szakálla tekintélyes, s nem kevésbé kitűnő a tanácsban, mint a cselekvésben. Testét boldog Ambrus hitvalló bazilikájában temették el, amelyet korábban ő maga építtetett Ticinum városában.[493] Egy év és három hónap telt el már Aripert király halála óta, amikor a langobardok királyságát megszerezte, s kilenc évig uralkodott, országát még kiskorú fiára, Garibaldra hagyva, akit neki Aripert király leánya szült. Perctarit pedig – amint elbeszélni kezdtük[494] – Galliát elhagyva hajóra szállt, hogy átkeljen Britannia szigetére, a szászok királyságába. Amikor azonban már egy kis ideje a tengeren hajózott, hang hallatszott a partról, amely azt kérdezte, hogy Perctarit ott van-e azon a hajón. Felelték neki, hogy Perctarit ott van; mire a kiabáló tovább folytatta: „Mondjátok, meg neki, hogy térjen vissza hazájába, mivel ma három napja, hogy Grimuald eltávozott az élők sorából!" Hallva ezt Perctarit azonnal visszafordult, a partra érve azonban nem tudta megtalálni azt az embert, aki Grimuald halálát tudtára adta; miért is arra a gondolatra jutott, hogy az nem is ember volt, hanem isteni híradás. S innen hazája felé tartva, amikor Itália határához érkezett, már ott találta reá várakozva a palota összes méltóságát és az előkészített királyi jelvényeket a langobardok nagy tömegével együtt. Így tehát miután Ticinumba visszatért, és a gyermek Garibaldot a királyságból kiűzte, Grimuald halála után a harmadik hónapban trónra emelték. Kegyes, katolikus hitű férfiú volt, állhatatos az igazságban és bőkezű táplálója a szegényeknek.[495] Azonnal Beneventumba küldött, és onnan feleségét, Rodelindát és fiát, Cunincpertet visszahívta.

34. Mindjárt amikor a királyi jogokat átvette, a Ticinus folyó mellett azon a helyen, ahonnan ő egykor elmenekült, Urának és megszabadítójának monostort építtetett a Szent Szűz és Agatha mártír tiszteletére, amelyet „Novum"-nak neveznek.[496] Sok szüzet gyűjtött benne össze és a helyet birtokokkal s különböző

[492] Kilenc cikkelyt, amelyet 668-ban hirdettek ki. Lásd a bibliográfiát.

[493] Szent Ambrus (339–397) milánói érsek az ariánusok szenvedélyes ellenfele volt, így a névadásnak nyilvánvalóan ariánusellenes éle volt. Bognetti szerint (*S. Maria,* 343–344.) lehetséges, hogy az ariánus–katolikus ellentét iránt közömbös Grimoald halála után a bajor katolikus Theudelinda leszármazottai változtatták meg a templom nevét, vagy pedig Grimoald uralkodása végén bekövetkezett fordulatról van szó, amit a katolikus frankokkal kötött szövetség is alátámaszt.

[494] Lásd fentebb, V, 32.

[495] Hasonlóképp méltatja őt a 690-ben keletkezett *Carmen de synodo Ticinensi* (728–729. o.).

[496] Későbbi szerzők ezt azzal magyarázták, hogy Perctarit Szent Ágota ünnepének (február 5.) éjje-

ékességekkel egyaránt gazdagította. Királynéja, Rodelinda pedig ugyanezen Ticinum városnak a falain kívül a szent Istenszülő tiszteletére emeltetett bámulatos munkával templomot, amelyet „ad Perticas"-nak hívnak,[497] és azt csodálatos drágaságokkal díszítette fel. „Ad perticas"-nak pedig azért hívják ezt a helyet, mivel itt régebben egyenes póznák, azaz hosszú, keskeny gerendák voltak felállítva, amelyeket a langobardok szokása szerint a következő okból szoktak elhelyezni: ha ugyanis valaki idegen helyen, háborúban vagy bármi más módon halt meg, vérrokonai a sírhelyeik közé egy póznát szúrtak le, amelynek a hegyére fagalambot helyeztek, és azt arrafelé fordították, ahol kedvesük elveszett, mégpedig azért, hogy tudhassák, merrefelé nyugszik a meghalt.

35. Perctarit, miután hét évig uralkodott egyedül, a nyolcadik esztendőben fiát, Cunincpertet, társuralkodóként maga mellé vette, s vele még tíz éven át uralkodott.[498]

36. Amikor ők a legnagyobb békében éltek, és körös-körül mindenhol nyugalom uralkodott, feltámadt ellenük a viszálykodás Alahis nevű gyermeke, aki miatt a langobardok országában a béke megbomlott, és a nép körében igen nagy mészárlásokra került sor.[499] Amikor ő Tridentum városában volt herceg, háborúba keveredett a bajorok grófjával – ezt a méltóságot azok „gravio"-nak hívják –, aki Bauzanum s más várak ura volt, és fényes győzelmet aratott fölötte. Ettől elbizakodottan már a saját királyára, Perctaritra emelte kezét, s fellázadva Tridentum várába zárkózott. Perctarit király ellene vonult, és amikor kívülről ostrom alá vette, Alahis az övéivel egy váratlan pillanatban a városból hirtelen kitörve a király táborát legázolta, magát a királyt pedig futásra késztette. Nemsokára azonban a király fiának, Cunincpertnek a közbenjárására, aki már régóta kedvelte, visszatért Perctarit király kegyeibe. Valahányszor a király ki akarta őt végeztetni, a fia, Cunincpert, mindannyiszor visszatartotta ettől, azt gondolva, hogy a jövőben hűséges lesz, s szüntelenül arról győzködte apját, hogy miért nem adományozza neki Brexia hercegségét is,[500] holott apja több ízben szemére vetette, hogy Cunincpert ezt a saját vesztére teszi, mert ellenségét erősíti, hogy az magához ragadhassa az uralmat. Brexia városában ugyanis állandóan igen sok lango-

---

lén szökött meg Grimoald elől. Ma Sant'Agata in Monte, ám a 677-ben fölszentelt épület nem maradt meg, a XII. században helyére újat építettek. (Vö. Zanella, 456–457. o., 45. jegyz.)

497 Pertica: 'pózna', 'karó'. Az épületet 1813-ban lebontották.

498 Paulus alapján ennek a dátuma 678 vagy 679 lehetne, azonban egy 685-ben keletkezett iraton Perctarit uralmának tizenharmadik, Cunincpert uralmának pedig az ötödik éve szerepel a kiadás dátumaként. (Vö. Capo, 554.)

499 Alahisról megemlékezik a *Carmen de synodo Ticinensi* (729. o.), valamint Vastag Károly két, 883. július 30-án kiadott adománylevele is (*Karoli III Diplomata*, no. 87. és 89., 140–141. és 144–147. o.), amelyek Alahisról mint tyrannusról beszélnek, mondván, elvett egy templomot Johannes bergamói püspöktől. A püspök a szöveg tanúsága szerint azt Grimoaldtól kapta, akit ariánusról katolikus hitre térített, majd Alahis bukása után már utóda, Antoninus kapta vissza Cunincpert királytól.

500 Ez lenne az egyetlen eset, hogy egy dux két hercegséget tart fennhatósága alatt. (Vö. Zanella, 459. o., 47. jegyz.; Gasparri, *I duchi*, 47. o., 10. jegyz.)

bard nemes élt, s Perctarit attól félt, hogy segítségükkel Alahis még hatalmasabb lesz. Ezekben napokban Perctarit király Ticinum városában a palota közelében különleges munkával egy kaput építtetett, amelyet „Palatiensis"-nek is neveznek.

37. Miután tizennyolc éven át[501] először egyedül, később pedig fiával közösen birtokolta a hatalmat, elköltözött ebből a világból, és testét a Megváltó templomában temették el, amelyet még apja, Aripert építtetett.[502] Szép külsejű és zömök testalkatú volt, minden tekintetben szelíd és kedves. Cunincpert király pedig az angolszászok nemzetségéből való Hermelindát vette feleségül.[503] Amikor ez egy alkalommal a fürdőben meglátta a kecses termetű és csaknem egészen lábhoz omló szőke hajjal ékes Theodotét, aki igen előkelő római családból származó leány volt,[504] dicsérte annak szépségét férjének, Cunincpert királynak. A király, leplezve, hogy mily örömmel hallja ezt feleségétől, a leány iránt mégis szerelemre lobbant. Késedelem nélkül vadászatra indult a „Városi"-nak nevezett nevezett erdőbe,[505] megparancsolva, hogy felesége, Hermelinda is menjen vele. Ő azonban éjjel eltávozva onnan, visszajött Ticinumba, Theodote leányzót magához hívatta, és vele hált. Később mégis egy Ticinumban levő zárdába küldte, amelyet az ő nevéről neveztek el.[506]

38. Alahis pedig, a már régóta megfogant viszálykodásnak életet adva, Aldo és Grauso bresciai polgárok, de sok más langobard támogatásával, megfeledkezve arról a sok jótéteményről, amellyel Cunincpert király elhalmozta, feledve esküjét is, amellyel magát a legnagyobb hűségre kötelezte, amikor Cunincpert távol volt, annak királyságát és Ticinumban lévő palotáját elfoglalta. Cunincpert ennek hallatára onnan, ahol éppen volt, gyorsan arra a szigetre menekült, amely a Larius tavon Comumtól nem messze fekszik, és ott igen erős állást foglalt el. Nagy szorongás szállta most meg mindazokat, akik őt szerették, főként a papokat

[501] Perctarit uralkodásának idejét az *Origo* egyik kézirata is hasonlóan adja meg (Bethmann–Waitz, 6.), de bizonyára tévesen. Mivel egy 688. november 9-i oklevelet (*CDL*, vol. III, I, 7, pp. 26–29.) Cunincpert már csak a maga nevében adott ki, Perctarit ekkor már nem élt. Így valójában tizenhét évig (672–688) uralkodott, amint az a *HLG* 8-ban is szerepel, és amint azt Paulus – helyesen – maga is írja fentebb, a V, 35. fejezetben.

[502] A Theudelinda testvérétől, Gundoaldtól származó uralkodók legtöbbje (I. Aripert, Perctarit, Cunincpert és II. Aripert) ebbe a paviai templomba temetkezett.

[503] A házasság terve már Cunincpert apjának, Perctaritnak angliai száműzetése idején születhetett meg. (Lásd V, 32.) I. Egbertnek, Kent királyának a lánytestvérét Eormengildnek, egyik nagybátyját pedig Eormenrednek nevezték, mely utóbbi lányainak a neve is Eormen-ként kezdődött. Feltehetően ebből a nemzetségből származott Hermenlinda (Eormenlind) is. (Vö. Hodgkin, VI, 305. o., 3. jegyz.)

[504] Theodote nevét töredékesen fennmaradt sírfelirata is megőrizte. (Lásd *Rhythmi*, CXL, 724–725. o.) A római jelző Paulusnál keletrómait, bizáncit jelent, azaz Theodote valószínűleg Itália bizánci uralom alatt álló területeiről származott.

[505] Az eredetiben: *„in silvam quam Urbem appellant"*. A mai Alessandriához közel terült el.

[506] A S. Maria Teodote monostora, amelyet della Posterlának is neveznek. (Bethmann–Waitz, 157.)

és a klerikusokat, akik Alahis előtt mind gyűlöletesek voltak.[507] Ebben az időben a ticinumi egyház püspöke Isten embere, az igen szent életű és a szabad művészetekben eléggé képzett Damianus volt.[508] Amint látta, hogy Alahis a palotába bevonult, nehogy annak részéről ő vagy egyháza bántalmazást szenvedjen, diaconusát, Thomast, az okos és vallásos férfiút, hozzá menesztette, és általa átküldte Alahisnak szent egyházának áldását is.[509] Jelentették Alahisnak, hogy Thomas diaconus az ajtó előtt áll, és a püspöktől áldást hozott. Ekkor Alahis, aki – mint mondottuk – valamennyi klerikust gyűlölte, így szólt embereihez: „Menjetek és mondjátok meg neki, hogy jöjjön be, ha tiszta az alsónadrágja,[510] de ha nem, akkor be ne tegye a lábát!" Thomas, hallva ezt a beszédet, így felelt: „Jelentsétek neki, hogy tiszta az alsónadrágom, mert ma mosták, amit felvettem." Mire Alahis így üzent ismét neki: „Nem az alsónadrágról beszélek, hanem arról, ami benne van." Erre Thomas ezt válaszolta: „Menjetek és mondjátok meg neki, hogy e tekintetben egyedül Isten találhat bennem kivetni valót, ő azonban semmiképp sem." Alahis, amikor maga elé bocsáttatta a diaconust, elég nyersen és szitkozódva beszélt vele. Ekkor az összes papot és klerikust zsarnok iránti félelem és gyűlölet szállta meg, mert úgy vélték, hogy vad természetét semmiképpen sem tudják elviselni. S annál inkább kezdtek Cunincpert után vágyakozni, minél többet átkozták a királyság gőgös bitorlóját. De a vadság és nyers barbárság nem sokáig tartotta meg az elorzott hatalmat.

39. Egyszer ezután, amikor egy napon Alahis az asztalán solidusokat számlált, egy tremissis[511] leesett az asztalról, amelyet Aldo még kicsi fia a földről felvett,

507 Alahis lázadását 688–689-re tehetjük, s elképzelhető, hogy az arianizmushoz húzó, hagyománytisztelő erők reakciója volt Perctarit és Cunincpert katolicizmust támogató politikájával szemben. (Vö. Bognetti, *S. Maria*, 458–468.)

508 Damianus 681 és kb. 711 között Pavia püspöke volt, aki jelentős részt vállalt a langobard területeken az egyház megerősítésében. Szorosra fűzte a paviai püspökség és Róma kapcsolatát, vele kezdődik az a hagyomány, hogy a helyi püspököt nem a milánói érsek, hanem a pápa szenteli föl. (Vö. Bognetti, *S. Maria*, 411–422.) Ő közli Damianus sírfeliratát is. (416–417. o., 124. jegyz.) Damianus a későbbiekben is (VI, 4.) szóba kerül.

A szabad művészetek a római késő ókorban és a középkorban a XII. századig iskolai tárgyak és a világról alkotott ismeretek rendszere. A rendszerezés Marcus Terentius Varróra († Kr. e. 27.) megy vissza, aki kilenc *disciplinae*-ba csoportosította az ismereteket. Ezek közül kettő, az építészet és az orvoslás nem lett része az úgynevezett hét szabad művészetnek, amely Szent Ágoston és egy V. századi karthágói jogász, Martianus Capella művei nyomán a XII. századig az oktatás alapját képezte. Tárgyai a grammatika, a retorika, a dialektika (amelyeket Alkuin a VIII. században az úgynevezett triviumba sorolt), az aritmetika, az asztronómia, a geometria és a muzsika (e négy alkotja a quadriviumot).

509 Tamásnak szintén fennmaradt a sírfelirata. (*Rhythmi*, CXXXVII, 722. o.) Ő lehet az a Tamás, aki 698-ban Paviából a „Három fejezet"-szakadásnak véget vető zsinati határozatot Rómába viszi. (*Rhytmi*, CXLV, 14, 730. o.) Lásd még alább, a VI, 14. fejezetet.

510 Az eredetiben: femoralia, azaz hosszabb alsónadrág, combvédő.

511 A solidus egyharmad része, 1,52 g súlyban vert aranypénz, amelyet a IV. század végén kezdtek el verni, de használták a nyugati gót, a Meroving-kori frank és a langobard területeken is. (Vö. P. Berghaus: „Triens", *LexMA*, VIII, col. 989.) A langobardok épp ebben az időben, a VII. század végén kezdtek saját ezüst tremissist verni, amelyen az uralkodó, hátoldalán pedig Victoria vagy Mihály arkangyal képmása látható. (Vö. Christie, 141–144.)

s azt neki visszaadta. Erre Alahis, úgy vélve, hogy a kisfiú nemigen érti, így szólt: „Ebből sok van a te apádnak, amiket hamarosan nekem ad majd, ha Isten is úgy akarja!" Amikor a gyermek este hazament apjához, az kérdezte tőle, hogy mit beszélt hozzá ma a király; mire a gyermek mindent elmesélt apjának úgy, ahogy történt és amit a király neki mondott. Aldo ezt hallva igen megrémült, és testvérét, Grausót magához hívatva mindent előadott neki, amit a király gonoszul mondott. Nyomban tanácskozni kezdtek barátaikkal és mindazokkal, akikben bízhattak, hogy miként fosszák meg a zsarnok Alahist az uralomtól, mielőtt még ő árthatna nekik valamit. Korán reggel a palotába mentek, és így szóltak Alahishoz: „Ugyan, miért méltóztatol állandóan itt a városban időzni? Hiszen az egész város és az egész nép hű hozzád, s az a részeges Cunincpert is annyira tönkrement, hogy többé soha nem tudja már összeszedni erejét. Vonulj ki, menj vadászatra, gyakorlatozz fiatal társaiddal;[512] mi meg ezalatt a többi híveddel oltalmazzuk a várost. S azt is megígérjük, hogy rövidesen elhozzuk neked ellenségednek, Cunincpertnek a fejét!" Szavaiktól meggyőzve Alahis elhagyta a várost, és a hatalmas „Városi" erdőbe vonult, s ott a játékoknak és a vadászatnak kezdett élni. Aldo és Grauso pedig a Comacinus tóhoz mentek, s ott hajóra szállván Cunincperthez siettek. Amikor eléje érkeztek, lábaihoz borultak s bevallották, hogy alávaló módon szembefordultak vele, egyszersmind elmondták, hogy Alahis milyen gonoszul beszélt róluk, és azt is, hogy ők milyen tervet eszeltek ki, hogy elveszejtsék. Kell-e több ennél? Mindnyájan könnyekre fakadtak, egymásnak esküt tettek, megállapítva a napot, amelyen Cunincpert majd eljön, hogy Ticinum városát átadják neki. És úgy is történt. Cunincpert ugyanis a kijelölt napon Ticinumba érkezett, és általuk nagy örömmel fogadva bevonult palotájába. Versengve tódult most hozzá az összes polgár, különösen pedig a püspök, a papok és a klerikusok, ifjak és öregek, s valamennyien könnyek között ölelgetve őt, határtalan örömmel eltelve adtak hálát Istennek visszatéréséért; ő meg mindenkit, akit csak tudott, megcsókolt. Alahishoz pedig nyomban hírnök érkezett, hogy Aldo és Grauso beteljesítette, amit neki ígért, s elhozták számára Cunincpert fejét, sőt nemcsak a fejét, hanem az egész testét is, állítva, hogy ott lakik a palotában. Alahist lelkileg teljesen lesújtotta, amit hallott, s dühöngve és fogcsikorgatva szórta fenyegetéseit Aldóra és Grausóra, s elindulva Placentián keresztül Austriába[513] húzódott vissza, és az egyes városokat részben hízelgéssel, részben erővel a maga pártjára vonta. Amikor ugyanis Vincentia alá érkezett, a polgárok kivonultak és felvették vele a harcot, de nyomban legyőzve a szövetségesei lettek. Innen tovább vonulva Tarvisiumot vette be és hasonló módon a többi várost is. Miközben Cunincpert sereget gyűjtött ellene, és a foroiuliumiak is hűségük értelmében segítségére akartak jönni, Alahis a Liquentia folyó hídjánál, amely Foroiuliumtól negyvennyolc mérföldnyi távolságra van, és a Ticinumba igyekvők útjába esik,

[512] A latin eredetiben álló *„cum iuvenibus tuis"* kifejezés nem feltétlenül életkorra utal, hanem az elsősorban katonai jellegű kíséretet jelentheti.

[513] A langobard királyság keleti része az Adda folyótól keletre, ahol az Alahis uralma alatt álló bresciai és trentói ducatus is feküdt.

elrejtőzött a Capulanusnak nevezett erdőben, s amint a foroiuliumiak serege elszórtan haladt előre, mindegyiküket, amint odaérkeztek, kényszerítette, hogy neki tegyenek esküt, gondosan ügyelve, nehogy közülük valaki visszafordulva a többi érkezőnek ezt hírül vigye. Így mindazokat, akik Foroiuliumból jöttek, hozzá kötötte az eskü. Kell-e több ennél? Alahis egész Austriával, Cunincpert pedig az ő híveivel érkezve a Coronate nevű síkon ütött tábort.

40. Cunincpert követet küldött Alahishoz és fölszólította, vívjon vele párviadalt, hogy ne kelljen seregeiket meggyengíteni. Alahis ezzel egyáltalán nem értett egyet. Amikor egyik embere, aki Tusciából származott, arról győzködte, harcban jártasnak és erősnek nevezve őt, hogy bátran álljon ki Cunincperttel, Alahis e szavakkal felelt: „Cunincpert bármilyen részeges és ostoba, azért mégis merész, és bámulatos ereje van. Apja idején, amikor fiatal emberek voltunk, a palotában roppant nagy kosokat tartottak, amelyeket ő, megmarkolva hátukon a gyapjút, kinyújtott karral fölemelt a földről, amit én képtelen voltam megtenni." Ezt hallva így szólt a tusciai: „Ha te nem mersz Cunincperttel párviadalra kiállni, úgy én sem leszek tovább a te segítőtársad!" E szavak után elrohant, s nyomban átmenekült Cunincperthez, és elbeszélte neki mindezt. A két hadsereg tehát, mint elmondtuk, Coronate síkján találkozott. S amikor már oly közel értek egymáshoz, hogy össze kellett csapniuk, akkor Seno, a ticinumi egyház diaconusa, aki az egykor Gundiperga királyné által emelt, ugyanabban a városban lévő boldog Keresztelő János templomának az őre volt,[514] mivel nagyon szerette a királyt és félt, hogy az a csatában el fog esni, így szólt a királyhoz: „Uram királyom, mindannyiunk élete a te szerencsédtől függ, ha te a harcban elesel, a zsarnok Alahis válogatott kínzások között fog minket egy szálig kivégeztetni. Fogadd tehát jó szívvel a tanácsomat. Add át nekem egész fegyverzetedet, s majd én megyek és kelek harcra azzal a zsarnokkal. Ha elesem, te a magad ügyét még helyrehozhatod, ha pedig győzök, az a te nagyobb dicsőségedre fog válni, mivel egyik szolgád által győztél!" Amikor a király visszautasította, hogy ilyet kelljen tennie, akkor az a néhány hű embere, aki körülötte volt, könnyek között kezdte kérlelni, hogy egyezzen bele abba, amit a diaconus mondott. Végül mégis, mivel kegyes lelkű volt, a kérés meg a könnyek meggyőzték, s páncélját, sisakját, lábvértjét és többi fegyverzetét átadta a diaconusnak, s így a maga szerepében harcba küldte őt. A diaconusnak ugyanis éppen olyan termete és tartása volt, mint neki, olyannyira, hogy amikor fölfegyverkezve kilépett a sátorból, mindenki Cunincpert királynak gondolta. Az ütközet tehát elkezdődött, és a küzdelem teljes erővel folyt. Miután Alahis leginkább arra nyomult, ahol a királyt látni vélte, azt gondolva, hogy Cunincpert életét oltja ki, Seno diaconust ölte meg. Amikor azonban levágatta a fejét, hogy azt lándzsán a magasba emelve kiáltsák: „Istennek

514 Bognetti szerint (*S. Maria*, 462–463.) Seno azonos azzal a Sinodusszal, akinek a sírversében az áll, hogy „inkább meghalt, mintsem hűtlenül éljen". (*„mori maluit quam vivere fallax"*, *Rhythmi*, CXXXVI, 721. o.)

hála!", a sisak levételekor észrevette, hogy egy klerikust ölt meg. „Jaj nekem – szólt dühödten felkiáltva ekkor – semmit sem csináltunk, ha azért vívtuk ezt a csatát, hogy egy papot öljünk meg. Hát most megfogadom, hogy ha Isten még egyszer nekem adja a győzelmet, egy kutat papok tökével fogok megtöltetni!"[515]

41. Cunincpert, veszni látva övéit, azonnal megmutatta magát nekik, s a félelmet eloszlatva mindenkinek megerősítette szívét, hogy reménykedjenek a győzelemben. A csatasorok ismét felállnak, és egy az egyik oldalról Cunincpert, a másikról pedig Alahis készülődik az ütközetre. Amikor már a két csatasor közel állt ahhoz, hogy összecsapjon, Cunincpert újból e szavakkal üzent Alahisnak: „Íme, mily nagy néptömeg sorakozik mindkét oldalon. Mi szükség van arra, hogy oly sokan elvesszenek? Mérkőzzünk meg mi ketten, én és ő párviadalban, s közülünk akinek az Úr a győzelemet adni akarja, az uralkodjék az épségben megmenekült nép fölött!" Amikor övéi biztatták Alahist, hogy tegye meg, amit Cunincpert ajánl, ő ezt felelte: „Én ezt nem tehetem meg, mivel lándzsáik között Szent Mihály arkangyal képét látom, akire én hűséget esküdtem neki."[516] Mire emberei közül így szólt az egyik: „Félelmedben látsz olyat, ami nincs, most már késő neked erre gondolni!" Így hát felharsantak a kürtök, és összecsapott a két sereg; s mivel egyik rész sem engedett egy tapodtat sem, hatalmas öldöklésre került sor. Végül elesett a kegyetlen zsarnok Alahis, és az Isten segítségével Cunincpert nyerte el a győzelmet. Alahis halálának hírére pedig serege futásban keresett menedéket. Akit a kard megkímélt, azt az Addua folyó nyelte el. Alahis fejét leütötték, lábszárait levágták, s csak az alaktalan és csonka holttest maradt belőle. Ebben a csatában a foroiuliumiak serege egyáltalán nem vett részt, mivel akarata ellenére Alahisra esküdött fel, s ezért sem Cunincpert királynak, sem Alahisnak nem nyújtott segítséget, hanem, amikor ezek egymással harcolni kezdtek, visszatértek otthonukba. Miután tehát ily módon Alahis elveszett, Cunincpert király úgy rendelkezett, hogy Seno diaconus testét nagy pompával temessék el Szent János templomának bejárata előtt, melyet igazgatott; maga az uralkodó pedig általános örömujjongás közepette diadalmenetben tért vissza Ticinumba.

Vége az ötödik könyvnek

[515] *„Quod unum puteum de testiculis impleam clericorum."*

[516] Szent Mihály arkangyal Keresztelő Szent János mellett a langobardok legkedveltebb szentje volt. (Vö. IV. fej. 427. jegyz.)

VI. könyv

Kezdődnek a hatodik könyv fejezetei

1. Hogyan vette be Romuald Tarentumot, és hogyan építtette fel Theuderata Szent Péter monostorát.
2. Romuald haláláról s arról, miként szállították boldog Benedek testét Galliába.
3. Rodoald friuli herceg és Ansfrit, aki hercegségét megtámadta.
4. A Konstantinápolyban tartott zsinatról és Damianus püspök leveléről.
5. A nap és a hold fogyatkozásáról, a Rómában és Ticinumban lezajlott pestisjárványról.
6. Hogyan adta az ősi ellenség Aldo és Grauso tudtára, hogy Cunincpert meg akarja őket ölni.
7. Felix diaconusról, a grammatikusról.
8. Johannes bergamói püspökről.
9. A homályos csillag, amely akkoriban megjelent, és a Bebius kitörése.
10. Hogyan foglalta el a szaracénok népe Africát és rombolta le Cartagót.
11. Constantinus halála, Iustinianus uralma és győzelme a szaracénok fölött.
12. Hogyan foglalta el Leo Justinianustól birodalmát, száműzetésbe kényszerítve őt.
13. Hogyan lett Tiberius a császár, miután Leót legyőzte és börtönbe vetette.
14. Sergius pápa miként terelte helyes útra az aquileiai zsinatot, amely a szent ötödik zsinatot nem akarta elfogadni.
15. Cedoald, az angolok királya Rómába eljőve miként keresztelkedett meg és halt meg hamarosan.
16. A frankok királyságát Galliában a maior domusok kezdték vezetni.
17. Cunincpert király halála, és fiának, Liutpertnek uralma.
18. Hogyan szerezte meg Raginpert, Taurini hercege Liutpert legyőzésével a királyságot, és hogyan halt meg ugyanabban az évben.
19. Hogyan szerezte meg Aripert a királyságot, fogta el élve Liutpertet, majd ölte meg őt.[517]
20. A Bergamusban uralkodó Rotharitot miként fogta el Aripert, s vette el életét.
21. A Bajorországba menekülő Ansprandus miként maradt az ottani hercegnél, Theutpertnél.
22. Hogyan csonkította meg különféle módon Aripert Ansprand feleségét, fiát és leányát, s hogyan engedte, hogy Liutprand az apjához menjen Bajorországba.
23. Akkoriban Galliában Anscis, Arnulf fia volt a maior domus.

[517] A szövegben Liutpert csak a 20. fejezetben hal meg.

24. Ado Foroiuliumban történt halála és Ferdulf hercegsége, akit a szlávok öltek meg.
25. Corvulus hercegsége Foroiuliumban, akit a király megvakíttatott.
26. Pemmo foroiuliumi hercegről és három leánya születéséről.
27. Mi módon foglalta el Gisulf, a beneventumiak hercege Surát és más várakat.
28. Arról az adományról, amelyet Aripert a római egyháznak tett, és az angolok két királyáról.
29. Benedictus mediolanumi püspökről.
30. Transamund spoletumi hercegről és fiának, Faroaldnak a hercegségéről.
31. Hogyan vette vissza újra a hatalmat Iustinianus császár és ölte meg az ellene lázadókat.
32. Hogyan pusztította el Philippicus Iustinianust és szerezte meg a császári koronát.
33. Petrus pátriárka halála és Serenus püspöksége.
34. Hogyan győzte le Anastasius Philippicust.
35. Arról, hogy Ansprand miként verte le Teudepert és a bajorok segítségével Aripertet, Aripert folyóban bekövetkezett haláláról, testvére, Gumpert meneküléséről, és Ansprand valamint fia, Liutprand királyságáról.
36. Hogyan győzte le Theodosius Anastasiust és ragadta magához a hatalmat, a Tiberis áradása.
37. Az angolok népéről, Pipinről, a frankok királyáról és háborúiról, s arról, hogyan lépett örökébe fia, Károly.
38. Hogyan ölte meg Liutprand király a lázadó Rotharitot, és e király merészsége.
39. Gisulf beneventumi herceg halála, és fia, Romuald hercegsége.
40. Arról, hogyan állította helyre boldog Petronax Szent Benedek atya cassinumi monostorát, valamint Szent Vince monostoráról.
41. Theodosius császár halála után hogyan lépett örökébe Leo.
42. Hogyan győzte le Károly, a frankok fejedelme Raginfridet.
43. Hogyan erősítette meg Liutprand a római egyháznak tett adományát, s hogyan vette feleségül Theutpert leányát.
44. Mi módon vette be Faroald herceg Classist, s Theudo, a bajorok hercege miként jött Rómába, az apostolok küszöbére.
45. Arról, hogy Serenus pátriárka elhunytával miként vette át Calixtus az egyház irányítását, és Pemmo szlávok ellen vívott háborújáról.
46. A szarénok Hispaniába való bejöveteléről s arról, hogyan győzte le őket Galliában Károly és Eudo.
47. Hogyan ostromolták meg a szaracénok Konstantinápolyt, s győzték le őket a bolgárok.
48. Miként hozta Liutprand király boldog Ágoston testét Ticinumba, s hogyan döntötte le ugyanebben az időben Leó császár az ikonokat.[518]

[518] Az utóbbiról valójában a 49. fejezetben van szó.

A fejezetek vége

Kezdődik a hatodik könyv

1. Mialatt a Paduson túl a langobardoknál ezek a dolgok történtek, Romuald, a beneventumiak hercege hatalmas sereget összegyűjtve megostromolta és elfoglalta Tarentumot, hasonló módon Brundisiumot is, és az egész tágas vidéket, amely körös-körül fekszik, uralma alá hajtotta.[521] Felesége, Theuderata pedig ugyanebben az időben építtetett Beneventum városának falain kívül boldog Péter apostol tiszteletére templomot, ahol Isten sok szolgáló leánya számára zárdát is alapított.[522]

2. Romuald is, miután már tizenhat éven át kormányozta a hercegséget, eltávozott ebből a világból. Utána fia, Grimuald három évig vezette a samnisok népét.[523] Vele kelt egybe Wigilinda, Cunincpert nővére, Perctarit király leánya. Amikor Grimuald is meghalt, testvére, Gisulf lett a herceg, és tizenhét évig állt

[519] Pippin Martell Károly majordomus fia volt, aki nem viselt királyi címet.

[520] Az utolsó két fejezet (57. és 58.) címe több kéziratból hiányzik. Vö. Bethmann–Waitz, 27–28.).

[521] Alahis felkelése és az azt lezáró coronatei csata, mint említettük (V, 38., 507. jegyz.) 688–689-re tehető. Nem biztos, hogy Romuald hódításai pontosan egybeesnek az előbbi eseményekkel, ő ugyanis 687-ben halt meg, ha tizenhat éven át uralkodott – ezt Paulus mondja a következő fejezet elején –, és ha uralkodásának idejét nem 662-től számítjuk, amikor apja, I. Grimoald megszerzi a paviai királyi trónt és Beneventót reá hagyja, hanem I. Grimoald halálától, 671-től. Mindenesetre így számítja a *Catalogus regum Langobardorum et ducum Beneventanorum* is (493. o.), s hozzávetőlegesen így egyezik Alahis felkelésének és Romuald uralkodásának az ideje is.

[522] Theuderadának fontos szerepe volt a katolicizmus terjesztésében. (Vö. V, 25., 479. jegyz.) Zanella szerint (484–485. o., 6. jegyz.) ezzel áll összhangban, hogy családja kibékült a bajor dinasztiával azzal a feltétellel, hogy fia, Grimuald, mint a következő fejezet említi, Perctarit lányát veszi feleségül.

[523] Valószínűleg 689-ig, ha elfogadjuk, hogy Paulus 671-től számítja a beneventói hercegek uralkodásának éveit. (Vö. 521. jegyz.)

Beneventum élén.[524] Winipergát vette feleségül, aki Romualdot szülte neki. Ez idő tájt Cassinum várába, ahol boldog Benedek szent teste pihent, s amely évek hosszú sora óta igen elhagyatottan állt, cenomannusok[525] avagy Aurelianum vidékéről frankok érkeztek, s míg azt színlelték, hogy a tiszteletre méltó test mellett éjszakáznak, elrabolva e tisztelendő atyának és nővérének, a tisztelendő Scolasticának csontjait, azokat a saját hazájukba vitték, ahol kettejük tiszteletére két külön kolostort emeltek, azaz egyet boldog Benedeknek, egyet pedig Szent Scolasticának.[526] Ám az bizonyos, hogy az a számunkra csodálatos és minden nektárnál édesebb száj, azok a mindig égi dolgokra tekintő szemek és a test egyéb részei is, bár elenyésztek, mégis velünk maradtak. Mert egyedül csak az Úr teste nem ismeri az enyészetet, szentek teste azonban a mulandóságnak van alávetve, hogy azután az örök dicsőségben ismét megújuljanak, kivéve azokat, amelyek isteni csoda által romlatlanul maradnak fenn.

3. Amikor pedig Rodoald, aki, mint említettük,[527] Foroiuliumban a hercegséget birtokolta, a városból távol volt, hercegségét a Reunia várából való Ansfrit a király beleegyezése nélkül magához ragadta. Erre a hírre Rodoald Histriába menekült, s onnan hajón Ravennán át Ticinumba ment Cunincpert királyhoz. Ansfrit azonban nem érve be Foroiulium hercegségének uralmával, ezen kívül még Cunincpert ellen fellázadva az ő királyságát is meg akarta szerezni. Ám Veronában elfogták, a király elé vitték, s miután szemeit kitolták, számkivetésbe kényszerítették. Foroiulium hercegségét pedig ezután Ado, Rodoald testvére a helytartó címet viselve[528] egy évig és hét hónapig kormányozta.

4. Míg Itáliában ezek történtek, Konstantinápolyban eretnekség keletkezett, amely azt állította, hogy a mi Urunkban, Jézus Krisztusban egy akarat és hatóerő van. Ezt az eretnekséget Georgius konstantinápolyi pátriárka, valamint Machari-

524 A fentiek értelmében I. Gisulf 689 és 706 között uralkodott.

525 A mai Le Mans (Franciaország) vidékén élt ókori kelta törzs.

526 Az ereklyék ellopását említik az *Annales Laureshamenses* (a. 703, 22. o.), amelyek szerint a tettet Fleury-sur-Loire szerzetesei követték volna el. Általában sok kitalálást tartalmazó munkának tartják az ugyanerről az eseményről beszámoló IX. századi munkát (Adrevaldus Floracensis, *Historia translationis s. Benedicti*, in *PL*, vol. 124, coll. 901–910.), amely szerint pár ereklyét Zakariás pápa kérésére visszaszállítottak Monte Cassinóba. Paulus téved abban, hogy két kolostort emeltek az ereklyék befogadására, ugyanis mind a fleury-i, mind pedig az állítólag Szent Skolasztika maradványait befogadó Le-Mans-i kolostor már állt az esemény idején. Adrevaldus szerint az utóbbi őrizte Szent Skolasztika maradványait, és Fleury-től kapta meg Szent Benedek egy-két ereklyéjét. (c. 12., col. 906c.) Az a kérdés sincs tisztázva, hogy egyáltalán hitelt érdemlő-e a rablás egész története. (Vö. Capo, 563–564.)

527 Lásd fentebb, V, 24.

528 A latin szövegben a *lociservator* kifejezés áll. Azzal, hogy az uralkodó nem duxot nevezett ki, szorosabb ellenőrzés alá vonta Friulit. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 68.) Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a hozzá hű Rodoaldot nem helyezte vissza méltóságába (talán azért, mert a „távolléte" miatt kirobbant lázadásért őt is felelőssé tette), ám bizonyára a családot sem kívánta maga ellen fordítani, ezért esett választása az öccsre, Adóra.

us, Pyrrus, Paulus és Petrus támasztotta. Emiatt Constantinus Augustus összehívott százötven püspököt, akik között ott voltak a szent római egyház Agatho pápa által küldött követei is, úgymint Johannes diaconus és Johannes portusi püspök, s akik mindannyian kárhoztatták azt az eretnekséget. Ebben az órában annyi pókháló hullott a nép közé, hogy mindenki elcsodálkozott rajta, s ezáltal mutatkozott meg, hogy az eretnek gonoszság szennyét elvetették. Georgius pátriárkát megrótták, a többieket pedig, akik annak védelmezésében állhatatosan kitartottak, a kiközösítés büntetésével sújtották.[529] Abban az időben Damianus, a ticinumi egyház püspöke Mansuetus mediolanumi érsek neve alatt ebben a tárgyban egy igen üdvös és igazhitű levelet írt, amely az említett zsinaton nem kis tetszést aratott.[530] A helyes igaz hit az, hogy amint a mi Urunkban, Jézus Krisztusban két természet van: az Istené s az emberé, úgy kettős akaratot és hatóerőt is hiszünk benne. Tudni akarod, mi benne az isteni? „Én – mondja – és az Atya egy vagyunk."[531] Tudni akarod, mi az emberi? „Az Atya nagyobb nálam."[532] Lásd embersége szerint, amikor a hajóban alszik; lásd istenségét, amikor az evangélista így szól: „Majd felkelt, ráparancsolt a szelekre és a tengerre, és egészen csendes lett a tenger."[533] Ez volt a hatodik egyetemes zsinat, melyet görög nyelven jegyeztek le, és Agatho pápa idején tartottak Konstantinápolyban, Constantinus császár részvételével és vezetésével az ő palotájának falai között.

5. Ebben az időben a nyolcadik indictio alatt holdfogyatkozás volt.[534] Csaknem ugyanazon időben, május ötödik nonáján, mintegy a nap tizedik órájában

[529] A monotheletizmusnak nevezett vallásos tan korábban, Hérakleios császár uralma idején keletkezett. Az uralkodó hadi sikerei nyomán több keleti tartomány visszakerült a birodalomhoz. Az ezekben élő monofiziták kibékítésére Sergios konstantinápolyi pátriárka azt a nézetet kezdte hirdetni, hogy Krisztusban két természet van ugyan, ahogyan azt a monofizitákat elítélő chalkédóni zsinat 451-ben rögzítette, ám egyetlen „istenemberi energia", azaz hatóerő. Honorius pápa (625–638) elfogadta ezt a tételt, s maga Hérakleios is kiállt Sergios nézetei mellett, s azok *Ekhtesis* elnevezésű összefoglalását ediktummal szentesítette (638). Utóda, II. Kónstans ugyancsak támogatta a monotheletizmust, megtiltva a kérdést érintő vitákat és a Krímbe száműzve a vele szembeforduló I. Márton pápát (649–653). Miután az arab hódítás ismét elszakította a keleti provinciákat és Egyiptomot, a kérdés veszített súlyából. IV. Kónstantinos a pápa, Agatho (678–681) támogatásával zsinatot hívott össze Konstantinápolyban (VI. egyetemes zsinat, 680–681), amelyen elítélték a monotheletizmust támogató, már elhunyt konstantinápolyi pátriárkákat: Sergiost (akit Paulus nem említ), Pyrrhost, Paulust, Petrust, továbbá az épp hivatalban lévő Geórgiost (aki végül engedett), ezenkívül Makarios antiochiai pátriárkát és magát I. Honoriust.

Paulus nem érzékelteti, hogy jelentős időbeli eltérés van a monotheletizmus keletkezése és az általa tárgyalt eseményekhez időben viszonylag közeli elítélése között, s hogy Pyrrhos, Paulus és Petrus is korábban éltek, holott az általa fölhasznált források – a *Liber pontificalis* (Agatho, VI–XIV, 351–354. o.), és Beda (*Chronica*, a. 558–560, 314–315. o.) – elég egyértelműek ebben a tekintetben.

[530] A levél, amelyet Paulus Damianusnak tulajdonít, eredetileg görögül íródott. (Latinul közli Mansi, coll. 203–208.) Mansuetus 672 és 685 között volt Milánó érseke.

[531] János 10, 30.

[532] János 14, 28.

[533] Máté 8, 26.

[534] 680. június 18-án. (Lásd *LP*, Agatho, XVI, 350. o.)

napfogyatkozás is volt.[535] S nem sokkal ezután igen súlyos pestis következett három hónapon át, azaz júliusban, augusztusban és szeptemberben; oly nagy volt az elhaltak száma, hogy Róma városában a szülőket a gyermekekkel, a fivéreket a nővérekkel kettesével helyezték el a ravatalon, s úgy vitték eltemetni őket.[536] Hasonló módon pusztított ez a pestisjárvány Ticinumban is, olyannyira, hogy mivel az egész polgárság részben hegytetőkre, részben egyéb helyekre menekült, a város utcáit és a vásárteret fű és bozót verte föl. Sokak előtt szemmel láthatóan megmutatkozott, amint éjnek idején egy jó és egy gonosz angyal járja a várost, és ahányszor a jó angyal parancsára a halálangyal, aki a kezében vadászgerelyt tartott, valakinek a háza ajtaját megütötte, abból a házból másnap annyian vesztek el. Ekkor valakinek kinyilatkoztatás árulta el, hogy a pestis nem szűnik meg, csak akkor amikor boldog Péter templomában, amelyet *Ad vinculá*nak[537] hívnak, Szent Sebestyén mártírnak oltárt emelnek. És így is történt. Róma városából elhozták Szent Sebestyén mártír ereklyéit, és amint a nevezett templomban az oltár kész lett, a pestis abbamaradt.

6. Amikor ezek után Cunincpert király főlovászmesterével – akit a saját nyelvükön „marpahis"-nak[538] hívnak – Ticinum városában azon tanakodott, hogy miképpen kellene Aldót és Grausót életétől megfosztani, váratlanul az ablakra, amely mellett állottak, egy nagyobbacska légy szállott, amelyet Cunincpert, hogy életét kioltsa, a tőrével át akart szúrni, de csak az egyik lábát vágta le. Aldo és Grauso pedig ezalatt a király szándékáról mit sem tudva a palota felé közeledett; amikor azonban a palota közelében fekvő Szent Romanus mártír templomához értek, hirtelen egy féllábú sánta ember termett előttük, aki azt mondta nekik, hogy Cunincpert, ha hozzá mennek, meg fogja őket öletni. Ennek hallatára nagy félelem fogta el őket, s a templom oltára mögé menekültek. S nemsokára jelentették Cunincpert királynak, hogy Aldo és Grauso boldog Romanus mártír templomába menekült. Cunincpert akkor a főlovászmester szemére hányta, hogy miért kellett elárulnia az ő tervét. A főlovászmester így válaszolt: „Uram királyom, hiszen te tudod, hogy én, miután erről tanácskozunk, nem távoztam a szemed elől, hogyan is mondhattam volna el bárkinek?" Ekkor a király Aldóhoz és Grausóhoz küldött, kérdve tőlük, hogy miért menekültek a szent helyre. Felelve neki ezt mondták: „Mivel hírül adták nekünk, hogy király urunk meg akar minket

[535] Paulus számítása szerint ez május 3-át jelent; Gombosnál tévesen szerepel 2-a. (228. o.) Valójában 1-jén volt a napfogyatkozás, ráadásul nem 680 körül, hanem 664-ben, amint Paulus forrása, Beda is mondja (lásd: uo. 313. o., 1. jegyz.), jóllehet a napot tekintve ő is téved, mert azt 3-ára teszi (*Chronica,* a. 553, 313. o., 1. jegyz.).
[536] Vö. *LP,* Agatho, XVI, 350. o.
[537] Nem a római San Pietro in Vincoli templomról van szó, hanem a hasonló nevű paviai szentélyről, amely ma is áll, viszont maga a történet mása annak, hogy ugyanebből az alkalomból a római templomban elkészítették Szent Sebestyén mozaik képmását. A karereklye a római S. Sebastiano fuori le Mura templomból származik. (Vö. Capo, 567.; Bognetti, *S. Maria,* 420.) Waitz nyomán (Bethmann–Waitz, 166. o., 7. jegyz.)
[538] Vö. fentebb, II, 9. fejezet, 154. jegyz.

ölni." Ismét hozzájuk küldött a király, tudakolva, hogy ki volt az, aki ezt nekik hírül adta, és egyszersmind megüzente nekik, hogy nem számíthatnak kegyelmére, hacsak fel nem fedik a hírvivőt. Ők akkor mindent, ahogy történt, tudattak a királlyal, elbeszélve, hogy egy sánta emberrel találkoztak, akinek az egyik lába hiányzott, s térdig falába volt, és ő volt haláluk hírhozója. Ekkor megértette a király, hogy az a légy, amelynek a lábát levágta, gonosz szellem volt, és az ő titkos terveit elárulta. Aldót és Grausót bántatlanságukért szavát adva a templomból azonnal előhozatta, bűnüket megbocsátotta,[539] s ettől kezdve hívei közé számította őket.

7. Ebben az időben nagy tekintélynek örvendett a grammatika művészetében Felix, az én tanítómesteremnek, Flavianusnak a nagybátyja, akit a király annyira szeretett, hogy bőkezűségből adott más adományai mellett egy arannyal és ezüsttel díszített bottal is megajándékozta.[540]

8. Ugyanebben az időben élt Johannes is, a bergamusi egyház csodás szentségű püspöke.[541] Amikor egy lakomán társalgás közben megsértette a királyt, majd a szállására készült visszatérni, Cunincpert egy szilaj és zabolátlan lovat készíttetett elő számára, amely hatalmas nyerítés közepette szokta a rajta ülőket földre dobni. Amikor azonban a püspök ráült, oly szelíddé lett, hogy könnyű ügetésben vitte őt a házáig. Amikor a király ezt meghallotta, attól a naptól fogva kellő tisztelettel viseltetett a püspök iránt, és a lovat is, melyet amaz, mivel megülte, a saját szolgálatára szentelt, neki ajándékozta.[542]

9. Ezen időben az Úr születése és Vízkereszt között éjjelenként a Fiastyúk közelében a derült égen egy csillag tűnt fel, amelyet azonban sötét árnyék takart, mint amikor a Hold felhők mögé bújik. Később, február havában nyugat felől éppen délben egy csillag indult el, amely nagy ragyogással a keleti irányban ismét eltűnt. Ezután, március hónapban a Bebius több napon át pöfögött, s a por meg hamu körös-körül minden zöldet kipusztított.[543]

[539] Paulus nem árulja el, miféle bűnt követtek el.

[540] Más forrásból nem ismerjük a nevüket, ám a paviai verses feliratok korabeli bősége talán Felix nevéhez köthető. (Vö. Capo, 568.)

[541] Johannes szerepel azon egyháziak között, akik a 680–681-es konstantinápolyi zsinatot nyugaton előkészítő római zsinat határozatait aláírták (vö. Mansi, coll. 305–306.), valamint Vastag Károly két oklevelében is (lásd V. 36., 499. jegyz.). Egy XIII. századi életrajzában megőrzött hagyomány szerint Alahis ölte volna meg (*AA SS*, Iulii III, 200–205. o.), ám ez kevésbé valószínű, hiszen az Alahist sötét színben feltüntető Paulus ezt bizonyára említette volna (vö. Capo, 568.).

[542] Capo szerint (569. o.) a „*suae sessioni dedicaverat*" nem azt jelenti, hogy a király „neki adta, hogy megülje", mert a dedico ige ('szentel', 'ajánl', 'rendel') túl emelkedett ebben a környezetben, amikor a király rá akarta szedni a püspököt. Ehelyett a pár kéziratban szereplő „*sua sessione dedicaverat*" arra enged következtetni, hogy a mondat alanya valójában a püspök, aki azáltal, hogy megüli, magának rendeli, felszenteli magának a lovat.

[543] A fejezet a *Liber pontificalis* leírásán alapul (Benedictus II, IV, 363–364. o.), így a természeti jelenségek, köztük a Vezúv (Bebius) kitörése 685-re datálhatók.

10. Ekkor a hitetlen szaracén nép, Isten ellensége roppant nagy tömegben Egyiptomból Afrikába nyomulva Cartagót megostromolta és bevette, kegyetlenül kirabolta és a földdel egyenlővé tette.[544]

11. Eközben Konstantinápolyban meghalt Constantinus császár, és a rómaiak birodalmát az ő kisebbik fia, Iustinianus vette át, aki tíz évig kormányzott.[545] A szaracénoktól visszavette Afrikát, s békét kötött velük tengeren és szárazon.[546] Protospathariusát,[547] Zakariást elküldve megparancsolta, hogy Sergius pápát, mivel annak a zsinatnak a tévedéseit, amelyet ő Konstantinápolyban tartott, nem akarta kedvezően fogadni és aláírni, vigyék Konstantinápolyba.[548] Ravenna és a szomszédos részek katonasága azonban, nem törődve a császár istentelen parancsával, sértések és bántalmazások között űzte ki Zakariást Róma városából.

12. Iustinianustól Leo ragadta el az augustusi méltóságot, s megfosztotta őt birodalmától, és míg három évig kormányozta a rómaiak birodalmát, Iustinianust számkivetésben tartotta Pontusban.[549]

13. Leo ellen viszont Tiberius lázadt fel, birodalmát elfoglalta, és őt magát uralkodása egész idején ugyanabban a városban[550] fogságban tartotta.[551]

14. Ebben az időben az Aquileiában tartott zsinat a hitben való tájékozatlansága következtében bizalmatlanul fogadta az ötödik egyetemes zsinatot, mígnem

[544] Vö. Beda, *Chronica*, a. 564, 315. o., és *LP*, Johannes V, III, 366. o. (Innen kezdve Paulus a VI. 14. fejezetig elsősorban a *Liber pontificalist* használó Beda Venerabilisra támaszkodik.) Afrikát fokozatosan foglalják el az arabok, Tripolitániába már 647-ben benyomulnak, a római értelemben vett Africa provinciát 683-ban foglalják el, majd, mint azt a következő fejezet említi, békekötés következik, s Karthágó csak 697-ban esik el. A várost az arabok kifosztották ugyan, de nem rombolták le.

[545] Ennek a fejezetnek az alapja ugyancsak Beda (*Chronica*, a. 563–565, 315–316. o.) és a *Liber pontificalis* (Johannes V, III, 366. o. és Sergius, VI–IX, 372–374. o.). II. Iustinianos nem IV. Kónstantinos kisebbik, hanem nagyobbik fia volt. Beda (*Chronica*, a. 563, 315. o.) őt I. Iustinianostól kívánta megkülönböztetni, amikor azt írta, hogy „Iustinianus minor filius Constantini", s ezt értette félre Paulus. Az új uralkodó 685-ben került hatalomra.

[546] A békét 685-ben kötötték meg.

[547] A protospatharios bizánci katonai rang, a testőrség magas rangú tisztje.

[548] A 691–692-ben tartott konstantinápolyi zsinatról van szó, amelyet II. Iustinianos hívott össze, hogy egységesítse a birodalom területén érvényes egyházi szokásokat. „Quinisextum"-nak is szokás nevezni, mivel azért ült össze, hogy kiegészítse az ötödik (553) és hatodik (680–681) egyetemes zsinatok határozatait. Itt megerősítették a keleti egyházban meglévő szokásokat – mint a papok házassága –, és föleleveníve a 451-es chalkédóni zsinat 28. kánonját kimondták, hogy Konstantinápoly pátriárkája a maga egyházkormányzati területén egyenrangú a római pápával. I. Sergius pápa (687–701) elutasította a határozatok megerősítését. Erre majd csak VIII. János idején (872–882) került sor, akkor is csak a római szokásokkal ellentétes határozatok kivételével.

[549] A forrás ezúttal is Beda (*Chronica*, a. 567. és 568, 316. o.) és a *Liber pontificalis* (Sergius, IX, 374. o.), mely utóbbi megjegyzi, hogy Iustinianost Zakariás eljárása miatt isteni büntetés fosztotta meg hatalmától *(est domino retribuente regno privatus)*. Leó, azaz Leontios 695 és 698 között uralkodott.

[550] Konstantinápolyban, mégpedig egy kolostorban.

[551] Vö. Beda, *Chronica*, a. 571 és 577, 317. o. II. Tiberios 698-tól 705-ig volt császár.

boldog Sergius pápa üdvös intései által felvilágosítva Krisztus más egyházaival együtt annak elismerésébe maga is beleegyezett.[552] Ezt a zsinatot Vigilius pápa idején, Iustinianus császár alatt tartották Konstantinápolyban Theodorus és valamennyi eretnek ellen, akik azt állították, hogy a boldogságos Mária csupán embert, nem pedig Istent s embert szült. Ezen a zsinaton egyetemes érvénnyel elrendelték, hogy az örökkön szűz boldogságos Mária Istenszülőnek neveztessék, mivel, amint a katolikus vallás tartja, nemcsak embert, hanem valóságosan Istent és embert szült.[553]

15. Ezekben a napokban Cedoal, az angolszászok királya, aki sok háborút viselt hazájában, Krisztushoz megtérve Rómába sietett.[554] Amikor Cunincpert királyhoz ért, az bámulatos fogadtatásban részesítette. Amikor megérkezett Rómába, Sergius pápa a Petrus nevet adva neki megkeresztelte, és még a fehér ruhát viselte,[555] amikor átköltözött a mennyországba. Holttestét Szent Péter templomába temették el, s fölé ezt a sírverset írták:[556]

Dicsőséget, hatalmát, gyermekeit, erős országát, diadalokat,
vagyont, előkelőket, palotát, városokat, és az otthon isteneit,
mindazt, mit apái és a saját erejéből szerzett,
Cedoal király, kit rettegtek, Isten szerelméért odahagyta,
hogy vándorként lássa Pétert és Péternek trónját,
kinek kútjából a tiszta vizet áldást nyerve magához vegye,
és siessen a csillogó merítkezéshez a sugárzó fényben,
melyből az életadó ragyogás szerteárad.
Elnyerve a megújult élet jutalmát
vidáman vált meg a barbár dühtől, s nevétől,
s ujjongva tért meg maga is. Sergius püspök akarta,
hogy Petrusnak nevezzék, mint az atyát.
Az újjászületés kútjától Krisztus kegyelme tisztán,

552 Vö. LP, Sergius, XV, 376 o.; Beda, *Chronica*, a. 572, 317. o. Ez a két forrás ugyancsak az Aquileiában, Sergius pápa idején tartott zsinatnak tulajdonítja a „Három fejezet" kérdésében bekövetkezett szakadás megszüntetését. Egy másik korabeli forrás, a *Carmen de synodo Ticinensi* szerint (729–731. o.) ez a Cunincpert király kezdeményezésére 698-ban Paviában összeült zsinatnak köszönhető. Könnyen elképzelhető, hogy mindkét zsinat ülésezett, és hasonló döntést hozott.

553 Utalás az 553-as konstantinápolyi zsinatra, lásd a II, 4. fejezethez fűzött 138. jegyzetet. Ugyanakkor Paulus olyan döntéseket tulajdonít ennek a zsinatnak, amelyeket már a nesztoriánusokat elítélő ephesosi zsinat 431-ben meghozott.

554 Caedwalla, Wessex királya (685–688). Uralmáról lemondott, és 689-ben zarándokolt Rómába. Paulus Beda alapján (*Historia*, V, 7, 468–473. o.) beszéli el az eseményeket.

555 Akkori szokás szerint a Húsvét vigíliáján megkereszteltek fehér ruhát kaptak, amelyet csak a nyolcadik napon, a húsvétot követő vasárnap vetettek le. Erre utal a húsvét után következő első, ún. fehér vasárnap, a domenica in Albis depositis.

556 Szerzőjének Benedek milánói érseket (685–732) tartják. (Lásd alább a VI, 29. fejezetet, továbbá Bethmann–Waitz, 225. o.) A felirat szövege abban a két kéziratban is fönnmaradt, amelyek Droctulf sírversét is tartalmazzák. (Lásd a III, 19. fejezethez írt 269. jegyzetet.) A verset Beda is közli. (*Historia*, V, 7, 470–472. o.)

fehérbe öltözötten, az égi erősségbe emelte.
A király csodás hite, Krisztus végtelen kegyelme,
kinek szándékát nem ismerheti senki!
Hiszen épségben jött a britannok messzi tájairól,
sokféle népen, tengereken és utakon,
meglátta Romulus városát és a szentélyt, mit hódolat illet,
csodálta Pétert, elhozva rejtelmes ajándékait.
Tisztán ment, hogy Krisztus nyájába vegyüljön,
testét sírbolt őrzi, lelkét a magasság.
Hidd el, a királyi jelvényeket ő levetette,
aki, mint látod, Krisztus országába belépett.

16. Ebben az időben Galliában, mivel a frank királyok korábbi ereje és értelme elsatnyult, a királyi hatalmat, s mindazt, ami szokás szerint a királyok hatáskörébe tartozott, azok kezdték gyakorolni, akiket a királyi udvarban nagyobbnak tartottak, mert hiszen az ég rendelése volt, hogy a frankok feletti uralom az ő nemzetségükre szálljon át.[557] Akkoriban a királyi palotában Arnulf volt a majordomus, aki – mint később kitűnt – Isten előtt kedves és csodálatosan szent életű férfiú volt.[558] Ő ezen világ dicsősége után magát Krisztus szolgálatára rendelte, s mint püspök különösen kitűnt; s végül a remete életet választva s teljes odaadással a bélpoklosokat szolgálva a legnagyobb önmegtartóztatásban élt. A metisi egyházban, ahol a püspöki tisztet viselte, található egy könyv, amelyben benne vannak csodatételei és az is, hogy életében milyen mértékletes volt.[559] Abban a könyvben azonban, amelyet az igen jóságos és jámbor Angelramnusnak, az említett egyház érsekének sürgetésére e város püspökeiről írtam, magam is feljegyeztem Arnulf, e szentséges férfiú néhány csodálatos tettét, amelyeket fölöslegesnek tartok újra elismételni.[560]

[557] A latin eredetiben ez áll: *„hi qui maiores domus regalis esse videbantur"*. Ennek értelmében azok gyakorolták volna a valóságos hatalmat, akiket a királyi udvarban hatalmasabbnak tartottak. A „videor" (tart, lát valaminek valakit vagy valamit) ige ugyanis ebben a mondatban szubjektív vélekedést fejez ki, s mintha ettől függne, hogy ki a hatalmasabb. Ugyanakkor a *maior domus* kifejezés nem csupán olyan jelzős szerkezet, amely az udvar leghatalmasabb személyét általánosságban jelöli, hanem állandósult tisztség – amint az magának Paulusnak a következő mondatából is kiderül. A tisztség a Karolingok körében öröklődött, s érthető, hogy Paulus a mondat második felében megjegyzi, hogy ez az ég rendeléséből történt, hiszen ő maga 782 és 784–785 között (némelyek szerint 787-ig) a frank udvar vendége volt és jó kapcsolatban állt Nagy Károllyal.

[558] Arnulf (kb. 582–640) Metz püspöke volt, s tőle származik a Karoling-dinasztia, majordomus ellenben soha nem volt. Alább, a VI, 23. fejezetben Paulus is helyesen fiát, Ansegiselt nevezi az első majordomusnak.

[559] Paulus itt egy ismeretlen szerző munkájára, a *Vita Sancti Arnulphi*ra gondolhat.

[560] A Paulus által írt *Gesta episcoporum mettensium*ról van szó. Az Arnulfról szóló rész a 264. oldalon található. Angilramnus 768-ban lett Metz püspöke, 791-ben halt meg. Kétséges, hogy tőle származik-e a *Capitula Angilramni* című egyházjogi gyűjtemény.

17. Eközben Cunincpert is, a mindenki által oly nagyon szeretett fejedelem, miután apja halálát követően tizenkét éven át egyedül uralkodott a langobardok fölött, eltávozott az élők sorából.[561] Coronate síkján, ahol Alahis ellen csatát vívott, boldog György mártír tiszteletére kolostort emelt. Előkelő külsejű, minden tekintetben jóságos férfiú és vitéz harcos volt. A langobardok sűrű könnyhullatása között temették el Megváltó Urunk templomában, amelyet egykor nagyapja, Aripert építtetett. A langobard királyságot pedig a még gyermekkorban lévő fiára, Liutpertre hagyta, akinek gyámjául az okos és hírneves Ansprandot rendelte.[562]

18. Nyolc hónap elteltével Raginpert, a taurinibeliek hercege, akit a valaha volt Godepert király, amikor őt Grimuald megölte, kicsiny gyermekként maga után hagyott, amiről fentebb már beszéltünk,[563] Ansprandot és Rotharitot, a bergamusi herceget, hatalmas sereggel vonulva ellenük, Novariánál megtámadta, és őket a nyílt mezőn legyőzve a langobard királyságot magához ragadta. De még ugyanabban az évben meghalt.[564]

19. Ekkor az ő fia, Aripert újra háborúra készült, és Liutpert királlyal, valamint Anspranddal, Atóval, Tatzóval, nemkülönben Rotharittal és Faraóval Ticinumnál harcba bocsátkozott. A csatában valamennyit legyőzve a gyermek Liutpertet élve elfogta. Ansprand pedig elmenekült, s Comacina szigetén erős védelmi állásba vonult vissza.[565]

20. Rotharit bergamusi herceg azonban, amikor Bergamus városába visszatért, az uralmat magához ragadta. Aripert király nagy sereggel indult ellene, s miután előbb Laust megostromolta és bevette, Bergamust zárta körül, és azt faltörő kosokkal és különféle hadigépekkel ostromolva minden nagyobb nehézség nélkül hamarosan hatalmába kerítette, és Rotharitot, a hamis királyt elfogta, s miután haját és szakállát lenyíratta, Taurinibe száműzetésbe kényszerítette, ahol néhány nap múlva megölték. Ugyanígy fosztotta meg életétől a korábban foglyul ejtett Liutpertet is a fürdőben.[566]

21. Ansprand ellen is sereget küldött Comacina szigetére. Ansprand, amikor értesült erről, Clavennába menekült, majd onnan a rhaetiaiak városán, Curián

[561] Cunincpert 700-ban halt meg; az *Origo* folytatása (Bethmann–Waitz, 6.) és a *HLG* 8 tizenhárom évben jelöli meg uralkodása hosszát.

[562] Ansprandról nagyon keveset tudunk. (Vö. H. Helbling, „Ansprando", in *DBI*, III, 1961, 425–426.) Töredékesen fennmaradt sírfelirata (*Rhytmi*, CXLII, 726. o.) nem említi, hogy Liutpert gyámja lett volna.

[563] Fentebb, a IV, 51. fejezetben.

[564] Raginpert uralmát 700–701-re szokás tenni, de őt a *HLG* nem is említi, az *Origo* folytatása pedig nem sorolja a királyok közé, csak mint II. Aripert apját említi. (Bethmann–Waitz, 6.)

[565] Ezek az események 701–702-ben zajlottak. A *Vita Boniti* (23., 131. o.) szerint Aripert a palotájában értesült ellenfelei támadásáról.

[566] Az *Origo* folytatása (Bethmann–Waitz, 6.) Liutpert uralkodásának idejét – hibásan – öt évre teszi, míg a *HLG* 8 két évre.

keresztül Theutpert bajor herceghez ment, és kilenc évig nála volt.[567] Aripert serege pedig, megszállva Ansprand volt szigetét, az ottani várat lerombolta.

22. Aripert király, miután uralmát megerősítette, Ansprand fiát, Sigiprandot szeme világától megfosztotta, s különféleképp sújtott le mindazokra, akiket hozzá vérrokonság fűzött. Ansprand kisebbik fiát, Liutprandot is fogságban tartotta; de mivel jelentéktelen személynek, s ezenkívül fiatalnak tartotta őt, nemhogy semmiféle testi büntetést nem rótt rá, de szabadon bocsátotta, hogy apjához mehessen. Kétségtelen, hogy ez a mindenható Isten akaratából történt, aki őt előkészítette a királyság kormányzására. Liutprand tehát Bajorországba ment apjához, akinek kimondhatatlan örömet szerzett érkezésével. Aripert király elfogatta még Ansprand Theodorada nevű feleségét is. Ennek, mivel női szeszélyből azt hajtogatta, hogy királyné lesz, orrát és füleit levágatva arca ékességét elcsúfította. Ugyanígy tette nyomorékká Liutprand nővérét, Auronát is.

23. Ebben az időben Galliában a frankok királyságában maior domus[568] néven a legelső méltóságot Arnulf fia, Anschis viselte, akit, mint hiszik, Anschises, a régi trójai után neveztek így.[569]

24. Miután Foroiuliumban meghalt Ado is, akiről már elmondtuk, hogy helytartó volt,[570] a Liguriából származó Ferdulf, egy álnok és gőgös ember foglalta el a hercegséget. Mivel a szlávok elleni győzelem dicsőségére vágyott, mind magának, mind pedig a foroiuliumiaknak nagy veszteségeket okozott. Néhány szlávnak ajándékokat adott, hogy biztatásukra a szlávok a seregüket küldjék a tartományba. Ami meg is történt, és ez nagy pusztítást okozott Foroiulium tartományában. A szláv haramiák rátörtek a juhnyájakra meg a pásztorokra, akik a velük szomszédos területeken legeltettek, és a zsákmányt elhajtották. Annak a helynek nemes, testileg-lelkileg egyaránt derék vezetője – akit a maguk nyelvén

[567] Theutpert († 719) Theudo bajor herceg (680– kb. 717/18) fia volt, apja 702-ben Salzburg urává tette, de herceg csak akkor lett, amikor apja, római zarándoklatára készülve, 715-ben vagy 716-ban megosztotta a hatalmat fiai között. (Vö. W. Störmer: „Theodo" in *LexMA*, VIII, col. 626.) Az ő segítségével tér vissza Ansprand Itáliába. (Lásd még alább, VI, 35. és 44.)

[568] „*Sub nomine maioris domus...*" Lásd a VI, 16-hoz fűzött 557. jegyzetet.

[569] A trójai Anschises neve helyesen Anchises, míg Arnulf fia Ansegiselként ismert. Utóbbi apósa, az „Öreg" Pippin már majordomus volt Austrasiában. Paulus itt arra a mondára utal, amely a frankokat a trójaiaktól származtatta, s amely több korabeli szövegben megtalálható, így Dares Frigiusnál (194–200. o.), Fredegarnál (II, 4–6. és III, 2, 45–46. és 93. o.) és a *Liber historiae francorum*ban (241–244. o.). Ezekben azonban Anchises neve nem bukkan föl, ellentétben a *Gesta episcoporum mettensium*mal (264. o.), ahol Paulus szintén kitér a frankok vélt trójai eredetére, s hasonlóan kapcsolja össze Anchises és Ansegisel nevét.

Ami a történet szereplőit illeti, Aripert idejénél (700–712) korábbi személyekről van szó: Arnulf metzi püspök 640-ben, fia, Ansegisel 679-et megelőzően halt meg. Az utóbbit nevezi Paulus Anschisnek, aki feleségül vette Beggát, Nagy Pippinnek, Austrasia majordomusának lányát. Az ő fiuk volt „Középső" Pippin († 714), aki már nemcsak Austrasia, hanem valamennyi frank részkirályság majordomusa lett, s unokájuk pedig Martell Károly († 741).

[570] Fentebb, a VI, 3. fejezetben. Az alábbi események idejét nem lehet pontosan meghatározni, a VIII. század első éveiben járunk.

sculdahis-nak[571] hívnak – nyomukba eredt, azonban nem tudta beérni a rablókat. Amikor azután visszafordult, szembe jött vele Ferdulf herceg. Kérdezte tőle, hogy mi történt a rablókkal; mire Argait – ez volt ugyanis a neve – azt felelte neki, hogy elmenekültek. Ekkor Ferdulf bosszúsan így szólt: „Mikor is tehetnél bármi bátrat te, Argait, akinek neve az *argá*ból ered?" Ez pedig, mivel vitéz férfiú volt, nagy haragra gerjedve ezt válaszolta: „Úgy adja Isten, hogy sem én, sem te, ó Ferdulf herceg, ne távozzunk előbb ebből az életből, míg meg nem tudja mindenki, hogy kettőnk közül ki inkább *arga!*"[572] Nem sok nappal azután, hogy ezek egymást kölcsönösen ilyen közönséges szavakkal illették, történt, hogy a szlávok hadserege, melynek bejöveteléért Ferdulf herceg fizetséget adott, nagy erőkkel megjelent. Mivel magas hegytetőn vertek tábort, és szinte minden oldalról igen nehéz volt hozzájuk férkőzni, Ferdulf herceg seregével odanyomulva elkezdte körüljárni a hegyet, hogy minél lankásabb helyen törhessen rájuk. Ekkor Argait, akiről az imént beszéltünk, így szólt Ferdulfhoz: „Emlékezz rá, Ferdulf herceg, hogy te engem együgyűnek és haszontalannak mondtál, s köznyelven *argá*nak neveztél. Szálljon hát Isten haragja most arra, aki kettünk közül később jut fel a szlávokhoz!" E szavak után lovát megfordítva a rögös hegyoldalon, ott, ahol följutni keserves volt, megindult a szlávok tábora felé. Ferdulf, mivel szégyennek tartotta volna, ha maga nem ugyanazon a nehéz úton rohanja meg a szlávokat, követte őt az egyenetlen, gyötrelmes és járhatatlan helyen fölfelé. Serege meg utána indult, mivel hercegét nem követni gyalázatnak tekintette. A szlávok pedig, látva, hogy ezek azon a meredek helyen támadnak rájuk, férfiasan nekiveselkedtek, és inkább kövekkel és fejszékkel, mint fegyverekkel hadakozva ellenük, lovaikról letaszítva csaknem mindannyiukat megölték. A győzelmet így hát nem a saját erejükkel, hanem véletlenségből nyerték el. Itt veszett el a foroiuliumiak egész nemessége, itt esett el Ferdulf herceg, és itt lelte halálát az is, aki őt versenyre kihívta. Amennyi bátor férfi itt a bűnös versengés és a meggondolatlanság következtében alulmaradt, annyi egyetértésben és üdvös megfontoltság mellett az ellenség közül sok ezret elpusztíthatott volna. Itt azonban a langobardok közül csak egy Munichis nevű ember cselekedett bátran és férfiasan, aki a későbbi Petrus foroiuliumi[573] és Ursus cenetai hercegek apja lett. Amikor lováról lelökték, és az egyik szláv hirtelen rávetve magát karjait kötéllel megkötözte, ő megbéklyózott kezeivel a lándzsát a szláv jobbjából kiragadva átdöfte őt vele, majd összekötözve a földre dobta magát, s így megkötözötten levetve magát a meredélyen, megmenekült. Ezt mindenekelőtt azért vettem bele a történetbe, nehogy valakivel a pusztító viszálykodás miatt hasonló történjék.

[571] A sculdahis vagy a centenarius a guastaldusnak alárendelve kisebb területi egységekben látott el bírói, rendfenntartói feladatokat, tagja lehetett a király vagy a dux bíróságainak, s a térség szabadjainak katonai parancsnoka volt. (Vö. Barnwell, 121–122.)

[572] Jelentése: 'gyáva', 'tehetetlen', 'hitvány'. Rothari törvénykönyve is tiltja jogtalan használatát (c. 381, 88. o.), ugyanis tizenkét solidus lefizetésére bünteti azt, aki hirtelen haragjában valaki mást ezzel a kifejezéssel illetett. Ha fenntartotta a sértést, párbajra került sor, de ha vesztett, meg kellett fizetnie a tizenkét solidust.

[573] 749 és 756 között volt friuli dux. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 71.; Ursusra: Uo., 63–64.)

25. Miután tehát Ferdulfus herceg ily módon meghalt, helyére Corvulust állították. Ő rövid ideig birtokolta a hercegséget, mert a király megsértése miatt szemeit kitolták, s megaláztatásban élte életét.

26. Rögtön ezután a hercegséget Pemmo nyerte el, aki igen találékony ember volt, s hazájának nagy hasznára vált. Szülőapja, Billo Bellunumból származott, de onnan azon lázadás miatt, amelyet szított, Forum Iuliumba költözött, és ott békésen élt.[574] Ennek a Pemmónak a feleségét Ratpergának hívták, aki, mivel parasztos külsejű volt, gyakran kérte férjét, hogy bocsássa el magától, és más asszonyt vegyen, aki jobban illik egy ilyen hatalmas herceghez. Ő azonban, okos ember lévén, kijelentette, hogy többre becsüli az ő erkölcsösségét, alázatosságát és makulátlan tisztaságát, mint a testi szépséget. Ettől a feleségétől Pemmo három fiat nemzett, mégpedig Ratchist, Ratchaitot és Ahistulfot,[575] mind derék férfiakat. Megszületésük az anya alázatosságát dicsőségbe emelte. A herceg mindazon nemeseknek a gyermekeit, akik az imént említett csatában elvesztek, magához vette, és a saját fiaival együtt neveltette őket, mintha azok is az ő szülöttei lettek volna.

27. Éppen ebben az időben vette be Gisulfus, a beneventumiak hercege Surát, a rómaiak városát, hasonlóképp Hirpinum és Arcis erődjét. János pápa idején[576] Gisulf teljes erejével Campaniába nyomult és gyújtogatva-rabolva sok foglyot ejtett, és táborával egészen addig a helyig nyomult, amelyet Horreának neveznek, és senki sem tudott ellenállni neki. A pápa apostoli ajándékokkal papokat küldött hozzá, az összes foglyot visszaváltotta tőle, és rábírta a herceget, hogy seregével együtt térjen haza.

28. Ebben az időben Aripert langobard király a Cotti Alpok birtokát, amely egykor jogilag az apostoli székhez tartozott, ám a langobardok régen megszerezték, adományként visszaszolgáltatta, s az oklevelet, amely ezt az adományt arany-

[574] Nyilván nem Pemmo, hanem az apja szította a lázadást, máskülönben nem emelte volna a király hercegi rangra. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 69.) Ennek ideje bizonytalan, de Paulus elbeszéléséből az következik, hogy még II. Aripert uralkodása idején, azaz 712-ig történt.

[575] Ratchis és Aistulf langobard királyok lesznek, de az ő uralkodásuk idejéig nem jut el Paulus elbeszélése.

[576] A *Liber pontificalis* tanúsága szerint (Johannes VI, II, 383. o.), amelynek alapján Paulus dolgozott, ez VI. János pápa (701–705) idején történt. Waitz ezzel szemben úgy foglal állást (Bethmann–Waitz, 174. o., 1. jegyz.) – s ebben Gombos is követi (239. o.) –, hogy Gisulf támadása valójában V. János (685–686) alatt zajlott le. Véleményét a *Chronicon ducum Beneventi* kronológiájára alapozza (211. o.), amely Gisulf uralma kezdetét 681-re tette. Több érv szól azonban amellett, hogy a *Catalogus regum Langobardorum et ducum Beneventanorum* és Paulus alapján Gisulf uralmát 689-től kezdve dataljuk. (Vö. fentebb a VI, 2. fejezetet és az 521., ill. 523. jegyzetet.) Hercegségének 17 évét innen számítva uralkodása 706-ig tartott, tehát – szemben Waitz véleményével – nincs akadálya, hogy Campania elleni támadását VI. János pápa idejére tegyük. A hadjáratot megemlíti a *Liber pontificalis*t kivonatoló Beda. (*Chronica*, a. 573, 317. o.) Ugyanakkor egyik forrásban sem szerepelnek a Paulus által említett, Gisulf által elfoglalt erődök, csak Horrea.

betűkkel rögzítette, Rómába küldte.[577] Szintén ezekben a napokban érkezett két szász király Rómába, az apostolok nyughelyére, s [még keresztelőruhát viselve] amint kívánták [hamarosan?] meghaltak.[578]

29. Benedictus mediolanumi érsek ekkor ugyancsak Rómába ment, és perelni kezdett a ticinumi egyházért, azonban alulmaradt, mert a ticinumi püspököket már ősi időktől fogva a római egyház szentelte föl.[579] Ez a tiszteletre méltó Benedictus érsek egyébként nagyon szent életű férfiú volt, aki egész Itáliában jó hírnévnek örvendett.

30. Transamund spoletumi herceg halála után fiát, Farualdot választották apja helyébe.[580] Transamund testvére Wachilapus volt, aki fivérével egyenlően kormányozta a hercegséget.

31. De Iustinianus, aki a hatalom elvesztése után Pontusban élt száműzetésben, Terebellusnak[581] a bolgárok királyának segítségével az uralmat ismét visszaszerezve megölette mindazokat a patríciusokat, akik őt elűzték. A helyét bitorló Leót és Tiberiust is elfogta, és a cirkusz közepén az egész nép jelenlétében kivégeztette.[582] Gallicinus konstantinápolyi pátriárkát, miután szemét kitolatta,[583]

[577] Lásd *LP*, Johannes VII, III, 385. o.; Beda, *Chronica*, a. 575, 317. o. Az adománylevél nem maradt fönn, keletkezése 707-re tehető. II. Aripert talán annyira bizonytalannak érezte a helyzetét, hogy nem használta ki Bizánc itáliai helyzetének romlását, s a pápa támogatását kereste. (Delogu, „Il regno", 122–124.)

[578] A mondat a latin eredetiben így hangzik: *„His etiam diebus duo reges Saxonum ad vestigia apostolorum Romam venientes, sub velocitate, ut optabant, defuncti sunt."* Gombos mindezt így fordítja: „Ezekben a napokban jött két szász király Rómába az apostolok nyughelyére, a hol kívánságuk szerint hamarosan meghaltak." Azonban Zanella hangsúlyozza (512–513. o., 38. j.), hogy a „sub velocitate" kifejezésnek (amely már a *Liber pontificalis* megfelelő helyén is – Constantinus, IX, 391. o. – szerepel, nincs értelme, az a számos rövidítéssel megírt szöveg romlásának következménye. Helyette körülbelül az állhatott, hogy *„sub visione loci sancti Petri"*, vagy *„sublevati ad visionem apostolorum"*, vagy pedig *„sub velo citate"*, azaz „még a keresztelőruhát viselve hamarosan [meghaltak]". A történetet Paulus a *Liber Pontificalis*ból vette át (Constantinus, IX, 391. o.), mely részletesebben Bedánál található meg (*Hist*, V, 19., 516–517. o.), akinek alapján az 709-re datálható. A két angolszász király Coenred merciai (704–709) és Offa essexi (? –709) uralkodó volt. (Lásd Hodgkin VI, 323.)

[579] Lásd *LP*, Constantinus, IX, 391–392. o. Benedekről már volt szó mint Caedwalla epitáfiumának szerzőjéről (VI, 15.). A paviai püspök önállósága nem lehetett olyan régi, mint az *LP* állítja, hiszen 680-ban Anastasius püspök még a milánói érsek alárendeltjeként (suffraganeusaként) írta alá annak a római zsinatnak a határozatait, amelyet Agatho pápa hívott össze a VI. konstantinápolyi zsinat előkészítésére. (Vö. fentebb, VI, 4., 529. jegyz.) A római pápa feltehetően azért formált jogot a paviai püspök fölszentelésének a jogára, mert ezzel megadta a langobard királyi székhelynek a kitüntetett figyelmet, emellett a püspököt szorosabb ellenőrzés alatt tarthatta. A püspöknek meg kellett esküdnie, hogy a 680-ban a birodalom és a langobardok által megkötött béke megmaradásáért fog tevékenykedni. (Vö. Capo, 579.) Benedek mostani utazására az alkalmat talán épp Armentarius paviai püspök megválasztása adta 711-ben. (Lásd Bertolini, „Benedetto santo" in *DBI*, VIII, 1966, 294. o.)

[580] Transamund 703–705 körül halt meg. (Vö. Gasparri, *I duchi*, 76–77.) Faroaldra lásd VI, 44.

[581] Azaz Tervel. (Vö. Szádeczky, 220.)

[582] A *LP*, Johannes VII (IV, 385. o.) és Beda (Chronica a. 577, 578, 317–318. o.) alapján.

[583] Gallicinus helyett Beda, helyesen, Callinicust ír. Őt azért érte a megtorlás, mert megkoronázta Leontiost.

Rómába küldte, Cyrus apátot pedig, aki őt Pontusban száműzetése idején ellátta, Gallicinus helyett püspökké tette. A kívánságára hozzá érkező Constantinus pápát tisztelettel fogadta és bocsátotta vissza; földre borult előtte, kérve, hogy járjon közben az ő bűneiért, s egyháza összes kiváltságát megújította.[584] Amikor sereget küldött Pontusba Filippicus elfogására,[585] akit oda száműzött, a tiszteletre méltó pápa sokat győzködte őt, hogy ezt nem szabad megtennie, ám nem tudta visszatartani.

32. A sereg, amelyet Filippicus ellen küldött, Filippicus pártjára állt, és őt császárrá tette. Ez Konstantinápoly felé nyomult Iustinianus ellen, majd vele a várostól a tizenkettedik mérföldkőnél megütközött, őt legyőzte, megölte, és a hatalmat megszerezte. Iustinianus pedig fiával, Tiberiussal, e második alkalommal hat évig uralkodott.[586] Elűzésekor Leo levágatta az orrát, s most, amikor ismét uralomra jutott, valahányszor kezével egy, a hurut miatt aláfolyó cseppet letörölt, mindahányszor kivégeztetett valakit korábbi ellenségei közül.

33. Mivel ezekben a napokban meghalt Petrus pátriárka, az aquileiai egyház vezetését Serenus, egy becsületességgel megáldott és Krisztus szolgálatára kész férfiú vette át.[587]

34. Filippicus, akit Bardanisnak is hívtak, miután a császári méltóságban megerősítették, Cyrust, akiről az imént beszéltünk, főpapi rangjától megfosztotta, és megparancsolta, hogy térjen vissza Pontusba, hogy kolostorát vezesse. Ez a Filippicus Constantinus téves hittételekkel teli levelet küldött a pápának, amelyeket emez az apostoli szék zsinatával együtt elutasított, s ebből az okból készíttette a Szent Péter portikuszában[588] azokat a festményeket, amelyek a hat szent egyetemes zsinat eseményeit ábrázolják. Az ilyenféle festményeket ugyanis, amelyek a királyi városban voltak, Filippicus elvitette.[589] A római nép úgy határozott, hogy az eretnek császárnak se a neve ne legyen rajta az okmányokon, se a képmása a pénzérméken. Így aztán a templomba sem vitték be a képét, és a nevét sem ejtették ki a misék ünnepélyes pillanatában. Egy évi és hat hónapi uralkodás után az ellene támadó Anastasius, akit Artemiusnak is neveztek, a

[584] Constantinus 710-ben látogatott Konstantinápolyba. Ez alkalommal erősítette meg a császár a római egyház kiváltságait, amelyeket a 691–692-es zsinat nyirbált meg, a pápa viszont elismerte egyetemesnek a zsinatot. (Vö. Ravegnani, 122.) A fejezet ezen része a *Liber pontificalis*on (Constantinus, III–VII, 389–391. o.) és Bedán (*Chronica*, a. 578, 318. o.) alapul.

[585] Philippikos Bardanés, egy örmény származású tiszt fellázadt II. Justinianos ellen, s császár lett. (Lásd alább, VI, 34.)

[586] Beda, *Chronica*, a. 576, 578, 317–318. o.

[587] Péter 698 és 711 között, Serenus 711 és 723/731 között állt az aquileiai egyház élén. Ugyanakkor főpapi tevékenysége nem volt konfliktusoktól mentes: 723-ban II. Gergely pápa figyelmeztette, hogy ne bitorolja a gradói pátriárka joghatóságát. (Lásd *Ep. langobardicae*, 8, 698–699. o.)

[588] Csarnok, oszlopfolyosó.

[589] Philippikos Bardanés felújította a monotheletizmust, elvetette a VI. egyetemes zsinat (680–681) rendelkezéseit (vö. VI, 4.), és, mint Paulus írja, Konstantinápolyban eltávolíttatta az ezt a zsinatot ábrázoló képet.

trónról letaszította őt, és szemeit kiszúratta, de az életét meghagyta. Ez az Anastasius Itália exarchája, Scolasticus patrícius által levelet küldött Constantinus pápához Rómába, amelyben magát a katolikus vallás védelmezőjének és a hat szent zsinat tisztelőjének vallotta.[590]

35. Miután már kilenc évet töltött el Ansprand számkivetésben Bajorországban, a tizedik esztendőben,[591] Teutpertet végre meggyőzve, a bajorok seregének élén Itáliába ment, megütközött Ariperttel, és mindkét oldalon sok embert levágtak. Noha csak az éj vetett véget a csatának, mégis bizonyos, hogy a bajorok futottak meg, és Aripert serege tért vissza győztesen táborába. Mivel azonban Aripert nem akart a táborban maradni, hanem inkább Ticinum városába vonult, az övéit elcsüggesztette, az ellenségbe pedig bátorságot öntött. Miután a városba visszahúzódott, és rájött, hogy ezzel megsértette a hadsereget, csakhamar megfogadva a tanácsot, hogy Franciába meneküljön, a palotából annyi aranyat vitt magával, amennyit csak szükségesnek látott.[592] Amint az arannyal megterhelve át akart úszni a Ticinus folyón, elmerült benne, s a vízbe fúlva veszett el. Másnap reggel akadtak rá holttestére, amelyet a palotában tisztelettel rendbe hoztak, onnan pedig átszállították a Megváltó Urunk templomába, amelyet még a korábbi Aripert építtetett,[593] s ott helyezték nyugalomra. Ez a király, azokban a napokban, amikor még birtokolta a hatalmat, gyakran éjnek idején fölkerekedve és föl s alá járkálva személyesen kémlelte ki, hogy mit beszélnek róla egy-egy városban, s e mellett szorgalmasan kutatta, hogy az egyes bírák hogyan szolgáltatnak igazságot népének. Ha idegen népek követei jöttek hozzá, silány ruhákba vagy éppen bőrköntösbe öltözött, és hogy semmiképp se szőjenek ármányt Itália ellen, soha nem szolgáltatott fel nekik finom borokat vagy egyéb élvezetes dolgokat. Tizenkét évig uralkodott,[594] részben apjával, Ragimperttel együtt, részben pedig egymaga. Jámbor férfi volt, bőkezűen adakozó és barátja az igazságosságnak, akinek idejében a föld rendkívül termékeny volt, noha barbár idők járták. Testvére, Gumpert ekkor Franciába menekült, s halála napjáig ott is maradt. Ennek három fia volt, akik közül a legidősebb, név szerint Ragimpert, napjainkban Aurelianum városa élén áll. Aripert eltemetése után Ansprand ragadta magához a langobard királyságot, de csak három hónapig uralkodott.[595] Minden tekintetben kitűnő férfiú volt, aki-

590 Ez a fejezet majdnem teljes egészében a *Liber pontificalis* (Constantinus, VIII, és X, 391–392. o.) és az azt felhasználó Beda (*Chronica*, a. 579–581, 584, 318. o.) szövegét veszi át.

591 712-ben.

592 Capo föltételezi (582. o.), hogy II. Aripert azért akart a frankokhoz menekülni, mert jó kapcsolatai voltak velük. Ezt támasztja alá, hogy míg ebben a korban a frank források alig beszélnek a langobardokról, addig Aripert haláláról három kútfő is beszámol: az *Annales Petaviani* (*MGH, Scriptores*, I, 7. o.), az *Annales Laureshamenses* (uo. 24. o.) és az *Annales Nazariani* (uo. 25..o.); a *Chronicon Moissiacense* pedig megemlíti, hogy a király a Cotti-Alpokat a pápának adományozta (uo. 290. o., Vö. VI, 28.).

593 I. Aripert.

594 Ez a szám szerepel az Origo folytatásában (Bethmann–Waitz, 6.) és a *HLG* 8-ban is.

595 Ugyanez áll a *HLG* 8-ban, míg az *Origo* folytatása (Bethmann–Waitz, 6.) tévesen három évről beszél. Ansprand sírfeliratán pontosan szerepel a halálozás ideje: 712. június 13-a. A San Adriano kápolnában temették el, amit maga építtetett a Santa Maria in Pertica templomban.

nek bölcsessége párját ritkította. A langobardok, amikor látták, hogy halálán van, fiát, Liutprandot ültették a királyi trónra, aminek hallatán a még életben lévő Ansprand nagyon megörült.

36. Ebben az időben küldött Anastasius császár hajóhadat Alexandriába a szaracénok ellen. Serege azonban más elhatározásra jutva félútról visszatért Konstantinápoly városába, ahol az igazhitű Theodosiust felkutatva császárrá választotta, és akarata ellenére a birodalom trónjára emelte.[596] Ez a Theodosius Nicea városa mellett kemény ütközetben legyőzte Anastasiust. Esküt téve neki[597] beléptette az egyházi rendbe és pappá szenteltette. Ő maga pedig rögtön azután, hogy uralomra lépett, a királyi városban azt a tiszteletre méltó képet, amelyen a szent zsinatok voltak lefestve, s amelyet Filippicus eltávolíttatott, régi helyére visszahelyeztette.[598] Ezekben a napokban annyira megáradt a Tiberis folyó, hogy medréből kilépve nagy pusztítást okozott Róma városában, úgy, hogy a Via Latán másfél embernyi magasságra emelkedett a víz, és a Szent Péter kaputól a Molvius hídig egybefüggően mindent elborított.

37. Ebben az időben Britanniából az angolok népéből sok nemes és közrendű, férfi és nő, herceg és közrendű zarándokolt Isten iránti szeretettől indíttatva Rómába.[599] A frank királyságban pedig ekkor Pipin tartotta kezében a hatalmat. Rendkívül merész volt, aki ellenségeit gyors támadással semmisítette meg. Egyik ellenfelére ugyanis a Rhenuson átkelve, csupán egyetlen csatlósával tört rá, és azt ágyasházában embereivel együtt legyilkolta. Sok háborút vívott vitézül a szászokkal, főként pedig Ratpotóval, a frízek királyával.[600] Több fia volt neki, de közülük Károly volt a legjelesebb, aki később a hatalomban utódja lett.[601]

38. Liutprand királyt pedig, amikor uralmában már megerősítették, egyik vérrokona, Rothari, meg akarta gyilkolni.[602] Ez ugyanis Ticinumban lévő házában lakomát készíttetett, amely házban igen erős és fölfegyverzett embereket rejtett

596 Ez 715-ben történt. (Lásd. *LP*, Gregorius II, V, 398–399. o.) A fejezet további részei is ezen alapulnak (Gregorius, V–VI, 398–400. o.), továbbá Beda *Chronicá*ján (a. 588–589, 319–320. o.).

597 Az „esküt véve tőle" helyett így értelmezi a *„datoque sibi sacramento"* kifejezést Capo (583. o.), hivatkozva a bizánci forrásokra, Theophanés *Chronographiá*jára (6207) és Nikephoros pátriárka *Breviarium*ára (58. o.).

598 A VI. egyetemes zsinatot ábrázoló képet már II. Anastasios visszaállíttatta. (Ostrogorsky, 150.)

599 Beda, Chronica, a. 590, 320. o.

600 A frízeket már az I. században említi Tacitus (*Germ*, 34.) és Plinius (*Nat. hist*, IV 17.). Akkoriban még a Rajnától keletre éltek, s csak később költöztek nagyjából a mai Hollandia területére. A VII. században kezdődött ellenségeskedésük a frankokkal, akik a kereszténységet próbálták körükben terjeszteni. Az itt Ratpotónak nevezett Radbod nevű királyukat Heristali Pippin 689-ben Dorestadnál legyőzte és területi engedményekre kényszerítette, de halála után Martell Károly csak Radbod utódát képes békére kényszeríteni 734-ben. 794-ben kerültek a keleti fríz területek Nagy Károly uralma alá. (Vö. D. P. Blok: „Friesen, Friesland. Früh- und Hochmittelalter" *LexMA*, IV, col. 972.)

601 Az előbbiekben Heristali, azaz a „középső" Pippinről van szó (lásd a VI, 23. fejezet 569. jegyzetét), továbbá fiáról, Martell Károlyról (lásd VI, 42.).

602 Más forrás nem beszél róla; az egész fejezet szájhagyományon alapulhat.

el, hogy azok a lakomázó királyt megöljék. Amint ezt Liutprandnak hírül adták, palotájába hívatta őt. Saját kezével tapogatva úgy találta, hogy – amint már jelentették neki – ruhája alá páncélt öltött. Amikor Rothari észrevette, hogy leleplezték, hirtelen hátraugorva kirántotta kardját, hogy a királyt keresztülszúrja. Ellenében azonban a király is kihúzta hüvelyéből a kardját. Ekkor a király egyik, Subo nevű embere hátulról megragadta Rotharit, aki a homlokán megsebesítette. Erre mások is Rotharira vetették magukat, és még ugyanott lekaszabolták. Négy fiát pedig, akik nem voltak jelen, ahol rájuk akadtak, ott ölték meg. Liutprand király különben igen bátor férfiú volt, annyira, hogy amikor két fegyverhordozója azt tervezte, hogy végez vele – s ezt jelentették neki –, egymaga kimenve velük a legsűrűbb erdőbe, meztelen kardját nekik szegezve szemükre vetette, hogy megölésén törték a fejüket, s biztatta őket, hogy tegyék meg. Ezek nyomban lábai elé borultak, s mindent bevallottak neki, amiben mesterkedtek. Másokkal is hasonlóképpen cselekedett, ám ha bevallották, a mégoly nagy gonoszság büntetését is elengedte.

39. Gisulf beneventumi herceg halála után a samnis nép fölötti uralmat fia, Romuald vette át.[603]

40. Ez idő tájt Petronax, Brexia város polgára az isteni szeretettől ösztökélve Rómába ment, ahonnan az apostoli szék akkori pápájának, Gergelynek a buzdítására ide, Cassinum várába vette útját, s miután eljutott boldog Benedek atya szent testéhez, ott maradt lakni más egyenes lelkű emberek társaságában, akik már korábban ott telepedtek le. Ezek Petronaxot, a tiszteletre méltó férfiút főnökükké tették. Az isteni irgalmasság közreműködésével és boldog Benedek atya érdemeinek támogatásával, miután már csaknem száztíz esztendő telt el azóta, hogy ez a hely emberektől lakatlanul maradt, a köréje gyűlő sok előkelő és közrendű szerzetes atyjává lett, s itt helyreállítva a lakóhelyeket, a szent szabályzat előírásai és boldog Benedek rendelkezései szerint kezdett élni, s ő alakította ezt a szent kolostort olyanná, ahogyan manapság is látható.[604] Ennek a tiszteletre méltó férfiúnak, Petronaxnak a következő időben a papok mintaképe és az Isten előtt kedves Zakariás pápa több dologban segítségére volt, így a Szentírás könyveivel és még más egyebekkel is, melyek a kolostornak hasznára vannak; ezen kívül atyai jóindulattal átengedte neki azt a regulát is, amelyet maga boldog Benedek atya szent írt le szent kezével.[605] Boldog Vince mártír kolostorát pedig, amely a Volturnus folyó forrásánál fekszik, s amely most a közösség nagy szá-

[603] I. Gisulf 706-ban halt meg.

[604] Petronax megérkezése Monte Cassinóba 717-re tehető. Paulus kissé pontatlanul mondja, hogy a kolostor száztíz éve állt elhagyatottan, mivel azt 577-ben vagy az 580-as években rombolták le a langobardok. (Lásd IV, 17. fejezet, 349. jegyz.) Willibald eichstätti püspök életrajza is *(Vita Willibaldi)* megemlékezik Petronaxról, ugyanakkor a Regula bevezetését a püspöknek tulajdonítja (102. o.).

[605] Zakariás pápa ezenkívül 748-ban *tuitio apostolica* alá, azaz közvetlen pápai alárendeltségbe helyezte a kolostort. (Vö. Kehr, *Italia pontificia*, VIII, 121–122. és 124.)

máról nevezetes, már akkor fölépítette a három nemesi testvér, mégpedig Tato, Taso és Paldo, amint arról az igen tudós Autpert, ugyanennek a kolostornak az apátja az erről a dologról írt könyvében tudósít.[606] Még élt boldog Gergely, a római szék pápája, amikor a beneventumi langobardok Cumae várát elfoglalták; a nápolyi herceg azonban éjnek idején rajtuk ütve a langobardokat részben foglyul ejtette, részben pedig megölte. A rómaiak Cumae várát is visszaszerezték. Ennek a várnak a megváltásáért hetven font aranyat adott a főpap, amint azt előre megígérte.[607]

41. Eközben, mivel meghalt Theodosius császár,[608] aki csupán egy évig kormányozta a birodalmat, helyébe Leo Augustust választották.

42. A frankok népénél is, miután Pipin élete véget ért, az ő fia, Károly, akiről már említést tettünk, bár sok háború és viszály után, Raginfrid kezei közül az uralmat kiragadta. Mert amikor Isten akaratából kiszabadulva a fogságból, amelyben tartották, megszökött, először, majd másodszor és harmadszor is csak kevesekkel kezdett harcot Raginfrid ellen, végül azonban Vinciacum mellett nagy csatában legyőzte. Mindazonáltal átengedett neki egy várost, mégpedig Andegavumot, hogy ott lakjék; az egész frank nép kormányzását azonban ő maga vette át.[609]

[606] Az alapításra 705 körül került sor. A kolostor egyik szerzetese, János által 1130-ban írt *Chronicon Vulturnense* megőrizte I. Gisulf beneventói herceg kolostornak szóló adománylevelét (I., 133–136. o.). Paulus állításával szemben ugyanez a krónika csak Tasót és Tatót mondja testvéreknek, míg Paldo szerinte ezek unokatestvére volt (uo. 104.). A három név egyébként nem szerepel a Bethmann–Waitz-féle kiadás alapját képező kéziratban (A1, cividalei kódex), csak a többiekben, ezért Capo feltételezése szerint (586. o.) az archetípusban sem volt benne, ami arra utal, hogy Paulus emlékezetből dolgozott, s kihagyta a helyet a későbbi betoldás számára. Autpertus munkája, a *Vita Paldonis, Tatonis et Tasonis* ugyancsak a *Chronicon Vulturnensé*ben maradt fönn. Kiadása: *Ambrosii Autperti Opera.* Vol. III. (Corpus christianorum, Continuatio medievalis 27B.) Turnhout, 1979.

[607] Ezek az események 717–719-ben történtek. Cumae birtoklása azért volt fontos, mert innen ellenőrizni lehetett a Rómát Nápollyal összekötő utat. (Delogu, „Il regno", 148.) A forrás itt a *Liber pontificalis.* (Gregorius II, VII, 400–401. o.) A pápa, a győzelen dacára talán a beneventói langobardokkal létesítendő jó viszony kedvéért fizetett. (Vö. Zanella, 526. o., 48. j.; Capo, 587.)

[608] Vö. Beda, *Chronica,* a. 587, 319. o. Valójában nem meghalt, hanem lemondott III. Leó (717–741) javára. (Lásd Ostrogorsky, 150–151.)

[609] Amikor Középső Pippin meghalt (714), csak ágyasától, Alpaidától 689-ben született gyermekét, Martell Károlyt, és a feleségétől, Plectrudától származó unokáját, Theudoaldot hagyta hátra. Az özvegy, akinek a királyi hatalom a kezébe került, az unoka védelmében bebörtönöztette Károlyt, aki kiszabadult. Ugyanakkor Neustria majordomusa, Ragamfred (Raginfrid) fellázadt Plectrude ellen. Károly, austrasiai híveire támaszkodva kényszerítette Plectrudét hatalma elismerésére, de több csatában – köztük Vincy-nél 717-ben – megverte mind Ragamfredet és Neustria királyát, II. Chilperichet, mind pedig a Ragamfreddel szövetséges Eudo aquitániai herceget. Ezt követően már ő döntött az uralkodókról: előbb IV. Chlothart (717–719), majd IV. Theuderichet (721–737) tette királlyá. Minderről Fredegar krónikájának folytatása (8–11., 173–175. o.) és a *Liber historiae francorum* 51–53. (325–328. o.) számol be első kézből. A többi frank évkönyv ezzel kapcsolatos értesülései e két szövegen alapulnak, és igen szűkszavúak. A Paulus által írottak frankföldi szájhagyományon is alapulhatnak, s figyelemre méltó, hogy a Karolingok törzsterületein lévő Metz évkönyveinek Ragamfreddel kapcsolatos értesülései megegyeznek Paulus tudósításával. (*Annales Mettenses priores,* 26. o.). Ezenkívül hangsúlyozzák, hogy Károly törvényes és méltó örökös, s nem mulasztják el megemlíteni, hogy Theudoald ágyastól származik. (Lásd uo. 19–20. o.)

43. Ebben az időben erősítette meg Liutprand király a római egyházat a neki adományozott Cotti-Alpok birtokában.[610] Ez az uralkodó nem sokkal ezután Teutpert bajor hercegnek, akinél számkivetése idejében tartózkodott, Guntrut nevű leányát feleségül vette, akitől azonban csak egy leányt nemzett.[611]

44. Ebben az időben vette be Faroald spoletumi herceg Classist, a ravennaiak városát, Liutprand király parancsára azonban visszaadta azt a rómaiaknak.[612] Faroald herceg ellen fia, Transamund fellázadt, s miután őt az egyházi rendbe lépni kényszerítette, helyét elfoglalta.[613] E napokban érkezett Theudo, a bajor nép hercege Rómába, a boldog apostolok nyomát követve, hogy ott imádkozzék.[614]

45. Foroiuliumban, miután Serenus pátriárka odahagyta e világ dolgait, az aquileiai egyház igazgatását Liutprand király támogatásával a jeles férfiú, Calixtus vette át, aki addig a tarvisiumi egyház archidiaconusa volt.[615] Abban az időben – amint már mondottuk[616] – Pemmo állott a foroiuliumi langobardok élén. Amikor azok a nemes fiúk, akiket ő saját szülötteivel együtt nevelt, már elérték az ifjúkort, váratlanul az a hír érkezett, hogy a Lauriana nevű helyen szlávok végtelen sokasága jelent meg.[617] Erre ő ezekkel az ifjakkal harmadszor rontott a szlávokra,[618] és súlyos veszteséget okozva megverte őket; a langobardok részéről senki más nem esett itt el, csak Sicuald, aki már igen idős ember volt. Ő ugyanis

610 A *Liber pontificalis* (Gregorius II, IV, 398. o.) és Beda (*Chronica*, a. 585, 318–319. o.) szerint a király előbb elvette, és csak figyelmeztetések hatására adta vissza az adományt. Ez valószínűleg azért történt így, mert hatalomátvétele nem volt békés, ezért elődje rendelkezéseit, ahogyan az más esetekben is gyakran történt, érvénytelenítette, hogy azután egyenként felülvizsgálhassa őket. (Vö. Capo, 589.)

611 A házasság 716-ban köttethetett.

612 Classisnak nevezték Ravenna kikötőjét. (Lásd III, 19. fejezet, 271. jegyz.). Faroald 703/705 és 719/720 között volt Spoleto hercege. (Lásd J. Jarnut, „Faroald" in *LexMA*, IV, col. 300.) A támadásra nyilván Liutprand hatalomra jutása után (712) és Faroald uralmának vége között került sor. Liutprandot valószínűleg az a meggondolás vezette, hogy a helyzet még nem érett meg az exarchátus megtámadására, és nem akarta kockáztatni a 680-as béke óta jó kapcsolatokat Bizánccal. (Ravegnani, 123–124.)

613 Gasparri szerint Transamund lázadásának oka II. Faroald Liutpranddal szembeni túlzott engedékenysége volt. (*I duchi*, 77.) Mint a továbbiakban olvashatjuk (VI, 55. és 57.) az új spoletói herceg a király ellen is fellázadt.

614 Theudo annak a Theutpertnek az apja, aki Liutprand királyt hatalomra segítette. Paulus itt a *Liber Pontificalis*ból merít. (Gregorius II, IV, 398. o.) A forrás alapján a zarándoklatot 715–716-ra tehetjük.

615 A Foroiuliumban meghatározás nem Cividaléra, hanem a régióra vonatkozik, hiszen a pátriárkák ekkor még Cormonsban tartották székhelyüket. (Lásd VI, 51.) II. Gergely 723-ban még Serenusnak ír levelet (lásd VI, 33. fejezet, 587. jegyz.), ám 731-ben már Callixtusnak ad palliumot (*Ep. langobardicae*, 15, 707–708. o.), a váltásnak tehát a két időpont között kellett végbemennie.

616 A VI, 26. fejezetben.

617 Zanella szerint ez 717-ben történt. Lauriana helyét illetően Waitz is bizonytalan (Bethmann–Waitz, 180.), amikor a mai Villach-hoz (Ausztria) közeli Spittal an den Drau helyére teszi. Roncoroni vélekedése szerint (213. o., 127. jegyz.) az Udinétől északra fekvő Mortegliano comune Lavariano nevű negyede, vagy a Rijeka melletti Lovran (olaszul Laurana) is lehet.

618 Értsd: Wechtari (V, 23.) és Ferdulf (VI, 24.) után harmadikként ütközött meg velük.

még a korábbi csatában, amely Ferdulf alatt zajlott, két fiát vesztette el. Miután az első és a második roham alkalmával, miként áhította, bosszút állt a szlávokon, a herceg s más langobardok tilalma ellenére harmadszor sem tudta magát türtőztetni, hanem így válaszolt nekik: „Most már – szólt – eléggé megbosszultam fiaim halálát, s most már, ha jönne, derűsen fogadom a halált!" S úgy is történt: ebben a csatában egyedül ő esett el. Pemmo pedig, miután már sok ellenséget leterített, félve attól, hogy az övéi közül más is odavész a csatában, még ugyanazon a helyen békés egyezséget kötött a szlávokkal, és ettől az időtől fogva már sokkal inkább kezdték a szlávok rettegni a foroiuliumiak fegyvereit.

46. Ebben az időben a szaracénok népe Afrikából, a Septem nevű helynél átkelt a tengeren, és egész Hispániát meghódította.[619] Tíz évvel később pedig asszonyaikkal és gyermekeikkel felkerekedve Galliának Aquitania tartományába nyomultak, hogy ott mintegy letelepedjenek. Károly ekkor viszályban volt Eudóval, Aquitania fejedelmével, most azonban egymással szövetkezve közös elhatározásból harcoltak a szaracénok ellen. Így hát a frankok megrohanták őket, s háromszáz-hetvenötezer szaracént öltek meg, míg a frankok részéről csak ezerötszázan estek el. Eudo is rátört övéivel a szaracénok táborára, és hasonló módon sokat megölve közülük az egészet elpusztította.[620]

47. Szintén ebben az időben a szaracénok népe végtelenül nagy sereggel érkezve Konstantinápolyt zárta körül, és három teljes éven át ostromolta,[621] míg végül a polgárok Istenhez szóló állhatatos könyörgéseire az éhség, a hideg, valamint fegyver és járványok következtében igen sokan elpusztultak közülük, és így az ostromra ráunva továbbálltak. Miután innen eltávoztak, a Danubius fölött

[619] Az arabok 711-ben keltek át a Gibraltári szoroson, és rövid idő alatt megdöntötték a hispániai nyugati gót királyságot.

[620] Paulus értesüléseinek alapját a *Liber Pontificalis* képezi (Gregorius II, XI, 401. o.), amely beszámol az arabok és a „frankok" vezére, Eudo közötti, 721-ben lezajlott csatáról. A Karolingoktól többé-kevésbé független források (az *Annales Petaviani*, 7. o.; az *Annales Laureshamenses* és az *Annales Alamannici*, 24. o.; az *Annales Nazariani*, 25. o.) ugyancsak megemlítik Eudo győzelmét, aki korábban Martell Károly ellen lépett föl, amikor az a hatalom megragadásáért harcolt. (Lásd fentebb, VI, 42, 609. jegyz.) Ezek a szövegek megemlítik Martell Károly későbbi (732, 737, 739) vállalkozásait is. A Karolingokhoz közel álló kútfők ellenben elhallgatják Eudo győzelmét, sőt, azt állítják, hogy 732-ben ő hívta be az arabokat. (*Fredegarii continuationes*, 13. és 20., 175. és 177–178. o.; *Annales Mettenses*, 27. és 29. o.; az *Annales Laurissenses minores*, 114. o.) Paulus elbeszélése nem ezekhez, hanem a *Chronicon Moissiacense* változatához áll közel. Ez megemlíti Eudo 721-es győzelmét, majd rátérve a 732. évi arab támadásra elmondja, hogy Eudo, miután vereséget szenvedett tőlük, Martell Károlytól kért segítséget, aki azután Poitiersnél győzelmet aratott, sőt az ellenséget egészen Hispániáig üldözte (290–291. o.). Paulus ugyanakkor egyetlen csatába olvasztja össze a 721-es és a 732-es ütközetet. Szerzőnk tehát vagy ismerte az aquitániai hagyományt, amelyen a *Chronicon Moissiacense* is alapult (ennek értelmében ő is megkülönbözteti az aquitániaiakat a frankoktól) vagy a *Liber pontificalis* Eudo győzelméről szóló részletét maga illesztette a többi részlethez. (Vö. Capo, 591–592.)

[621] Az ostrom valójában 717 augusztusától 718 augusztusáig tartott. (Lásd Ostrogorsky, 152.)

lakó bolgár népet támadták meg,[622] s tőlük is legyőzve hajóikra menekültek. Amikor azonban a nyílt vizekre igyekeztek, hirtelen vihar támadt, és sokan vízbe fúlva vagy a tönkrement hajókon vesztek oda. Konstantinápolyban pedig háromszázezer embert ragadott el a pestis.[623]

48. Liutprand meghallva, hogy a szaracénok Sardinia feldúlása után azt a helyet is bemocskolták, ahová egykor a barbárok pusztításai elől Szent Ágoston püspök csontjait szállították és nagy tisztelettel őrizték, küldöttei által azokat nagy pénzösszegen kiváltotta és Ticinum városába vitette, ahol a kiváló atyához illő tisztelettel elhelyezte.[624] Ebben a napokban hódították meg a langobardok Narnia városát.[625]

49. Ebben az időben Liutprand király megostromolta Ravennát, Classist pedig elfoglalta és lerombolta.[626] Ekkor küldött Paulus patrícius Ravennából embereket, hogy a pápát megöljék; a langobardok azonban a főpap védelmében harcba bocsátkoztak velük, s mivel a spoletumiak a salariai hídnál, a tusciai langobardok pedig egyéb helyeken álltak ellent, a ravennaiak terve kudarcot vallott.[627] Konstantinápolyban Leo császár ekkortájt vétette le és égettette el a szentképeket, s a római pápát is felszólította, hogy hasonlóképpen cselekedjék, ha a császári kegyben meg akar maradni. A főpap azonban megvetéssel utasította vissza, hogy ezt tegye. Az egész ravennai és venetiai sereg szintén egyöntetűen ellenállt ennek a parancsnak, s ha a pápa vissza nem tartja őket, összegyűl-

622 Ezt írja Beda is (*Chronica*, a. 592, 321. o.), ám fordítva történt: a bolgárok támadták meg az arabokat. (Lásd Ostrogorsky, uo.)

623 Ez a fejezet szinte teljesen Bedát (*Chronica*, a. 592, 320–321. o.) és a *Liber Pontificalist* (Gregorius II, XII, 402. o.) követi. Ugyanakkor az utóbbi szerint az ostrom két évig tartott, s nem szól a bolgárok elleni hadjáratról.

624 Paulus szinte szinte szó szerint követi Bedát. (*Chronica*, a. 593, 321. o.) Szent Ágoston († 430) maradványai valószínűleg a VII. század végén kerültek Hippóból Szardíniára. Liutprand kezdeményezésére 717 és 725 között szállíthatták a relikviákat Paviába, ahol a San Pietro in Ciel d'Oro templomban helyezték el.

625 A forrás itt a *Liber pontificalis.* (Gregorius II, XIII, 403. o.) Narni elfoglalása II. Faroald spoletói herceg nevéhez fűződik. A Rómát Ravennával összekötő út ellenőrzését tette lehetővé, s egy összehangolt akció része lehetett akkor, amikor Bizánc a 717. évi ostrom idején szorult helyzetbe került, hiszen ugyanekkor támadta meg II. Romuald beneventói herceg Cumaet (lásd VI, 40.), s Liutprand király Ravennát, amint a következő fejezet (VI, 49.) említi. (Vö. Delogu, „Il regno", 148.)

626 A fejezet nagymértékben a *Liber pontificalis* előadását követi. (Lásd Gregorius II, XIII–XV, 403–404. o.; XVII–XVIII, 404–405. o., XXI, 407. o., XXIII–XXIV, 409. o.) Ugyanakkor különös, hogy Paulus hallgat arról, hogy az általa nagyra becsült Liutprand 729-ben Róma alá vonult, s hogy esküvel engedelmességre kényszerítette a spoletói és a beneventói herceget.

627 III. Leó császár új adókat vetett ki, amelyek az egyházat is súlyosan érintették. A pápa megtagadta a rendelet végrehajtását, ezért folyamodott az uralkodó erőszakhoz. (Vö. Ravegnani, 125–126.) Paulus ugyanakkor nem említi, hogy Paulus exarchos akcióját megelőzően is történt kísérlet a pápa meggyilkolására. Különösnek tűnhet, hogy a langobard hercegek a pápa védelmében léptek föl, ráadásul a királytól függő tusciaiak aligha cselekedtek Liutprand hozzájárulása nélkül. Ezek az események és az, hogy 728-ban Liutprand Sutri városát átadja a pápának (lásd alább, ebben a fejezetben), tudatos langobard politikára utalnak, amely az élesedő pápai–bizánci ellentétet kívánta kiaknázni.

nek, hogy új császárt válasszanak maguknak.[628] Liutprand király pedig Emilia következő várait foglalta el: Feronianumot, Mons Belliust, Buxetát, és Persicetát, Bononiát, és a Pentapolist, meg Auximumot. Ugyancsak hasonló módon vette be Sutriumot is, de néhány nap múlva ismét visszaadta azt a rómaiaknak.[629] Eközben Leo Augustus egyre gonoszabb dolgokra vetemedett, olyannyira, hogy részint erőszakkal, részint rábeszéléssel Konstantinápoly valamennyi lakóját arra kényszerítette, hogy úgy a Megváltó, mint az ő szent szülőanyja és az összes szentek bárhol tartott képeit levegyék, s azokat a város közepén elégettette. És mivel a népből többen meg akarták akadályozni ezt a gonosztettet, némelyeket közülük lefejeztek, másokat pedig testi fenyítésben részesítettek. Germanus pátriárkát, aki e tévedésekkel nem értett egyet, székétől letaszította, s helyébe Anastasius presbytert tette.

50. Romuald beneventumi herceg pedig feleségül nyerte Gumpergát, aki Liutprand király nővérének, Auronának volt a leánya. Tőle egy fiút nemzett, akit apja után Gisulfnak nevezett el. Első feleségének halála után az újabb házastársa Ranigunda, Gaiduald brexiai herceg leánya lett.[630]

51. Éppen ez idő tájt Pemmo herceg és Calixtus pátriárka között igen súlyos viszály keletkezett.[631] Ennek a viszálynak az oka a következő: a régebbi időkben Fidentius püspök Iulia várát elhagyva a korábbi hercegek beleegyezésével Foroiulium várának a falai között telepedett le és püspökségének székhelyét ide tette

[628] III. Leó 726-ban nyitott utat a képromboló mozgalom előtt. A képrombolás kialakulásában szerepet játszott a kereszténység spirituális felfogása, a keleti tartományokban erős monofizita irányzat és a paulikiánus eretnekség, továbbá az ábrázolást elvető arab kultúra erősödő hatása. E tényezők hatása, továbbá a képtiszteletből leginkább hasznot húzó nagy kolostorok befolyásának korlátozása és az egyház fölötti császári befolyás megerősítésének szándéka is vezette az uralkodót, amikor 730-ban rendeletileg is betiltotta a képek tiszteletét. A képrombolás kérdése, változó intenzitással, 843-ig megosztotta Bizánc lakosságát és az egyházat. II. Gergely 727-ben megtagadta, hogy támogassa a császár vallási intézkedéseit, ám odáig nem ment, hogy támogassa azokat, akik le akarták tenni. A továbbiakban azonban a képrombolás kérdése Ravennában és más, bizánci uralom alatt álló itáliai területeken is belviszályokat keltett. (Vö. Ostrogorsky, 154–157.; Ravegnani, 126–128.)

[629] Paulus szerint az említett emiliai várakat Liutprand elfoglalta, míg forrása, a *Liber pontificalis* (Gregorius II, XVIII, 405. o.) azt mondja, hogy „se tradiderunt", azaz átálltak, megadták magukat. (Vö. Zanella, 533. o., 58. jegyz.) A *LP* ugyanakkor nem említi Bolognát, ezért elképzelhető, hogy a várost valóban elfoglalta Liutprand. Ekkor kerül a király kezére néhány pápai terület is Ancona és Osimo környékén, melyeket majd 742-ben enged át Zakariás pápának. (Lásd *LP*, Zacharias, IX, 428. o.; vö. Capo, 595.) Ami Sutri elfoglalását illeti, Liutprand azt – sürgetésére – a pápának adta vissza, tehát itt a „rómaiakon" nem a bizánciakat kell érteni.

[630] Gasparri (*I duchi*, 92.) Liutprand 729-es hadjárata utánra datálja II. Romuald és Gumperga házasságát, amit Capo, 717-re téve annak idejét, elvet azzal, hogy így a hercegnek 731–732-ben bekövetkezett halála előtt már nem lett volna ideje a második házasságra, s az e házasságból született fia, II. Gisulf sem vehette volna át a hatalmat 731–732-ben (597. o.). Ám Paulus alább (VI, 55.) világosan megmondja, hogy kiskorúsága miatt nem is vette.

[631] Ezeknek az eseményeknek az idejét, amelyeket csak Paulus előadásában ismerünk, Bertolini („Astolfo" in *DBI*, IV, 1962, 467.) 731 tájára, Gasparri pedig (*I duchi*, 69–70.) kb. 738-ra teszi.

át.[632] Élete végeztével a püspöki székbe Amatort helyezték. Addig ugyanis a korábbi pátriárkák, mivel a rómaiak betörései miatt semmiképpen nem lakhattak Aquileiában, székhelyüket nem Foroiuliumban, hanem Cormonesban tartották. Calixtusnak, aki igen nemes származású volt, egyáltalán nem tetszett, hogy egyházmegyéjének egyik püspöke a herceg és a langobardok körében lakik, ő maga pedig csupán a köznéppel együtt éli életét. Kell-e több ennél? Amator püspök ellen fordult, őt Foroiuliumból kiűzte, s házában maga rendezkedett be. Emiatt Pemmo herceg több előkelő langobarddal tervet szőtt ellene, és őt elfogatva a tenger mellett fekvő Potium várába vitette, ahonnan a tengerbe akarta dobatni, amit azonban mégsem tett meg, mert Isten visszatartotta, mindazonáltal börtönbe zárva a sanyarúság kenyerével táplálta. Amikor ezt Liutprand király meghallotta, éktelen haragra lobbant, és megfosztva Pemmót hercegségétől, annak fiát, Ratchist tette helyébe.[633] Erre Pemmo az övéivel elhatározta, hogy a szlávok országába menekül; azonban fia, Ratchis, addig könyörgött a királynál, míg viszszavezette apját a király kegyébe. Így hát Pemmo, miután biztosítékot kapott, hogy semmi bántódás nem éri, mindazokkal a langobardokkal, akikkel döntését meghozta, a király elé járult. Ekkor a király, törvényt ülve fölöttük, Ratchisnak engedve fölszólította Pemmót meg az ő két fiát, Rathaitot és Aistulfot, hogy álljanak trónusa mögé. Ekkor a király emelt hangon nevükön nevezve mindazokat, akik Pemmo bűntársai voltak, elrendelte letartóztatásukat. Aistulf erre – mivel nem tudta fájdalmát tovább elviselni – le akarta szúrni a királyt, és kis híján kardot rántott volna, ha testvére, Ratchis nem tartja őt vissza. Amikor ezeket a langobardokat elfogták, az egyik közülük, Herfemar, kivont karddal vitézül védelmezve magát számos üldözőjével szemben Szent Mihály templomába menekült, és emiatt a király jóindulatából egyedül ő érdemelte ki a büntetlenséget, a többiek hosszú ideig láncra verve sínylődtek.

52. Miután Ratchis, amint mondtuk, Foroiulium hercege lett, övéivel a szlávok hazájára, Carniolára támadt, és a szlávok közül igen sokat megölve mindenüket elpusztította. Itt, amikor a szlávok egyszer hirtelen rajtaütöttek, s fegyverhordozójától a lándzsáját nem tudta átvenni, az elsőnek, aki vele szembeszállt, a kezében tartott bottal lesújtva oltotta ki életét.[634]

53. Ez idő tájt küldte Károly frank fejedelem Pipin nevű fiát Liutprandhoz, hogy ez a bevett szokás szerint nyírja le a haját. Fürtjeit levágva mintegy apjává lett; majd számos királyi adománnyal megajándékozva visszaküldte szüleihez.[635]

[632] Ennek oka talán a Ferdulf herceg idején, a VIII. század első évtizedében bekövetkezett szláv támadás volt, mely esetben Ferdulf utóda, Corvulus adhatta beleegyezését a költözéshez.

[633] Liutprand már püspökké választásakor támogatta Callixtust. (Lásd VI, 45.)

[634] Waitz ezen eseményeket kb. 738-ra teszi. (Bethmann–Waitz, 183.)

[635] A frank források nem említik az eseményt, melyre, mivel Pippin 714-ben született, valamikor a VIII. század '30-as éveinek közepén kerülhetett sor. Jarnut (94–95. o.) kb. 737-re datálja. III. Gergely pápa hiába írt leveleket Károlynak, hogy a langobardok ellen fordítsa őket. (*Codex Carolinus* 1–2., a. 739. és 740, 476–479. o.)

54. Ugyanebben az időben a szaracénok serege ismét benyomult Galliába, és nagy pusztítást vitt véghez. Károly nem messze Narbótól kelve harcra velük, mint korábban, úgy most is nagy öldökléssel verte le őket. Amikor a szaracénok újra átlépték Gallia határait, egészen Provinciáig értek, s Arelatét bevéve köröskörül mindent elpusztítottak.[636] Erre Károly, ajándékokkal követeket küldve Liutprand királyhoz, segítséget kért a szaracénok ellen tőle, s ő késedelem nélkül az egész langobard sereggel segítségére sietett. A szaracénok erről értesülve nyomban elhagyták azokat a vidékeket, Liutprand pedig egész seregével visszatért Itáliába.[637] Sok háborút viselt ez az uralkodó a rómaiak ellen, melyekben mindig ő lett a győztes, kivéve egyszer, amikor Ariminumnál távollétében seregét megverték, és egy másik alkalommal, Vicus Pilleus mellett, amikor a király Pentapolisban időzött, s a rómaiak a királynak kisebb ajándékokat, adományokat s a különböző egyházak áldásait vivő sokaságot megrohanták, s részben legyilkolták, részben foglyul ejtették. Amikor azonban Hildeprand, a király unokaöccse és Peredeo vincentiai herceg Ravennát elfoglalta, a venetiaiak hirtelen rajtuk ütöttek, Hildeprandot elfogták, Peredeo pedig vitézül harcolva esett el.[638] A következő időben a rómaiak szokott gőgjükkel felfuvalkodva mindnyájan összeseregletteк, és Agatho perusiumi herceggel az élükön Bononia elfoglalására indultak, ahol akkor Walcari, Peredeo és Rotcari táboroztak. Ezek a rómaiakat megrohanva közöttük nagy öldöklést vittek végbe, az életben maradottakat pedig megfutamították.[639]

[636] Az első összeütközés 737-ben zajlott, amikor is a frankok elfoglalták Avignont, majd győzelmet arattak Narbonne-nál, a második pedig 739-ben, amely Provence visszahódításával végződött. A Paulus a második, langobard segítséggel lezajlott hadjárathoz köti Arles bevételét, amelyet viszont az eseményeket többé-kevésbé részletesen tárgyaló frank források közül csak a *Chronicon Moissiacense* említ (292. o.). Az utóbbi forrás azonban, amely a város 734-es arabok általi elfoglalásáról is beszél, visszafoglalását a 737-es hadjáratnak tulajdonítja, hiszen a 739-est nem is említi.

[637] A frank források nem említik Liutprand 739-ben nyújtott segítségét, de a *Versum de Mediolano civitate* (58–60. sor, 147. o.) és Liutprand törvényeinek gothai kéziratában szereplő előszava igen (Bethmann–Waitz, 11.), mely utóbbi azonban Martell Károly helyett Nagy Károlyról beszél *(„in auxilio domni Carolimagno").*

[638] Hildeprand, akit Gombos tévesen a királyné unokájának nevez (254. o.), 735-ben lett nagybátyja, Liutprand mellett társuralkodó. Az eseményről két, kétes hitelességű levél árulkodik, amelyeket Capo szerint (600. o.) III. Gergely pápa küldött Ursus venetiai dogénak és Antoninus gradói pátriárkának, hogy buzdítsa őket: tegyenek azért, hogy Ravenna visszakerüljön a birodalom birtokába. (Lásd *Ep. langobardicae,* 11–12, 702. o.). Ezek alapján 731 és 735 közé tehető Ravenna elfoglalása.

A venetiaiak az exarchátus alá tartozó Venetia Maritima provincia lakói, amelyet kb. 713–716-tól már nem tribunusok, hanem duxok kormányoztak. Székhelyük csak Agnello Partecipazio dózse (dux) idején (810–827) lesz a mai Velence helyén fekvő Rivo Alto (Rialto), a VIII. század elején még Heracliana (ma: Eraclea), majd (742-től) Metamauco (Malamocco) volt. (Vö. Ortalli, 364. s köv. o.)

[639] Az előző két mondat a kódexekben Waitz (Bethmann–Waitz, 184. o., 1. jegyzet) és Zanella (538–539. o., 61. jegyz.) szerint logikátlanul áll a fejezet végén, mert így Peredeo haláláról előbb esik szó, mint harmadmagával Bolognánál aratott győzelméről. Waitz ezért az első mondatot bevezető *„insequenti quoque tempore"* („A következő időben") helyett a *„praecedenti quoque tempore"* („a megelőző időben") olvasatot javasolja. Ezen a megfontoláson alapul Ludo Moritz Hartmann (II, 2., 132. és köv. o., 153. o., 8. jegyz.) és nyomában Paolo Delogu (*Il regno,* 156.) kronológiája, akik szerint a bizánciak Agatho vezetésével előbb 732-ben akarták visszaszerezni a 729-ben elvesztett területeket, s Ravenna

55. Ezen napokban Transamund fellázadt a király ellen. Amikor azonban a király sereggel jött ellene, Transamund Rómába menekült.[640] Helyére Hildericet tették. Amikor meghalt az ifjabb Romuald beneventumi herceg is, aki huszonhat éven át birtokolta a hercegséget, még egészen kiskorú fia, Gisulfus maradt utána.[641] Néhányan ellene fordultak, s életére törtek, de a beneventumi nép, amely hercegeihez mindig hűséges maradt, elpusztította őket, megmentve hercege életét. Mivel a még gyermekkorban lévő Gisulf nem volt alkalmas egy ilyen hatalmas nép kormányzására, Liutprand király akkor Beneventumba érkezve onnan magával vitte, és helyébe saját unokaöccsét, Gregoriust tette herceggé Beneventumban, akinek a feleségét Giselpergának hívták.[642] Liutprand király, miután így elrendezte a dolgokat, visszatért királyi székhelyére, unokaöccsét, Gisulfot pedig apai jóindulattal nevelte fel, és az előkelő nemzetségből származó Scaunipergával házasította össze.[643] Maga a király abban az időben, erejében megfogyatkozva, halálához közeledett. A langobardok abban a hiszemben, hogy Liutprand eltávozik az élők sorából, unokaöccsét, Hildeprandot a város falain kívül, Isten szent szülőanyjának bazilikájánál, amelyet ad Perticasnak neveznek, királlyá emelték.[644] Amikor pedig szokás szerint átadták neki a lándzsát, egy kakukkmadár repült oda, és a lándzsa hegyére telepedett. Néhány bölcs ekkor úgy vélte: e csodás esemény azt jelenti, hogy uralkodása ártalmas lesz. Liutprand király, amikor ezt megtudta, nyugtalanság töltötte el lelkét, de gyengeségéből felépülve mégis társuralkodóvá tette.[645] Néhány év elteltével Transamund, aki Rómába menekült, visszatérve Spoletumba, megölte Hildericet, és vakmerően újra fellázadt a király ellen.[646]

---

langobardok általi elfoglalása erre adott válaszként következett, végül pedig a város a velenceiek akciója következtében került vissza Bizánchoz. Ezzel szemben Jörg Jarnutra hivatkozva Capo hitelt ad a Paulus-féle időrendnek (601. o.), aki megállapította, hogy a Peredeo nagyon gyakori név volt a langobardoknál, és sikerrel különböztette meg egymástól az eseményekben részt vevő két Peredeót (*Prosopographische und sozialgeschichtliche Studien*, 185–187.). Nehezen magyarázható azonban, hogy ha ez a helyzet, Paulus miért nem tett különbséget a két személy között.

640 Mindez 739-ben történt. Gergely pápa Martell Károlyhoz intézett levelei, amelyekben segítséget kért a langobardok ellen (lásd VI. 53., 635. jegyz.), abban a helyzetben keletkeztek, amikor Liutprand elfoglalt négy, a római ducatushoz tartozó várat (Ameria, Orte, Polimartium, Blera) válaszként arra, hogy a pápa megtagadta tőle Transamund kiadását. (*LP*, Zacharias, II–IV, 426–427. o.)

641 II. Romuald 731-ben halt meg, tehát a fejezet hátralévő részében leírtak korábban történtek az eddigieknél.

642 A *Catalogus regum langobardorum et ducum beneventanorum* (494. o.) azonban úgy értesült, hogy a lázadóknak sikerült Audelachist a hercegi székbe ültetni. Ő Liutprand megérkezéséig (732) helyén is maradt, ekkor lett Gregorius, aki korábban Chiusi duxa volt, beneventói herceg. (Capo, 602.)

643 Gisulf még Beneventóba való visszatérte előtt (742, lásd alább, VI, 58.) vehette feleségül Scaunipergát.

644 Ez 735-ben történt. A S. Maria ad Perticasra lásd az V, 34. fejezetet. Hildeprandot előzőleg nyilván kiváltották a fogságból, amibe Ravennánál esett. (Lásd VI, 54.)

645 A lándzsának azzal, hogy a madár rászállt a hegyére, nyomban megváltozott a szimbolikus jelentése, és baljós, halotti előjellé változott, hiszen azokhoz a madárfigurákban végződő karókhoz lett hasonló, amelyek a távol meghalt rokonokra emlékeztettek, s amelyekről az a templom, az ad Perticas is a nevét kapta, amely mellett Hildeprandot társuralkodóvá nyilvánították. (Lásd fentebb, V, 34., vö. Bognetti, *S. Maria*, 267–268.)

646 Ez, amint a *Liber pontificalis* elmeséli, a pápa segítségével történt (Zacharias, II–IV, 426–427. o.), mégpedig 739 decemberében. (Vö. Capo, 604.) Paulus hallgat a Transamundnak nyújtott segít-

56. Gregorius azonban, miután Beneventumban hét éven át viselte a hercegséget, elköltözött az élők sorából.[647] Halála után Godescalc lett a herceg, aki három évig állott a beneventumiak élén; a házastársát Annának hívták. Liutprand király pedig, amikor Spoletumból és Beneventumból ilyen híreket hallott, seregével ismét Spoletumba indult. Amikor Pentapolisba érkezett, s Fanum városából Forum Simphronii felé haladt, a rómaiakkal szövetkezett spoletumiak a félúton lévő erdőben a király seregének nagy veszteségeket okoztak.[648] A király a foroiuliumiakkal Ratchis herceget és testvérét, Aistulfot rendelte utóvédbe. Ezekre rontottak rá a spoletumiak s a rómaiak, és közülük néhányat megsebesítettek. Ratchis azonban testvérével és több derék harcossal a roham egész erejét felfogva, férfiasan küzdve sokakat felkoncolt, és – mint mondottam – csak kevés sebesültet számlálva, övéivel együtt megmenekült. Itt a spoletumiak egyik roppant erős, Berto nevű embere, Ratchist név szerint szólítva állig fegyverben rátámadt. Ratchis hirtelen átdöfte, és lováról letaszította. Amikor társai meg akarták ölni, Ratchis a szokott kegyességével futni hagyta őt, aki aztán négykézláb csúszva elérte az erdőt, és megszabadult. Aistulf pedig, amikor egy hídon hátulról két igen erős spoletumi támadta meg, az egyiket megfordított lándzsával megütve lökte le a hídról, majd hirtelen a másik felé fordult, és életétől megfosztva társa után dobta a vízbe.

57. Liutprand pedig Spoletumba érkezve Transamundot letette a hercegségből, és klerikust csinált belőle. Helyére unokaöccsét, Agiprandot állította.[649] Amikor Beneventum felé sietett, jövetelének hírére Godescalc elhatározta, hogy hajóra száll és Görögországba menekül. Feleségét és minden ingóságát hajóra rakatta, s amikor végül maga is fel akart szállni, a Gisulfhoz hű beneventumiak rárohantak és megölték. Felesége azonban mindenével, amije csak volt, szerencsésen eljutott Konstantinápolyba.[650]

58. Liutprand király, mihelyt Beneventumba érkezett, unokaöccsét, Gisulfot az őt illető hercegi rangba helyezte, és a dolgokat így elrendezve visszatért palo-

---

ségről. Az egyházfő cserébe azt az ígéretet kapta, hogy várait visszakapja, de Transamund ezt nem tartotta be.

647 739-ben vagy 740-ben. Gasparri szerint (*I duchi,* 94–95.) utóda, Godescalc ölette meg, aki a Liutprandtól való függetlenedés híve volt, ám a király mégis 742-ig várt azzal, hogy ellene vonuljon, ami arra utalhat, hogy kevésbé tartotta veszélyesnek, mint a spoletói Transamundot.

648 A „rómaiakon" itt az exarchos haderejét érthetjük, mert Zakariás pápa ekkor meg kívánt egyezni Liutpranddal, hogy visszakaphassa a 739-ben a langobardok által elfoglalt négy várat (VI, 55., 640. jegyz.), mely törekvése sikerrel is járt. (Vö. *LP,* Zacharias, V, 427. o.)

649 Agiprand chiusi dux volt. (Lásd *LP,* Zacharias, XI, 428. o.) Hatalomba emelése 742-ben történt, de 746-ban már az új uralkodó, Ratchis híve, Lupus volt a herceg, aki korábban Verona duxa volt. Közben Transamund 744-ben, Liutprand halála után még egyszer, rövid időre visszatért a hercegségbe. (Gasparri, *I duchi,* 79–81.)

650 II. Arichis herceg (758–787) egy ítéletlevele szerint azonban Annát szintén megölték. (Lásd *CDL,* V, 7, 365. o.)

tájába.[651] Ez az igen dicsőséges király a különféle helyeken, ahol tartózkodni szokott, Krisztus tiszteletére számos templomot emelt. Ő alapította boldog Péter monostorát, amely Ticinum város falain kívül fekszik, és amelyet Coelum Aureumnak[652] hívnak. A Bardói Alpok legmagasabb csúcsán is kolostort épített, amelyet Bercetumnak neveznek.[653] Nemkülönben az Olonna szélén lévő birtokán Szent Anastasius mártír tiszteletére Krisztusnak egy csodálatosan míves házat emelt, amelyben kolostort is létesített.[654] Hasonló módon sok más helyen is alapított isteni szentélyeket. A saját palotájában is szentélyt építtetett Megváltó Urunknak, és amit még egyetlen más király sem tett meg, papokat és szerzeteseket rendelt oda, hogy azok számára naponta énekes istentiszteletet tartsanak.[655] Ennek a királynak az idején élt a Tanarus folyó mellett, azon a helyen, amelyet Forumnak hívnak, egy Baodolinus nevezetű csodás szentségű férfiú, aki Krisztus kegyéből véghez vitt számos csodatette által ragyogó hírnevet szerzett. Gyakran megjósolta a jövőt, és a távoli eseményekről is úgy beszélt, mintha azok a jelenlétében történtek volna. Így tehát, amikor Liutprand király vadászni ment a Városi erdőbe, egyik kísérője, amint egy szarvast igyekezett lenyilazni, véletlenül a király unokaöccsét, azaz nővérének fiát, Aufusust sebesítette meg. A király ennek láttára – mivel nagyon szerette ezt a gyermeket – könnyek között kezdte panaszolni szerencsétlenségét, és egyik emberét nyomban lóra parancsolta, hogy vágtasson Isten emberéhez, Baodolinushoz, s kérje őt, hogy könyörögjön Krisztushoz a gyermek életéért. Mialatt azonban a lovas Baodolinushoz tartott, a gyermek kiszenvedett. Isten szolgája így szólt a hozzá érkezőhöz: „Tudom, miért jöttél, de azt a kérést, ami miatt küldtek, már nem lehet teljesíteni, mivel a gyermek meghalt." Amikor a küldött a király tudtára adta, amit Isten szolgájától hallott, fájlal-

[651] Ez szintén 742-ben történt. Paulus itt zárja le Liutprand uralkodásának történetét, ám a király 744-ben bekövetkezett halála előtt még történt egy jelentős esemény. Liutprand a spoletói és a beneventói problémák rendezése után szabad kezet kapott északon. Ravenna elfoglalására készülve 743-ban bevette az exarchátus egyik városát, Cesenát, amelyet azonban Zakariás pápa személyes, Paviában tett látogatásának hatására visszaadott, a foglalás harmadrészét azonban zálogként megtartotta. (Vö. *LP*, Zacharias, XII–XVII, 429–431. s köv. o.; Delogu, „Il regno", 162–163.)

[652] A templom már korábban is létezett, csak a hozzá tartozó monostort alapította Liutprand.

[653] Waitz szerint (Bethmann–Waitz, 185–186. o., 6. jegyz.) Liutprand nem megalapította, csak adományokkal gazdagította Berceto kolostorát. Azonban az általa hivatkozott szöveg, Reims-i Flodoardus X. században írt műve, a *Historia Remensis ecclesiae* (434–435. o.) csupán arról beszél, hogy Moderamnus rennes-i püspököt († 719 vagy 730), aki Rómába tett zarándoklatot, Liutprand a kolostor apátjává tette. A kolostor tehát már létezett, azonban nem zárható ki, hogy kissé korábban Liutprand alapította.

[654] Zanella szerint (545. o., 70. jegyz.) az itt álló „ház" (domicilium) kifejezés zarándokszállást jelent. Szent Anastasius II. Khoszrau perzsa király hadseregének katonája volt, aki keresztény hitre tért, majd 628-ban mártírhalált szenvedett. Ereklyéi Hérakleios császár idején, azaz 641 előtt kerültek Rómába. Az építésről tanúskodik pár fennmaradt feliratszöveg (*Tituli saeculi VIII*, X–XII, 105–106. o.), amelyek arról beszélnek, hogy Liutprand, hallva, hogy III. Leó császár a képrombolás támogatásával az eretnekség bűnébe esett, fürdőt szeretett volna építeni, ám római útja során Krisztus megvilágosította, hogy inkább Anastasius tiszteletére emeljen templomot. Kéri, hogy az uralkodó és a katolikus nép együtt növekedjék, s hogy Isten adja meg a templomnak mindazt, amit Salamon megkapott.

[655] A palotát 1024-ben, a II. Henrik császár halálát követően kitört felkelés során rombolták le.

ta ugyan a király, hogy nem tapasztalhatta könyörgésének hatását, mégis világosan látta, hogy Isten emberének, Baodolinusnak jóstehetsége van. Nem különbözött ettől az a Theudelapius nevű ember Verona városában, aki egyéb csodatételei között, melyeket véghez vitt, jóstehetségénél fogva sok eljövendő dolgot is előre megmondott. Ugyancsak ebben az időben tűnt ki élete és tettei által Péter, a ticinumi egyház püspöke, akit, mivel a király vérrokona volt, a néhai Aripert király Spoletumba űzött számkivetésbe.[656] Amikor egyszer boldog Sabinus mártír egyházát meglátogatta, a tiszteletre méltó mártír megjósolta neki, hogy Ticinum püspöke lesz. S mivel azután ez be is teljesedett, boldog Sabinus mártírnak e város mellett a saját birtokán templomot épített. Jóságos életének több más erénye között, melyeknek birtokában volt, a szüzesség virágdíszében is tündöklött. Egyik csodatételét, amelyet a későbbi időben vitt véghez, majd a maga helyén beszéljük el.[657] Liutprand pedig, miután harmincegy éven és hét hónapon át uralkodott, már érett korában bevégezte élete futását, és testét boldog Adrianus mártír templomában helyezték sírba, ahol apja is pihent.[658] Igen bölcs férfiú volt, éles elméjű a tanácsban, fölöttébb kegyes és a béke barátja, rettentő a harcban, kíméletes a megtévedtekkel, tiszta, szemérmes, fáradhatatlan az imádkozásban, bőkezű az adakozásban, s bár az írásban járatlan, mégis a bölcselőkhöz mérhető, népe táplálója, a törvények gyarapítója.[659] Uralkodása kezdetén a bajorok sok erős várát elfoglalta,[660] mindig jobban bízva az imádságban, mint a fegyverekben, s nagy gonddal őrizve a frankokkal és az avarokkal kötött békét.

Vége a hatodik könyvnek

[656] Petrust II. Aripert küldte száműzetésbe, s 736 és 751 között lehetett Pavia püspöke. A róla fennmaradt felirat szerint (*Tituli saeculi VIII*, II, 101–103. o.) tíz évet töltött számkivetésben, és ötvennégy éves korában halt meg. (Lásd Capo, 609.)

[657] Utalás arra, hogy Paulus műve folytatását tervezte.

[658] Az *Origo* folytatása (Bethmann–Waitz, 6.) tévesen huszonhárom évre teszi Liutprand uralkodásának hosszát, míg a a *HLG* 8 és a *De Liutprando rege* (Bethmann–Waitz, 11.), Paulussal egybehangzóan harmincegy évben és hét hónapban nevezik meg azt. A *Liber pontificalis* (Zacharias, XVII, 431. o.) is megemlíti, hogy Liutprand a várhatónál korábban halt meg. Holttestét a XII. században szállították át a San Pietro in Ciel d'Oro templomba, ekkor keletkezhetett az az ott látható felirat, amely ungarusnak nevezi az avarokat, s amelyet az *MGH*-beli kiadás közöl (Bethmann–Waitz, 187. o., 1. jegyz.), és Gombos is (259. o.) részletet idéz belőle.

[659] Tizenhét év alatt 153 törvénycikket adott ki.

[660] Liutprand Theudo bajor herceg udvarában nevelkedett, akinek Theutbert nevű fia a langobard király apját, Ansprandot segítette hatalomra 712-ben. (Lásd fentebb, VI, 21, 22. és 35.) Theudo halála után (717/718) a négy fiú között háborúság robbant ki, melynek során hárman meghaltak, s az életben maradt Grimoalddal szemben Liutprand Theutbert fiát, Hugbertet támogatta, akinek lánytestvérét feleségül is vette. (Lásd VI, 43.) A bajorok egyik vára lehetett talán az, amelyet az Arbeo freisingi püspök által írt *Vita Corbiniani* szerint (222–224, 226–227. o.) a langobardok Grimoaldtól szereztek meg.

Időrendi táblázat

I. sz.: A langobardok az Elba alsó folyásánál élnek, a római szerzők első említései róluk.
166–168: A langobardok részt vesznek a markomann háborúkban.
379: Ibort és Aiót ennél az évnél említi Aquitániai Prosper krónikája. (I, 3., 7., 14.)
380–400 körül: A langobardok Golaidában, az Elba alsó vagy középső folyásánál laknak. (I, 13.)
480 után az Elba fölső folyásánál, az Odera vidékén élnek, majd a mai Észak-Csehország területére érkeznek. (I, 13.)
kb. 380–410: Agelmund király. (I, 14–16.)
487: Odoacer legyőzi a rugiakat. (I, 19.)
488 körül: A langobardok Rugilandba érkeznek. (I, 19.)
489–493: Az osztrogótok elfoglalják Itáliát.
505–507: A langobardok a Dunán átkelve a „Feld"-re, a mai Tulln környékére költöznek. (I, 20.)
508–510: A langobardok legyőzik a herulokat. (I, 20.)
510–540: Wacho uralma. (I, 21.)
526–527: A langobardok megszállják az Északnyugat-Dunántúlt. Ez megfelelhet Paulus azon állításának, hogy Wacho kiterjesztette fönnhatóságát az észak-dunántúli svébekre. (I, 21.)
kb. 529: Szent Benedek megalapítja a monte cassinói kolostort. (I, 26.)
529: I. Justinianos kiadja törvényeit. (I, 25.)
535–536: Wacho, kihasználva a keletrómai-osztrogót háborút elfoglalja Pannoniát a Dráva folyóig.
547: A langobardok I. Justinianos jóváhagyásával benyomulnak Pannonia déli-délnyugati részébe, Saviába. (I, 22.)
551: Az első langobard-gepida háború. (I, 23.)
552: A langobardok bizánci szövetségben harcolnak az osztrogótok ellen Itáliában. (II, 1.)
553: A „Három fejezet" elítélése a konstantinápolyi zsinaton. (III, 20. és 26.) A keletrómaiak győzelmet aratnak az osztrogótok ellen és uralmuk alá vonják Itáliát. (I, 25.)
554: I. Justinianos császár kiadja a Pragmatica Sanctiót, amely beilleszti Itáliát a Keletrómai Birodalomba.
560–572: Alboin uralma. (I, 27.)
kb. 561: Narses beveszi az utolsó osztrogót erődítményeket Itáliában. (II, 3. és 4.)
566: A második gepida háború.
567: A langobardok az avarokkal szövetségben megnyerik a harmadik gepidák elleni háborút. (I, 27.)
568: A langobardok megkezdik Itália meghódítását. (II, 7–9.)

572: Pavia bevétele. (II, 27.)
574–584: Interregnum a langobard királyságban. (II, 32.)
579: Faroald elfoglalja Ravenna kikötőjét. (III, 13.)
581 és 583 között: A frankok hadjárata Trentinóban. (III, 9.)
584: Frank támadás Itália ellen. (III, 17.)
584–590: Authari megszilárdítja a langobard királyság helyzetét. (III, 16. és 18.)
585: Újabb frank támadás. (III, 22.)
586: Droctulf visszaveszi Ravenna kikötőjét a bizánciak számára. (III, 19.)
587: A langobardok elfoglalják Istriát. (III, 27.)
589: Authari és Theodelinda házassága. (III, 30.) Frank támadás. (III, 29.)
590: Sikertelen frank-bizánci támadás a langobardok ellen. (III, 31.)
590–604: I. Gergely pápa. (III, 24, 25; IV, 5, 9, 19, 29.)
591: Agilulf hatalomra kerül. (IV, 1.)
592: Romanos exarcha támadása: a langobardok elvesztik Perugia, Orte, Sutri és más közép-itáliai városokat. (IV, 8.)
593: I. Gergely pápa megírja Dialógusait. (I, 5.)
596: Meghal II. Childebert frank király. (IV, 11.)
597: Béke a frankokkal. (IV, 13.)
598: Fegyverszünet a bizánciakkal. (IV, 8, 12.)
603: Agilulf terjeszkedése a Pó-síkságon: beveszi Cremonát, Mantovát és Padovát. (IV, 23, 28.)
604: Agilulf békét köt a frankokkal. (IV, 30.)
605: Agilulf békét köt Bizánccal. (IV, 32.)
606–607: Az aquileiai pátriárkátus kettészakad: a Három fejezetről szóló határozatot elfogadó papság Gradóban választ magának pátriárkát, az aquileiai pátriárkát a langobard uralkodó támogatja. (IV, 33.).
610: Hérakleios császár hatalomra kerül. (IV, 36.)
610 körül vagy 615–616: Avar támadás Veneto ellen. (IV, 37.)
611: Agilulf megújítja a békét Bizánccal, a szlávok Istriát támadják. (IV, 40.)
612: Meghal Tridentumi Secundus (IV. 40.), Kolumbán Itáliába érkezik. (IV, 41.)
613 vagy 614: Kolumbán megalapítja Bobbio kolostorát. (IV, 41.)
614: Jeruzsálemet beveszik a perzsák. Meghal Gisulf Friuli herceg. (IV, 38.)
616: Consiai Johannes és Eleutherios exarcha lázadása. (IV, 34.)
626: Adaloald elűzése, Arioald kerül trónra. (IV, 41.)
636: Meghal Arioald. (I, 42.)
641: Rothari Toscanában hódít (IV, 45.); meghal Hérakleios császár. (IV, 49.)
643: Rothari írásba foglaltatja a langobard jogot. (IV, 42.) Elfoglalja Liguriát. (IV, 45.)
647: Grimoald beneventumi herceg megvédi Mihály arkangyal Monte Garganó-i szentélyét a görög kalózoktól. (IV, 46.)
652: Meghal Rothari (IV, 47.), majd hét hónappal később (653) a fia Rodoald, a langobardok utolsó ariánus királya. (IV, 48.)
661: I. Aripert fiaira, Godepertre és Perctaritra hagyja uralmát. (IV, 51.)

662: Grimoald beneventói herceg megszerzi a langobard királyságot (IV, 51.), visszaveri a frankok támadását. (V, 5.)
663: II. Kónstans bizánci császár támadása Itália ellen. (V, 6–11.)
668: II. Kónstans császárt Szicíliában megölik (V, 12.), Grimoald király kiadja törvényeit. (V, 33.)
kb. 668: Alahis trentói dux lázadása. (V, 38–41.)
671: Meghal Grimoald király. (V, 33.)
680: Megegyezés a bizánciakkal, IV. Kónstantinos kiegyezése a római egyházzal.
687: Heristali Pippin az egész frank királyság maiordomusa. (VI, 37.)
688: Percarit halála, Cunincpert egyedül uralkodik. (V, 37.)
698: Az arabok elfoglalják Karthágót (VI, 10.). A paviai zsinat véget vet a „Három fejezet"-szakadásnak, az aquileiai egyház is kb. ekkor visszatér. (VI, 14.)
711: Az arabok megkezdik Hispánia elfoglalását. (VI, 46.)
712–744: Liutprand királysága. (VI, 34., 38., 43–44., 48., 50–51., 53., 58.)
717: Az arabok megostromolják Konstantinápolyt. (VI, 47.)
717 után: Petronax újjáépíti a montecassinói kolostort. (VI, 40.)
720–730: Megszületik Paulus Diaconus.
725: A pápa szövetkezik a spoletói és a toscanai langobardokkal a ravennai exarcha ellen. (VI, 49.)
726: III. Leó császár Bizáncban fellép a képrombolás mellett. Liutprand langobard király megtámadja a ravennai exarchátust. A Cotti-Alpokat a pápának adományozza, de megtámadja Sutrit. (VI, 49.)
727: Sutri városát Liutprand visszaadja a pápának. (VI, 49.)
732: Martell Károly frank maiordomus Poitiers-nél megállítja az arab előretörést. (VI, 46.)
738: Liutprand langobard király segítséget nyújt a frankoknak Provence-ban az arabok ellen. (VI, 54.)
739: Liutprand a római egyház területeit támadja (VI, 55.), III. Gergely hiába kéri ellene a frankok segítségét.
742: Liutprand legyőzi a spoletói és a beneventói hercegeket (VI, 57.), visszaadja az egyházi területeken álló várakat.
746: Ratchis törvényei.
749: A Perugiát ostromló Ratchist a pápa személyesen veszi rá az ostrom abbahagyására; római zarándoklata után Ratchis lemond az uralkodásról és visszavonul Monte Cassinóba.
750–755: Aistulf törvényei.
751: Aistulf langobard király elfoglalja Ravennát, Ferrarát és Istriát; Kis Pippin letaszítja a trónról az utolsó Meroving uralkodót, s frank király lesz.
752: Aistulf a királysághoz csatolja a spoletói hercegséget.
754: II. István pápa királlyá keni Kis Pippint.
754 vagy 755: Pippin első hadjárata a langobardok ellen.

756: Pippin második hadjárata, melynek eredményeként a Róma környéki területekből, a volt Exarchátusból és a Pentapolisból létrejön a pápai állam.
768: Meghal Kis Pippin, hatalmát fiai, Károly és Karlman öröklik.
770: Károly feleségül veszi Desiderius langobard király lányát, III. István pápa tiltakozik.
771: Karlman tisztázatlan körülmények között meghal, Károly elbocsátja Desiderius lányát; Karlman özvegye, Gerberga a paviai langobard udvarba menekül.
772: Desiderius Róma ellen vonul.
773–774: Nagy Károly frank király elfoglalja a langobard királyságot, és felveszi a frankok és a langobardok királya címet.
774: II. Arichis felveszi a Beneventum fejedelme *(princeps)* címet.
776: Felkelés a frankok ellen Friuliban.
781: Nagy Károly Rómában; fiát, Pippint Itália királyává teszi.
782: Paulus Frakföldön.
784/785–787: Paulus visszatér Monte Cassinóba; majd elkezdi írni *A langobardok történeté*t.
787: Sikertelen bizánci támadás Dél-Itália ellen Desiderius fiának, Adelchisnek a vezetésével; meghal II. Arichis.
788: Nagy Károly ellenőrzése alá vonja Beneventót, és Arichis fiát, III. Grimoaldot teszi fejedelemmé.
799: Meghal Paulus Diaconus.
800: Nagy Károlyt Rómában III. Leó pápa császárrá koronázza.

Méltóságok névsora

A langobard királyok

Agelmund kb. 380–410
Lamissio kb. 420
Lethu kb. 420–460
Hildeoc kb. 470
Godehoc kb. 480
Pero ? kb. 489–490
Claffo kb. 500
Tato kb. 510
Wacho kb. 510–540
Waltari kb. 540–547
Audoin 547–560
Alboin 560–572
Cleph 572–574
Authari 584–590
Agilulf 590–615 vagy 616
Adaloald 616–626
Arioald 626–636
Rothari 636–652
Rodoald 652–653
I. Aripert 653–661
Perctarit 661–662, 672–688
Godepert 661–662
Grimoald 662–671
Garibald 671–672
Cunincpert 679-től társuralkodó, király: 688–700
Alahis kb. 688–689
Liutpert 700–701
Raginpert 700 (–701?)
II. Aripert 701–712
Ansprand 712
Liutprand 712–744
Hildeprand 735–744
Ratchis 744–749, 756–757
Aistulf 749–756
Desiderius 757–774
Adelchis 759–774

Friuli (Forum Iulii) duxai

I. Gisulf 569– kb. 581
I. Grasulf 581–590
II. Gisulf 590–610
Cacco és Taso 610– kb. 625
II. Grasulf kb. 625–653
Ago kb. 653–662
Lupus kb. 662–664 (?)
Wechtari 664– (?)
Landari (?) –671 előtt
Rodoald 671 előtt – kb. 700
Ansfrit (bitorló)
Ado
Ferdulf
Corvulus
Pemmo 712-ig –737
Ratchis 737–744
Aistulf 744–749
Anselmus
Petrus 749–756
Hrodgaud 775–776

Spoleto duxai

I. Faroald kb. 576–591
Ariulf kb. 591–600
Theudelapius kb. 600–653
Atto kb. 653–663
I. Transamund kb. 663–703/705
Wachilapus kb. 663–703/705
II. Faroald kb. 703/705–719/720
II. Transamund 719/720–744/745
Hilderic 739
Agiprand 742–746 (?)
Lupus 746 (?) –752
Unnulf 752
Alboin 757–759
Gisulf 758–763
Theodicius 763–773

Benevento duxai

Zotto kb. 570–590 (591?)
I. Arichis kb. 590 (591?)–640
Aio kb. 640–641
Raduald kb. 641–646
I. Grimoald kb. 646–662
I. Romuald 662–687
II. Grimoald 687–689
I. Gisulf kb. 689–706
II. Romuald kb. 706–731
Audelahis 731–732
Gregorius 732–739/740
Godescalcus kb. 739/740–742
II. Gisulf 742–751
Liutprand 751–758
II. Arichis 758–787

Benevento fejedelmei (980-ig)

II. Arichis 774–787
III. Grimoald 788–806
IV. Grimoald 806–817
Sico 817–832
Sicard 832–839
I. Radelchis 839–852
Radelgar 851–853
Adelchis 853–878
Gaideris 878–881
II. Radelchis 881–884
Aio 884–890
Ursus 890–891
Petrus beneventói püspök (régens) 897
II. Radelchis 897–900
I. Atenulf 900–910
I. Landulf 910–943
II. Landulf 943–961
I. Pandulf 943–981

Keletrómai (bizánci) császárok (476–800)

Zenón 474–475, 476–491
Basiliskos 475–476
Anastasios 491–518
I. Justinos 518–527
I. Justinianos 527–565
II. Justinos 565–578
I. Tiberios 578–582
Maurikios 582–602
Phókas 602–610
Hérakleios 610–641
III. Kónstantinos 641
Héraklónas 641
II. Kónstans 641–668
IV. Kónstantinos 668–685
II. Justinianos 685–695, 705–711
Leontios 695–698
II. Tiberios 698–705
Philippikos 711–713
II. Anastasios 713–715
III. Theodosios 715–717
III. Leó 717–741
V. Kónstantinos 741–775
IV. Leó 775–780
VI. Kónstantinos 780–797
Eiréné 797–802

A ravennai exarchosok

Narses 551–568
Longinus kb. 568–572
Baduarius kb. 575–577
Decius kb. 584
Smaragdus 585–589
Julianus 589
Romanus 589–596
Callinicus 596–602
Smaragdus 602–608
Johannes 608–616
Eleutherius 616–619
Gregorius 619–625
Isacius (Isakios) 625–643
Theodorus Calliopa 643–645
Platon 645–649
Olympius kb. 649–652
Theodorus Calliopa 653–666 (?)
Gregorius 666–678 (?)
Theodorus kb. 678–687
Johannes Platynus 687– 701 (?)
Theophylactus 701–705
Johannes Rizokopus kb. 709–710
Eutychius 710–713
Scholasticus 713–726
Paulus kb. 726–727
Eutychius 727–751

A római pápák (476–800)

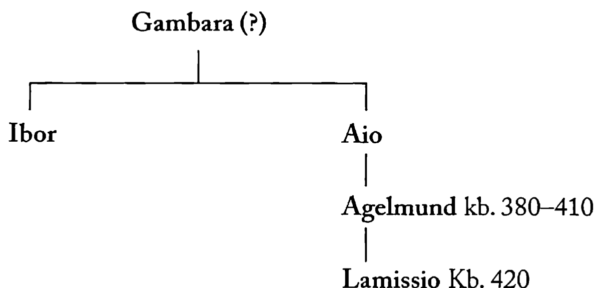
Simplicius 468–483
II. Félix 483–492
I. Gelasius 492–496
II. Anastasius 496–498
Symmachus 498–514
Laurentius (ellenpápa) 498–506
Hormisdas 514–523
I. János 523–526
III. Félix 526–530
II. Bonifác 530–532
Dioskuros 530 (ellenpápa)
II. János 533–535
Agapetus 535–536
Silverius 536–537

Vigilius 537–555
I. Pelagius 556–561
III. János 561–574
I. Benedek 575–579
II. Pelagius 579–590
I. Gergely 590–604
Sabinianus 604–606
III. Bonifác 607
IV. Bonifác 608–615
I. Deodatus 615–618
V. Bonifác 619–625
I. Honorius 625–638
Severinus 640
IV. János 640–642
I. Theodorus 642–649
I. Márton 649–653
I. Jenő 654–657
Vitalianus 657–672
II. Adeodatus 672–676
Donus 676–678
Agatho 678–681
II. Leó 682–683
II. Benedek 684–685
V. János 685–686
Conon (?) 686–687
I. Paschalis 687–692 (ellenpápa)
I. Sergius 687–701
VI. János 701–705
VII. János 705–707
Sisinnius 708
I. Constantinus 708–715
II. Gergely 715–731
III. Gergely 731–741
Zakariás 741–752
István 752 (törvényessége vitatott)
II. István 752–757
I. Pál 757–767
III. István 768–772
II. Constantinus 767–769
Philippus 768
I. Hadrián 772–795
III. Leó 795–816

A langobard uralkodók leszármazása

(Paulus elbeszélése Liutprand halálával megszakad, az őt követő uralkodókat nem tüntettük föl. A királyok (vastag betűvel) uralkodásának évei zárójel nélkül állnak. Rövidítések: B= beneventói herceg, F= friuli herceg, S= spoletói herceg)

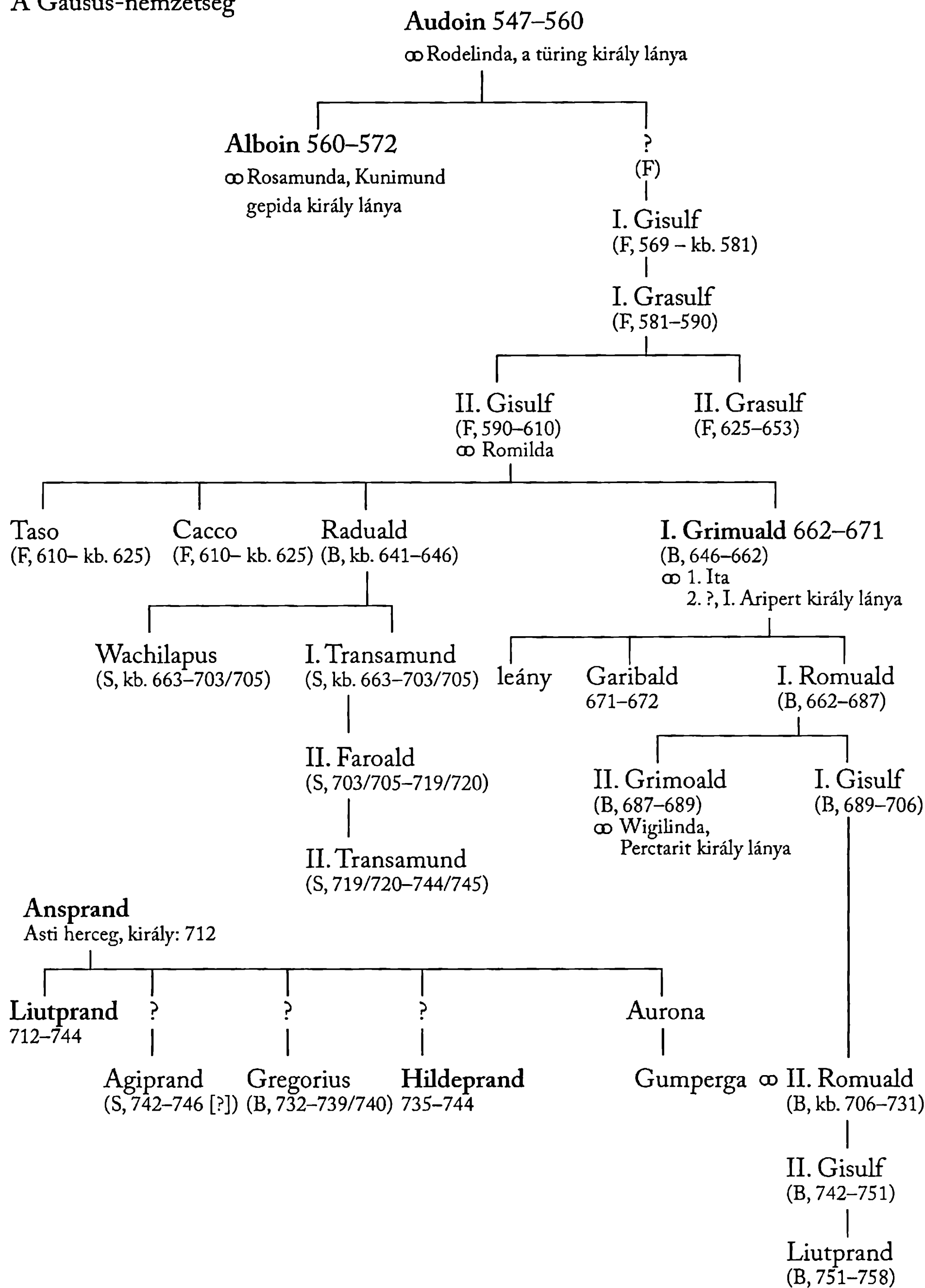
Gungingek:

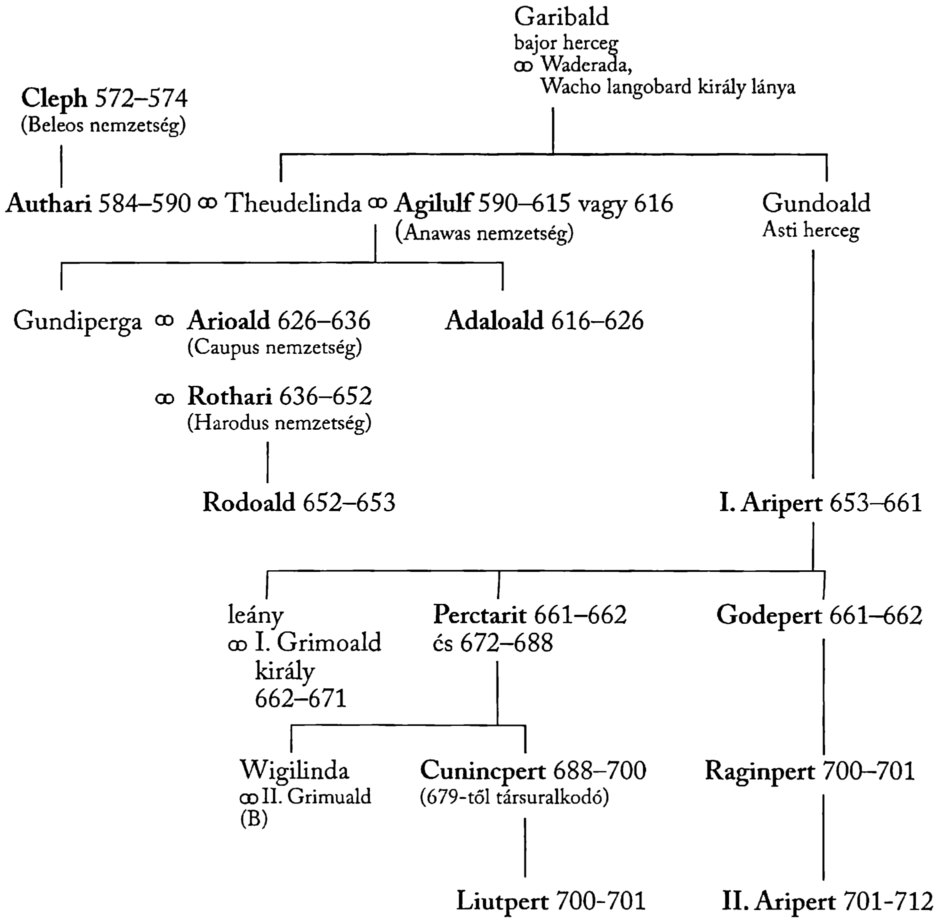
Lethingek:

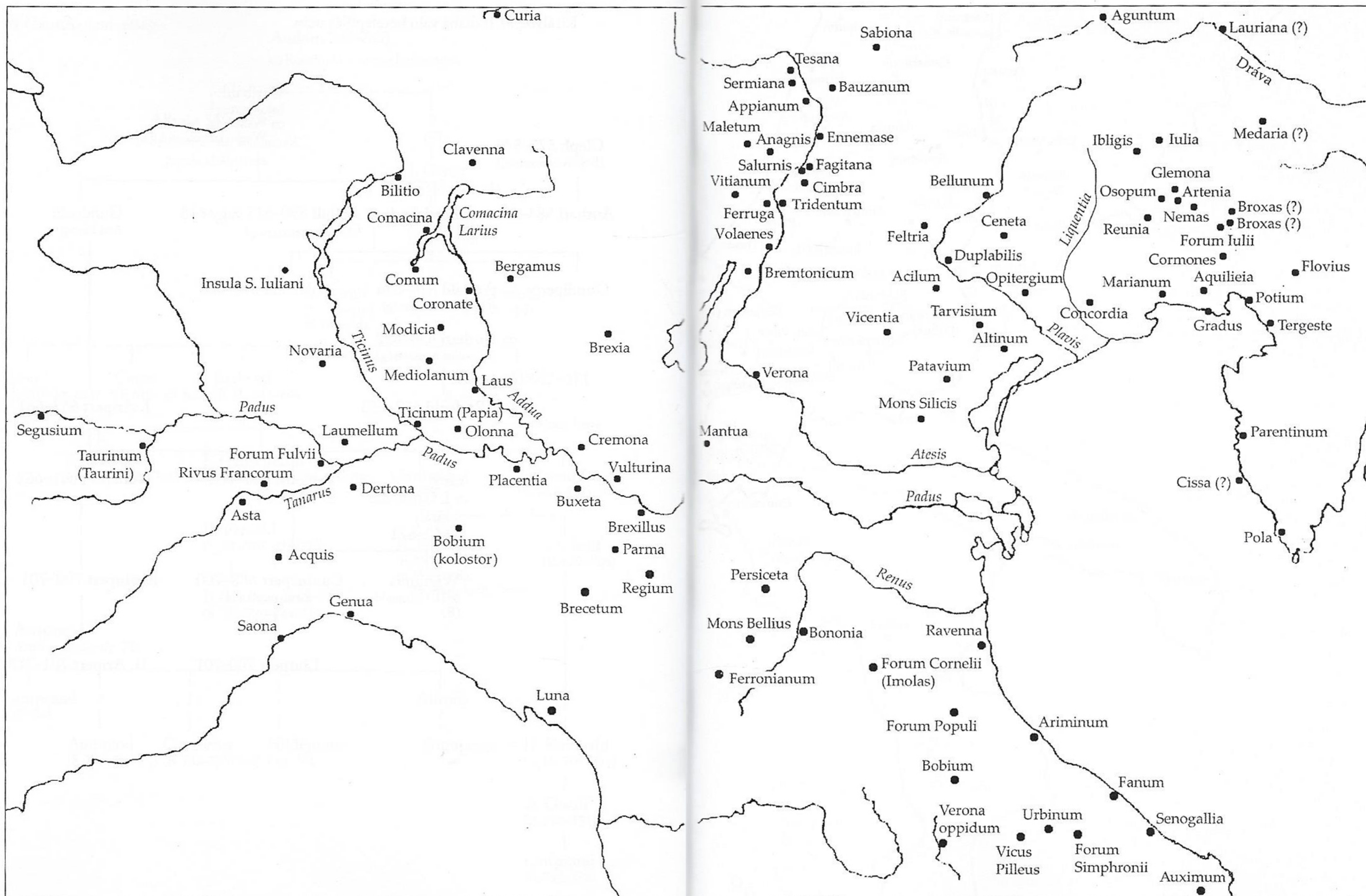
- **Lethu** kb. 420–460
  - **Hildeoc** kb. 470
    - **Godeoc** kb. 480
      - **Claffo** kb. 500
        - **Tato** kb. 510
        - Zuchilo
          - **Wacho** kb. 510–540
            ∞ 1. Raicunda, a türing király lánya
            2. Austrigusa, a gepida király lánya
            3. Salinga, Rodulf herul király lánya
            - a 2-tól: Wisegarda
              ∞ Theudebert frank király
            - a 2-tól: Walderada
              ∞ 1. Theudebald frank király
              2. Garipald bajor herceg
              - a 2-tól: Gundoald
              - a 2-tól: Theudelinda
            - a 2-tól: **Waltari** kb. 540–547

A Gausus-nemzetség

Királyok az Itáliába való betelepülés után

Curia
Clavenna
Bilitio
Comacina
Comacina
Larius
Comum
Bergamus
Insula S. Iuliani
Coronate
Modicia
Novaria
Ticinus
Mediolanum
Laus
Brexia
Adduа
Padus
Ticinum (Papia)
Olonna
Segusium
Laumellum
Taurinum
(Taurini)
Forum Fulvii
Rivus Francorum
Padus
Cremona
Placentia
Vulturina
Dertona
Tanarus
Asta
Buxeta
Brexillus
Bobium
(kolostor)
Parma
Acquis
Regium
Genua
Brecetum
Saona
Luna
Aguntum
Lauriana (?)
Sabiona
Tesana
Dráva
Sermiana
Bauzanum
Appianum
Maletum
Anagnis
Ennemase
Medaria (?)
Ibligis
Iulia
Salurnis
Fagitana
Vitianum
Cimbra
Bellunum
Glemona
Osopum
Artenia
Ferruga
Tridentum
Liquentia
Broxas (?)
Nemas
Broxas (?)
Ceneta
Reunia
Volaenes
Feltria
Forum Iulii
Duplabilis
Cormones
Bremtonicum
Acilum
Opitergium
Marianum
Aquilieia
Flovius
Potium
Tarvisium
Concordia
Vicentia
Gradus
Tergeste
Altinum
Plavis
Patavium
Verona
Mons Silicis
Mantua
Parentinum
Atesis
Cissa (?)
Padus
Pola
Persiceta
Renus
Mons Bellius
Bononia
Ravenna
Forum Cornelii
(Imolas)
Ferronianum
Ariminum
Forum Populi
Bobium
Fanum
Verona
oppidum
Urbinum
Senogallia
Vicus
Pilleus
Forum
Simphronii
Auximum

(Castrum)
Luceolis
Auximum
Perusia
Camerinum
Firmus
Tiberis
Asculum
Tuder
Nursia
Urbs Vetus
Spoletum
Adria
(Hadria)
Balneus
Regis
Ameria
Narnia
Amiternum
Pinnis
Horta
Polimartium
Reate
Theate
Furcona (?)
Sutrium
Tiberis
Carsioli
Sublacus
Roma
Tiberium
(Tibur)
Sura
Bovianum (?)
Szt. Vince
kolostora
Hisernia
Hirpinum
Arcis
Bovianum
Casinum
Vulturnus
Lyris
Vulturnus
Capua
Neapolis
Cumea
Sepontum
Luceria
Sepinum
Canusium
Calor
Beneventum
Consia
Agerentia
Salernus
Brundisium
Tarentum
Pestus
(Paestum)
Ydrontum
Lainus
Cassianum
Consentia
Regium

Névmutató

A szentek és a pápák nevénél a magyar alakot használtuk, más esetekben az MGH-féle kiadásban szereplő változatot alkalmaztuk. Ugyanígy jártunk el a helynevekkel is, leszámítva azokat, ahol a latinos alak meghagyása keresettnek tűnt volna. Ezért áll a megfelelő helyen Róma, Jeruzsálem, Görögország, Konstantinápoly stb.

Két névváltozat közül a gyakrabban előfordulót vettük előre, de az eltéréseket is feltüntettük. A névalakok változatait szintén a Bethmann–Waitz-féle kiadást követve használtuk.

A települések neveinek meghatározásánál a mai Olaszország területén találhatóknál megadtuk a tartományt és a régiót, Franciaország esetében a département-t, a máshol lévőknél az ország feltüntetésére szorítkoztunk.

A zárójelben szereplő számok az adott név egyes fejezetekben való előfordulásainak számát jelentik.